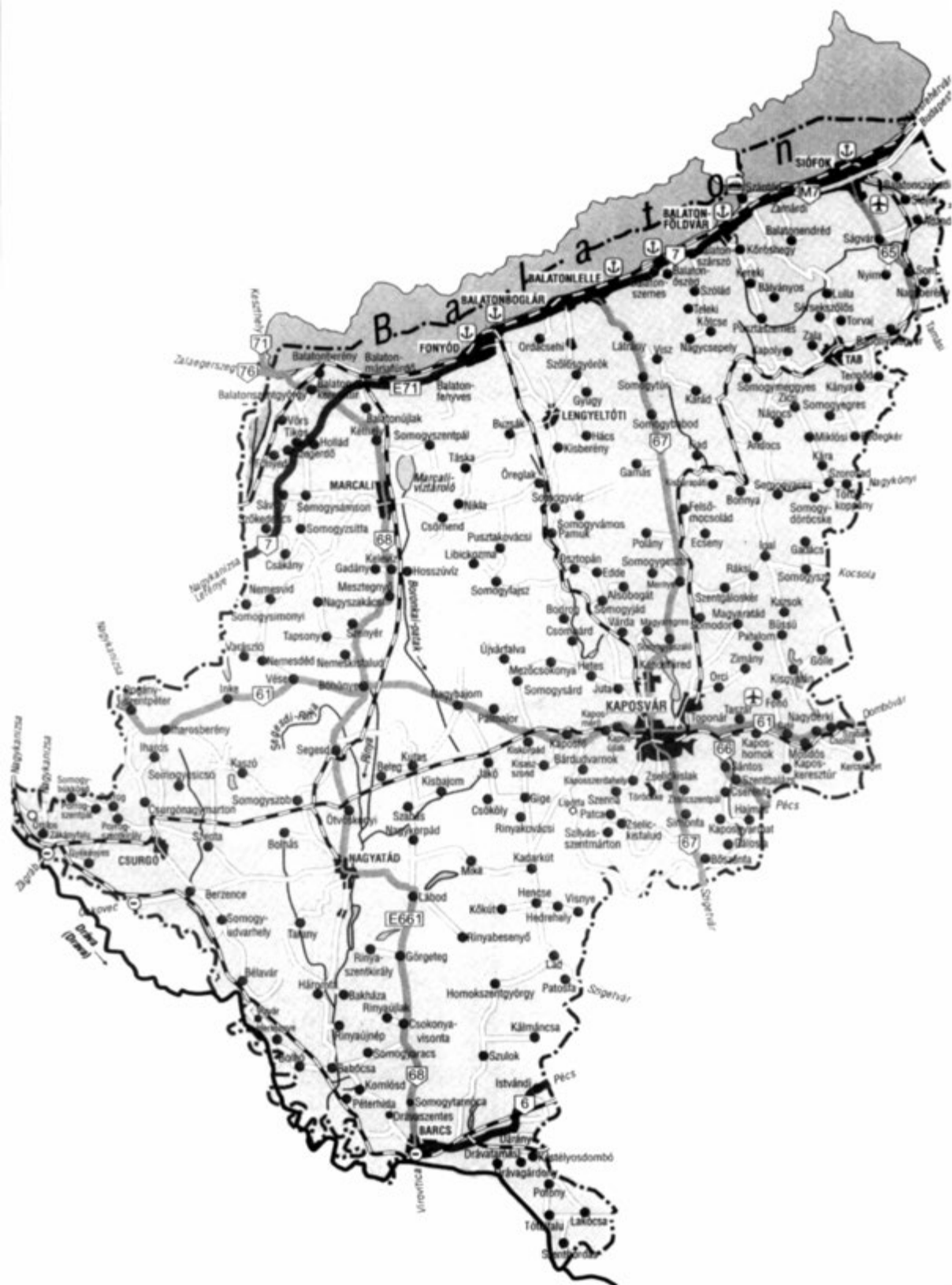

Magyar Kálmán – Nováki Gyula:

SOMOGY MEGYE VÁRAI
A KÖZÉPKORTÓL
A KURUC KORIG

Magyar Kálmán – Nováki Gyula:

**SOMOGY MEGYE VÁRAI A KÖZÉPKORTÓL
A KURUC KORIG**

Kaposvár, 2005.

Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága Kiadványa

Szerkesztette: Dr. Magyar Kálmán

Téchnikai szerkesztő: Matucza Ferenc

Történetész lektorok: Horváth Richárd és Pálffy Géza

Fordító(angol): Éva van Dam-Kronauer (Hollandia)

Légifotó: DIVERTAN

Címlapfotó: Kovács Tibor

Hátlapfotó- és rajz: M. Hrotkó Zsuzsanna

Rajzok: Aradi Csilla, Berzy Péter, Gönczi Ferenc, Héjjas Pál, M. Hrotkó Zsuzsanna, Holnapy Dénes, Költő László, Mészáros Szilvia, Nagy Gergely, Nováki Gyula, Nyári Zsolt, Sándorfi György, Szigetvári György, Tólos János, Viemann Zsolt, Virágh Dénes.

A címlapképen:

Kereki-Fehérkő (Katonavár) torony-és pincerészlete

Borító belső:

Somogy megye településhálózata, Somogy megye kézikönyve,
SZÜV - CEBA Kiadó, 1998.

Borító hátoldalán:

A kaposvári vár (Nostra) a 2000. évi feltárás utáni alaprajza,
rekonstrukció és a feltárás során előkerült falmaradványok

ISBN: 963 7212 46 9

Felelős kiadó:

Dr. Winkler Ferenc a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága igazgatója, Kaposvár

Nyomdai munkák:

Pethő Nyomda Bt., Kaposvár

***SÁNDORFI GYÖRGY FELEJTHETETLEN
MUNKATÁRSUNK EMLÉKÉRE!***

(a Szerzők)

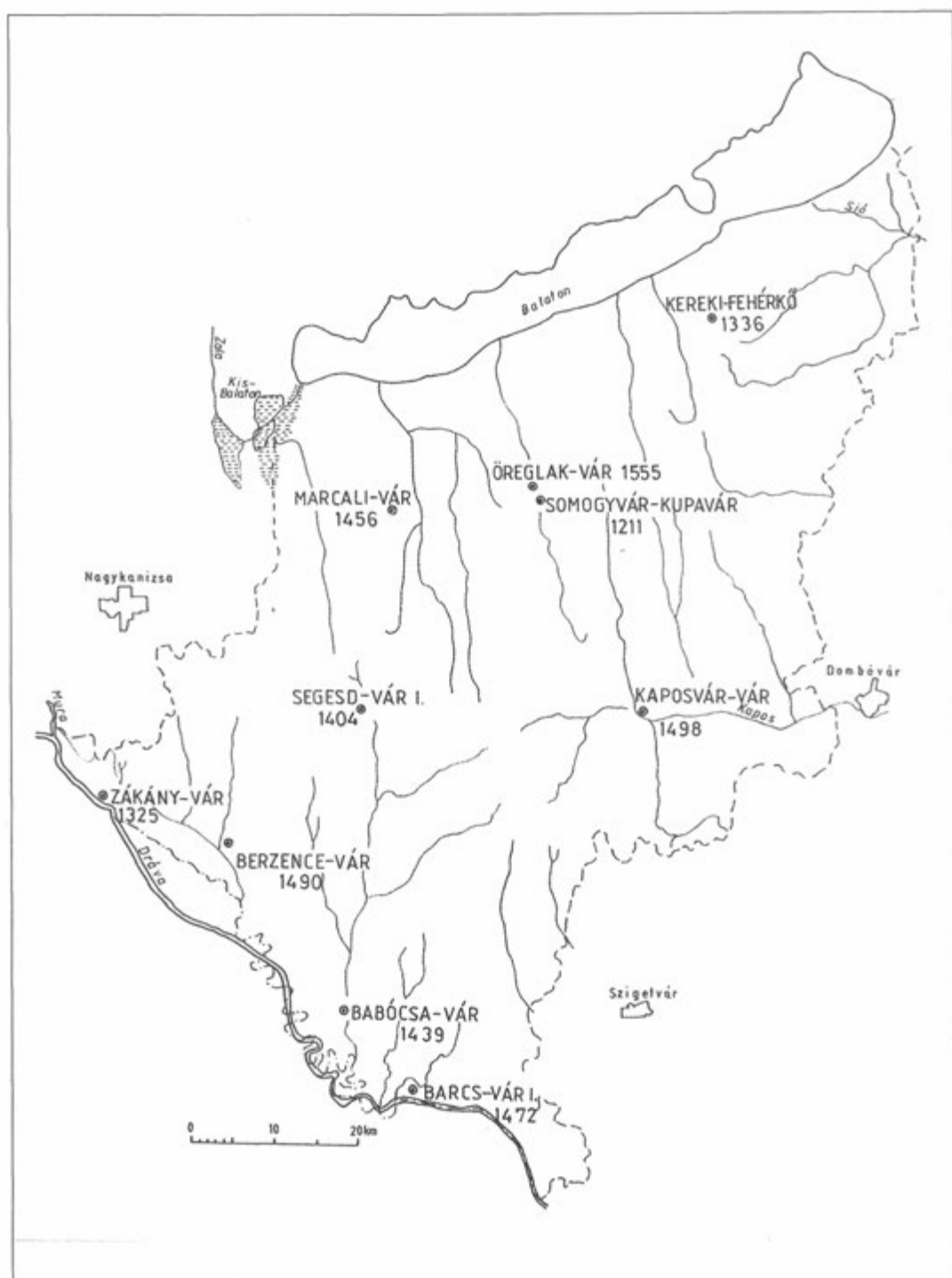

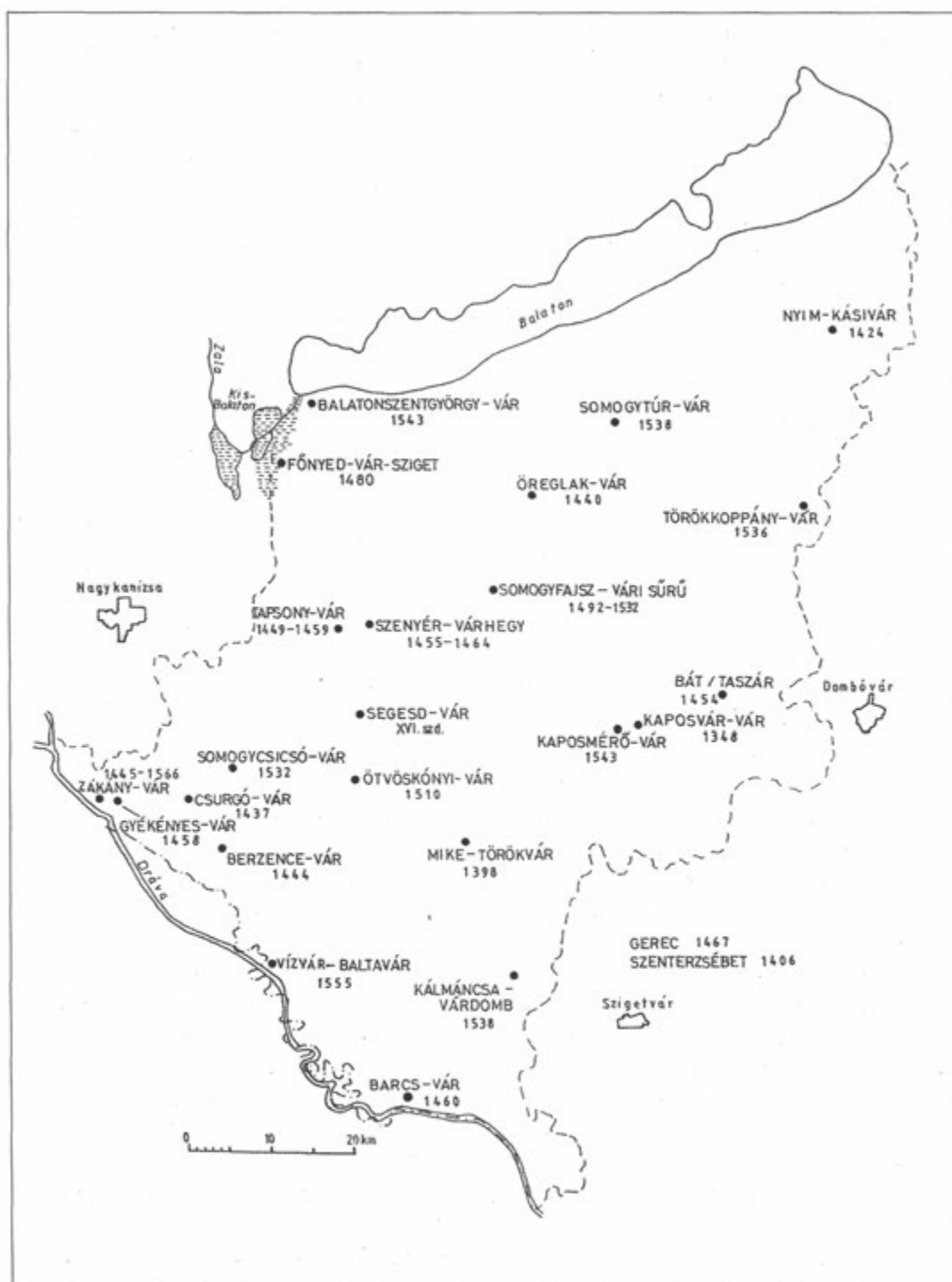
I. BEVEZETÉS

A szerzők, a szerkesztők és a kiadók egy „hagyományos” kötet kiadásánál könnyebb helyzetben vannak, mint mi, mert a mostani könyvünk megjelenésének már különleges múltja, sőt „története” is van. Jellemző rá, hogy már több kutató abban a hitben él, hogy kötetünk réges-régen megjelent vagy már hónapok óta megjelenés alatt a nyomdában van. Az év első felében jelent meg ugyanis egyik lektorunk, Horváth Richárd tanulmánya (Horváth 2005.1.13.), amelyben a szerző ezt írta: „Jelen sorok írójának nemrégiben megtisztelő lehetősége nyílt a Castrum Bene Egyesület kiadásában nem is oly sokára napvilágot látó Magyar Kálmán – Nováki Gyula: Somogy megye középkori és kora újkori várai címet viselő kézirat középkori történeti részeinek lektorálására. E munka folyamán a megyei vonatkozású építési engedélyek áttekintésére és felkutatására is sor került, aminek során világossá vált, hogy a négy előkerült iratból nyomtatásban ez ideig egy sem látott napvilágot, csupán egyikük regesztája jelent meg. *Ekkor merült fel a gondolat, hogy majdani – az egész középkori Magyarországra kiterjedő – forrásközlés mintegy előfutáraként megtörténjen kiadásuk.*” A Castrum Bene Egyesület valóban szeretne volna a mi könyvünket az országos várkataszter-sorozat első köteteként megjelentetni. Ebből a célból kereste meg Feld István elnök, tanszékvezető egyetemi docens (ELTE, BTK Régészettudományi Intézet) a két szerzőt még 2002 őszén. Ide kívánczik kötetünk kiadásának közel három éves „története”, amely 2005 májusa végén azzal zárult, hogy – az Egyesület nyeretlen pályázata után – a szerzők visszakérték a Kiadótól a lektorált kéziratot. Ez a sikertelen kiadási kísérlet egy levélváltással zárult, amelynek végén Feld István azt írta a szerzőknek (idézet a május 22-én kelt leveléből): „Elnézést, hogy...csak most jutottam hozzá, hogy Pálffy Géza megjegyzéseit, illetve a munkátok általa megjegyzésekkel ellátott változatát elküldjem...Ahogy már említettem: *az Egyesület természetesen továbbra is szívesen venné, ha a mű az országos kataszter-sorozatban jelenne meg.*” Mi is örültünk volna, ha ez megtörténik! Így azonban csupán köszönetünket tolmácsolhatjuk a nemes szándékért, a munkáért, külön a kiváló történész lektoroknak, mindnyájuknak, akik díjazás nélkül dolgoztak könyvünk kiadásán. Ezután a közel négy évtizede Somogyban dolgozó szerzőre hárult nemcsak a kiadáshoz szükséges anyagiak előteremtése, hanem a kötet szerkesztése is. A könyv kiadását a Somogy Megyei Múzeumok igazgatója, dr. Winkler Ferenc vállalta el. Nováki Gyula szerzőtárssal már kezdetben megállapodtunk abban, hogy ő a várfelmérésekkel kapcsolatos leírásokat és a rajzokat készíti el. *Az 1993-ban váratlanul meghalt Sándorfi György helyett is, aki 1990-ig sokat dolgozott Somogyban, elsősorban a várfelméréseknél. Sajnos az eredmények összegzésében már nem tudott részt venni.*

Mint azt már jeleztük a Castrum Bene Egyesület könyvünket az országos várkataszter sorozat első kötetének szánta. Ezzel „minta”-ként kellett hogy szolgáljon a további munkák, várkötetek számára. Mi tehát a nem könnyű „úttörő” feladatot is felvállaltuk. Ezzel többször adódtak már problémáink. Például már a munkánk végén vetették fel a lektorok, hogy milyen forrásokkal is dolgozzunk. Pálffy Géza

1. ábra. Castrumok Somogyban. M. Hrotkó Zsuzsanna rajza

2. ábra. Castellumok (kastélyok) a középkori megyében. M. Hrotkó Zsuzsanna rajza

azt is írta, hogy szerinte csak az eredetieket használjuk fel. Az akkori szerkesztő javaslatára egyszer menetközben megváltozott a tudományos idézésnek és apparátusnak alkalmazása is. Úgy láttuk, hogy ez is a kötet javát szolgálja, de ezért az addig elkészült anyagot át kellett dolgoznunk. Jó lett volna, ha Pálffy Géza javaslata szerint a régi térképek (Stegena Lajos /Ed./: Lazarus Secretarius. Bp.1982., Krompotic, Louis: Relationen über Fortifikation der Südgrenze des Habsburgerreiches... Hannover, 1997., vagy a Descriptio Hungariae. Szatmáry Tibor /Ed./ Fusignano, 1987.) átnézése is megtörténhet. 2004 nyarára azonban elkészült a teljes rajzanyag és lezártuk a kéziratot is. (Kialakult bennünk egy olyan képzet is, hogy netán a kötet sikeres és gyors megjelenését esetleg a mi további munkálkodásunk csak akadályozhatja.) Joggal tarthattunk attól, hogy a régi térképek átnézése során még olyan új vár(ak) kerülhetnek elő, amelyeket nem említettünk és azokat ebbe a „lezárt” kézirat rendszerbe már nem tudjuk elhelyezni. Éppen ezért a Castrum Bene Egyesület által javasolt közlési mód és az anyagiak hiányából is adódó terjedelmi korlátok miatt nem szerepelnek a kötetben régi ábrázolások vagy metszetek, fotók és a légi felvételek. Különösen az előbbieik azonosítása és hitelességének kérdése okozhatott volna még külön nehézséget vagy időben alig mérhető plusz munkát. A kötet végére ugyan bekerült egy régi térképekből készített összeállítás, egy régi metszet és egy légi felvétel. Ez jelzi azt, hogy a munka folytatása és a „jövő útja” – az utánunk következők számára - éppen ezeknek a feldolgozása is lehet! Az új adatok nyomán egyre bővülő kéziratnak így is már a negyedik változata lett a „végleges”, amely két és fél év munka után legutoljára került lektorálásra.

Mindnyájan azzal a szándékkal dolgoztunk, hogy egy magas szintű tudományos igényű a legújabb eredmények kerülhessenek összegzésre. Az úgynevezett tudós kör érdeklődésének kielégítése mellett természetesen a helytörténeti kutatás és az iskolai oktatás számára is alapvető ismereteket kívántunk nyújtani. Az általunk feldolgozott és a b c sorrendben, kataszterben közölt várak, kastélyok és erődítmények nemcsak egyes települések, falvak vagy birtokok központját jelzik, hanem sokszor egy-egy tájegység, vagy megye hadtörténetét és történeti korszakát is bemutatják. Utakat, átkelőhelyeket, központokat jelölnek különböző történelmi helyzetekkel, eseményekkel és más országokhoz fűződő kapcsolatokkal. Megismerhetjük birtokosaikat és sok esetben a hozzájuk tartozó jelentős vagy kevésbé jelentős személyeket is. A várak megléte vagy elpusztulásuk például az itteni emberek általános középkori gazdasági és kulturális helyzetére, sorsuk alakulására is szolgáltathatnak felbecsülhetetlen adatokat. Somogy megyének több olyan települése is van, ahol csak a különböző időszakban elpusztult várak (sok esetben kettő, három!) alapján következtethetünk a városnak vagy a falunak a magyar történelemben elfoglalt nagyon jelentős szerepére. Ha csak néhányat emelünk ki a közölt anyagból, akkor is jelent valamit az, hogy Siófok, Fonyód, Kaposvár, Háromfa, Babócsa és Órtilos területén három vár létezett. Számos mai somogyi településen rögzített két vár is azok koronként változó fontosságára, egykori stratégiai és gazdasági szerepére utalnak. Az Árpád-kori Kereki, Somogyvár, Segesd, Rupályújvár,

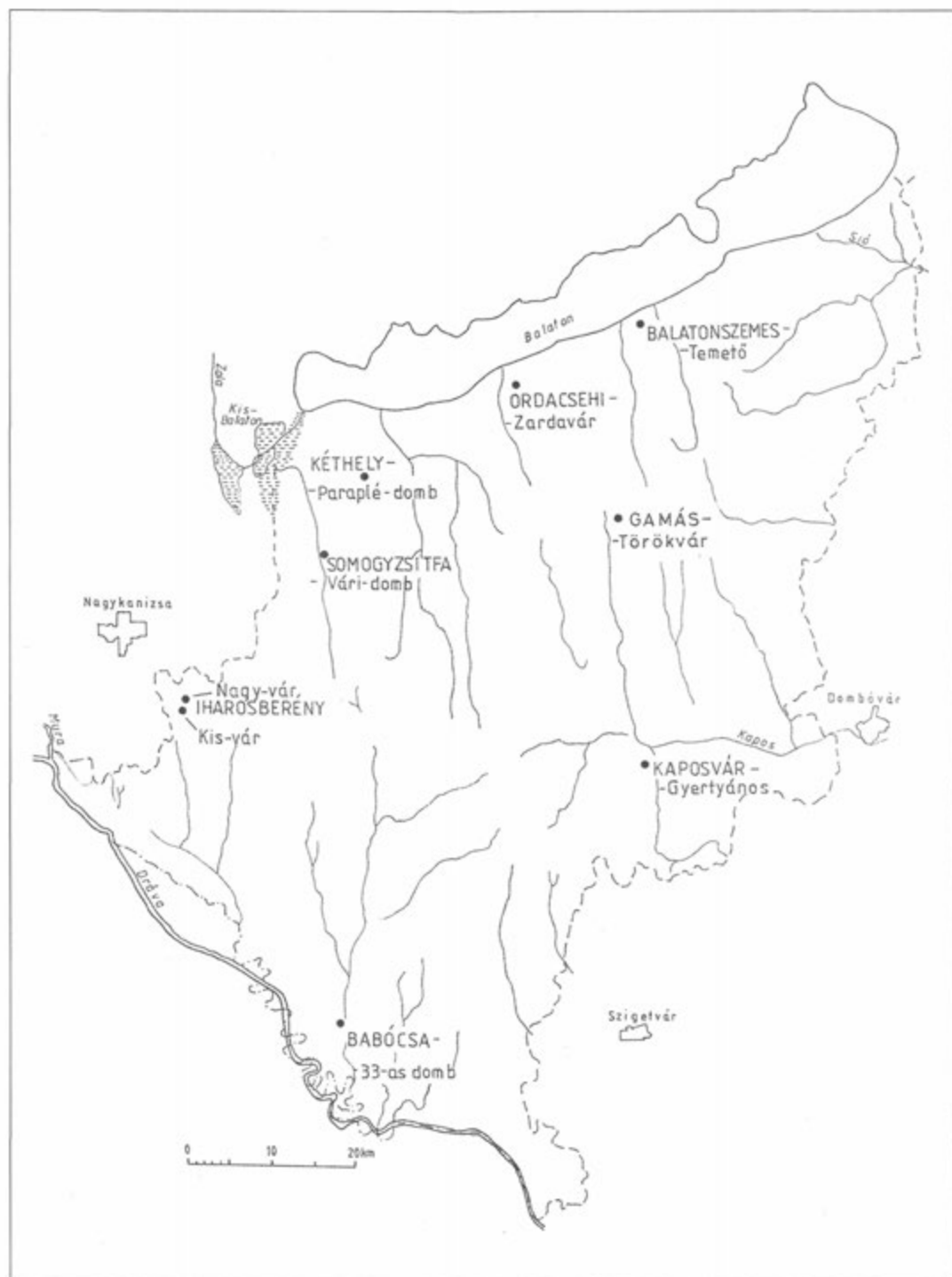

Csurgó, Zákány és Babócsa, majd a középkorban Babócsa, Kaposújvár, Berzence, Lak és Szenyér, a török időkben Koppány, Babócsa, Segesd, Kaposvár, Zákány, Csurgó, Berzence, Barcs és Órtilos-Zrínyi-Ujvár vára különleges értékkel bírt. Külön lehet foglalkoznunk a Dél-Balaton és a Dráva mente 16–17. századi várainak stratégiai, gazdasági és a fontos nemzetközi kapcsolatokat jelentő szerepével. Látszik a királyi Magyarország védelmi rendszerének, török elleni végvár láncolatának kiépülése. Világosan követhető a törökök 1543 utáni somogyi berendezkedése. 1543–44-ben a Balaton déli partján Székesfehérvár, Buda irányába futó hadiút és a balatoni hajózásuk biztosítására kiépítik Szemes, Endréd, Karád és Kőröshegy várait. Ezt követi egy évtized múltán, 1555–1566 között a megye középső részén és a Dráva mentén futó hadiút várainak megszerzése. Somogyban a drávai vízi út biztosítására előbb 1555-ben Vízvárnál a magyarok, Barcsnál 1567-ben a törökök építenek várat. A Dél-Balaton ÉK-i Somogyba vezető stratégiai „bejárata”, átkeletet biztosító hídjának védelmére hozzák létre a törökök 1610 táján Fok várát, amelynek hajóhadával Keszthelyig uralják a területet. Számítalan fontos következtetés vonható még le az itt közölt várányagból.

Közlésünk azonban csak a mai megye területének várányagát vehette figyelembe. Az 1950-es években elcsatolt nagyon jelentős Nagy/Kanizsa és Szigetvár várai kötetünkben nem szerepelnek.

Bevezetésünk első térképén (1. ábra) ábrázoljuk a legjelentősebb somogyi várak, *castrum*-ok anyagát. Az ilyen minőségben említett tíz vár közül a legkorábbi adatok Somogyvárra (1211) és Zákányra (1325) vonatkoznak. Második nagyon jelentős csoportot a kastélyok, a *castellum*-ok jelentik (2. ábra). A legalább huszonöt kastélyemlétsből a legkorábbi a Rupul(Kapos)-újvár (1348) és az Inakod (Mike-Törökvár) (1398). A 15. században megszaporodó kastélyemlétek a korai, a Mátyás-kori somogyi reneszánsz kastélyépítkezések virágkorára utalnak. Külön érdekes a szakirodalomban „motte”-várként szereplő viszonylag kisméretű, kör alakú várak csoportja (3. ábra). A tíz ilyen kisvárként említett somogyi vár korát a kutatók általában az Árpád-kor különböző, főképpen a korai szakaszára helyezték. Kötetünk anyaga alapján ezt revideálni lehet, mert például Somogyzsitfa – Vári-domb „motte” várára 1595-ből és 1598-ból van adatunk. Ekkor Csákány magyar végvár góré-ja, azaz tarisznya vára volt. Hatházi Gábor írja (Hatházi 2002. 126.), hogy Szabadhídvég-Pusztavár nagy kiterjedésű kelta földvárát, mint a legkedvezőbb stratégiai tereppontot és „természetes” külső védőművét felhasználták a törökök, amikor ideépítették a kicsiny, belső palánkvárukat. Ilyen szempontból meg kell még vizsgálnunk Balatonföldvár, Balatonboglár és akár Lengyeltóti – Tatárvár nagyméretű őskori erődítményeit is. Stratégiai jelentőségük miatt bizonyára használták azokat a végvári, valószínűleg a török időkben is. Ez a későbbi erődként való hasznosítás vonatkozhat Órtilos-Földvár, vagy Kéthely-Baglyashegy hasonlóan őskori nagy váraiban lévő „motte” típusú kisváraira is.

Somogyban 1543 után gyors végvárvonal kiépítésbe kezdtek a magyarok és a törökök is. Kötetünk várkatasztere igazolja Solymosi László 1977-ben tett megálapítását (Solymosi 1977. 17.): „A rendszer gyors kiépítését az tette lehetővé,

3. ábra. Kora-középkorinak tartott somogyi várak (motték). M. Hrotkó Zsuzsanna rajza

hogy a területen sok földesúri vár, kastély, továbbá kolostor és templom létezett. Ezek a középkori eredetű építmények jól hasznosíthatók voltak a törökök ellen. Természetesen nem eredeti mivoltukban, hanem némi erősítéssel.” Itt emelnénk ki az erre vonatkozó bizonyítékainkat, amelyek a magyarok és a törökök által történő különböző somogyi egyházak és a kolostorok megerősítésére vonatkoznak. (4. ábra) Ha a kötetet valaki alaposan áttanulmányozza, akkor azt is tapasztalhatja, hogy főképpen a stratégiai jelentőségű dél-balatoni vidéken használták fel végvári erősítésre a korábbi kastélyokat is. Így például Balatonendrén a Somogyiak-Lengyelek, Karádon és Ondán (Ordacsehi-Kisvár) a Podmaniczkyek, Törökkoppányban a Török család kastélyai lettek végvárak.

A Somogyban virágzó kastély és várépítkezéshez persze az is kellett, hogy létezzen itt egy jelentős nagy és középbirtokos réteg. Marczalyak, Tamásiak, Héderváriak, Újlakiak, Laki Thúzok, Corvin János, Bakócz és rokonsága, az ecse-di Báthoryak, az enyingi Török család, Zrínyiek, Nádasdyak és a hozzájuk tartozó ugyancsak jelentős familiáriusi csoport birtoklására volt szükség a megyében. Arra törekedtünk, hogy egy-egy vár, várkastély vagy erősítés esetében a birtokos vagy a birtokosi csoport szerepére is fény derüljön. A bevezetést követő második részben a várak kutatásának rövid történetével, az úgynevezett kutatástörténettel foglalkozunk. A somogyi várkutatás az 1870-es évektől kezdődött Rómer Flóris, Wosinszky Mór és Melhárd Gyula munkásságával. Az 1920-as és 1930-as években Gönczi Ferenc, Gallus Sándor és Bacsák György folytatott várásatásokat a Dél-Balaton környékén. Az 1940-es és 1950-es években Csalog József kutatott somogyi várakat. Az 1960-as évektől Koczur Éva, Szám Anna, Szirmai Krisztina, Müller Róbert, Nováki Gyula, majd az 1970-es évektől Bakay Kornél, Makkay János, Raczky Pál és Jankovich Bésán Dénes, majd a szerkesztő-szerző somogyi terepbejárásai fedeztek fel várakat. 1984-től 1990-ig Sándorfi Györggyel közösen, majd 1993-tól nélküle a kötet szerzői végzik a somogyi várkutatásokat.

Végző soron kideríthettük, hogy – a régieket nem számítva – 1954–2005 között tizenegy régész folytatott jelentősebb ásatásokat tizennégy somogyi vár, kastély, kúria, erősített település és templom helyén. (5. ábra)

A kutatások eredményei a kötet III–VII. fejezeteiben jól követhetők. A III. fejezetben a helyileg azonosított és felmért középkori várak címmel (6. ábra) 71 – egymásután a b c sorrendben szereplő – önkormányzat, helyszínrajzon jelölt 86 várának leírása és fontosabb történeti adatai szerepelnek.

A IV. fejezetben, A helyileg nem azonosított és felmértlen középkori várak címmel (7. ábra) 19, míg végül 2 újabban előkerült vár forrásanyaga közölt. Mire az olvasó kézbe veszi a kötetet már ezekből is többnek, mint például az osztópáni Perneszy várnak, megtörténik az azonosítása.

Az V–VI. fejezethez a kötet apparátus anyaga: a jegyzetek és az irodalom tartozik. A könyv egyik legfontosabb részeként a VII. fejezetbe a felmérések és a térképek kerültek (8. ábra). Az itt közölt 1–86 számmal jelölt anyag zömét: a szintvonalas vár felméréseket a képaláírásokban jelölt munkatársak, főképpen Nováki Gyula és Sándorfi György készítette. A mára megsemmisült (Ordacsehi –

Zardavár és Vízvár) beépített és magántelkeken vagy nehezen azonosítható területen (Curgó, Háromfa – (Pácod)-Kupavár, Igal, Kaposújlak, Karád, Marcali, Órtilos-Zrínyi-Újvár) szereplő várhelyekről csak régi ásatási rajzot, illetőleg belterületi (1:2000) és külterületi (1:4000 vagy 1:10000) térképeket közlünk. A nagy múltú Curgó vár környéki középkori templomának 1985-ben készült felmérése, valamint Fonyód, Szőcsény váráról Giulio Turco által 1569-ben készített térképe és Ötvöskőnyi várkastélyának feltárás utáni rajza utólag, úgynevezett „alszámos” rendszerben került beszerkesztésre.

A nemzetközi kutatás számára tájékozódásul szolgálhat a kötet végén lévő angol nyelvű rövid összegzés, a Summary.

A könyv címdalán Somogy „legépebben” megmaradt középkori királyi, majd Marczaly-Báthory vára látható. Hátsó borítóján pedig a mostoha sorsra jutott kaposújvári (kaposvári) várának falrészletei és alaprajza jelképezik nemcsak a megye várainak a helyzetét, de az ilyen jellegű műemlékeink országos állapotát is.

Kötetünkkel szeretnénk a somogyi várak kutatására és megmentésére felhívni az érdeklődőket és a területükön várakkal rendelkezőket, főképpen az illetékes önkormányzatok figyelmét.

Köszönet a munkánkat Támogatóknak, mert nélkülük nem lenne ez a kiadvány! Nélkülük csak a Himnusz költőjének, Kölcsey Ferencnek a sorai lennének a somogyi várak vonatkozásában is a jellemzők: „Vár állott, most kőhalom...”

Ezzel a bizodalommal és hittel ajánlja a kötetet minden érdeklődő figyelmébe a szerkesztő.

Kaposvár, 2005. szeptember 29-én

dr. Magyar Kálmán

II. RÖVID KUTATÁSTÖRTÉNET

A somogyi várkutatás úttörőjének Rómer Flórist tekinthetjük, aki a 19. század második felében országosan felgyűjtötte és közreadta Magyarország régészeti, műemléki értékeit. Neki köszönhetjük Somogyacsa-Pogány-domb várának első leírását és felmérését. A megye több várát bejárta, így Somogyvárat is, de foglalkozott a szerinte Taszárhoz tartozó Bát várral is. Megközelítőleg vele egy időben végzett várkutatói munkát, elsősorban a Dél-Balaton vidékén Melhárd Gyula. Ő készítette el a kor színvonalának megfelelő legelső várleírást Balatonszemes-Bolondvárról és Nagycsepely-Barátok asztaláról. 1879-ben kisebb ásatást is folytatott Marcali-Halom (Három akol) váránál. A 19. század végén a Tolna megye történeti és régészeti emlékeit közlő Wosinsky Mór megyénkben is kutatott, Somogyacsa két várában, a Pogányvárban kisebb ásatást is végzett. A millennium kutatási programjához kötődött Gerecze Péter 1895–96. évi somogyvári ásatása a Kupavárban. Közel három évtizednyi szünet után 1929-ben került sor Ordacsehi-Zardavár területén Gönczi Ferenc kaposvári múzeumigazgató ásatására. Fonyód környékén, és magában Fonyódon az 1920-as, 1930-as években Bacsák György kezdeményezésére folytak várásatások. Gönczi Ferencsel és Gallus Sándor régésszel együtt, hármasban kutatták meg a fonyódi Várhegyet és Alsó várat (Fácános). Utóbbiban, a fonyódi idegenforgalom fellendítése érdekében, 1957–1958 között Fitz Jenő székesfehérvári megyei múzeumigazgató vezetett jelentős várfeltárást.

1950–1960 között több leletmentő várásatásról tudunk. 1950-ben Csalog József Főnyed-Várszigeten, Kozák Károly 1954-ben Somogyzsitfa-Szőcsénypuszta váránál, 1960-ban Babócsa-„Török-várnál” folytatott helyszíni vizsgálatot. Kaposvár várának területén már az 1920-as évektől a különböző, többnyire a romokat pusztító építkezések miatt több leletmentő feltárássra került sor, majd 1959-ben Parádi Nándor végzett itt szakszerű ásatást. 1960–62-ben Sági Károly a kereki Fejérkő várát tárta fel. 1964-ben Draveczky Balázs Háromfa-Kupavárnál ásatott.

Somogy megye középkori várainak számbavételére először a régészeti terepbejárás -és topográfiai munkák révén adódott lehetőség. Ezekhez a munkákhoz sorolható az 1960-as évek elején Szirmai Krisztina és Kocztur Éva egyetemi szakdolgozata. Az 1960 körüli években helyszínelte Nováki Gyula a kereki, szőlősgyöröki, kadarkút-szentimrepusztai és patosfai várakat. Az 1970-es évek első felében a Rinya-folyó mente középkori várányagát Jankovich Bésán Dénes gyűjtötte össze. Ide tartoznak a MTA Régészeti Intézete keretében, a Marcali járás területén az 1970-es években végzett várbejárások Bakay Kornél, Horváth László, Makkay János és Raczyk Pál részéről, akik legalább féltucatnyi középkori várat azonosítottak. 1970-től Vándor László folytatott több ízben kutatásokat Órtilos-Zrínyi Újvár helyén.

Külön fejezet kezdődött 1970-ben a somogyi tervszerű várkutatás és várfeltárások terén. Ekkortól került sor az ötvöskónyi reneszánsz várkastély öt éves ásatására. 1966-ben Draveczky Balázs kezdte meg a feltárást, majd 1970-től Magyar Kálmán folytatta a munkát és ő fejezte be 1974-ben. Magyar Kálmán közben az ország

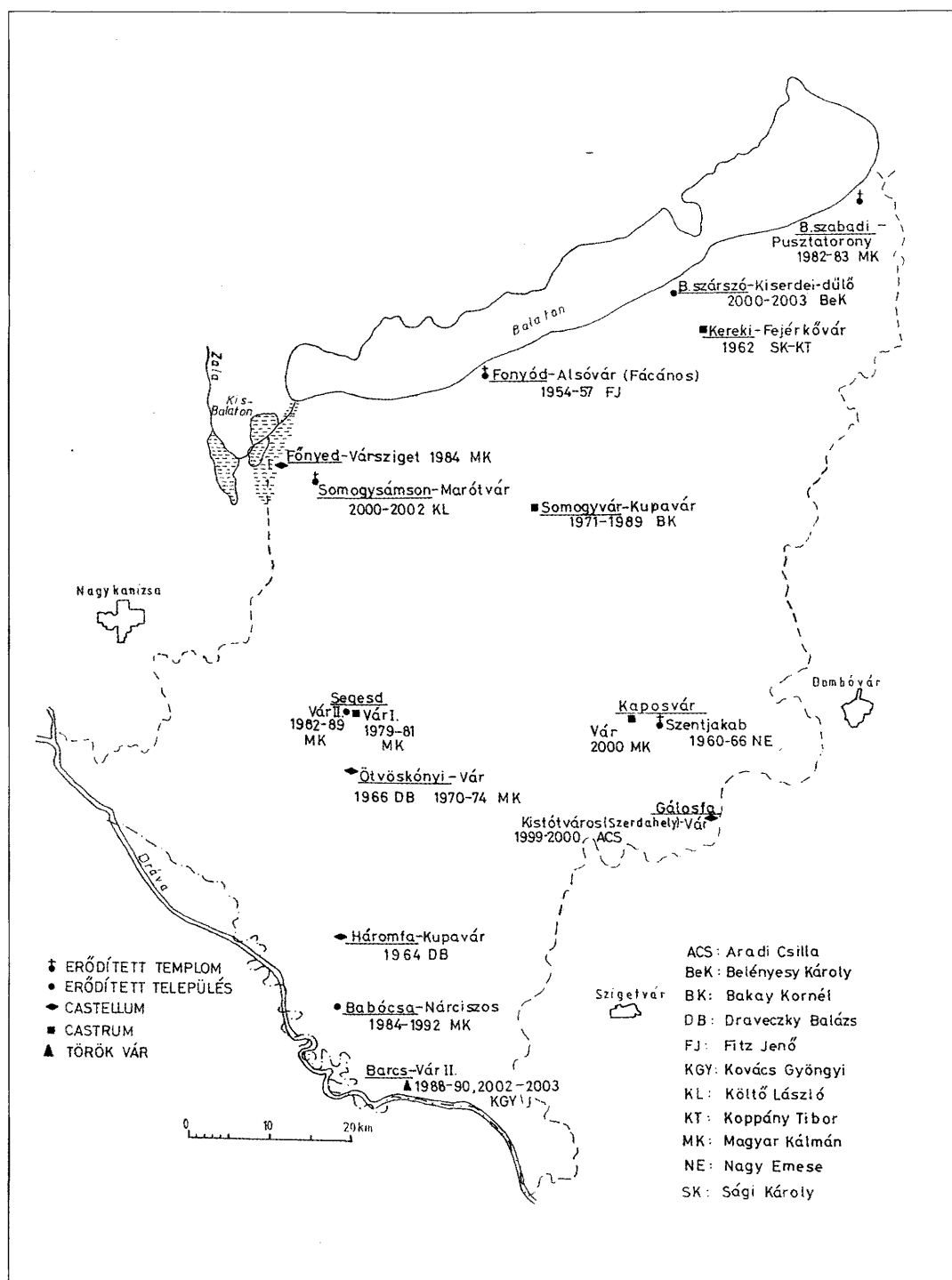
több, távoli várának ásatásában is részt vett. Ezek közül különösen a Báthoryak nyírbátori várkastélyánál végzett kutatása jelentős, mert e nemzetség várközpontjainak hosszútávú kutatása irányította őt Somogy megyébe. Megyénkben 1978-tól végzi folyamatosan a nemzetségi központok kutatását is. Több tanulmányban kiadta a somogyi várkastélyok reneszánsz emlékanyagát, legelőször a nyírbátori és ötvöskőnyi várkastélyok országosan is meghatározó építészeti, kerámia és kályhacsempe leleteit. 1979–1989 között a segesdi királynéi, majd Marczaly-Báthory várközpont, ispánsági és főesperességi székhely, illetve 1980-1992 között Babócsa nemzetségi központ megközelítőleg teljes feltárását végezte el. 1971-ben a hedrehelyi Várdombon lévő ferences kolostornál, 1982-ben a kőröshegyi, majd 1983-ben a Balatonszabadi-Pusztatorony erődített templomnál, 1984-ben pedig a főnyedi Várszigetnél folytatott kutatásokat. (5. ábra)

A legújabb eredmények között ki kell emelnünk Gálosfa-Kistótváros (Szerdahely) várkastélyának maradványait, Aradi Csilla ásatásának köszönhetően. Kovács Gyöngyi a barcsi török palánkvár egy részét tárta fel, Költő László Somogysámszon-Marótvár, Belényesy Károly pedig Balatonszárszó-Kiserdei-dűlő középkori *refugiumának* nyomait tisztázta. 2000-ben ismét Kaposvár névadó várának maradványai kerültek elő Magyar Kálmán ásatása révén, ugyanő 2003-ban Törökkoppány törökkori szandzsákszékhelyét jelentő, nagy kiterjedésű várának több részletét rögzítette.

A Somogy megyei várak feldolgozásába Sándorfi György és Nováki Gyula, az ország sok területén végzett várkutatásaik, felméréseik közben, 1984-ben kapcsolódott be, elsősorban a várak nyomainak felderítése és felmérése terén. Babócsa és Segesd várainak felmérése után alakult ki Magyar Kálmán, Nováki Gyula és Sándorfi György között az a szakmai és baráti együttműködés, amellyel a megye valamennyi várának a feldolgozását tűzték ki célul maguk elé. A korábbi irodalom és Magyar Kálmán addigi kutatásai, ásatásai jelentették az alapot, amikből kiindulhattak.

Sándorfi a várak helyszíni felmérésére egy egészen sajátos, egyszerű, gyors, de pontos, az úgynevezett számítógépes módszert dolgozta ki. Ezt a módszert az ország különböző tájain is sok helyen alkalmazta várkutatásai során. Sándorfi György nevéhez 1984–1990 között Somogy megyében 56 középkori és ezeken felül több őskori vár felmérése fűződik. Néhány kivételtől eltekintve, az ország távolabbi tájain is, állandó munkatársa volt Nováki Gyula, aki az évek során elsajátította tőle ezt a felmérési módszert.

Sándorfit egészségi állapota és egyéb elfoglaltságai (élete utolsó három évében országgyűlési képviselő is volt) 1990 után megakadályozták abban, hogy a somogyi terepmunkákat folytassa. Ezeket és a térképek szerkesztését fokozatosan Nováki vette át, de Sándorfi a számítógépes feldolgozásban továbbra is segítette a munkát. 1993-ban, a magyarországi várkutatás nagy veszteségére, Sándorfi György elhunyt. A munkát ezután Nováki folytatta és 1998-ig sikerült az addig megismert és helyileg azonosított valamennyi középkori vár felmérését befejeznie.

5. ábra. Régészetileg kutatott várak, kastélyok, erődítmények. M. Hrotkó Zsuzsanna rajza.

Munkánk fő célja a somogyi középkori várak kataszter rendszerű közlése. A korábbi szakirodalomban a kutatók legnagyobb részüket valamilyen módon már említették. Néhány esetben bővebb információkat is közöltek róluk, de felmérésükre alig került sor. A történeti adatok néhol bővebbek, máshol alig egy-két adatot ismerünk, sok esetben azonban teljesen hiányoznak az úgynevezett forrásemlítések. Nyilvánvaló, hogy a későbbi kutatások, ásatások tisztázhatják majd igazán ezeknek a váraknak a korát és rendeltetését.

Több olyan várat is felvettünk a kötetbe, amelyeknek a meglétére csak a biztos források utalnak, de mi még nem ismerjük pontos helyüket és maradványaik a régészeti kutatások nélkül – ma már egyáltalán nem látszanak. Ezeknek a váraknak a megtalálása és pontos azonosítása már egy későbbi kutatás és feldolgozás feladata lesz. A kötetben lévő úgynevezett azonosított várak vizsgálatát és felmérésüket is számtalan terepbejárás előzte meg. Ezek során sok esetben az addig tévesen várnak meghatározott, vagy feltételezett várhelyet is többször felkerestük, mert csak így sikerült tisztáznunk helyüket és lehetőleg kizárnunk a velük kapcsolatos régebbi tévedéseket. Terepmunkáinknál többször mások is részt vettek, így gyakran Nováki Gyuláné, sokszor Dénes József, Szilas Gábor, Terei György, egy-egy várnál pedig Bánhegyi Attila, Miklós Zsuzsa és Sipos Imre OJP szerzetes atya (Miklósi). Fontos segítségüket ezúton is köszönjük.

Magyar Kálmán – Nováki Gyula

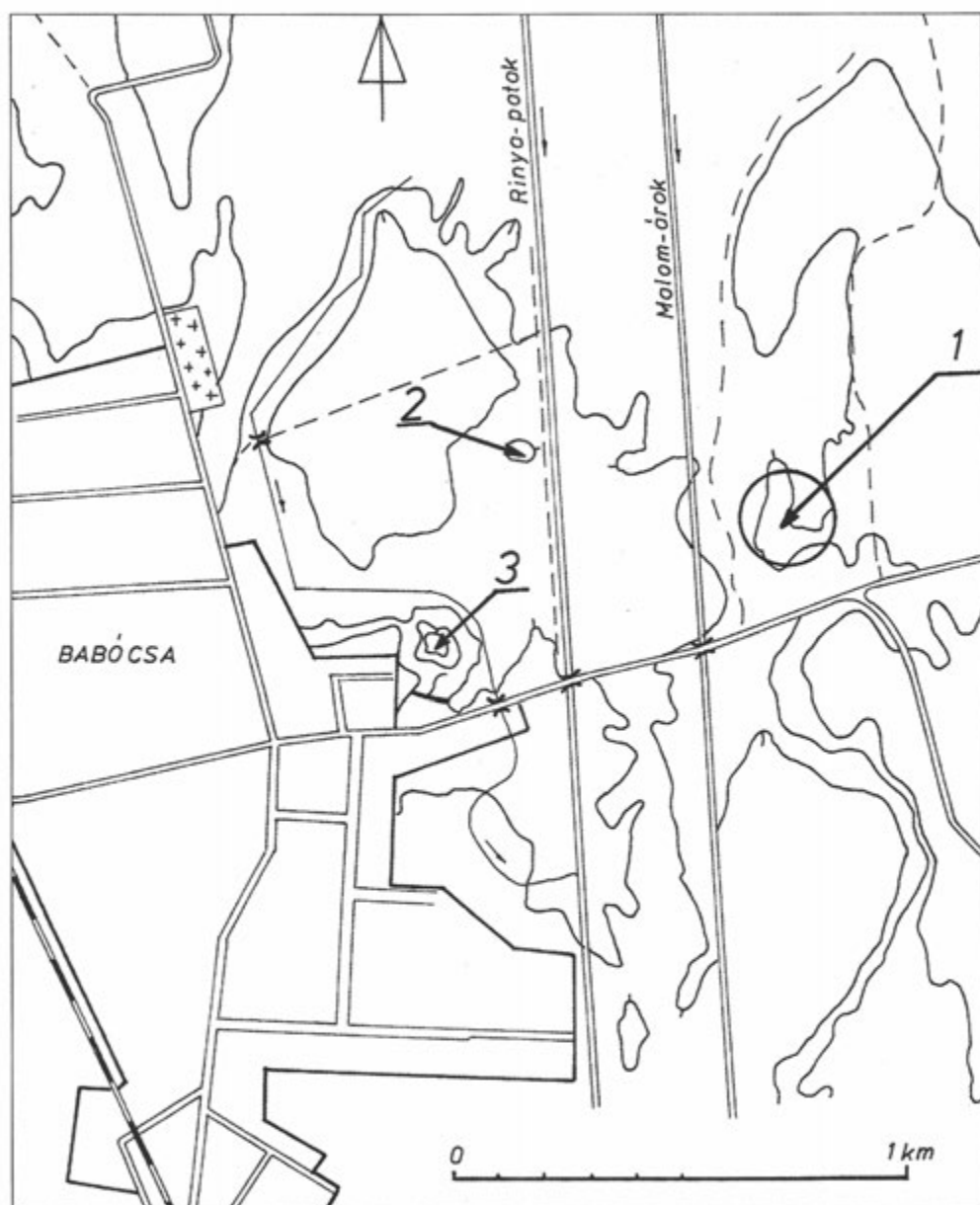
Babócsa – Basakert (Nárciszos)
 Babócsa – „33-as domb”
 Babócsa – „Török-vár”
 Balatonendréd – Róm. kat. templom
 Balatonszabadi – Pusztatorony
 Balatonszárszó – Kiserdei-dűlő
 Balatonszemes – Bolondvár
 Balatonszemes – Temető
 Barcs – Vár I.
 Barcs – Vár II.
 Bélavár – Bocskádi erdő
 Bélavár – Vár
 Berzence – Várdomb
 Csákány – Vár (Erődített kolostor)
 Csurgó – Vár
 Drágagárdony – Ref.temető
 („Török-domb”)
 Fonyód – Alsó vár (Fácános)
 Fonyód – Fehérbézsény – Vár
 Fonyód – Várhegy
 Főnyed – Vársziget
 Gálosfa-Kistótváros (Szerdahely) – Vár
 Gamás – Törökvár
 Gyékényes – Vár
 Háromfa – Fehér-domb
 Háromfa – Gradina (Avarvár)
 Háromfa – Kupavár (Pácod vára)
 Igal – Várhely (Török palánk)
 Iharosberény – Kis-vár
 Iharosberény – Nagy-vár
 Kadarkút-Szentimrepuszta – Vári domb
 Kálmánca – Várdomb
 Kaposújlak – Szarkavár
 Kaposvár – Gyertyános
 Kaposvár-Kapos(zselic)szentjakab – Vár
 Kaposvár – Vár (Kaposújvár)
 Karád – Várhely (Török palánk)
 Kastélyosdombó – Vár (Magtárhely)
 Kereki – Fehérkő vára (Katonavár)
 Kéthely – Fancsika
 Kéthely – Paraplé-domb-Baglyashegy
 Komlósd – Várhely
 Kőröshegy – Mogyorós-tető
 Marcali – Halom (Három akol)
 Marcali – Várhely

Mezőcsokonya-Sörnye-puszta
 – Törökhányás
 Mike – Törökvár
 Nagyatád – Nagykorpád-Szabás
 – Várdomb
 Nagybjom – Koroknya (Korotna)-vár
 Nagybjom – Ref. temető
 (Erődített templom)
 Nagyberény – Kerék-hegy
 Nagyberény – Zsidó-domb
 Nagycsepely – Barátok asztala
 Nyim – Kási-vár
 Ordacsehi – Kisvár
 Ordacsehi – Zarda-vár
 Öreglak – Vár
 Órtilos – Fesztung
 Órtilos – Földvár
 Órtilos – Zrínyi-Újvár
 Ötvöskónyi – Vár
 Patosfa – Törökpince
 Péterhida – Várhely
 Ságvár – Böre-vár
 Segesd – Vár I.
 Segesd – Vár II. (Erődített mezőváros)
 Siófok-Balatonkiliti – Földvár
 Siófok – Vár
 Somogyacsa – Kócos-hegy
 Somogyacsa – Pogány-domb
 Somogyfajsz – Vári sűrű
 Somogysámszon-Marótpuszta
 – Marót-vár
 Somogysimonyi – Várhely
 Somogyszentpál – Török-domb
 Somogyvár – Kupavár
 Somogyzsitfa-Szőcsénypuszta – Vár
 Somogyzsitfa – Vári-domb
 Szenyér – Várhegy
 Szólád – Régi temető
 Szőkedencs – Várdomb
 Szőlőgyörök – Kopasz-berek
 Törökkoppány – Vár
 Vízvár – Baltavár
 Zákány – Vár
 Zelickisfalud-Ropolypuszta – Várhegy

BABÓCSA

1 Basa-kert (Nárciszos)

Babócsa községtől K-re 1–1,5 km-re van. Az egész vár nagyjából téglalap alakú. Ny felől a Rinya ártere feletti meredek part határolja, többi oldalát árok kíséri. A belső terület két részre oszlik, a kettőt É-D irányban két árok és köztük egy sánc választja el. A nagyobbik rész Ny-ra esik. A sokkal kisebb K-i rész K-i szélét sánc, majd két árok és köztük egy további sánc zárja le. Az egész területet fű, illetve a Közép-Európában egyedülálló csillagos nárcisz takarja. Természetvédelmi területe a helyi önkormányzat tulajdona és felügyeletileg a Duna-Dráva Nemzeti Parkhoz tartozik.

A vár területén Magyar Kálmán végzett feltárásokat 1984–1992 között. Területének legkiemelkedőbb részét a német eredetű Tibold nemzetség kegyúri temetkezési helye, a Szent Miklós tiszteletére szentelt bencés apátság kb. 30 m hosszú és 15 m széles, félköríves apszissal záródó, téglalap alakú, hosszú hajóval rendelkező díszes kőtemploma foglalta el, egy rendházzal. A monostortól Ny-ra helyezkedtek el a szolgáltatók egyszerűbb házai, illetőleg a Tiboldok egyik udvarháza is.

A tatárjárást követően, de inkább a 13. század vége és a 14. század eleje között a bencések újjáépítették templomukat és egy nagyobb L alakú rendházat. A monostorhoz tartozó, eredetileg ovális, fallal és árokkal kerített temető az új rendház felé terjeszkedett. Benne egy temetőkápolnát, illetőleg osszáriumot emeltek. Ekkortájt építhettek a Tibold nemzetséghez tartozó Babócsai család tagjai egy nagyméretű főúri épületet. Az egész területet téglalap alaprajzú sánccal és árokkal erősítették meg. Ekkor épülhetett ki az ún. K-i elővár a kézműves, köztük a fazekas telepeivel.

A monostoregyüttestől és a főúri udvarháztól D-re 50 méterre tárták fel az Árpád-kori falu 13×8 méteres, patkóíves szentélyű, téglából épült falusi egyházát. Tőle Ny-ra terült el a hozzátartozó falu. A 14. század vége és a 15. század eleje között a megerősített központban lévő falu *oppidum*má, azaz mezővárossá fejlődött. A kisméretű Árpád-kori plébániatemplom és a temető helyén gótikus stílusban nagyobb, 25×10 méteres, nyújtott és a tízszög öt oldalával záródó, különleges szentélyű egyházat építettek téglából. Ez a Szent Egyed tiszteletére szentelt, megnagyobbított plébániaegyház 1390-ben búcsújogot is kapott. Ekkor épült fel a templomtól K-re a 30×25×20 méteres zarándokház téglából és kőből.

1989-ben az ásatás során átvágták az erődítmény K-i oldalán a belső és külső sánctól egy 250 m hosszú és 1 m széles kutatóárokkal. A plébániaegyházról É-ra és K-re előkerült a sánc gerendaszerkezete, amely két vízszintes gerendaszor között földtömés, palánk volt. A sánc előtt V keresztmetszetű 3–4 m mély árok volt. A sánckok agyagfeltöltésének a belsejében függőlegesen elhelyezett karósról volt. A függőlegesen levert oszlopok között vízszintesen elhelyezett merevítő gerendák feküdtek. A sánc feltöltésében 13–14. századi kerámia töredékek kerültek elő. A zarándokház épületét beleépítették a sánckba. Ez azt bizonyítja, hogy a sánckrendszer a 14. század vége előtt elkészült. Folyamatosan megújították egészen a 17. század végéig. A török időkben sarkain kerek ágyútoronyok is készültek.

A 15–16. században a Marczaly és az ecsedi Báthory család kezén lévő erődített szakrális központi és mezővárosi helyet a török előbb 1555-ben, majd 1566-ban elfoglalta. A legkiemelkedőbb részen lévő területen a bencés kolostort és a temetőjét egy nagyméretű gőzfürdő felépítésével részben elpusztították. A temető területére került a fürdő alagsori építménye. A templomot és az apátságot a török a fürdőhöz tartozó épületként és raktárként használhatta. A két egyház közötti területen épült fel a török parancsnok kerített, magánfürdővel rendelkező palotája. A törökkori nagy közfürdőtől É-ra is jellegzetes hódoltság kori településnyomok: paticsház és szemétgödrök maradványai kerültek elő különböző leletek (kályhaszemek, mázas kerámiák, vas- és bronztárgyak) kíséretében. A vár területén több kisebb épület, raktár állt elszórtan, szinte mindenütt. A mezővárosi plébániatemplom területén, a temetőben is török településnyomok kerültek elő.¹

A 16. század végétől az 1671-es felségsértési perig – török megszállás miatt természetesen csak névlegesen – a Nádady család a birtokosa. A kincstár kezére került birtokok egy részét 1677-ben Széchenyi György vette meg, maradékait a Szalay és a stájer (származású) Rindsmaul család. 1776-ban Végh Péter, majd 1835-től a Somssich grófok is birtokosok. A területet összefüggő gyümölcsösként kezelték. 1715-ben a helyiek szerint: „...item hic fatens in servitio Turcarum existens, adhunc ante introitum illorum iam extitisse circumvallationem, seu fossatum inter Babocsam Bathorianam et Babocsam Abbatialem, seu KisBabocsa trans Ryniam in districtu Szigetiensi, distinctum fuisse...”²

1812-ben azt írják, hogy Babócsa, amely a Rinya folyó náddal benőtt folyása alatt áll. Valaha híres erődtípus állott ezen a helyen, amely mostanában csak romhalmaz, miután különféle viszontagságok érték 1555-től az 1664. esztendőig. Fennáll még a törökök fürdője és a vár sánca, a többi épületnek csak az alapjai látszanak. Egykor a bencéseknek is állott itt apátsága.³

A vár átmérője 340×310 m, területe 8,7 ha.

2 „33-as”-domb

1972-ben Jankovich Bésán Dénes figyelt fel a dombra. Leírása szerint akkor a domb alakja szabályos csonkakúp volt, teteje 12×12 m alapterületű, a domb magassága 2,5 m. Körülötte árkot figyelt meg, feljárata a folyó felől volt. A dombot gyümölcsfa és fű borította.⁴

A domb Babócsa községtől K-re 800 méterre van.⁵ Körülbelül a felét 1980 körül teljesen elhordták, megmaradt fele ép. A mesterségesen felhordott domb platója valószínűleg téglalap, vagy négyzet alakú volt. A domb alatti árok a megmaradt Ny-i részt félkörben átfogja, ebből az ÉNy-i oldalon egy kivezető árok indul. A dombot bokrok takarják

Okleveles, történeti adatot nem ismerünk. Jellege alapján középkori „motte” típusú vár, esetleg késő középkori úgynevezett göré lehetett. A dombon ugyanis török kori cserepek találhatók.⁶

3. „Török-vár”

Az egykori általános iskola mellett, az úgynevezett kiskastély környékén fekszenek a természetvédelmi terület részeként a „Török-vár” sáncai, árkai, amelyek a Duna-Dráva Nemzeti Park felügyelete alá tartoznak. Az omladékok közül az 1950-es évektől több alabárdot, handzsárt, buzogányt vittek el a kincskeresők. 1960-ban Kozák Károly, majd Magyar Kálmán⁷ járta be a vár maradványait. A bokros erdővel takart területen kevés téglafal nyomát látták. A várdomb D-i aljában újonnan épült lakóházak alapozásakor különböző leletek kerültek elő (patkó, vaspánt, kályhaszem, balták, kerámia töredékek, paticstörmelék, kemence darabjai és lócsontváz a 16–17. századból). Ugyanitt ledőlt fal maradványát is látták. A DK-i oldalon gázvezeték ásásakor átégett rétegeket vágtak át. A Ny-i oldalon 2 m mélyen egy bronz ágyúcső került elő. 1973-ban Jankovich Bésán Dénes végzett itt terepbejárást.⁸ Leírása szerint a Várdombon helyenként téglafalak, beomlott boltozatok részei látszottak. A várat a tőle Ny-ra eső dombtól 6 m mély, 10 m széles árok választja el. Ezen a dombon, a templom és az iskolaépület környékén embercsontok, szerszámok, paticstörmelék, vaslándzsák kerültek elő.

Babócsa község belterületének szélén emelkedik a vár dombja.⁹ Ma a vár teljesen lepusztult, fal nem látszik. Kiterjedését a domb pereme mutatja. Nagyjából téglalap alakú, oldala erősen hullámzó vonalú. DNY-i sarka lenyúlik a domboldalban. Belső területe egyenletesen síma. Erdő fedi.

Engel Pál szerint: „Babócsa uradalma 1398 óta a Marczaly családé. Várát először 1439-ben említik, tehát a 15. század elején épülhetett.”¹⁰ Csánki Dezső szerint is a Marczalyak építhették. *Castrum Babolcza*-ként szerepel 1450-, 1474-, 1490-ben és 1519-ig többször is.¹¹ A Marczaly család kihalása után a három ecse-di Báthory testvér 1490-es birtokosztzkodása révén Báthory György főlovászmester, somogyi főispán került Somogyba. Az övé lett – a főispáni cím mellett – az összes, a babócsai uradalmi központhoz tartozó hatalmas somogyi uradalom. A Báthory uradalmakat különben nem osztották szét a testvérek között, noha a nyugat-magyarországiakat Babócsáról igazgatták. 1496-ban itt látta vendégül II. Ulászló királyt.¹² A Jagello-kori Báthoryaknak két rezidenciája volt: Bátor és Babócsa. Érdekes módon István nádor leváltása idejére feleségével, Mazóviai Zsófia hercegnővel féltestvéréhez, Györgyhöz költözött Babócsára. Kubinyi András szerint: „Babócsa nem csupán mellékrezidenciája volt a Báthoryaknak, hanem a nyugat-magyarországi birtokok központja is. Báthory György a vár mellett vadaskertet is létesített, ahová délről hozatott szarvasokat.”

Ez a jelentős vár rezidenciának, azaz főúri lakóhelynek számított, amely jogi értelemben is „állandó lakóhely” volt. 1511. március 28-án Báthory András és István, november 25-én István, majd 1513. november 21-én Báthory György főlovászmester (1505–1526) tartózkodott itt. Báthory György 1517 júliusában és 1518 áprilisában is Babócsa várából („*ex castro Babolcza*”) keltezi leveleit. Babócsa mezőváros is volt, amely a Dráva É-i partján Stájerországba vezető és a Dráván át É-ról D-re, Verőcére irányuló utak kereszteződésénél feküdt. Nem véletlen tehát, hogy a Marczaly család Verőcéről ide helyezte át birtokközpontját.¹³ 1526 után Babócsa Kanizsa, illetőleg Szigetvár fontos végvárvonalához tartozott. 1532-ben a szultáni had Babócsa alatt is „megpihent”. 1550-ben és 1554-ben is szerepel. 1556 előtt a stájer rendek pénzén szolgált itt 20 lovas. 1555-ben mint *castrum* Báthory Andrásé¹⁴, de ebben az évben rövid időre Tojgun budai basa elfoglalta. 1556-ban a babócsai sikeres csatában a Ferdinánd főherceg és Sforza Palavicini vezette osztrák, stájer és cseh csapatok segítségével Nádasdy Tamás és Zrínyi Miklós felmenti Szigetvárát. Ezt követően Babócsa várának ellátásából a magukat a Dél-Dunántúlon védelmező stájer rendek is komoly anyagi és katonai segítséggel veszik ki részüket.

Babócsa vára 1554-ben már biztosan palánkvár volt, mert ekkor említik Magyar György egyik házát a palánkon belül, a másikat pedig a palánkon kívül. 1558 júliusától 1566-ig Perneszy Farkas a babócsai királyi vár kapitánya. Leveleit „*in arce Babolchia*” írja. 1559-ben Zrínyi 50 huszára szerepelt itt stájer zsoldon.¹⁵ 1563-ból ismerjük Babócsa, mint Báthory-vár leltárát. Ghymeszi Forgách Ferenc váradi püspök és történetíró a 16. században írja: „Babócsa vára ezer lépés nyire fekszik a Drávától, terjedelmes mocsár közepén, amelyet a Kapos egyik mellékága (Rinya) alkot. Kevés gázlón lehet hozzáférni, azok is keskenyek. A Marczaly család építette nagy fénnel és kényelemmel. Az ellenséges lövegek ellen falait kettős fallal vetették körül, amelyek közét földdel töltötték ki.”¹⁶

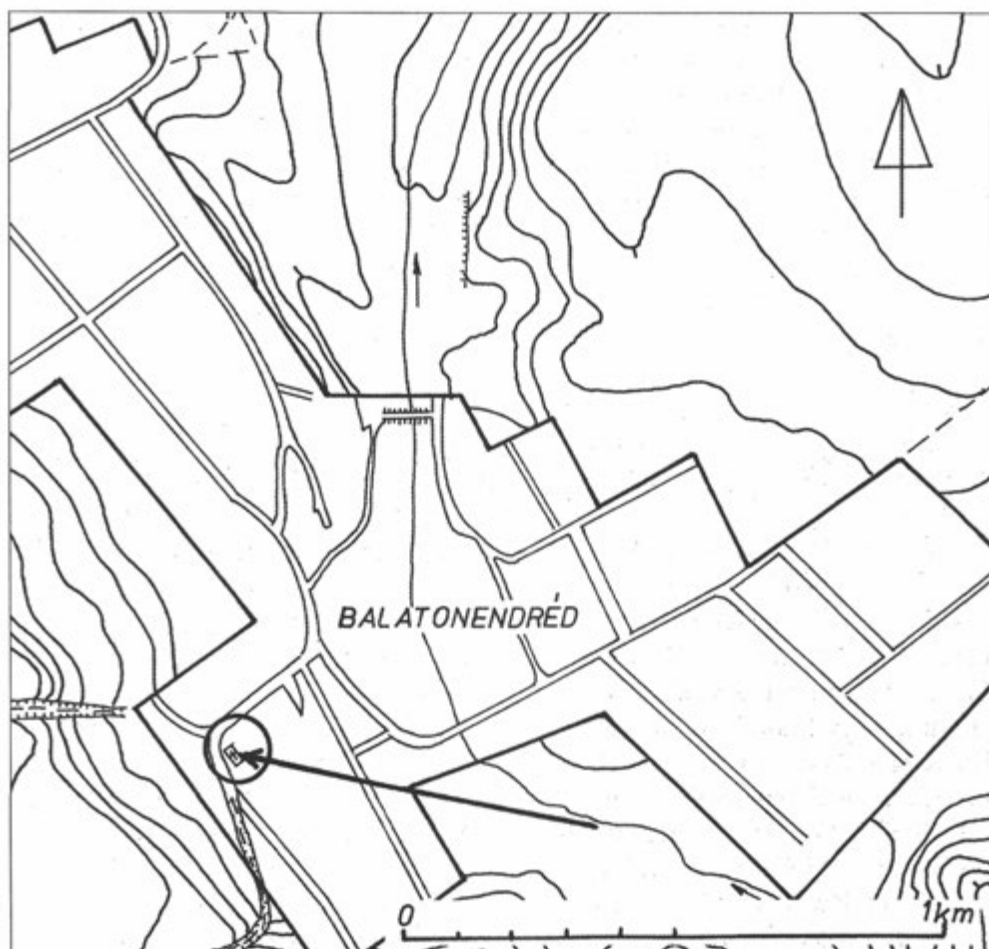
A török 1555-ben először ostrommal, majd 1566-ban ostrom nélkül elfoglalta a felgyújtott, őrség nélküli várat. Dávid Géza említi, hogy 1566–1570 között Babócsán a párkányban már dzsámi és fürdő is állt. 1577 tájáról származik „másik adatunk, ahol azokról a párkányokon belüli épületekről kapunk hírt, amelyekben a mírliva emberei szoktak megszállni.” 1581-ben Hüsszein béget, Babócsa, Berzence, Segesd és Szőcsény urát, mint cseribasit említik. 1663-ból ismerjük a babócsai szandzsák beosztást. 1570–1590 között a babócsai „átelési adó, vagy illeték” is szerepel.¹⁷ „Babócsát a törökök stratégiailag mindig fontosnak ítélték és ezért már az ötvenes években is szandzsák központtá tették arra a rövid időre, amíg a kezükben volt.” Éppen ezért a magyarok állandóan támadták, így Zrínyi György 1574-ben, majd 1594-ben el is foglalta. A török pár hónapra visszaszerezte, de 1595 augusztus elején felrobbantva, felégetve hagyta ott a várat. Ezután 1600-ig magyar kézen volt. Pálffy Géza szerint is Babócsa stratégiailag fontos helyen feküdt és mérete is nagy volt. Főleg palánkkal erősítették. 1598. október elejétől egészen a vár elestéig 300 német gyalogos, 200 magyar darabant és 50 huszár volt a várban.¹⁸ A neves magyar nyelvű krónikairó, gersei Pethő Gergely

kapitány (aki 1599 januárjától volt a vár kapitánya!) 1600. szeptember 4-én csúfos körülmények között adta fel a töröknek. Babócsa elhamarkodott feladása is hozzájárult Kanizsa elvesztéséhez.

Kerecsényi Edit közli Haym Kristóf leírását az 1595-ben Zrínyi György által elfoglalt Babócsáról: „Babócsa téglából épült hely, két oldalt nagy árokkal és a Rinya mocsarával, ám ezen a két oldalon a fal nagyon ledőlt. A várnak nincs kapuja, csak az nem megy be, aki nem akar. Egy „welsch” építőmester vállalná az újjáépítést, az elkészített modellt mellékelten küldi.”¹⁹ 1595 és 1600 között Kerecsényi György és Pethő kapitányságai idején Zrínyi György dunántúli kerületi főkapitány (1582–1598) – Porta Caesar itáliai építész tervei alapján – részben újjépítette, ekkor készültek a korszerűbb, olasz típusú bástyái. 1618–19-ben 359 főnyi török sereg állomásozott benne. Hegyi Klára szerint.²⁰ Babócsa katonai erejével Szigetvárt mentesítette. 1664 januárjában azonban vára rövid lövöldözés után a török megadta magát és Zrínyi Miklós elfoglalta. Ez alkalommal készítette a vár ábrázolását Esterházy Pál, aki a következőket írta: „Babocha feltűnt előttünk, körülvettük arról az oldalról, amely az ostrom számára a legalkalmasabbnak látszott, ugyanis a konyhakertek felől és délről, a Rinya folyó mocsarai miatt megközelíthetetlen volt, de a várral szomszédos dombokról, amelyek északról magasodtak, nem látszott nehéznek megostromolni, ezen kívül régi formájú, fából készült fal övezte, úgy hogy ereje nem múlta felül a berzencei várét sem”. Evlia Cselebi szerint Zrínyi a várat, amelyben öt hónapig „lakott”, felgyújtotta, ágyúit és hadi felszerelését pedig elvitte és Jeni Kalában, azaz Zrínyi-Ujvárbán helyezte el. Csupán a magas dombon lévő, téglalapítkésű belső vár maradt meg a maga állapotában. E vár területe tó és mocsár; mielőtt az ellenség felégette volna, igen erős vár volt. Csak egy dzsámija, egy fogadója, egy fürdője nem égett el, mivel azok téglából voltak.”²¹

1686-ban a török ostrom nélkül feladta. 1690-ben készült összeírásban még a *castrum* Babocha szerepelt.²² Ezt a régi várat már Fényes Elek is említette. Genthon István már csak alig kivehető nyomokról ír.²³ Az egykori általános iskola mellett, az úgynevezett kis kastély környékén fekszenek a természetvédelmi terület részeként a „Török-vár” sáncai, árkai. 1960-ban az általános iskola épületétől É-ra, a Várdomb Ny-i oldalában egy 1556-os, Ferdinánd feliratú nagyméretű bronz ágyúcsövet találtak, amely ma a Barcsi Múzeum kiállításán látható. A Kőolajipari Vállalat által végzett földmunkák nyomán a palánkban lévő ház kályhás-kemencéjének maradványai, valamint különböző vaseszközök, balták kerültek elő. Magyar Kálmán 1979–80-ban a vár Ny-i bejáratának közelében, a római katolikus templomtól ÉNy-ra végzett feltárásokat, amelynek során két török kori (16–17. századi) téglalap alakú, összedőlt téglalapítmény leégett maradványát tárta fel. Vagyis a vár előterében a mai templom melletti palánkban egy törökkori gőzfürdővel rendelkező patics-és téglalapítmény állt.²⁴

A vár átmérője 104×86 m, területe 0,42 ha.

Római katolikus templom

Balatonendréd község belterületének D-i széléhez közel, a templom körül vannak a vár a nyomai.²⁵ A helyi hagyomány szerint a templom egyik fala a törökök által épített vár maradványa. A falak többi részét 1874–75-ben hordták el. A várnak ma már kevés nyoma látszik a felszínen, területének körülbelül felét a templom foglalja el. A plató DK-i és ÉK-i szélét mesterségesen kialakított meredek oldal övezi. DNy felé a domb tovább emelkedik, erről az oldalról egykor mély árok védhette, melynek betemetett nyomai ma is láthatók a templom DNy-i oldalától

3–4 méterre. Az árok mai szélessége 6,5–8 m, mélysége 0,5 m körüli. Külső szélén több helyen téglafal teteje látszik, amely feltehetően az árok külső oldalát borította. Az árok DK-i irányban lekanyarodik a domboldalon, itt azonban tovább nem követhető. A plató ÉNy-i lezárására biztos nyom nincs, de valószínű, hogy az itt kanyarodó út feletti magas partig tartott a vár. Az így körülhatárolható plató átmérője kb. 70×25–30 m.

A templom körüli plató azonban csak a felső vár volt. Az ÉK-i és K-i széle alatti lejtő meredeksége fokozatosan enyhül és településre alkalmassá válik. Itt a szántóföldön sok késő középkori cserép található. Ezt a területet a K-i oldalon egy további, mesterségesen levágott egyenes partoldal zárja le, alatta több méterrel lejjebb a község házaihoz tartozó kertek következnek, ez lehetett az alsó vár széle ezen az oldalon. D felől valószínűleg a felső várból lekanyarodó (ma már betemetett) árok határolta, É és ÉNy felé pedig itt is feltehetően a mai út előtti szakaszon kereshetjük a lezárását.

A teljes vár átmérője kb. 125×80 m, területe kb. 0,65 ha.

Innen származik az Endrédi Somogyi család, Dél-Dunántúl egyik legjelentősebb köznemesi családja, amelynek egyik tagja, Somogyi Imre Újlaki Miklós várkapitánya volt Székesfehérváron.²⁶ 1543-ban Bojári Erzsébettől Zichy Rafael vásárolta meg.²⁷ Feltételezhető, hogy a Somogyiaknak már állt Endréden a 15. század közepén curiájuk, vagy kastélyuk, amelyből 1544-ben Baranyai Mátyás, egy Tóthi Lengyel leány férje elmenekült a török közeledésének hírére. Endréd várkastélyának 1544. március 25. és 1545. március 14. közötti elfoglalásáról Kjátih Mehmed Záim számolt be.²⁸ Ekkor Ahmed bég foglalja el, aki kiépítette Endréd (Endrik, vagy Endrék) várát. 130 török van a várban. Járási (nahijé) székhely, 54 helységgel. Alsó- és Felső Endrék török összeírásai 1546-, 1552-, 1580- és 1590-ben szerepelnek. Hegyi Klára szerint 1545-ben az őrség 140, 1558-ban 98, 1570-től 120 fő.²⁹ Dávid Géza szerint 1552–1553-ban 130 török katona tartózkodik itt. 1579-ben és 1584-ben is említik a várat. 1587-ben Piski István tihanyi kapitány, majd 1588-ban Berenhidai Huszár Péter a pápai magyar katonasággal felégette. Az 1598. évi adólajstrom szerint Endréd a tihanyi vár tartozéka volt. 1609-ben is említik a várat. 1613-ban 36 lovas és 36 gyalogos tartózkodik itt. Az 1628–29. évi zsoldlajstrom szerint az endrédi párkány őrsege 56 emberből állt. Utoljára 1686-ban szerepelt, mint török végvár.³⁰

BALATONSZABADI

Balatonszabaditól É-ra van a Pusztatorony-dűlő magasan kiemelkedő dombja, feltehetően itt volt a török dúlás előtti Fokszabadi falu.³¹ A tőle ÉK-re lévő egykori falura 1092-től vannak adataink. Szabadi közelében szerepelt egy kikötő (*versus Zabady, ubi pervenissent ad portum...*). A Pusztatoronynál lévő egyházra 1333–34-ből van adatunk, 1370-ből pedig a *nobiles de Zabadyra*, vagyis az itt lakó szabadi nemesekre.³²

1965-ben vízmű építésével kapcsolatban a terület egy része elpusztult. Lovag Zsuzsa régész jelentése szerint ekkor még állt egy több méter hosszú, 1,3 méter magas falcsont. 1982-ben a templomtól D-re valószínűleg egy nemesi udvarház padlójára találtak, alatta sok érem került elő főképpen az 1506–1591 közötti időből. Egy arany és ezüst ékszereket, díszes pecsét és köves gyűrűket is tartalmazó, I. Mátyás korától (1458–1490) 1591-ig gyűjtött „kincslelet” volt itt elrejtve. Ez az időszak a tizenöt éves háború itteni harcaihoz, illetőleg a Fok (Siófok) környéke török megszállásával lehet kapcsolatos.³³

1983-ban Magyar Kálmán végzett itt ásást és feltárta a kis toronnyal egybeépült templomot, valamint a 11–15. századra datálható temetkezéseket, vagyis a templom körüli temető NyK-i tájolású sírjait. A 14–15. században közvetlenül a templom mellé É-ra egy, a téglaeépítésű templomtól eltérő falazású, különálló vasikos, 11×8 m alapterületű torony épült. A templom Ny-i bejáratától kb. 35 m-re egy 6 m széles, 3 m mély, V alakú árok bontakozott ki, amely körülvette az említett tornyot, a templomot és az udvarházat.³⁴

Az árokkal erősített templomra és toronyra történeti adatunk nincs. Feltehetően a törökkor végén, a foki (Siófok) vár 1684. évi elfoglalásakor pusztult el.

Kiserdei-dűlő

Balatonszárszó DK-i határában, az Alma-hegy lábánál terül el a Kiserdei-dűlő Balaton felé lejtő széles platója, ahol Belényesy Károly, Marton Tibor és Oross Krisztián irányításával 2000–2003 között tárták fel a középkori Szárszó (13–18. századi) erődített templomdombját. A légifotókon már előzőleg egy, a templomdombot körülvevő, csúcsával a Balaton felé forduló, ötszög alakú, széles árok mutatkozott.

A feltárás során többek között a 13×8 méteres, egyenes szentélyzáródású templomban és körülötte 250 sír került elő. A szentélytől 20 m távolságban a korai, 13. századi temetőt határoló, D felé kiszélesedő, ellipszis alakban a dombot körülvevő árkot is sikerült feltárni. Az eredeti *cinterem*ároktól mintegy 15 méterre került elő az erődítés újabb árka, amely már közel fél hektáros területet határolt.

A 4–5 m széles, 1,8 m mély árok ötszög alakú, és a 14. században már biztosan létezett, a kitermelt földből készült sánccal együtt. A falu lakosai a korai temetőt határoló *cinterem*árkot az erődítés készítésekor betemették. A templom és a nagy-kiterjedésű külső árok közti területen pedig épületek összefüggő csoportjait építet-

ték fel. A középpontban álló templom körül a védett terület ÉK-i és K-i oldalán 7 épület került elő. Az épületek oromzata és az árok széle között mintegy 5 m széles sávban állhatott a kihányt földből rakott sánc.

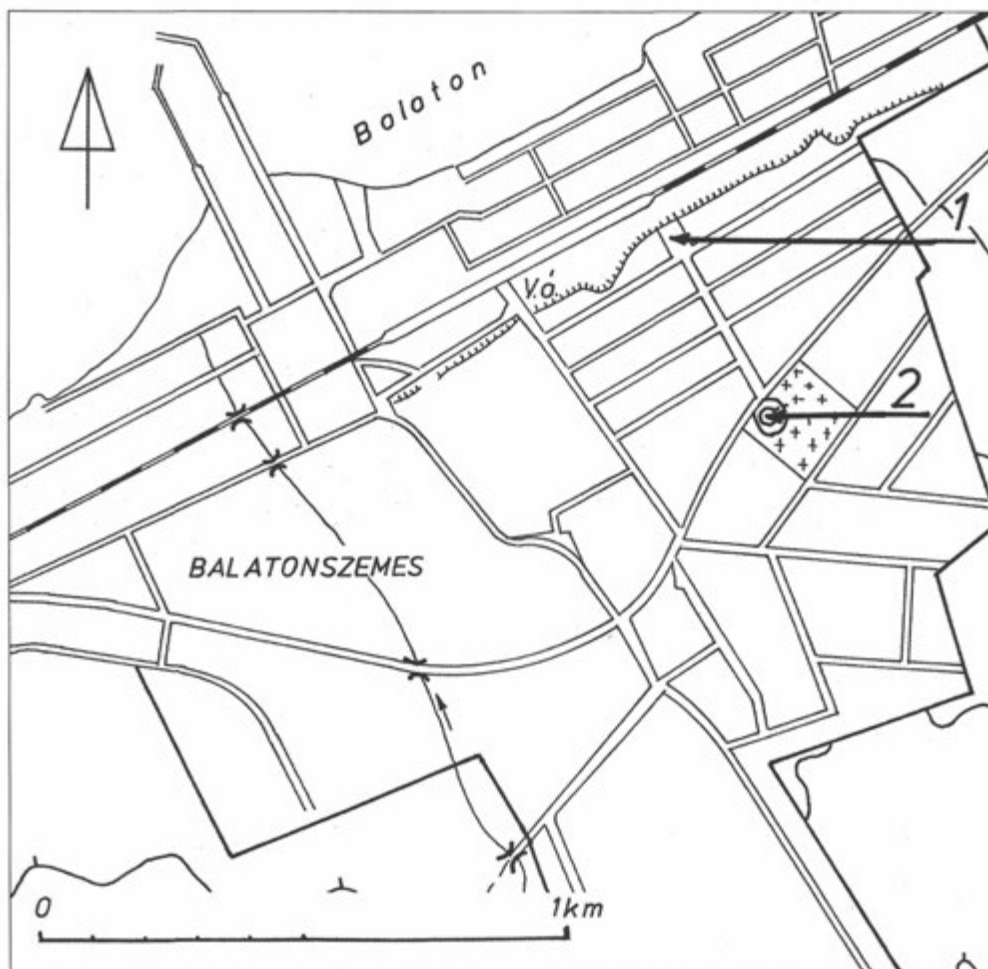
A DK-i oldalon további 8, elsősorban gazdasági épület került elő. Az erődítés É-i és Ny-i oldalán szabályos rendben sorakozó épületcsoport késő középkori, többosztású, átlagban 15×5 métere házakból állt, és kivétel nélkül cölöpváz szerkezetes, fonott, tapasztott falakból épültek. Az építményeket D-ről több nagyméretű, egyterű és egy kétosztatú, 17×7 méteres épület zárta le, melynek a felépítménye nagyon masszív lehetett. Ettől K-re további két, egyterű pinceépítmény került elő.

Az előkerült épületcsoport külső megjelenésében egységes rendező elvre utal, amelyet a védett terület nagysága, jellege határozott meg. Ugyanakkor jól lehatárolhatók a lakó- és gazdasági jellegű épületek különböző csoportjai. Ezek ugyanis a védettebb D-i oldalon egy tömbben találhatók. Az ideiglenes jellegű lakóházak az ÉK-i oldalon az árok vonalát egyszerűen követték.

A 15. század derekán az erődítést feldúlták. A templommal együtt az itt álló épületeket is felgyújtották és az árokkal körbevett részt elpusztították. A tűzben a falu ide húzódó lakosai közül sokan lelték halálukat.

Az erődítésen belüli épület alapárkait a 15. század második fele előtt betemették és a területet elplanírozták. Ezzel együtt az erődítést jelentő árok feltöltődése is elkezdődött. A terület, mint *refugium*, a 15. század közepétől megszűnt, mert elvesztette az igazi védelmi képességét.³⁵

Az épületek helyére egészen a 18. századig temetkeztek.

1. Bolondvár

Balatonszemes belterületén, a vasútállomástól K-re 200–250 méterre, a Bagolyvár u. 12. sz. telken van, az irodalomban gyakran szerepel.³⁶ Reöthy Ferenc 19. századvégi alaprajzát említi.³⁷ Alaprajzilag négyszögű volt. Ma már csak az egyes árokkal kísért DK-i oldala ismerhető fel, mindkét végén egy-egy kör alakban kiugró földbástya nyomaival. Ezek közül csak a D-i van viszonylag jó állapotban. Ennek az ároknak a hossza 50, szélessége 10–12, mélysége 2 m. A vár többi olda-

la bizonytalan, de a terepalakulatokból nagyjából kikövetkeztethető. DNy-i oldalát a D-i bástya visszakanyarodása után az itteni kb. 1 m magas rézsű vonalában tételezhetjük fel. ÉK-i oldala azonban egyáltalán nem látható, valószínű, hogy az É-i sarokban lévő kis rézsű ezt jelzi. A vár ÉNy felől a Balaton fölé magasodó meredek partra támaszkodott, itt azonban a vasút építésekor meredek rézsűt vágtak le, ezért ez az oldal már nem az eredeti alakját mutatja. A vár területének közepén 1900 körüli földszintes épület, lakóház áll, K-i szélén pedig egy kisebb gazdasági épület.

A vár belső területének egyik oldala, a DK-i, mérhető, kb. 50 m. Megmaradt hossza a vasút feletti rézsűig 37 m, eredetileg azonban hosszabb lehetett.

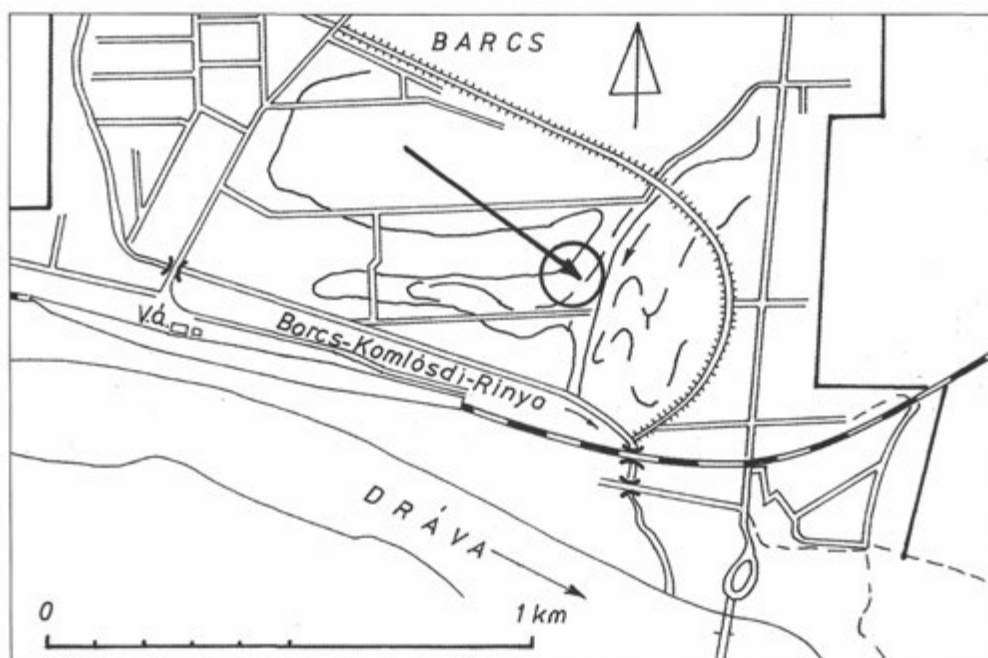
A vár első említése 1543–1544-ből ismert, amikor itt a törökök palánkerődöt építettek.³⁸ 1578, 1582- és 1583-ban említik. 1589-ben Berenhidai Huszár Péter pápai vicekapitány támadta meg. 1592-ben a magyarok, Pálffy Miklós vezetésével elfoglalták rövid időre. 1599-ben és 1600-ban, majd 1603-ban ismét magyar kézen volt. 1600-ban a Budáról Kanizsa ellen vonuló török sereg útközben ostrom alá vette és egy napi ostrom után a védőket leölték. Hegyi Klára szerint 1613-ban itt a török őrség 52%-a keresztény. 1625-ben a gyarmati béke miatt a törökök kiűritették a várat, ezt követően a magyarok lerombolták. 1644-ben újra török vízivár, amelyhez legalább 60 hajó tartozott. Evlia Cselebi szerint 1664-ben „erős és meredek vár”. A török 1686 szeptemberében kiűritette.³⁹

2. Temető

Balatonszemes temetőjének az országot felé eső szélén 5 m magas, kerek, mesterséges domb emelkedik. A temető sírjai az alját körbeveszik, néhány sír a domb magasabb részén található. Tetejének D-i és K-i fele kissé domború, 17 m átmérőjű platót képez, a szélén kőkereszttel. A plató ÉNy-i fele azonban 1–1,5 méterrel alacsonyabban van, ez az itteni sírok kialakításának a következménye.

A sírokkal sűrűn betelepített temető a dombig terjed, Ny-i és ÉNy-i aljában a temetőkerítés, azon túl az országot következik. A környezet eredeti állapotára csak a dombtól D-re és DK-re eső füves terület alapján lehet következtetni. Itt ugyanis nincsenek sírok és egy betemetett árok igen gyenge, alig sejtető nyomait látni, amely eredetileg az egész dombot körülvehette.

A dombra történeti adatot nem ismerünk.⁴⁰ Feltehetően „motte” vagy a török korban gyakori úgynevezett göré típusú vár volt. A domb alapátmérője kb. 50×60 m.

1. Vár I.

Barcsen két várról tudunk. A késő középkori vár helyét azonban még nem ismerjük. Korábban a Barcstól ÉNy-ra 1,5 km-re lévő Vukovári-mezőn feltételezték, de ez nem igazolódott be.⁴¹ Mint lehetőség, a Barcstól Ny-ra kb. 2 km-re lévő „Pusztá-Barcs” is felmerült.

Első említése 1460-ból ismert *castellum*ként, amikor Bakonyi János és István birtoka. 1472-ben Gáji Horváth Gergelyé, de ekkor *castrum*ként szerepel „*Castellum Barcz*”-ot említene 1480- és 1498-ban is, amikor a Nagylucseiek és Váradi Péter a birtokosa. 1561-ben 80 fő katonasággal a szigetvári kapitány alá tartozott. Ekkor említik utoljára a várat, pusztulásának a körülményeit sem ismerjük.⁴²

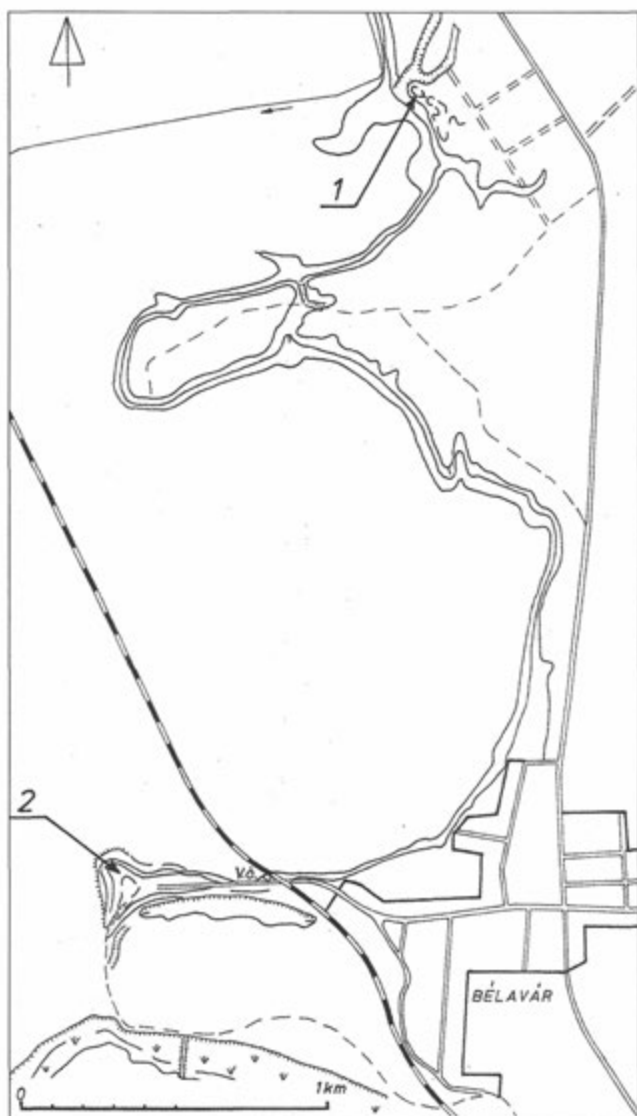
A Vukovári-mezőn az 1992. évi feltárás során az 1334-ben említett Valkó plébániatemploma került elő, amely a törökkorban pusztult el. A Pusztabarcsi – dombon 15–16. századi edénytöredékeket lehet találni. A domb É-i oldala meredek részüvel szakad le a Netécs-árokba. Talán itt lehetett az 1460-ból ismert Bakonyi-várkastély és a középkori Netécs falu.⁴³

2. Vár II.

Barcson, Szigetvár 1566. évi elfoglalását követően, 1567-ben a szigeti bég épített várat, a mai város belterületén. Ide helyezték át a korábban Eszéknél állomásozó drávai török flotillát is, ez volt a török egyik fontos hajókikötője egészen 1664-ig.⁴⁴ Az ásatás adatai szerint ennek középkori előzményei nincsenek, tehát nem a korábbi vár helyén épült fel. 1595 augusztusában Zrínyi György dunántúli kerületi (1582–98) és Hans Siegmund Freiherr von Herberstein vendégvidéki főkapitány (1594–1603) Babócsa ellen vonult, ennek hírére a török őrség Szigetvárra menekült, de előzőleg felgyújtotta a várat. 1600 táján ismét török kézre került. 1664-ben Zrínyi Miklós Dráva menti hadjárata során a török őrség ismét harc nélkül elvonult és felgyújtotta a várat. Másnap, azaz január 26-án a magyar sereg bevonult és lerombolta. Innen 8 kisebb ágyút zsákmányoltak. Ekkor készített Esterházy Pál rajzot a várról.⁴⁵ Eszerint közel négyzet alakú, három sarkán egy-egy ó-olasz típusú bástya, a negyedik sarkán pedig félkör alakú rondella volt. Vizesárok vette körül, a kapu előtt a híd külső végénél háromszög alakú védmű is volt. Hegyi Klára szerint ez a barcsi török vár katonaságával Szigetvárt mentesítette. Ezt igazolja, hogy az 1664-ben felégetett és elhagyott barcsi várat erődíthették meg a szigetvári törökök 1684-ben. Ennek az évnek a júliusában „Grazból egy másik csapatrész Verőce várát foglalja vissza s a Barccsal szemközt, a Dráva déli partján fekvő Turonovacig húzódik le, ahol állandó erődített táborhelyet létesít. A szigetvári törökök ez ellen Barcson sáncot készítettek, az átkelést akarták vele akadályozni. Azonban a barcsi török sánc nem tudta megakadályozni, hogy ettől kezdve Makár János kaproncai alkapitány horvát lovassága a Dráván keresztül hol Szigetvár, hol Pécs falai alá be ne csapjon. A kanizsai eyalet a közvetlen harcok színterévé vált. 1686. október 10. körül Makár János a kaproncai vár őrségével a barcsi török sáncokat szétverte és a menekülő törököket Szigetvárba kergette.”⁴⁶

A törökkori vár területét a mai város teljesen beépítette. Török sánc, vagy Grádis néven, a Dráva magas partján 1864-ben még úgy szerepelt, hogy „török épület, amely még ma is el van sáncolva. Vízfolyások és mocsarak között fekszik.”⁴⁷ Helybeliek szerint a plébánia kertje is a földvárhoz tartozott és a Templomtér betemetett sáncárok helyén van.⁴⁸ Egy 1799. évi tervrajzon is szerepel a „régii török sántz” (sóház). Az új plébánia építése során 0,5–1 méter között erősen átégett, téglatormelékes, paticsos réteg került elő. Ezt a réteget a Nagyhid utcai házak területén is megtalálták, több lelettel együtt.⁴⁹ 1812-ben írják: „valamely erődítménynek a helye is látható, amelyet jelenleg is Várhelynek szoktak nevezni, róla azonban hallgatnak a történetírók”.⁵⁰ Az egykori török vár a Plébánia és a volt Költségvetési Üzem területén állt. 1988–1990 és 2002–2004 között Kovács Gyöngyi és Rózsás Márton végzett ásatást Aradi Csilla, Éder Katalin, Költő László és Papp Adrién munkatársakkal az egykori vár helyén. Az erős beépítettség miatt nem volt lehetőség a teljes feltárást elvégezni, de a közel 10 m széles, 4 m mély, V keresztmetszetű várárkot és a 3 m széles palánk három cölöpsorát több helyen sikerült megkutatni. Előkerültek a várfalhoz illesztett épületek alapfalai is. A rétegződés az említett kétszeri leégést igazolta. A kutatók az egykori élet több maradványát is megtalálták.⁵¹

1. Bocskádi erdő

Bélavár községtől É-ra, 2 km-re van. Ezt a várat Győri István, a Vízvári TSz főkönyvelője jelezte nekünk és ő kalauzolt oda bennünket 1986-ban. A Dráva ártere feletti magas part szélén van, a Kerek-hegytől É-ra kb. 1 km-re. Ny-i oldalát az ártér felőli meredek oldal, ÉNy-i és ÉK-i oldalát pedig egy-egy mély völgy határolja, meredek oldalakkal. Csak K és DK irányából, az azonos magasságú fennsík felől közelíthető meg, erről az oldalról három sánc védi, köztük két, átlag 1 m mély árokkal. A belső sánc magassága alig haladja meg a 30–50 cm-t, a középső sánc a legszélesebb, 4–5 m, a külső sáncnak pedig csak az É-i részen emelkedik csekély mértékben. Az ártér felé eső részen már csak az árok széle állapítható meg.

A belső terület megközelítőleg négyzet alakú, de ez a természetes adottságot jelenti. A rendkívül meredek oldal felett éles perem fut végig, ezeken a részekben mesterséges erődítésnek nincsen nyoma. A várat és egész környékét erdő takarja. Területe 103×108 m, 0,91 ha.

A várra okleveles, történeti adatot nem ismerünk. Irodalom nem említi, jellege alapján késő középkori. A középkorban Bochkad (1367), Bachkad (1454) nevű falu a vránai perjelségé volt. Az 1536. évi adólajstromban is szerepelt.⁵²

2. Vár

Bélavár községtől Ny-ra kb. 1,5 km-re fekszik a vár.⁵³ 1971-ben Magyar Kálmán járta be a vár területét, középkori téglát és jellegtelen cserepeket említ.⁵⁴ A Dráva ártere fölé messze kinyúló félszigeten van. Viszonylag keskenyen, alig 20 m szélesen kezdődik, majd a vége felé jelentősen kiszélesedik. Az 1950-es években a belső vár területén katonai épületeket emeltek, ma már használaton kívül vannak. Ezzel kapcsolatban ezt a részt dózerrel egyengették. A félsziget D-i oldalán autótutat építettek, ezzel kapcsolatban nagyobb földmunkák is voltak, melyek során a két elővár nagy része elpusztult. A két elővár az É-i oldalon még ép, de a D-i oldala nyomtalanul elpusztult. A belső várnak csak a széle állapítható meg, belső területét teljesen egyengették.

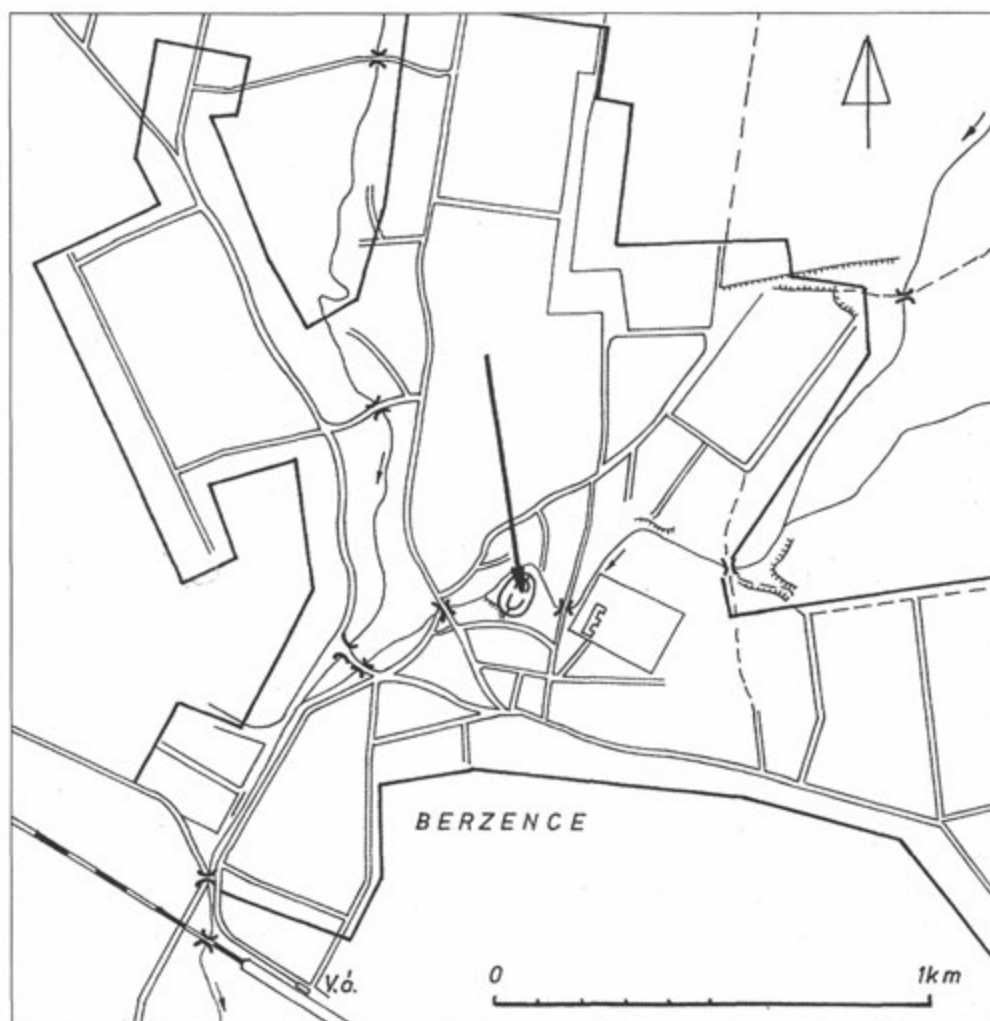
Az első elővárnak csak igen kis töredéke maradt meg, eredeti kiterjedésére csak feltételezéseink lehetnek, kb. 30 m hosszú és 20–30 m széles lehetett, előtte mély árokkal. Mély árok után következik a második elővár, ennek kisebb része pusztult el. Hossza pontosan mérhető: 27 m, szélességéből 37 m maradt meg, eredetileg 50 m körüli lehetett. A második elővár és a belső vár között három mély árok és két sánc van szorosan egymás mellett. Az É-i oldalon egy nagyobb terület erősen bolygatott, itt a két sánc vége elpusztult.

A belső vár területének eredeti domborzati viszonyait nem ismerjük, de a K-i, É-i és Ny-i széle épnek tűnik. Az elővárak felőli K-i oldal meredek, mesterségesen levágott peremet alkot. Hasonló az ÉK-i oldal is, itt azonban a perem valószínűleg nem mesterséges, hanem a domb természetes peremét mutatja. Ez a perem végig követhető a rövid É-i és a hosszú Ny-i oldalon is, de utóbbi két oldalon a meredek lejtőn két terasz fut egymás alatt, valószínűleg betemetett sáncok maradványai. A Ny-i oldalon, középen, kb. 15–20 méteres szakaszon a teraszok megszakadnak, vízmosás mélyed a domboldalba. A belső vár D-i oldalát az úttal kapcsolatos földmunkák elpusztították, de itt feltehetően csak pár métert vágtak le. A belső vár hossza 190, ma mérhető szélessége 180 m, utóbbi eredetileg pár méterrel lehetett több.

Az elővárakat és az oldalakat idős fák borítják, a belső területen viszont kevés a fa. A teljes vár átmérője: 330×210 m, teljes területe kb. 2,64 ha.

A község neve 1211-ben még csak Béla. 1332–37 között egyházas hely, 1399-ben a székesfehérvári káptalané. 1359-ben a piacát,⁵⁵ és mint jelentősebb mezővárost (*oppidum*) 1469-ben és 1498-ban is említik. 1536-ban Török Bálint kezén van.⁵⁶ Elhagyott templomát 1690-ben említik.⁵⁷ 1531-ben a település neve már Bélavár, az ország rendjei itt gyűltek össze tanácskozásra. A 16. századból több adat ismert, Török Bálint után 1550-ben Tahy Ferenc birtokában volt. Valószínű, hogy a török idők végéig fennállt a vár.⁵⁸ 1951-ben még így írtak róla: „Várrom a határban. Magas falak, vegyes falazással, kerek őrtorony, XV. század”.⁵⁹ Valószínűleg az 1950-es években a határőr laktanya odaépítésekor bontották le teljesen a romokat.

BERZENCE

Várdomb

Berzence község központi belterületén emelkedik a vár dombja, meredek oldalakkal. Ny-i, É-i és K-i oldala alatt a Vadaskerti-patak folyik. DNy-i oldalát az ott álló ház udvara miatt függőlegesre faragták, jelentős méretű fal maradványa látszik. Fent, a vár területén téglatöredékek hevernek néhol. A domb peremén falnak nincs nyoma a felszínen. A Ny-i kiszögellés kb. 1 méterrel magasabb, mint a vár többi része. A K-i oldalról felvezető kocsit lehetett az eredeti feljáró.

Az egész Várdombot fák takarják. A dombtető hossza 85, legnagyobb szélessége 57 m, területe 0,31 ha..

A várat Kiss Gábor szerint először Zsigmond 1406-ban kelt oklevele említi,⁶⁰ de Horváth Richárd az adatban csak a település vámjáról tud.⁶¹ Ekkor a Pécz nem-beli Berzenczei Lórántfi György tulajdona. 1444-ben Demeter berzencei *castellanus* szerepel, ez a vár első biztos említése.⁶² 1448-ban Hunyadi János és Garai László serege táborozott a vár alatt, valószínűleg ostromolták is.⁶³ 1468-ban már Szentterzsébeti Forster György tulajdona (lásd. Szentterzsébet-Vár). 1473-ban „*castellum et fortalitium Berzencze*”, 1481-ben *castellum Berzencze* Bornemissza Jánosé zálogban.⁶⁴ 1486-ban és 1490-ben Forster György özvegyének, Csapi Ilonának kezébe került a *castrum in facie possessionis Berzencze*. Ő férjhez ment Bornemisszához, így került a vár Bornemissza tulajdonába, de 1527-ben már kerecsényi Szalay János pozsonyi ispán a tulajdonos.⁶⁵ 1532-ben és 1545-ben a Majláth család tulajdonában van.⁶⁶ Az 1541 utáni évtizedekben itáliai hadiépítészek erősítették meg.⁶⁷ 1547-ben 100 fős huszárcsapat élén Horváth Márk állt a várban.⁶⁸ 1555-ben *castrum*, a Szalay családé.⁶⁹

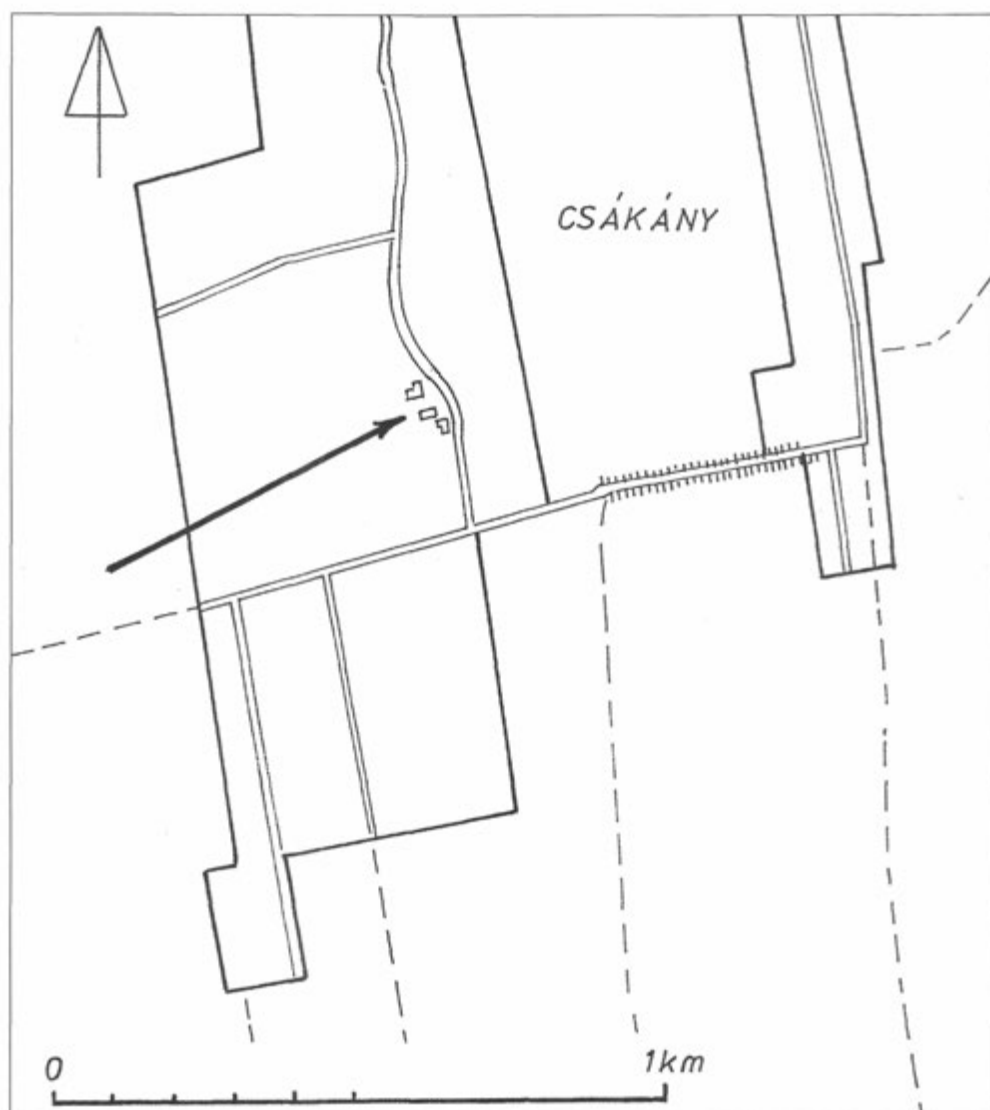
A vár hadászati és kereskedelmi szempontból is fontos utak csomópontjában fektült, 1556-ban a pozsonyi országgyűlés foglalkozik megerősítésével. Az 1555–1556. évi dél-dunántúli hadjáratok után a vár őrségének fizetésében a stájer rendek is komolyan kivették részüket. Így lett Berzence a Szigetvár hátszágában kiépült stájer fizetésű várvonal része. 1556-ban a tulajdonos Szalay Kelemen 25, 1557–1558-ban 30 gyalogosnak, majd 1559-ben 25 délszlávnak és Zrínyi 50 huszárának járt stájer zsold. Igen fontos hely volt, hiszen a török időkben, 1570–1590 között szerepelt az úgynevezett átkelési adója.⁷⁰

1566-ban őrsége Szigetvár eleste hírére elhagyta a várat. A török ekkor felgyújtotta, majd lerombolta, de 1570-ben mégis megerősítette. 1567–1568-ban már Berzence náhije központja,⁷¹ 1577-ben is török járási székhelyként szerepelt.⁷² 1574-ben Zrínyi György kanizsai főkapitány megtámadta. 1569-ben 379, 1573-ban 273 katona, majd 1577-ben – egy keresztény kémjelentés szerint legalábbis – 225 lovas és 300 gyalogos alkotta a török őrséget.⁷³ 1581-től, pár évig, a segesdi és a babócsai náhijével együtt önálló, úgynevezett részsandzsákhoz tartozott.⁷⁴ Hegyi szerint katonai erejével ugyancsak Szigetvárt mentesítette. 1589-ben ismét Zrínyi György támadta sikertelenül, majd 1594-ben rövid időre el is foglalta a várat. Március 22-én rajtaütésszerűen rohamozták meg a várat. 23-án a török kapitulált a szabad elvonulás fejében. Jelentős élelmiszer és lőszer került a magyarok kezébe. Megkezdődött a vár újjáépítése, ami hosszú hónapok alatt sem fejeződött be, így a török 1600 táján könnyen visszafoglalta.⁷⁵ Az 1618–19. évi zsoldlajstrom szerint a török őrség 379 emberből állott.

Az 1664. évi téli hadjáratban Zrínyi Miklós ismét rövid időre visszafoglalta a várat, ebből az évből maradt fenn a leírása és ábrázolása.⁷⁶ A vár ostroma januárban három napig tartott, ami után a török megadta magát. Esterházy szerint magas dombon, természettől mély és széles árkokkal rendelkezett. Régi szokás szerint fából készült bástyáit földdel dörgölték. Ugyanebben az évben – azt ostrom

után – azt írja Evlia Cselebi: „..., a vár egészen elégett. Hétszeres erős palánkja volt, csupán egy téglacépületű dzsámi és fürdő maradt meg. A várnak délkeleti és nyugati részén kétórányira terjedő mocsár van. A belső vára is elégett...ötezer pozsegai és jákovai rája javítja...néhány helyét erősebbre iparkodtak tenni, mint előbb volt.”⁷⁷ 1690-ben⁷⁸ *castrum dirutum Berzöncze in planitie situatum... alias per turcos a memoria hominum possessum, ac ante annos septem per christianos captum, combustum ac ruinatum...* 1699-ben, mint kastély szerepel.⁷⁹ 1836. évi leírás szerint: „várrom a Várdombon, kerek alapú épület (torony) nyomai és téglatörmelék. Hajdan vizesárokka.”⁸⁰

1945-ben és 1964-ben is szerepel állítólagos alagútja, egy ágyúgolyó is előkeült a vár területéről.⁸¹ Magyar Kálmán az 1970-es évek elején a Kinizsi u.1–2. számú teleknél a kb. 5 m magas, leszakadt part részén ferdén futó, kettős agyagtömést, illetőleg felette 7–8 m hosszú, helyenként 1 m vastag pusztulási réteget figyelt meg az elbontott bástyasaroknál. A sarkon túl még 16 m hosszan a pusztuló várfal és az agyagtömés látszott.⁸² 1979-ben ugyanő a következőket jegyezte fel: „A fennsík peremén körben látható az egykori kerítőfal nyoma... Az egyetlen jelentősebb falmaradvány a domb lábánál épült első ház telkének a végében áll. Egy homorú felületű, körívesen rakott, igen finom hálózatos téglafal, a hozzá csatlakozó rövidebb, egyenes szakasszal... A partoldalban temérdek állatcsont, cseréptöredék, gótikus kályhaszemek, gótikus bordatöredék és némi vasdarabok voltak.”⁸³ 1980-ban Honti Szilvia a várdomb alatt, kissé távolabb D-re, az Erdészeti udvarán ásott gödörben nagyszámú állatcsontot, kerámiát talált a vár pusztulási szintjeinek megfelelő rétegekben.⁸⁴ 1998-ban a domb DNy-i részéből földet hordtak, ekkor Juan Cabello végzett itt kisebb kutatást. Megállapítása szerint a téglából épített *castellum* megbontott DNy-i sarkán kerek torony állt, két egymással derékszögben találkozó, dongaboltozatos pincével épített szárny találkozásánál.⁸⁵

Vár – Erődített kolostor

Első említése 1542 derekán történik, amikor Valpóvári Allya Mátyás királyi kapitány kapta birtokba a korotnai erősséggel és a hozzá tartozó uradalommal.⁸⁶ Csákány ferences kolostorát valószínűleg 1544 után alakították várrá.⁸⁷ Kiépítését Tahy Ferenc kanizsai főkapitány 1566 és 1567 között rendelkezte el és hajtatta

vége.⁸⁸ 1548-ban a helytartótanács említi a közeli Szentgyörggyel, Maróttal és Mesztegyővel együtt. 1555-ben, mint *monasterium* szerepelt.⁸⁹

1556-ban Székely Lukács és Jakab lovasai voltak itt stájer pénzen. Pallat Jeromos leírása szerint „igen szép helyen fekszik és félmérföldnyi körzetben nincs egyetlen hely sem...van egy árka is, amely hasznos mélysége 8 lábnyi. Van a végháznak egy magas, erős tornya, melyből Segesdet lehet látni.”⁹⁰

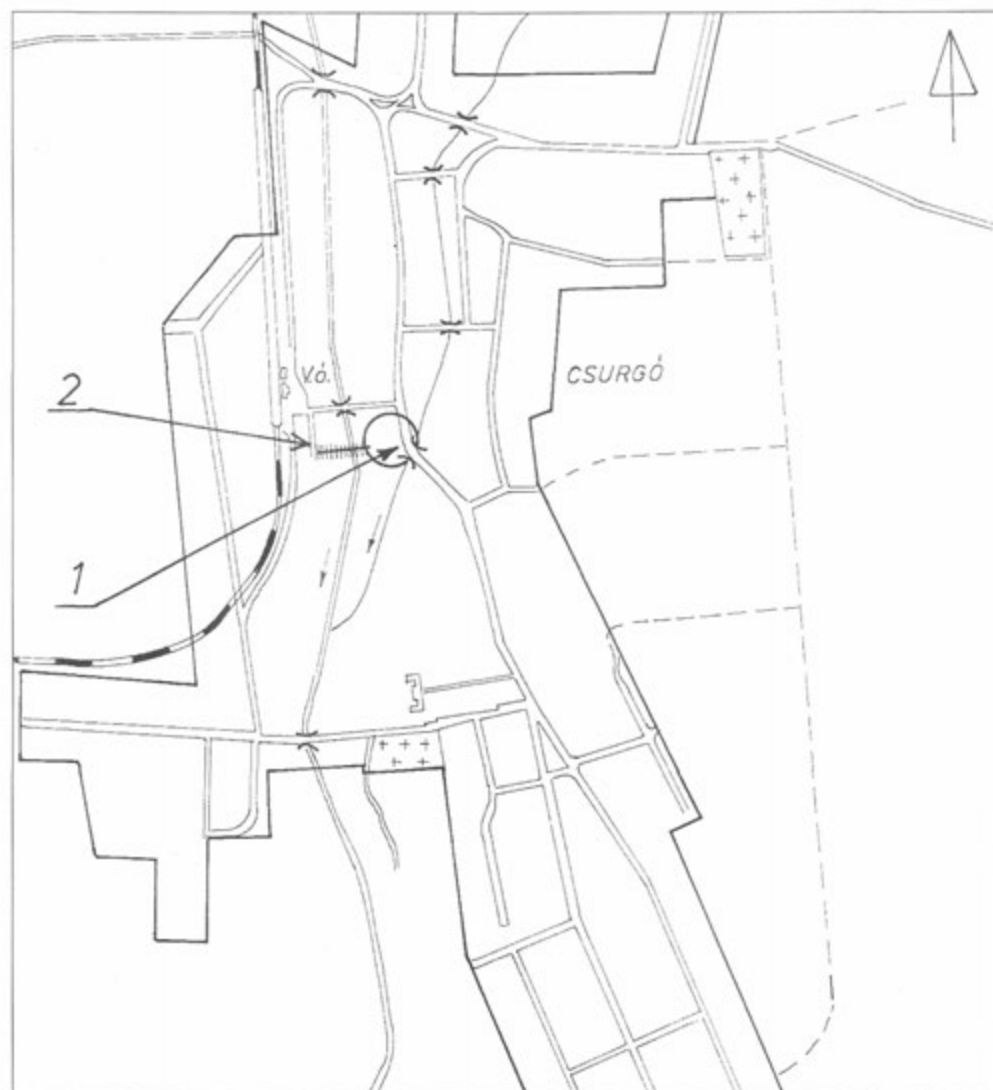
1557-ben először a török égette fel. 1559-ben Kerecsényi László 50 lovasa teljesített itt stájer zsoldon szolgálatot. 1566-ban Szigetvár eleste után, Szalatnay Benedek írta, hogy elhagyta az őrsége Marótot, Csákányt úgy, hogy előtte felgyújtotta az erősséget. 1567-ben Csákány is a töröké lett. Visszafoglalásával már akkor megpróbálkoztak, de ez nem sikerült, viszont a környék 14 faluját – a budai pasa szerint – kirabolták.⁹¹

1568-ban a kanizsai csapatok Thury György vezetésével elfoglalják és megerődítik.⁹² Giulio Turco császári hadmérnök 1569-ben készít róla felmérést. A környék egyszerűbb erősségei közé ekkor Keszthely és Csákány tartozott. Ezeknél a templomot és a kolostori négyszöget szinte csak sánc övezte, palánk csak félig vette körül.

1576-ban is magyar kézen volt, noha kapitánya, Batthyány István arról panaszkodott, hogy ha nem fizetik ki a gyalogságot, mind elmennek, nem bírva tovább a nélkülözést. 1580-ban visszaverik a közeli segesdi török vár katonáinak támadását. 1582-ben a kanizsai, győri és bajcsavári végvidék várai közt szerepelt. 1588-ban még 36 német és 30 magyar gyalogos védelmezte. Csákány végül a kanizsai végvidék elestével került a törökök kezébe. Ők azután 1686-ig birtokolták Pálffy Géza kutatásai alapján tudunk 1595-ből és 1598-ból a vár mellett egy mocsárnál emelt góréról is („*Newer Gori Zu Tschackan am Gemö*”)⁹³ Ennek a csákányi vártól K-re lévő úgynevezett górénak a maradványa ma is látható. (Ld. Somogyzsitfa-Vári-domb!)

1812-ben a következőket írták: „az eléggé nagy méretű templomhoz, amelyet romjaiból építettek újjá, egy monostor kapcsolódott, amelyet négyszögletes, még most is mély árok vett körül; e monostor alapjai fölé mostanában kezdték el építeni a plébániaházat”.⁹⁴ Az 1750-ben felépült rk. templom a régi kolostor helyére épült.⁹⁵ 1935-ben Dornay Béla járt a helyszínen Turco 1569. évi alaprajza alapján és a plébánia három szobáját azzal azonosította.⁹⁶ 1951-ben váromot és középkori alapfalakat említenek.⁹⁷ Vörös István plébános szerint 1972-ben a plébániába bekötött vízvezeték munkálatai közben dongaboltozatos pincére bukkantak. Felette lehetett a régi monostor épületének az ÉK-i sarka.⁹⁸

Az egykori vár nyomai a felszínen ma már nem láthatóak.⁹⁹

1-2. Vár

A helységet 1193-ban *Chergou*-ként említik, amikor III. Béla király a székesfehérvári johanniták részére adott ki megerősítő oklevelet. 1226-ban a Templomosok, 1360-tól a vránai johannita perjelség birtoka, illetőleg házuk szerepel itt.¹⁰⁰

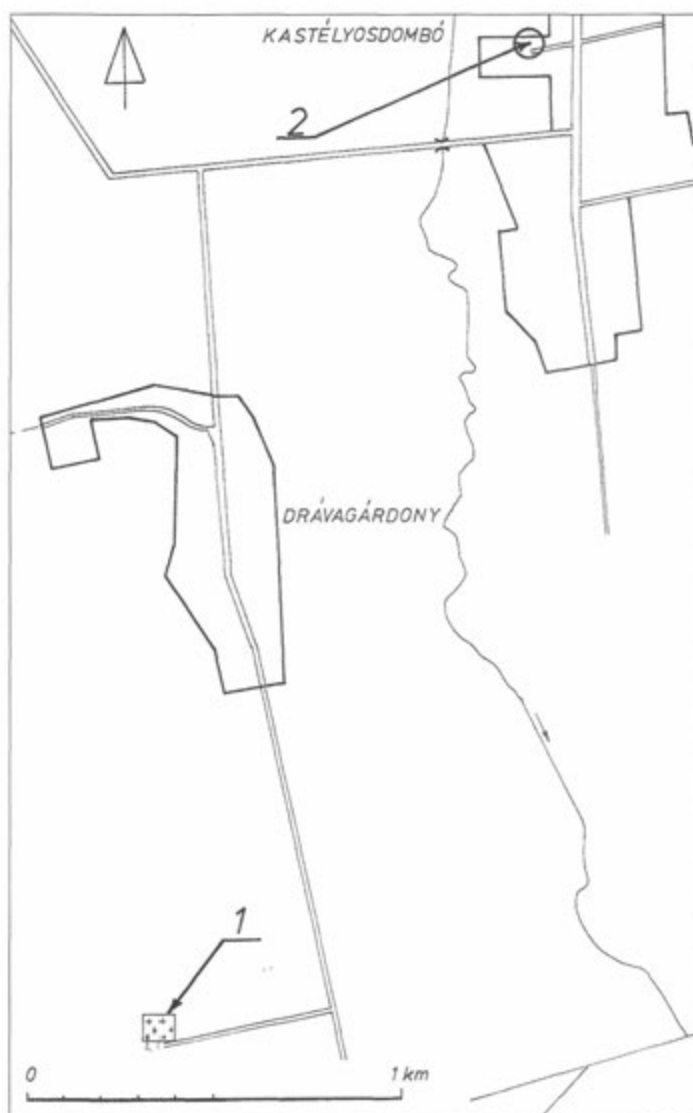
1378-tól az ún. vránai perjelség rendháza van a mezővárosban, amely vámos hely is.¹⁰¹ Várat először 1437-ben említik.¹⁰² 1448-ban *castellum Churgo*-ként szerepel, ebben az évben Hunyadi János elfoglalta. 1453-ban és 1462-ben ismét a perjelségé, ekkor a *castellanus-áról* is tudunk. 1465-ben is *castellum*, melynek 1492-ből ismerjük a várnagyát. A jeruzsálemi Szent János rend auránai vagy vránai perjelségének vára, amelynek 1493-ban Bertalan úr a várnagya.¹⁰³ Egy okleveles adat szerint 1472-ben *castellum Chorgo* Magyar Balázs,¹⁰⁴ 1532-ben Zrínyi Miklós és János birtoka. Utóbbiak két évre Paksi Jánosnak zálogosították el, a várossal és uradalommal együtt. 1547-ben a várban 100 fős huszárcsapat állomásozott Horváth Márk vezetése alatt stájer zsoldban.¹⁰⁵ A várat a Török család szerezte meg, 1542-ben Török Bálint családja uralja,¹⁰⁶ és csupán 1552 táján került vissza Zrínyi Miklóshoz. 1555-ben a *castrum* Báthory András tulajdona,¹⁰⁷ ugyanekkor szerepel Zrínyi egyik levelében is. 1556 őszén Kászon bég nem tudta bevenni, csupán a várost gyújtotta fel. Ebben az évben a pozsonyi országgyűlés külön foglalkozott a csurgói vár megerődítésével.¹⁰⁸ Csurgó végvár hajdúi és haramiái 1559-ben a környéket, így a török uralom alá került Tolnát fosztogatták. A tolnai bíró szerint: „...a mi nyomorúságunk Csurgóból és Zákányból vagyon...”¹⁰⁹ Ebben az időben őrségét részben a stájer rendek fizették, így Csurgó is a Szigetvár hátszágában kiépült stájer fizetésű várvonal része lett 1562-ben Zrínyi 100 lovasát is a stájer rendek fizették. Zrínyi Miklós 1564-ben lett főkapitány Szigetváron és egyúttal dunántúli kerületi főkapitánnyá, régiesen „országhadnaggyá” választották. Ilyen minőségben ekkor Csurgón tartott szemlét a csapatokról, amely ekkor 100 könnyű lovasból, 100 gyalogosból és 50 puskás lovasból állt.¹¹⁰ 1566-ban Szigetvár elestének hírére az őrség felgyújtotta és elmenekült belőle. Két évig pusztán, lerombolva állt, majd 1568-ban Thury György kanizsai főkapitány jelentette a királynak, hogy a török csapatok Csurgó határában hevenyészett erődítményt építenek.¹¹¹ A török időkben 1570–1590 között szerepel Csurgó (Csurgova) átkelési adója.¹¹² Csurgó hadászati és kereskedelmi szempontból nagyon fontos utak csomópontjában feküdt. A várat 1594-ben Zrínyi György foglalta vissza. Csurgóra március 24-én vonultak be. A török őrség felgyújtotta a várat és elmenekült. Az égő várból csak 11 ágyút sikerült kimntení zsákmányként. 1664-ben Zrínyi Miklós téli hadjárata során még szerepelt a vár.¹¹³

A vár helyét csak nagyjából ismerjük.¹¹⁴ 1812. évi leírás szerint: „A régi és az új város között még látszanak valamely nyomai a Zrínyi-féle várnak”¹¹⁵ 1900 körül a Csicskár-réten egy enyhe kiemelkedést véltek a vár maradványának, ahol halmok és kőfaragványok is voltak.¹¹⁶ Helyi hagyomány szerint a Csurgó város közepén végighaladó fő útvonal (Csokonai u.) kanyarja körül, ettől Ny-ra a Csicskár-rét táján, a vasútállomástól DK-re volt, amelyre Papp Imre (Csurgó) hívta fel a figyelmünket és az ő segítségével járta be Nováki Gyula a környéket 1996-ban. A domb széléig beépített terület. Ettől Ny-ra, a patakra merőlegesen egy régi vízduzzasztógát húzódik, a patak Ny-i oldalán hosszabb, a K-i oldalán rövidebb vonalban, feltehetően az egykori várral van összefüggésben.¹¹⁷

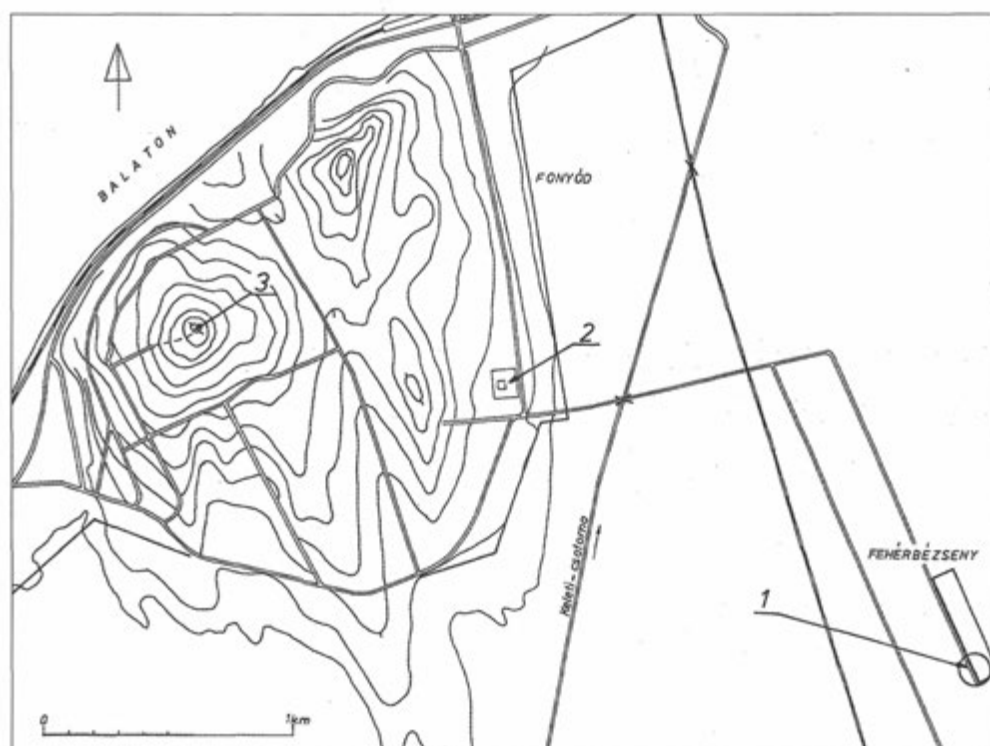
DRÁVAGÁRDONY

Ref. temető („Török-domb”)

Drávagárdonytól D-DNy-ra 1,3 km-re, a Temetői dűlőben van. „Török-domb” néven is ismert, a község temetőjével azonos területen.¹¹⁸ A temető közepén alig kiemelkedő lapos domb látszik. Teljes területét a sírok foglalják el. A vár alakja négyzet. Eredetileg árok vette körbe, de a helybeliek szerint a közelmúltban egy részüket betemették. Az árok ma már csak a Ny-i oldalon látható és egy rövid szakaszon a D-i oldalon, szélessége 9, mélysége 1–1,5 m. ÉNy-i sarkánál az ároknak még egy rövid szakasza látszik. A vár belső területének oldalai azonosak: 25 m, területe 0,06 ha.¹¹⁹

A környéken 1999-ben Rózsás Márton és Terei György végzett részletes terepbejárást. Rózsás megállapította, hogy a vár dombja közvetlenül a Dráva egykori, összeszűkülő medrének É-i partján van. Gersei Pethő Gergely magyar nyelvű krónikájának 1603. évi adata alapján feltételezi, hogy hídfőként is szolgált.¹¹⁹

1. Fehérbézsény - Vár

Fonyódtól DK-re, 5,5 km-re, Fehérbézsény kis településének D-i végében van a vár nyoma.¹²⁷ Földút osztja ketté. A Ny-i oldalon a kettős várak ép. Az úttól K-re volt a vár kissé magasabban fekvő, nagyobbik része. É, K és D felé csekély lejtésű domboldal övezi, ezeken az oldalakon erődítésnek nincs nyoma a felszínen. A vár Ny-i részén 3-4 lakatlan lakóház és gazdasági épületek állnak, nagy gazdasági udvarokkal, ezek a feltételezhető vármaradványokat elpusztították. Teljes kiterjedése kb. 190×140 m, területe 1,58 ha. Az árkon belüli terület kb. 140×110 m, 1,05 ha.

1570 tavaszán komolyabban is támadták a törökök Fonyódot. A vár ellenében Bézsényben kastélyt, vagy ahogyan ők mondták: ellenvárát építettek. Magyar Bálint személyesen ment Bécsújhelyre segítséget kérni. Erről Bocskay György számolt be Batthyány Boldizsárnak. Magyar Bálint kérésére Bornemissza János pápai

lovaskapitány küldött neki gyalogosokat. A bézsényi török vár felépült, Lengyel Brigitta, Magyar Bálint felesége 1571. szeptember 6-án kelt levelében arról panaszkodott, hogy „a törökök Bézsényt építik.¹²⁸ Tehették, mert Magyar Bálint ekortájt nagyon megbetegedett és 1573-ban meg is halt. A vár további sorsáról nincsenek adataink, 1575-ben részben ebből a várból indulhatott ki a végső, megsemmisítő török támadás a fonyódi Alsó vár (Fácános) ellen. 1782–1785 között, a 2. katonai felmérés közben a következőt jegyezték fel: „Van itt még egy sánc ket-tős árokkal, amelyek védelmi célra könnyen átalakíthatók.”¹²⁹ 1812-ben is megem-lítik: „valamely mély árokkal körülsáncolt várnak vagy nagyobb erődítménynek a helye is látható ezen a pusztán, de hogy mi volt, nem világos.”¹³⁰

A vár melletti bézsényi tőzegbányában 1950–1952 között ágyúgolyót, szeker-cét, lándzsát, nagy edényt, orsógombot és szigonyt találtak a munkások.¹³¹ 2002-2003 között a bézsényi vár közelében, a tőle délre eső leendő autópálya csomó-pontnál egy 350 síros törökkori temető, és hozzáköthető kéttucatnyi különálló temetkezés került elő.¹³² 1966-ban Fehérbézsénytől É-ra az egykori Besenyő falu maradványait, ettől DK-re pedig, a fonyódi halastavak melletti alacsony kiemelke-désen, egy 16–17. századi település nyomait találták.¹³³ Utóbbi lehetett a fehér-bézsényi várhoz tartozó hódoltságkori település.

2. Alsó vár (Fácános)

A vár Fonyód belterületének K-i szélén van,¹²⁰ a helyi római katolikus egyház tulajdonában. A belső vár ovális alakú területe bemélyed, középen a feltárt közép-kori templom alapfalai, rossz állapotban. Mély árok veszi körbe. A külső vár telje-sen körbeveszi a belső várat, alakja négyzet, mély árok köríti, a sarkoknál rondel-lával. Az egész területet fű borítja, nagyjából játszóterként működik.

A külső és belső vár K-i oldalán egy-egy új fahíd vezet át a várárkonon. A külső vár ÉK-i sarkában a vár 1575. évi ostromának emlékműve áll. A külső vár É-i szé-lén nagy magyarázó tabló van, a vár rekonstrukciós rajzával. Előbb az ÉK-i sarok-részt, majd a teljes várat palánkként rekonstruálták.

Teljes területe 135×125 m, 1,69 ha, az árkon belüli terület 100×112 m, 1,1 ha.

A vár helyén Árpád- és középkori falu volt, templommal. A templom körül 1544 után építette a várat Lengyel Boldizsár, majd Magyar Bálint. A Lengyel-bir-tokok török elleni védelmében, Szigliget mellett, Fonyód vára játszotta a legerő-sebb szerepet 1544–1575 között.¹²¹ Veress D. Csaba szerint már 1545–46 táján befejeződött a templom megerősítése. 1548. október 29-én már Magyar Bálint kapitány, Lengyel Brigitta férje, vert vissza egy támadást a „fonyódi sziget” ellen. Ettől kezdve 1573-ig, Magyar Bálint haláláig rendszeresen folytak a török-magyar, elsősorban a koppányi (ma Törökkoppány) török vár és a fonyódi magyar őrség közötti harcok. 1555-ben *castellum*. 1571-ben 50 magyar lovas és 50 magyar gya-

logos állomásozott a várban.¹²² 1572 júniusából származó adat szerint komoly tervei lehettek Magyar Bálintnak Fonyód további építésére, mindebben azonban megakadályozta hamarosan bekövetkezett halála. A törökök 1575 augusztusában elfoglalták a várat, de tüstént lerombolták azt. Többé nem épült fel.¹²³ 1812-ben említik a várat: „Ezen a pusztán két várnak, vagy kastélynak láthatók a maradványai: az egyik a hegyen, a másik ezen hegy lábánál; az utóbbit jelenleg is mély árok veszi körül.”¹²⁴

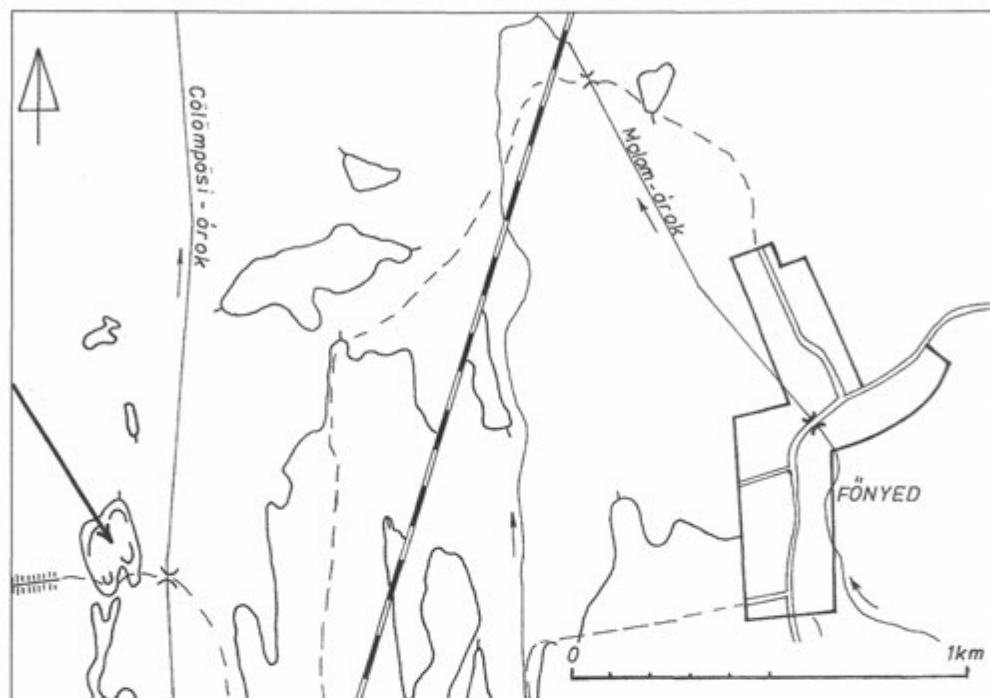
A belső vár romjainak köveit a 19. századi újra betelepülés során hordta szét a kőben szegény vidéken a lakosság. A várból teljes egészében csak a várárok maradt meg. A 11–13 m széles és 2–3 m mély árokrendszer szabályos négyszögben vette körül a külső vár palánk falát. A vártól még ma is legföljebb 150–200 méterre lévő mocsár vizét vezették bele. A külső vár mind a négy oldalon 100–112 m hosszú palánkfalból állt, három sarkán kis méretű rondella nyomával.

A várról – egy-két levél elszórt adatán kívül – ismerünk egy korabeli ábrázolást, amelyet Giulio Turco itáliai hadmérnök készített 1569-ben.¹²⁵ Az ő méretarányos rajza alapján végeztek régészeti feltárást a várban 1954-től, majd 1957–58-ban, Fitz Jenő vezetésével.¹²⁶

3. Várhegy

Fonyód belterületének D-i része fölé magasodik a Várhegy.¹³⁴ Szabálytalan ovális alakú központi platója sík, DK-i része kissé mélyebben fekszik. Igen mély árok veszi körbe, részben külső sánccal. A plató füves tisztás, az árkot és a hegyoldalat erdő takarja. Az árok mélysége több méter, a sánc magassága 1–2 méter. Teljes területe 90×70 m, 0,46 ha. A központi plató 45×25 m, 0,07 ha. Jelenleg az ÁPVRT a tulajdonosa.

A várban Bacsák György végzett ásatást 1934-ben. Ennek során egy kisebb épületet is feltárt, amelyet római téglák alapján római kori őrtoronynak gondolt, de magát a várat középkorinak határozta meg. Több fenékbélyeges, középkori kerámiát is talált, 14–15. századiakat is említ. Kőfalat és a palánk 25–30 cm vastag gerendákból álló, agyaggal kitömött maradványait is feltárta.¹³⁵ Torma István 1982-ben két szürkésfehér, apró kavicsos anyagú középkori fazékdoldalat talált.¹³⁶ Ezek alapján mi is középkori, illetőleg törökkori várnak határozzuk meg. A leletek között az őskori peceli (bádeni) kultúra leletei is előkerültek.

Vársziget

A vár maradványa Főnyed községtől Ny-ra 1,8 km-re, a Kis-Balaton árterületéből kiemelkedő, természetes dombon, a Várszigeten van.¹³⁷ 1812. évi leírás szerint: „A Pogányszigeten romok és nagyon sok szétszóródott kő tárul a szemünk elé, mint legbiztosabb jele egy valaha itt létezett erődítménynek”¹³⁸ A mellette lévő Vársziget, (amely nem azonos a Pogányszigettel!) részben földelhordás miatt erősen bolygatott terület. A belső területből és a külső sáncból nagy részeket már elhordtak. Az egész területet fű takarja.

A sánc magassága 1–2 méter. Teljes területe 100×80 m, 0,6 ha. A belső, központi rész 55×42 m, 0,16 ha.

Csalog József az 1950-es években végzett itt ásatást.¹³⁹ Magyar Kálmán 1984-ben folytatott feltárásokat, amelyre május 31. és június 15. között került sor, erről a kutatásról az ásató a következőket foglalta össze:

A vár eredetileg négyszög alakú volt. Egy mély, lapos aljú árok és annak külső oldalán sáncszerű domborulat vette körbe. Ennek a „külső sáncnak” a sarkai leke-

rekítettek voltak. Az árok szélessége 16–20 m között váltakozott. A vár északi felében – a sáncárkon keresztül – húzott 1. sz. kutatóárok D-i részén előkerültek a palánk cölöpárkai. A kis árkok egymástól 170–180 cm-re voltak, szélességük 40–50, mélységük 135–150 cm. A várárok talpszélessége elérte a 11 métert, az egyenes vonalban emelkedő rézsú is megfigyelhető volt. Az árokból kitermelt földet halmozták fel a külső oldalon.

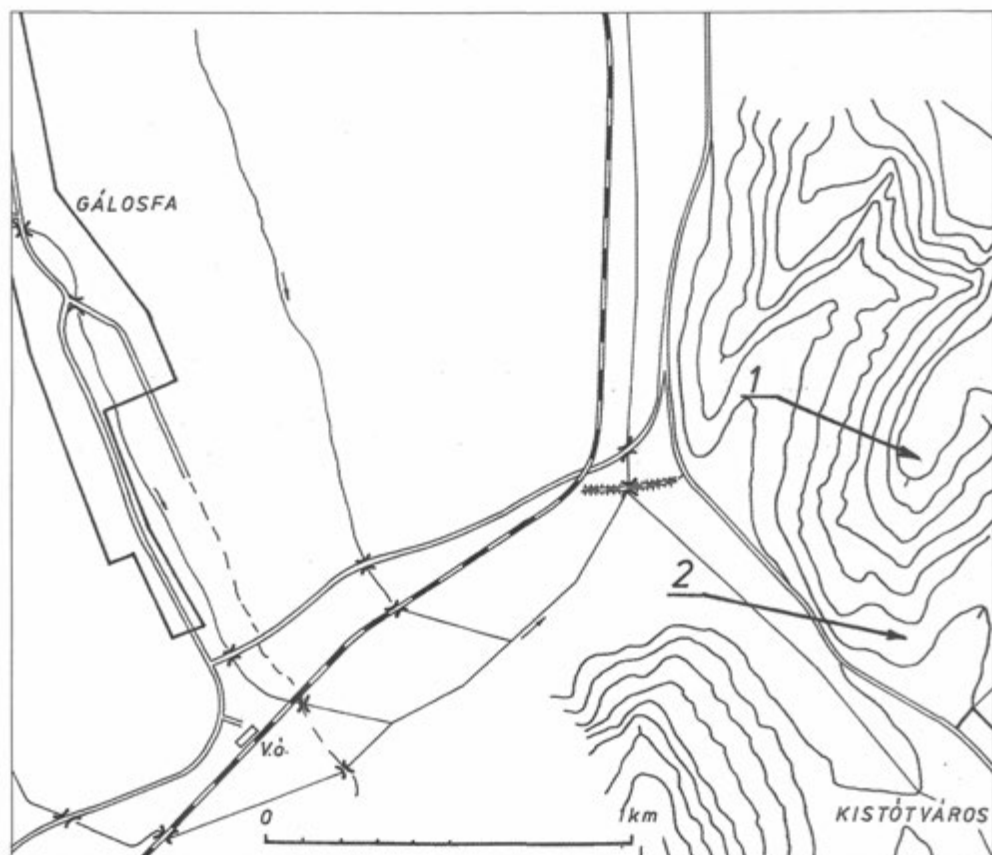
A déli sáncrésznél a vármaradványokat (elsősorban a belső sáncrészeket) már javarészt elhordták. Az árkokban megmaradt betöltésekben sok gerendamaradványt, hamus, paticsos omladékot figyeltek meg, 16. századi kerámiákkal, kályhaszemekkel együtt.

A vár belső területének északnyugati részén, illetőleg az ÉNy-i sarkán az I. és a II. számú szelvényekkel a sarokbástyák maradványainak a kutatását végezték el. Itt a mai felszíntől számított 60–90 cm mélyen 16. századi edények, kályhaszem töredékek, állatsontok és különböző fémtárgyak kerültek elő. Ezen a részen megtalálták a cölöpárkok folytatását is.

Az 1. és 2. sz. kutatóárokban az őskori, így kora bronzkori edénytöredékek utaltak az előzményekre, ami arra mutat, hogy kora bronzkori település rétegeit bolygathatták meg a 16–17. századi palánkvár építéskor.

1565-ben Osztopáni Zöld Péter fia István birtokát, *castellum Fönyed*-et a király Nádasdy Tamás fivérének, Kristófnak adományozta. A Zöld család tagjaira 1428–1565 között vannak adataink. A kastély építtetője idősebb Zöld István lehetett az 1480-as években.¹⁴⁰

A vár a 16. századi (esetleg a 17. század eleji) dél-dunántúli magyar végvárvonalon előretolt figyelőhelyként, mocsári várként szerepelhetett, legfőképpen a zalai, balatonhídvégi átkelőhely védelmére.¹⁴¹

Kistótváros (Szerdahely) – Vár

Gálosfától K-re, a kistótvárosi bekötőút K-i oldalán, a puszta épületeitől É-ra kb 300 méterre, az úttól 80–100 méterre, 15 méterrel magasabb szinten egy kiugró terasz csaknem vízszintes felszínén jól kivehető az egykori Péterfalva területén létező, Szent László tiszteletére szentelt, 1335-bben alapított pálos kolostor maradványa. A kolostort Tímár Péter azonosította.

Ettől É-ra emelkedő dombgerincen, amely a kistótvárosi bekötőútra meredek lejt alá, állott a kastély. Kb. 80×80 méteres területen tégl- és kőtöredékek mutatják a helyét, növényzettel sűrűn benőve.

A feljáró az ÉNy-i oldalon ferdén, 100–150 m hosszan követhető, hegyes szögben csatlakozik a mai kövesúthoz. Ez a terület volt az egykori Szerdahely, amelyen 1346-ban III. Ders fiai: Miklós és Péter megosztottak. Szerdahelyt kettéosztották, a péterfalvi rész, a nemesi udvarházzal és a Szent László pálos kolostorral Péteré maradt, míg a másik fele rész, egy kúriával (a későbbi kastéllyal) Miklósé lett.

1488-ban az akkor még kúriának nevezett kastély Miklós fia János fia: Imre leszármazottjainak, az Imreffyeknek kezén volt. Tímár szerint egészen 1660-ig az Imreffyek birtokolták az időközben sáncárokkal megerősített kastélyt. 1547-ben Imreffy Jánosé. Előtte, 1536-ban Szenttamás és Gálosfalva között szerepel „*Thotwaras wel Wár eley*” Imreffy Péter özvegye birtokában. 1565-ben írták össze a szerdahelyi kastélyt tartozékaival együtt. 1606-ban pusztulhatott el, mert ekkor írta Illésházy István: „Dersffy Ferenc dunántúli jószágá immár elpusztult.” 1695-ben szerepelt a *desertum castellum Thotvaros*.¹⁴² Mind a neves Dersffy, mind az Imreffy család erről a várról kapta szerdahelyi előnevét.

1999-ban az említett Szent László kolostort kutatva, annak közelében Aradi Csilla feltárt egy 15×13 méter belső területű, közel négyzetes építményt, mind a négy sarkán nagyméretű (2,5×3,5 m) támpillérrel.

A belső elrendezés 4 helységre osztott alaprajzot mutat, amelyhez É-on folyosóval összekötött kisebb helység csatlakozott.

Az ásató szerint „emeletre látszik utalni egy erkélytartó konzol darabja, amely a támpilléreknek az épülethez történő utólagos hozzáépítését is magyarázná. Az épületet síkfödém fedte.”

A vastag, 110 cm-es törmelékből 14–15. századi leletanyag került elő: a leginkább a budai vár lovagalakos kályhájának csempetípusához hasonló töredékek, padlótegélák, kerámiák, üvegek és vasak.¹⁴³

2000-ben előkerült egymás alatt két átégett járószint. A leletek: egy 1573-ból való Miksa ezüst dénár, több majolika, mázas csempék, budai fehér kerámia fűzőld alapú freskótöredékek és néhány faragott kő.¹⁴⁴

Törökvár

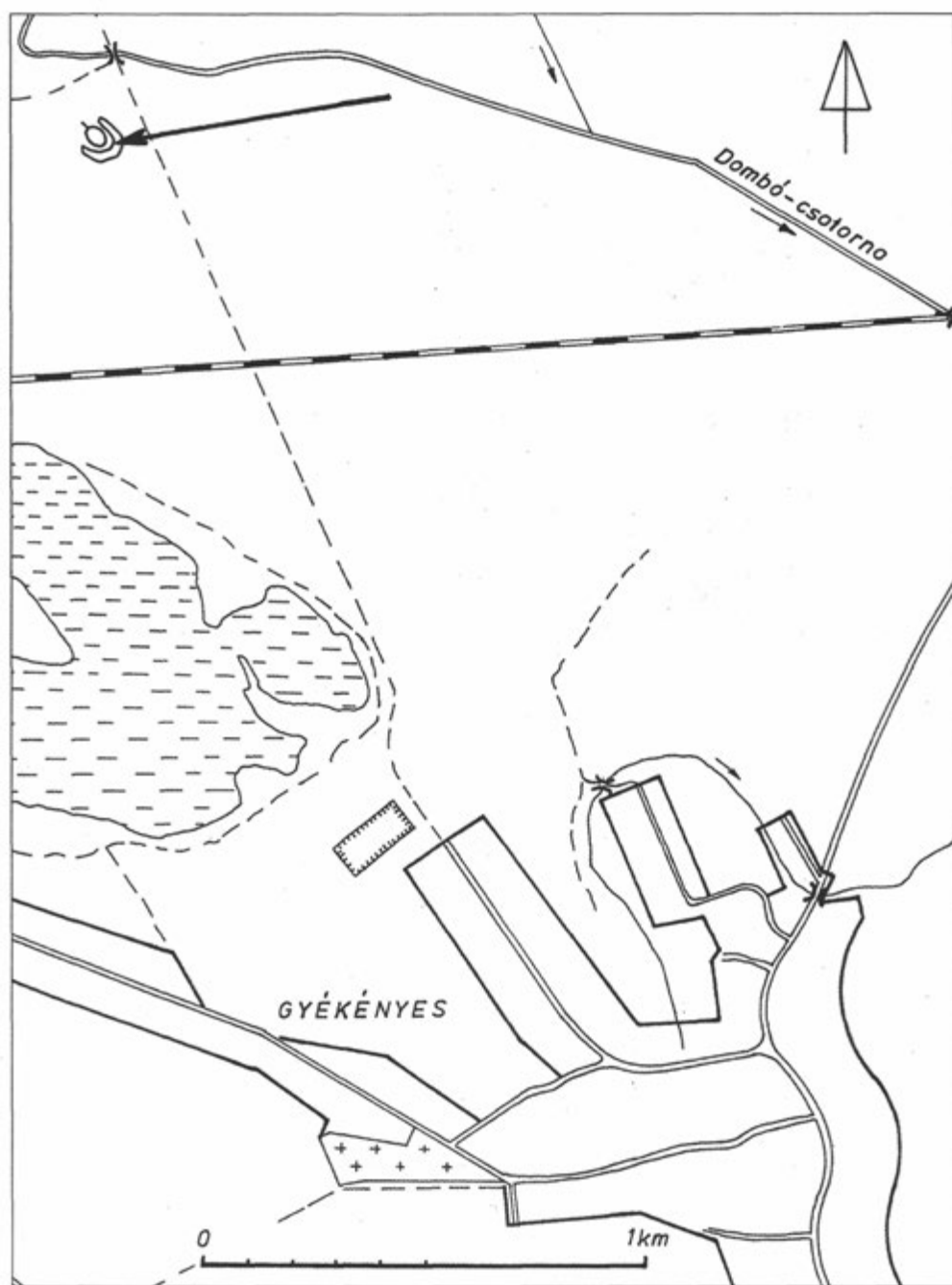
A várra Stamler Imre (Somogyjád) hívta fel a figyelmünket 1994-ben. Gamás községtől D-re 2,4 km-re, a Szelistyei-árok kanyarja felett, a völgy D-i oldalában emelkedik a Törökvár. A D-i irányban elterülő fennsíkból széles, enyhén lejtő hegynyelv nyúlik ki É irányában. A vár azonban nem a legmagasabb részen van, hanem a hegynyelv ÉK-i oldalából kiugró, különálló részen, amely a lapos dombtető alatt kb. 20 méterrel alacsonyabb szinten van.

A vár ovális alakú, a felette emelkedő fennsíktól sekély nyereg választja el. Erről az oldalról mesterséges, 9 m széles, átlag 1 m mély árok védi, amely kétoldalt lekanyarodik a K-i, illetve a Ny-i oldalra. É felől nincs határozott nyoma ároknak. A vár belső területének legmagasabb része a D-i végében van. Teljes területe 40×30 m, 0,1 ha. Az árkon belüli terület 34×17 m, 0,04 ha.

Történeti adatot vele kapcsolatban nem ismerünk, jellege alapján középkori.¹⁴⁵

GYÉKÉNYES

Vár (Alsó-Zákány)

A vár ma Gyékényes község határába esik¹⁴⁶, de a középkorban Alsó-Zákány *oppidum*-hoz tartozott. Gyékényestől Ny-ra, Zákány K-i szélétől keletre 2,5 km-re, a Dráva széles, sík völgyében egy megközelítőleg négyzet alakú területet erősen szétosztott, de felismerhető árok vesz körbe. Az árok külső oldalát sánc kíséri, melyet a földművelés teljesen szétlapított.

Középen, a sík környezetből alig 1–1,5 m-re emelkedik ki a vár belső területe, szélei a szántás miatt nem állapítható meg pontosan. D-i és ÉK-i sarka kissé kinyúlik, feltehetően kiugró bástyákat jelentenek.

Teljes területe kb. 140×130 m, 1,32 ha. Belső területe kb. 37×36 m, kb. 0,11 ha.

Első említése 1458-ból *novum fortalitium seu castellum in facie possessionis Alsozakan*-ként szerepel.¹⁴⁶ 1476-ban *castellum in Alsozakan*-t említik.

A források szerint¹⁴⁷ Dombai Miklós somogyi alispán, majd macsói és horvátalmát bán építette az 1450-es évek elején. 1450-ben Zákány város részei, vagyis az ottani uradalom fele felesége (Zákányi lány) örökségként lett a Dombaiaké. Az ekkor nagy hatalmú Újlaki *familiaris*-a másik, a Marczaly részeket is magának foglalta el és a Marczalyak területén építette fel az új kastélyát. (Ld. Kastélyosdombó-Vár)

1478-ban még mindig a Dombaiaké a kastély és a birtokrész, melynek egy része az Imreffyeké lett. Később a Zichyek és a Batthyányak a birtokosok.

1986-ban Magyar Kálmán,¹⁴⁸ majd 1988-ban Németh Péter¹⁴⁹ járta be a Török-kastély, vagy Kastély néven ismert lelőhelyet. A ma is jól látható sánc és árok területéről középkori kerámiákat és egy ezüst I. Ferdinánd érmet találtak. A sánctól É-ra, a Dombó-patak mellől is kerültek elő középkori kerámiák.

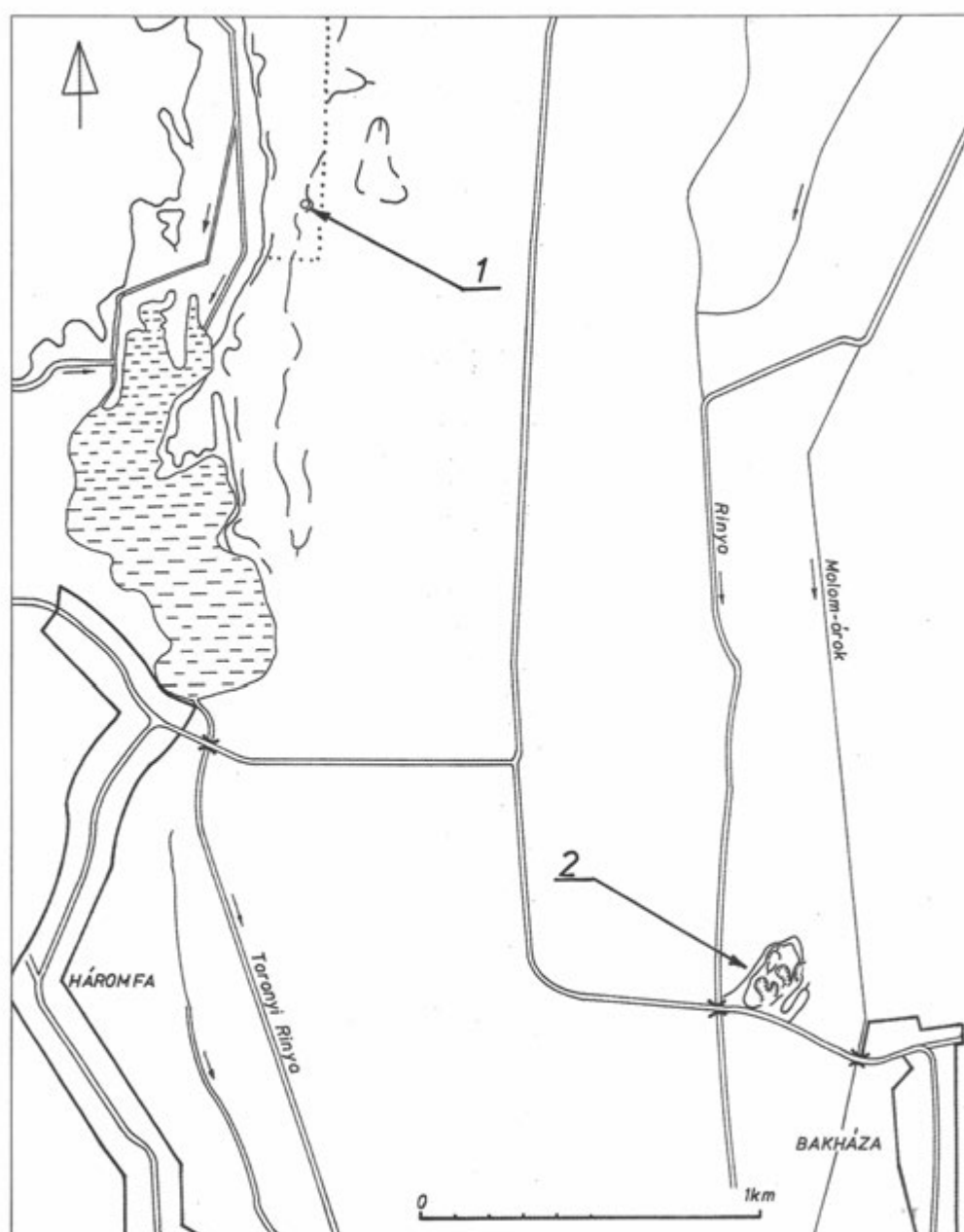
Azóta is jutottak a Kaposvári Múzeumba onnan tárgyak (középkori kerámia, vaskés és két vaseszköz (fegyver?) töredéke, legutóbb 1998-ban.¹⁵⁰

Fehér-domb

Háromfa község D-i végében, az országúttól K-re 950 méterre, a Rinya jobb partja mellett emelkedő, kb. 4–5,5 m magas, mesterséges domb.¹⁵¹ Korábban csonka kúp alakú volt, de az újkorban erősen megváltoztatták alakját, amikor a közepébe dögkutat mélyítettek. A domb K-i aljában széles mélyedés látszik, lehetséges, hogy az innen kitermelt földből alakult ki a K-i oldalon a kb. 30 m hosszú, 10 m széles, lapos földhát. A dögkút kiásásakor kitermelt földet feltehetően a dombon, annak oldalában helyezték el, ezzel megváltoztatták az alakját. A domb aljában ároknak nincs nyoma. Az egykori várról ma már semmi sem állapítható meg, de a domb alapján egészen kis méretű lehetett, platójának átmérője feltehetően 10–15 m körüli volt. A domb alapterülete kb. 45×45 m. A felső plató átmérője 12–15 m, területe kb. 0,014 ha.

A dombot Jankovich Bésán Dénes azonosította és írta le, meghatározása szerint a várról az utolsó adat 1550-ből származik, a 18. század végén „Várdomb” néven volt ismert.¹⁵²

1. Gradina („Avarvár”)

Háromfa község É-i végétől ÉK-re 1,5 km-re az erdőben, annak szélétől 40–50 méterre van, a Taranyi-Rinya bal partja felett, keletre.¹⁵³ A 3. katonai felmérésen még „Gradina” néven szerepel, az „Avarvár” elnevezés újabb keletű. A Rinya felé meredek oldalú fennsík szélén, de kissé távolabb, egy kis erdőfoltban. K-i oldalához nagy kiterjedésű szántóföld csatlakozik.

A lapos területből egy téglalap alakú területet vettek körbe árokkal. A belső terület lapos, bolygatatlan. Az árok átmérője 13–18 m, mélysége 1–1,5 m.

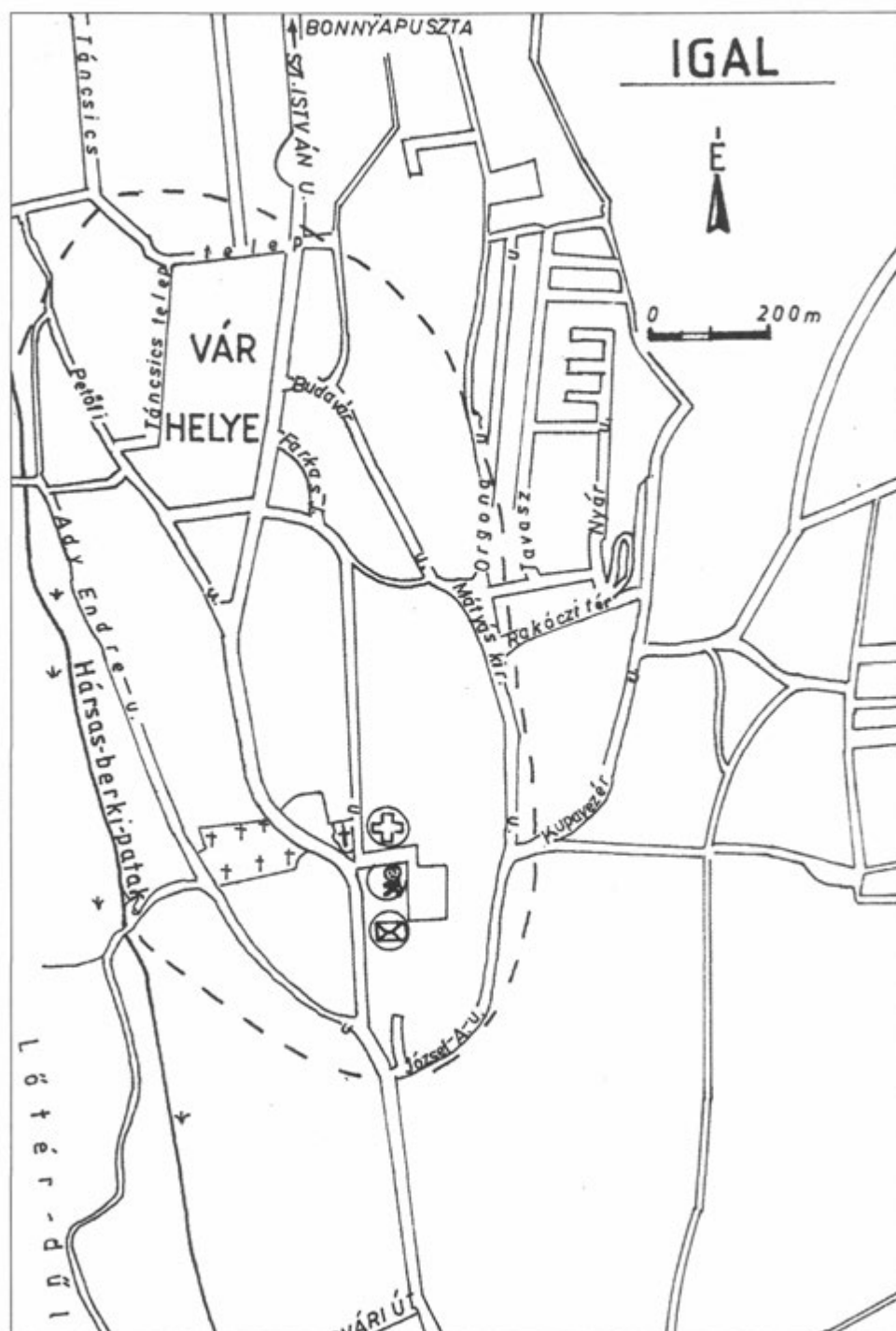
A várra vonatkozó történeti adatot nem ismerünk, jellege alapján késő középkori. Teljes területe 50×50 m, 0,21 ha. Az árkon belüli terület 32×27 m, 0,08 ha.¹⁵⁴

2. Kupavár (Pácod vára)

A Kupavár környékén van Pácod-pusztá, az egykori falu nevét őrzi. A középkor vége felé a Hahótiak építhették, akiknek a 14. század végétől voltak itt birtokaik.¹⁵⁵ A vár feltehetően középkori *castellum* volt. Első említésekor, 1546-ban a kis várban 25 lovas és 16 gyalogos tartózkodott.¹⁵⁶ 1547-ben Horváth Porkoláb Márton vezetésével 100 lovas Pácodon való állomásoztatását határozta el az országgyűlés. E helyett azonban az 1548. évi összeírásban Pácodon csak 12 gyalogos, 1550-ben pedig 12 lovas és 12 gyalogos szerepelt.¹⁵⁷ Ekkortájt Nádasdy kapitánya Horváth Porkoláb Márton tiltja a Pácod környéki falvaknak az adózást, a szolgálatot Allya Mátyás korotnai kapitány számára. 1550-ben is említik és ekkor 6 hajdu védte.¹⁵⁸ 1555-ben a *castrum* néhai Horváth (vagy Porkoláb) Márton özvegyéé,¹⁵⁹ török csapatok elfoglalták és felégették.¹⁶⁰ A két Pácod (Alsó- és Felső-) ősi birtokosai a 14. század végétől a Hahótiak voltak. 1515 táján a Perneszyek birtokában is volt.¹⁶¹

Draveczy Balázs 1964-ben kutatást végzett a Kupaváron, leírását az alábbiakban foglaljuk össze: A Kupavár 35×45 méter nagyságú, meredek oldalú, mesterseges domb. ÉNy-i oldalából homokot bányásztak. Draveczy 15×1 méteres kutatóárokkal É-D irányban átvágta. A D-i peremtől 4,7 m-re árok bontakozott ki, melynek átmérője 3–3,20, mélysége 2,45 m volt. Az árok alján kevés késő bronzkori és sok török hódoltság kora előtti kerámiatöredék volt.¹⁶²

A lelőhellyel Jankovich Bésán Dénes is foglalkozott, véleménye szerint a Rinya mocsaras völgyén való átkelést is biztosította.¹⁶³

Igalon az 1606. évi békeszerződés után, 1632–1633-ban épült a török vár. Egy „vár”-ból és a hozzá csatlakozó, palánkkal megerősített „külső vár”-ból, valamint a mellettük lévő Igal településből állt. A vár és a palánk őrsége Malkocs aga dizdár (várparancsnok) és még két aga (kapitány) parancsnoksága alatt álló mintegy 100 szerb martalóc-gyalogos katonából állott. A vár közelében négy rác falu: Dada, Őrs, Kér és Kovászna volt, melyekben többnyire a szerb zsoldosok laktak.

Igal és környéke ellen történt a dunántúli magyar végvidék katonaságának egyik legnagyobb erejű támadása, illetőleg a török-rác támadások elleni megtorló hadjárat. 1641. február 1-jén indult meg a közel 4000 főnyi sereg Batthyány Ádám főgenerális vezetésével. A seregben ott volt a zalai és a balaton környéki végek mintegy 33 végvárának 1715 főnyi katonája is.

Az igali török várat váratlanul érte a magyarok támadása, mivel a magyar csapatok nagyon gyorsan keltek át Fonyód körzetében a befagyott Balatonon. Február 2-án a magyar katonaság előzönlötte a várat és a külvárost. Lerombolták és felégették Igal „párkányt és kastélyt”. Elvitték a vár fegyverzetét és a tüzérségi felszerelését. A közelben lévő négy rác falut is felégették. Az összesítő adatok szerint Igalból és a négy rác faluból összesen 397 embert hurcoltak el. Az asszonyokat és a gyermekeket nem bántották. A zsákmány 14 ezer 257 forintot és 30 dénárt tett ki.

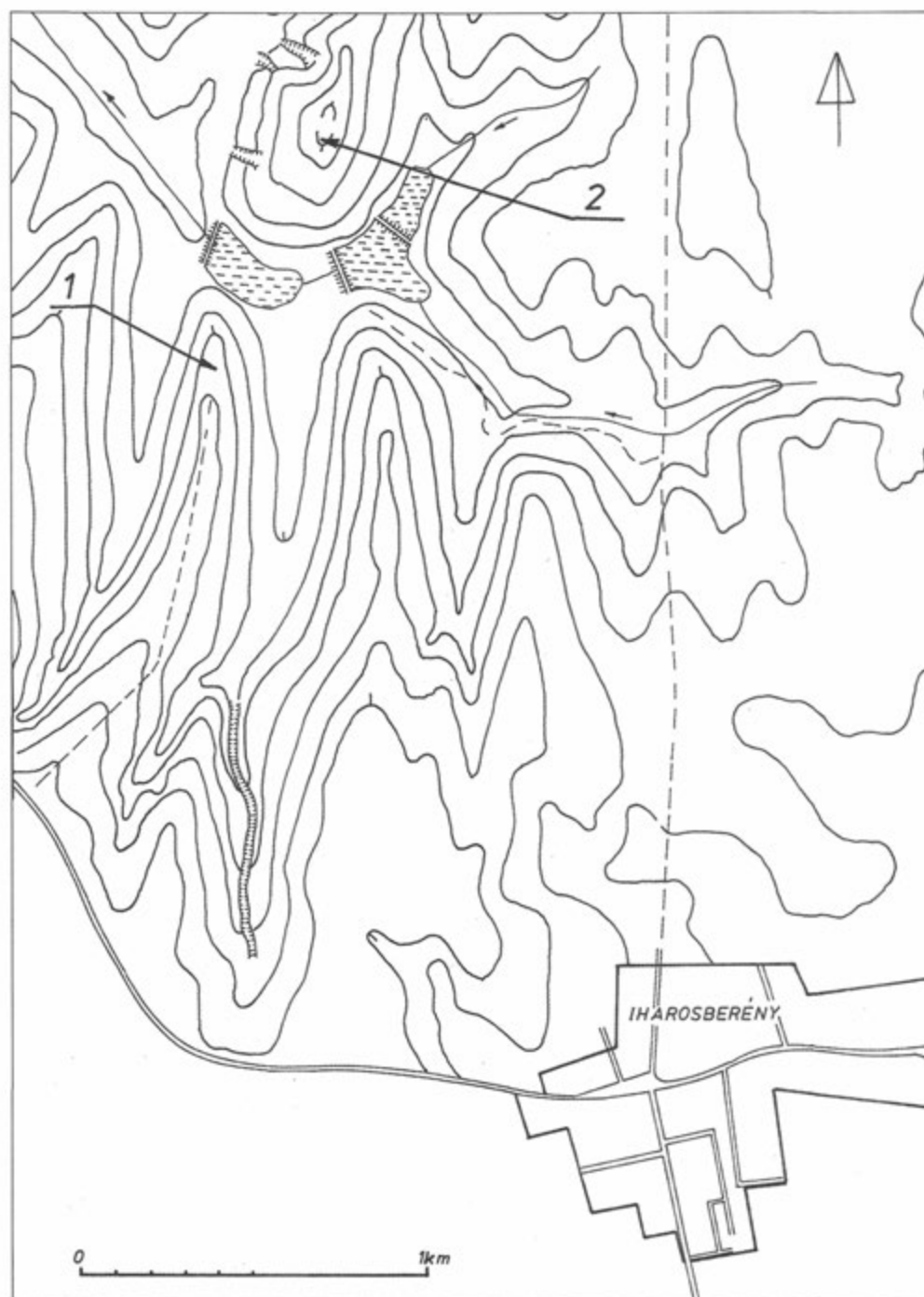
A magyar csapatok az őket üldöző koppányi (ma Törökkoppány) szandzsák csapatai elől február 3-án Körmendre húzódtak vissza.

Az elpusztított igali palánkot és kastélyt Szokollu Hasszán kanizsai pasa – magyar és rác lakosság kényszermunkájával – néhány hónap alatt újjáépíttette. Parancsnoka újra az elmenekült Malkocs aga lett.¹⁶⁴

A vár további sorsáról keveset tudunk. 1686-ban az elhagyott török várak sorában szerepel, de később a kurucok is használták a várat. 1687-ben Esterházy Pál nádor feljegyzésében szerepel, hogy nemrég foglalták vissza a töröktől Igalt is.¹⁶⁵ 1706. február 4-én Bottyán Szlavónia felől visszavonulóban Igal mellett vert tábornot, de seregének nagy részét már előre küldte Dunaföldvárra. A kuruc sereget üldöző Herberstein Guido császári tábornok megtámadta Bottyán seregét,¹⁶⁶ akiknek csak részben sikerült bemenekülni „eine neue Schanze”-be. De azt is elvesztették és a Dunakömlőd feletti Bottyánvárra menekültek. A császáriak az igali sáncot lerombolták, Igal falut felégették. Leégett az a templom is, amely a jelenlegi templom helyén már 1331-ben szerepelt. A vesztes Bottyán generális azt írta,¹⁶⁷ hogy „mindenemet elvesztettem az igali sáncban.”

A néphagyomány az egykori vár helyét a római katolikus templom környékére, illetve egyes részeit az ún. békavári területre helyezi. A várnak nyomai ma a felszínen nem láthatóak.

IHAROSBERÉNY

1. Kis-vár

Iharosberénytől ÉNy-ra 2,9 km-re van, a Nagy-várral szemben D-DNy-ra, a kettő között lent a völgyben halastavak vannak. ÉD irányú, viszonylag keskeny hegygerinc É-i végén van a Kis-vár, a legmagasabb részénél kissé lejjebb, enyhén lejtő részen.

Mesterségesen emelt kis domb, relatív magassága 3–4 m. Alul háromnegyed ívben árok veszi körbe, ennek szélessége 6–13 m, külső oldalán 1 m körüli sánc húzódik. A domb keleti aljában a felszínen nincs nyoma ároknak, vagy sáncnak. A várárok szögletes vonalban halad.

A halom alap átmérője 36×25 m. A dombtető $9 \times 6,5$ m, 0,006 ha.¹⁶⁸

A várra történeti adatot nem ismerünk, jellege alapján középkori „motte”-típusú vár lehetett.

2. Nagy-vár

Iharosberénytől ÉNy-ra 3,3 km-re emelkedik a Nagyvári-hegy. É-ÉK irányú, hosszan elnyúló hegyhát. D-i és K-i aljában három mesterségesen felduzzasztott halastó van. A hegytető ovális, hosszan elnyúló, enyhén domborodó.

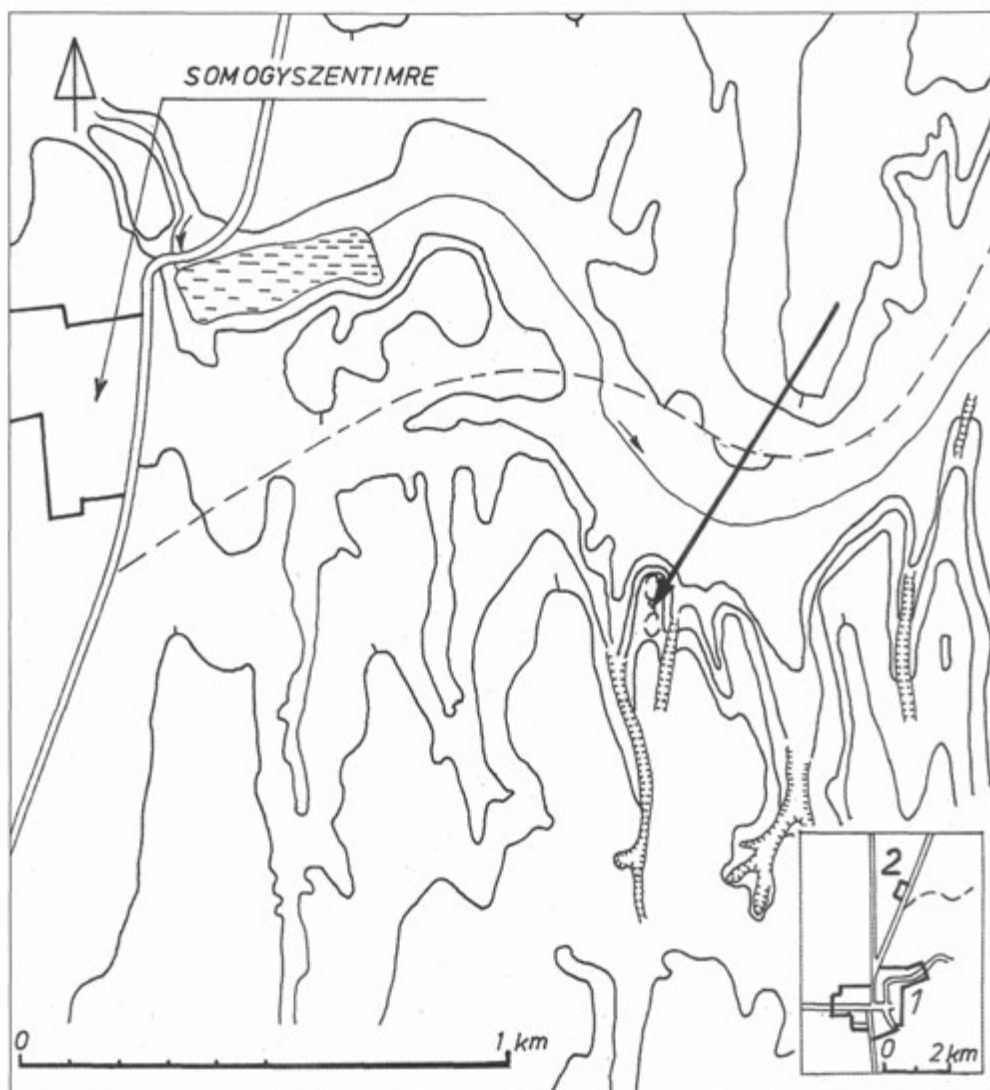
A vár¹⁶⁹ nem a legmagasabban fekvő, hanem az É-ÉK felé enyhén lejtő részen van, a hegytetőtől 50–80, a hegytetőn végigvonuló erdőnyiladéktól Ny-ra 20 méterre.

A várdomb kerek mesterségesen emelt domb, kissé ovális alaprajzú. Teteje lapos, középen kissé domborodik, közepén 4 m átmérőjű, 2 m mély gödör feltehetően az itt állt egykori millenáris emlékoszlop helye.

A domb relatív magassága 4–5 m. Északi és déli aljában, a hegygerinc irányából, árok védi, ezek szélessége 10–14 m, mélységük 1–2 m. A domb K-i és Ny-i aljában nincsen árok. Ny felől meredek, K felől enyhe lejtésű hegyoldal határolja. Az árkokat nem kíséri sánc, a belőlük kitermelt földből emeltél a dombot. A D-i várárkot töltés hidalja át, ezt feltehetően az említett millenáris oszloppal kapcsolatban alakították ki.

A domb alapterülete 43×40 m. A dombtető 17×13 m, 0,022 ha

A várra történeti adatot nem ismerünk, jellege alapján középkori „motte”-típusú vár lehetett.

Somogyszentimrepuszta – Vári-domb

A várat több helyen említik.¹⁷⁰ 1960-ban Nováki Gyula járta be a várat Répay Lajos (Kadarkút) vezetésével és már akkor vázlatosan felmérte.

Kadarkút központjától É-ÉK-re 4 km-re, az országúttól ÉK, majd DK irányban vezet az egykori vasúti töltés, ma kocsíút. 1,5 km után érünk a Vári dombbal egy vonalban, amely innen D-re párszáz méterre emelkedik.

A vár keskeny, É felé kinyúló hegynyelv végén van, három részre oszlik. Az É-i végében lévő első várrész keskeny, domború, természetes gerincet mutat, pereme elmosódott. É-i végében 5 m átmérőjű, 3 m mély újkori eredetű gödör van, egy kisebb gödör a közepe táján is van. E várrész hossza 42, szélessége kb. 8 m. 10–12 méterrel alacsonyabb szinten sánc veszi körbe, de többnyire csak terasz alakjában mutatkozik.

A második, középső várrészt két árok, köztük egy sánc választja el az előzőtől. A plató pereme jól körülhatárolható, hossza 13, szélessége 8–9 m. É-i végében itt is mély, újkori gödör látszik. Ezt a várrészt is sánc veszi körbe, 10 méterrel alacsonyabb szinten, ugyancsak többnyire terasz alakjában.

A második és harmadik várrészt ismét két árok, köztük egy sánc választja el egymástól. Ezen utolsó, harmadik várrész platójának hossza 27, szélessége 15 m. A hegygerinc D-i folytatásától az előzőknél sekélyebb árok választja el. K-i aljában 6 méterrel alacsonyabb szinten elmosódott, alig 1 m széles terasz kíséri. Ny-i aljában nincs határozott terasz, esetleg az itt húzódó keskeny ösvény jelzi ennek a helyét. Az utolsó árkon túl már a természetes hegygerinc folytatódik D irányában.

A hegygerinc aljában az 1960-as években egy forráshoz kapcsolódó hosszabb (legalább középkori?) agyagcső maradványát figyelték meg. Ez vezethette a várba a forrásvizet.

A teljes vár hossza 180, átlag szélessége 55 m, 0,77 ha. A három várrész területé összesen 0,08 ha.

Történeti adata nincs, jellege alapján középkori.

KÁLMÁNCSA

Várdomb

Kálmánca (korábban Kálmán-csehi) község É-i végétől ÉNy-ra kb. 1,2–1,3 km-re, a Nyugati-Gyöngös-patak széles, vizenyős völgyében van a Várdomb, a patak bal partjától kissé távolabb.¹⁷¹ A domb É-i fele tisztás, itt a közelmúltban még szántóföld volt, D-i fele jól áttekinthető erdő. Egyébként a dombot köröskörül nagy kiterjedésű erdő veszi körbe, csak Ny-i irányban van mellette egy nagyobb tisztás. D-i irányban, az erdőben, kissé mélyebb rész következik.

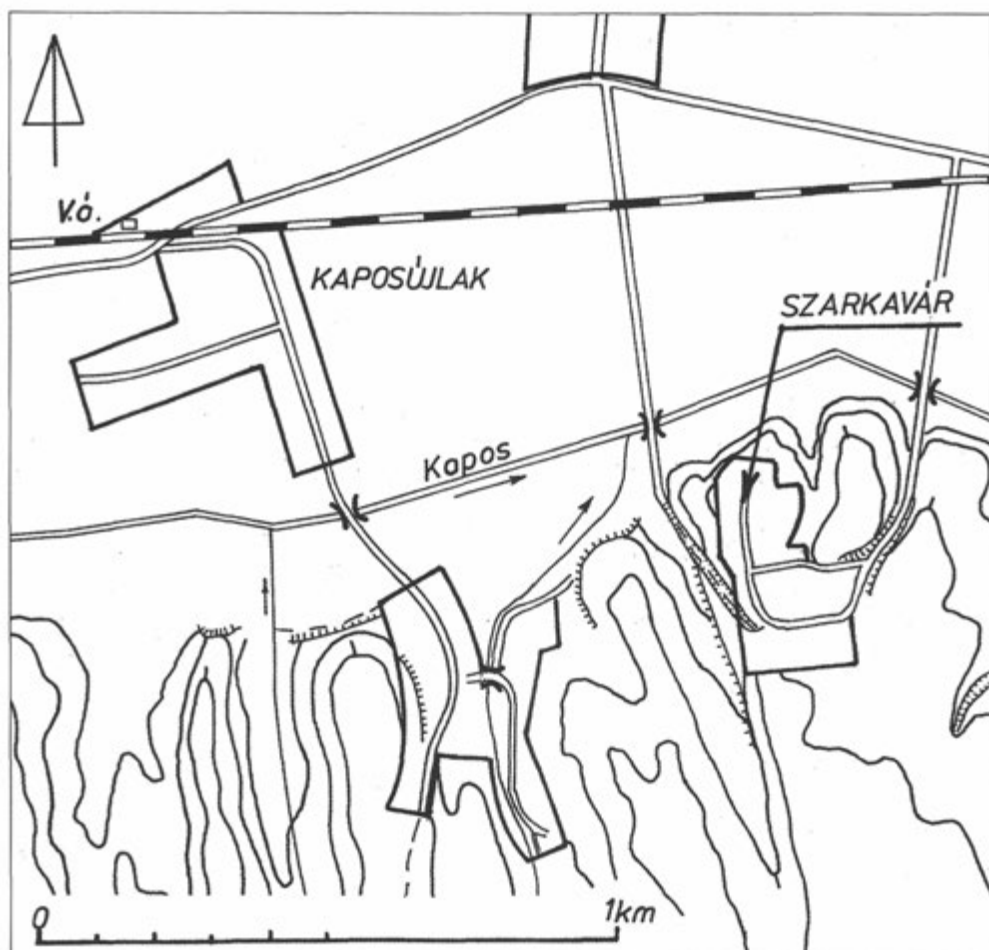
A domb K-ÉK-i és DNy-i oldala enyhén lejt, szemmel láthatóan leszántott terület. Ezeken a részeken az egykori vár széle nem állapítható meg pontosan. Az É-i és ÉNy-i széle azonban épnek tűnik, akárcsak a D-i és DK-i oldalon, bár utóbbit több bemosódás zavarja meg. Mindkét helyen az árok is jól követhető, szélessége 13–15 m, mélysége 2 m körüli. Az árkok alját sás borítja, ennek alapján vizesárokra következtethetünk.

A két épen maradt rész alapján a vár alakja hosszúkas lehetett, valószínűleg lekerekített sarkú téglalap alakú. Teljes területe 70×50 m, 0,3 ha. A belső terület hossza 42, szélessége 25–28 m körüli, kb. 0,12 ha.

Kálmánca Somogy megye egyik jelentős középkori mezővárosa volt. A segesdi királynéi ispánsági, majd a 15. század elejétől Marczaly, később Báthory birtok a török időkben fontos útsomópont volt.¹⁷² 1553–1560 között, de később is gyakran Szigetvár jelentős gazdasági bázisaként szerepelt.¹⁷³ A várat feltehetően a Báthoryak építették a 16. század elején. Mohács után az új tulajdonos, Pekry Lajos 1538-ban grazi fogságában panaszkodott a kálmáncsai vára elfoglalása miatt,¹⁷⁴ amikor Török Bálint azt fel is robbantotta.¹⁷⁵ A hagyomány szerint Szigetvár ostromakor a török parancsnok, másik hagyomány szerint a szigetvári kapitány építette a várat.¹⁷⁶ Pusztulásának idejét a 16. század közepére valószínűsíthetjük.

KAPOSÚJLAK

Szarkavár

A település helyén 1276-ban említik *Wylak*, *Wylak possessio*-t. 1536-ban Újlak-ként szerepel. A későbbi Szarkavár, azaz a mai Várhegy környékén feküdt Szarkaberk falu, amely 1443-ban Kaposújvár (ma Kaposvár) tartozéka.¹⁷⁷ Györffy György szerint az udvarhelyeknek volt finnugor eredetű magyar neve is: „lak”. Az Árpád-korban Széplak néven neveztek számos magánnagybirtok központot. Ezt a megnevezést azonban fejedelmi szinten kiszorította a vár szóval rokon, illetve

rokon értelmű várad. Ennek lenne szerinte a megfelelője az udvar/*curtis* szó is.¹⁷⁸ Ilyen értelemben vehető a tárgyalts helység egy újonnan épített Árpád-kori udvarház, vagy erődített nemesi lak helyének, illetőleg későbbi településének, amely az Újvárhoz, azaz Kaposújvárhoz tartozott 1443-ban. Ilyenformán a Tamási család kihalása után – a Héderváriak és a Szerdahelyiek helyett – az itteni uradalmat elfoglaló Újlaki Miklós kezébe került. Újlaki 1444-től Somogy vármegye ispánjaként, erdélyi vajdaként, majd bosnyák királyként szinte korlátlan közigazgatási és katonai hatalommal bírt.¹⁷⁹

Források arról nem tájékoztatnak bennünket, hogy itt, Újlakon, kastélyt, vagy erődítményt épített volna valamelyik Újlaki. 1812-ben viszont azt jegyezték fel, hogy „látható itt a Kapos folyó mentében egy elpusztult védművekkel körülvett vár, amelyről azt tartják, hogy Újlaki Lőrinc herceg építette.”¹⁸⁰

Pesty Frigyes 1864. évi adatgyűjteményében is azt írták, hogy később Újlaki „főlakja”, és vára volt itt és Ulászló alatt, amikor a királyt ökörnek nevezte,¹⁸¹ lebomboltatott. 1495-ben a király nevében bevették a közelében lévő kaposújvári (ma Kaposvár) várat. Lehetséges, hogy ekkor az itt (egyelőre csak feltételezett) udvarházat is megostromolták.

Megjegyzendő, hogy Újlak falu először a Kapos vizén túl, a jobb part felett mint urasági lak a régi vár romjain, mint helység a hegy oldalában épült.”¹⁸²

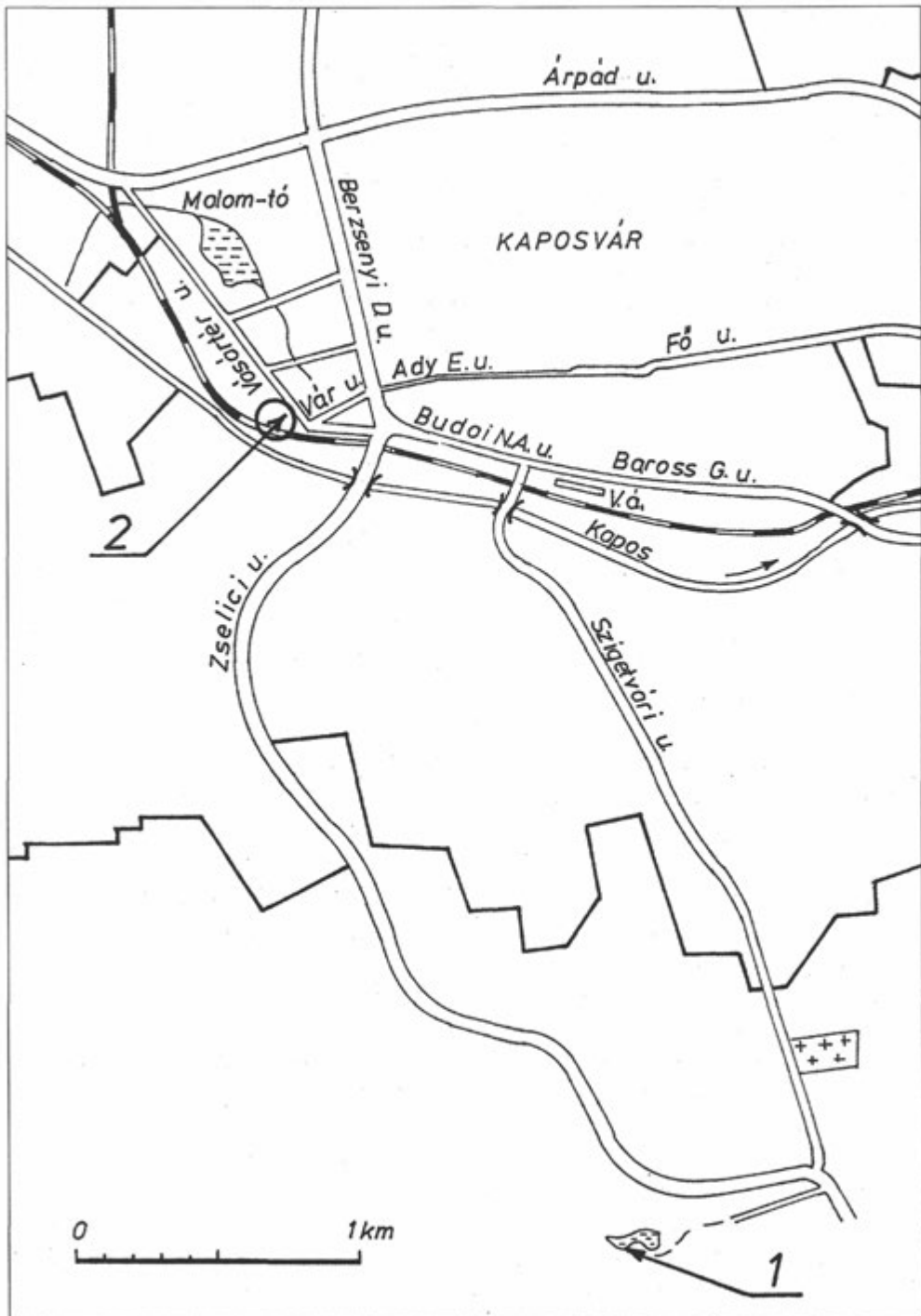
A ma álló kastélyt gróf Somssich Pongrácz építtette 1831-ben. A kastély melletti tornyot gróf Somssich József emelte a hajdani, úgynevezett Újlaky-vár tornyának alapjára. A tornyon a következő felíratos kőtábla látható: „*Super ruinas castris Laurent II. Ujlaky erexit Josephus ex comitibus in Sárd.*”

Az egykori leírás szerint a kastélydombot sáncmaradványok övezik és Hunyadi Mátyás korabeli pénzeket, fegyvereket, sarkantyúkat és egy puskaporoshordót találtak.¹⁸³

Kaposújlakon manapság is szerepel a dűlőnevekben a Szarkavár és a „Vár ajja” helynév.¹⁸⁴

KAPOSVÁR

1. Gyertyános

A várra Nováki Gyula és Sándorfi György véletlenül bukkant rá 1986-ban.

Kaposvár vasútállomásától D-re 2,6 km-re, mesterséges tó D-i szélén kis mesterséges domb emelkedik, mellette a parton, 10 méterre turistaház áll. A tó 2–3 m magas partvonalából É irányába ugrik ki a kis domb. Árok veszi körbe, ennek fele már a tó vízszintje alatt vízben van. A domb platója kissé domború. A domb alapátmérője 12–13 m. A várárok D irányában mély, természetes eredetű árokba torkollik, amely 300 m hosszan nyúlik be a fennsík alá. A vár közvetlen környéke füves, a várdomb bokros, a nagy árkon túl erdő kezdődik.

A kis plató átmérője alig 5–6,5 m, területe 0,003 ha.

Történeti adatot nem ismerünk, irodalom nem említi. Jellege alapján kis méretű középkori „motte” - típusú vár lehetett.

2. Vár (Kaposújvár)

1421-ben szerepel először *Kaposwar*-ként. 1461-ben *Kaposwywar*, azaz Kaposújvár. 1403–1405 között *Rwpulwywar*, azaz Rupulújvár. 1387-ben *Vywar*, vagyis Újvár, a Kapos folyó mentén újonnan emelt várra utal.¹⁹⁰ A *Rwpulwywar* előtagja arra a családra emlékeztet, amely a korábbi birtokközpontjáról, a Zselickisfaludhoz tartozó Ropó-pusztáról kapta a nevét. A Rupol helynév (1230-ból) a német Rupel személynévből ered és a terület egykori birtokosának a nevét őrzi.¹⁹¹ Györffy György szerint: „nyilván arról van szó, hogy Makariás fia Tamás ispán váruadalmat épített ki s az uradalmat a vár helyéről nevezték Ropolynak... A vár II. Endre kori meglétét bizonyítja, hogy amikor 1230-ban körülhatárolták újból az uradalmat, Ropolynál említik a vár vizét (*fluvius Wár*, ma Várvíz) azon a helyen, ahol ma is Várhögy néven nevezik a Ropó puszta feletti hegyet.”¹⁹² Fügedi Erik szerint „a Gutkeled nembeli (Majádi ág) Felsőlendvaiak a Monoszló nembe-
liektől 1313-ban kapták meg az uradalom felét, de vár nélkül.”¹⁹³

1348-ban már annak a várnak a várnagyát említik, amelynek a birtokosa a Felsőlendvai Rupolyi Amadé fia Miklós bán fiainak özvegye és fiai János és Amadé.¹⁹⁴ Nyilvánvalónak látszik, hogy a Felsőlendvai család az új, vár nélküli uradalmuk központjaként egy új várat építettek a Kapos menti mocsarak egyik jól védhető szigetén. Komjáthy Miklóst idézve: „Az uradalmi központ később áthelyeződött a Kapos folyása mellé, a mai Kaposvár területének Ny-i felébe, a mocsarak közé, a rupuli favárnál nyilván korszerűbben épített várba.”¹⁹⁵

1357-től, a Felsőlendvai Rupolyiak kihalása után az új, ún. kaposi uradalom fele már Vásári Miklós esztergomi érsek öccsége, Vásári Tamásé. Ekkortól 1403-ig az ő tulajdonában van Újvár, azaz Rupulújvár.¹⁹⁶ 1403-ban a Rupulújváriak – az

Atyinaikkal együtt – belekeveredtek a Zsigmond ellenes összeesküvésbe. A király teljes vagyoneklobzásra ítélte őket és 1403. november 18-án Rupulújvár várát, tartozékaival együtt fele-fele arányban a Héder nembeli Tamási Henrik fia, János erdélyi vajdának és a Győr nembeli Szerdahelyi Ders Márton alnádornak adományozta.¹⁹⁷ 1443-ban Tamási Henrik rokonaival, Hédervári Lőrinc nádorral és fiával, Imrével kötött örökösödési szerződést a fele várra és a fele uradalomra.¹⁹⁸ 1443-1445 között Újlaki Miklós erdélyi vajda és macsói bán szállta meg a várat, jogtalanul, aki mint somogyi főispán, a király nevében intézkedett. 1453-ban V. Lászlótól az Újlakiak szereztek tulajdonjogot Újvár fele részére és fele uradalmára.¹⁹⁹ Ettől kezdve 1504-ig a teljes vár és uradalma az Újlakiaké, amikor Újlaki Lőrinc herceg Kaposújvár fele részét visszaadta a jogos tulajdonosnak, Szerdahelyi Dersffy Miklósnak. 1524-ben Újlaki Lőrinc özvegye (akkor már Móré László felesége) Kaposvár másik részét eladta a Tóti Lengyel családnak.²⁰⁰ 1495-ben a várat a királyi seregek ostromolták. A megromgált erősséget nyilván újjá is kellett építeni. 1498-ban *castrum Kapowsnywar*-ról olvashatunk.²⁰¹

Pécs 1543. évi eleste után a végvári rendszer részeként új erődítést, palánk rendszerű kiépítést is kapott. 1555-ben, mint Dersffy István kezében lévő *castrum*-ot említik,²⁰² de ekkor 12 napos ostrom után, elővéraival együtt, Tojgun pasa elfoglalta. Ettől kezdve 1686-ig nahije, azaz „járási székhely”. Nem sokkal a törökök sikeres ostroma után a magyarok 1556 augusztusában visszafoglalták és részben lerombolták, de azután az oszmánok hamarosan mégis újjáépítették a várat.²⁰³ 1599 novemberében a magyarok ismét megkísérelték a várat bevenni. 1600-ban – Kanizsa török kézre kerülése után – Kaposvár átkerült a budai tartományból a kanizsai vilájetbe.²⁰⁴ Evlia Cselebi 1664-es leírása szerint „Ez a vár olyan, mintha Kanizsa várának a fia volna. Kanizsa gyanánt egy nádas, mocsaras, mély völgyben áll, mint négy lábán a béka. A mocsár vize a Kapos folyón az árkon átfolyik s igen nagy víz. Vára nincs oly nagy, mint Kanizsa, hosszúkás, négyszög alakban fekszik. Egész építkezésének az alapján fagerendák vannak, s körös-körül tömésfalakkal övezett palánka. Belső vára azonban nagyon erős háromszáz deszkaszindelyes tetejű, kert nélküli, szűk háza van. Szulejmán khán dzsámija, hadiszertára, élelmiszer raktára, keletre nyíló vaskapuja, előtte felvonó hídja és tornya van.”²⁰⁵ A hozzá tartozó város a várral szemben, a mai Vár utca környékén, szabálytalan négyszög alakú területen lehetett. Olyan módon, ahogyan a 17. század második feléből származó Waldtmann-Krausen-féle metszet a vár előterében a félkör alakú várost ábrázolja.²⁰⁶

Az 1686. november 12-én felszabadított Kaposvárt az 1687-es kamarai összeírás²⁰⁷ a következőképpen írta le, s benne a várost: „...a várat...a belső várat három árokrendszer fogja körül, ezek választják el egymástól az erősség három részét. Az első árkon belül 50 telek volt, amelyen a katolikus, illetőleg a rác (görög keleti) vallású lakosság házai álltak, de ezeket az ostrom alkalmával felégették. A másik árkon belül, a híd utáni két kapun áthaladva egy hosszú utcába jutottak az összeírók, amelyben 56 lakott „török” ház volt, 8 elpusztult mellette. A harmadik árok átlépése után a belső várban (*in inferiori arce*) 8 lakott és 15 lakatlan jó – azaz jelen esetben nyilván nagyobb méretű – török házat találtak”.

Százharminc esztendőös török uralom után Bádeni Lajos herceg serege szabadtotta fel Kaposvárt. 1686–1702 között a vári épületeket használta a lakosság. 1694. október 1-jén a belső várban lévő romos tornyot kapták meg a bencések, akik 1706-ig voltak a város plébánosai. 1702-ben a várat új tulajdonosa, Esterházy Pál beleegyezésével felrobbantották, illetőleg megkezdték a várfalak elbontását.²⁰⁸ A terület így hamarosan az Esterházy uradalom gazdasági, majorsági központjává alakult át. Ez a majorság az 1930-as években szűnt meg, az épületek elbontását és romkertté való átalakítását 1936-ig végezték el. A Nostra Gabonaforgalmi Vállalat megépítésével adták át az ún. vári romkertet.²⁰⁹

A kaposvári vár területén az 1930–1936 közötti időben került sor a rom-együttes kibontására és részleges állagmegóvására Szőnyi Ottó és ifj. Lux Kálmán vezetésével. A siló 1950-es kiépítése, valamint az irodák 1970–71-es felépítése során azonban a várromok egy részét elbontották, illetőleg ráépítettek.²¹⁰ Szakszerű, rövid leletmentő ásatást Parádi Nándor végzett 1958 szeptemberében, amikor a Dél-Dunántúli Gabonaforgalmi Rt. területének É-i részébe zsákraktárat építettek.²¹¹

1994-ben hagyták jóvá a területet érintő részletes rendezési tervet. Kaposvár városi önkormányzata megbízása alapján Magyar Kálmán végzett ásatást a vár területén 2000. július 24. és augusztus 19. között.²¹² A vasúti sínek által, az 1880-as években átvágott belső vár kutatása kiderítette, hogy a 12×10,5 m alapterületű, 2,5–2,8 m széles alapfalakkal rendelkező torony a 14. század első felében épült fel. A belső vár Ny-i szárnya és a K-i szárnya Ny-i fala is megközelítőleg azonos időben készülhetett. Ezek a kőalapozással épített téglavárfalak egységesen 1,5 m szélesek voltak. A lerakott kőlapokból álló járószintjük a mai felszín alatt 70 cm mélyen bontakozott ki. A török korban, 1555 után épülhetett a K-i szárny K-i fala és a D-i szárny D-i fala, mindkettő 1–1,4 m szélességben. Az ásatás adatai szerint a cölöp alapozású, kőből és téglából épített, belső toronnyal rendelkező várkastély korai magja 42×42 m alapterületű volt. Ezt bővítették K- irányába, legkésőbb a 15. században, egy 4 m széles szárnnal. Ehhez a K-i szárnyhoz csatlakozott egy 11,5–15 m széles vízesárok. A törökkorban itt állt a palánk, illetőleg a harmadik (külső) várból gerendákra fektetett, DK irányába kivezető deszkahíd, amely a Várutcától egészen a Széchenyi-térig tartott. Ennek az átjárónak a K-i végénél egy újabb fal indult a középső vár irányába. A Malom-árok két oldalán és a Cser felé vezető műút É-i oldalán is téglafalak kerültek elő.²¹³

Az ásatás szerint a belső tornyos várkastély a 14. század közepére felépülhetett, a 15. századra pedig kívül sokszögű tornyokkal rendelkezett. Később, a 16. század első felében történhetett a félköríves ágyútoronyok kiépítése.

Az újabbkori építkezésekkel jelentősen feldúlt belsővár területéről idomtégglák, facölöp maradványok és törökkori gerendák, deszkák, jelentős mennyiségű kerámia, vas és állatcsont, különböző növényi anyagok kerültek elő.

Az őskori kerámiákból kiemelkednek a bronzkori, mészbetétes díszítésű darabok, valamint a késői Árpád-kor pecsételt díszű, lenyomatos kerámiai. Több finom, fehér, bordázott 14–15. századi kerámia és pecsételt kancsók, korsók darab-

jai is voltak köztük. A jellegzetes török mázas kerámiák, valamint a sima pohár, bögre alakú kályhaszemek mellett csizmapatkók, kések, zablák, vaspántok és nagyobb számban állatcsontok: vad- és háziszárnyasok, vaddisznók, juhok, kecskék csontjai mutatkoztak. A K-en feltárt deszkahíd környékéről a törökkori rétegben őszibarack, szilva, mandula, dió, mogyoró és dinnye magvai is voltak.²¹⁴

Kaposvár várának egyik erőssége a közvetlen környék mocsaras, vízjárta jellege volt. Erre már Evlia Cselebi és némileg az 1687. évi leírás is utal. A város ma már teljesen beépítette a központi vár messze környezetét, de néhány helynév még a régi állapotra, a vár külső területére, bejárataira utal.

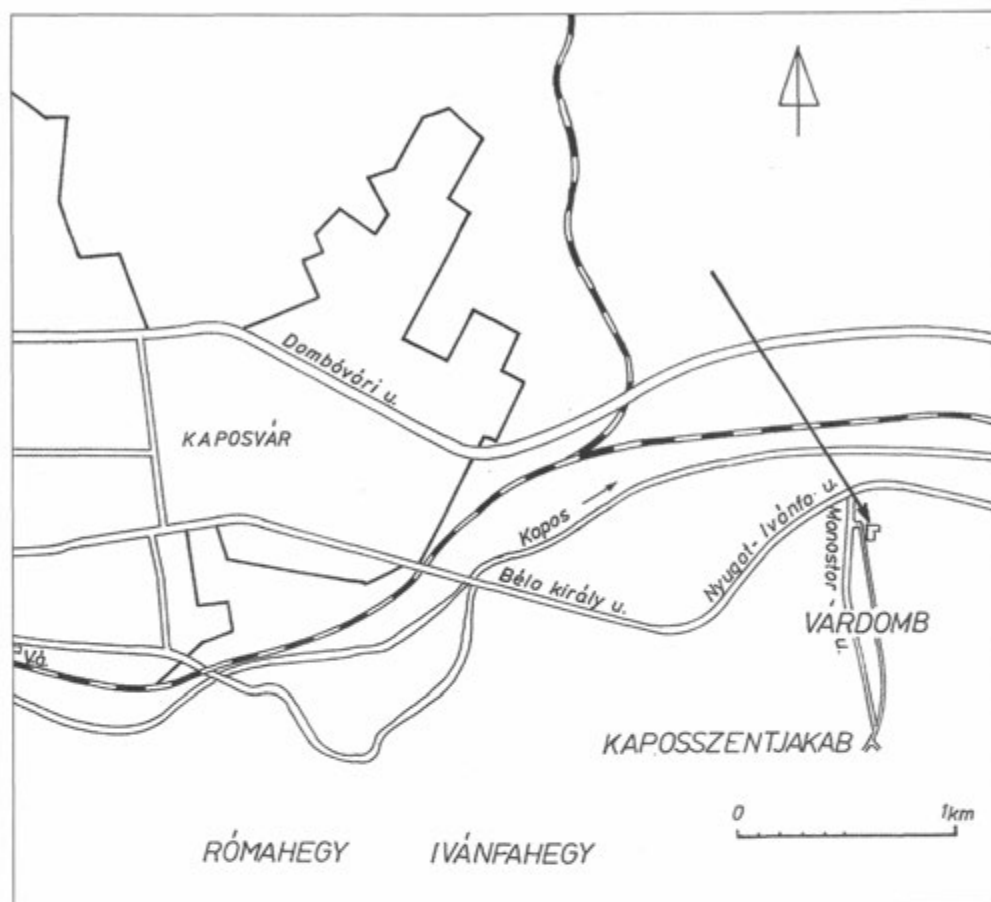
A vasút melletti egykori központi vár helyétől É-ra, az úgynevezett Malomárok közelében volt egy elővár, az egykori Tüskevár (Tüskevári sorompó, Tüskevári strand, stb.).

Tüskevártól Ny-ra 7–800 méterre létezett a Vársűrű helynév. Ugyancsak a Kapos és a Malomárok között, az egykori keceli berekben szerepelt egy Tóttés nevű hely, ahol az út és a folyó között a legkeskenyebb a föld, itt egy török gát nyomai gyaníthatók. Tüskevár irányából ez a Tóttés-gát, illetőleg út vezethetett a várhoz a Szokola-berőkön keresztül, ahol a vár közelében a berekrészét Régi várföldének nevezték.

A vártól D-re, az úgynevezett Iszák-dombon régi épületek, (Pesty szerint) „hajdan török épületek voltak, ezek romjait 1864-ben még látni lehetett. Sok szegény ember áskálódott itt kincs után.” A központi várhoz tartozó terület 17–18. századi határa lehetett az úgynevezett Kissánc részen, a mai Fodor József tér környékén.

A vártól távolabb ÉK-re az úgynevezett Kis-gátnál az egykori mocsárban „egy töltés húzódott”, ez az út vezethetett tovább a Szentjakab-Várhegy irányába. Az egykori bencés apátság, illetőleg erődtített monostor közelében, a Várhegytől Ny-ra a mai Monostor utcában egy cölöpös töltés nyoma látszott még 1864-ben az akkori Nagygát, majd 1974-ben már Sziget-berők nevű helyen. Erről 1864-ben ezt írta Pesty Frigyes: „Nagy Jankó szigetnek neveztetik, az kettős sánccal bír, amelyek egykor Kaposvár várának lehettek erődtítményei, mert csak ezen az úton lehetett az éjszaki dombos helységekkel a városba közlekedetni, miután ismét ezen váracson túl cölöpös töltésnek nyomai láthatók. Ezt az utat Nagygátnak nevezik”²¹⁵

KAPOSVÁR

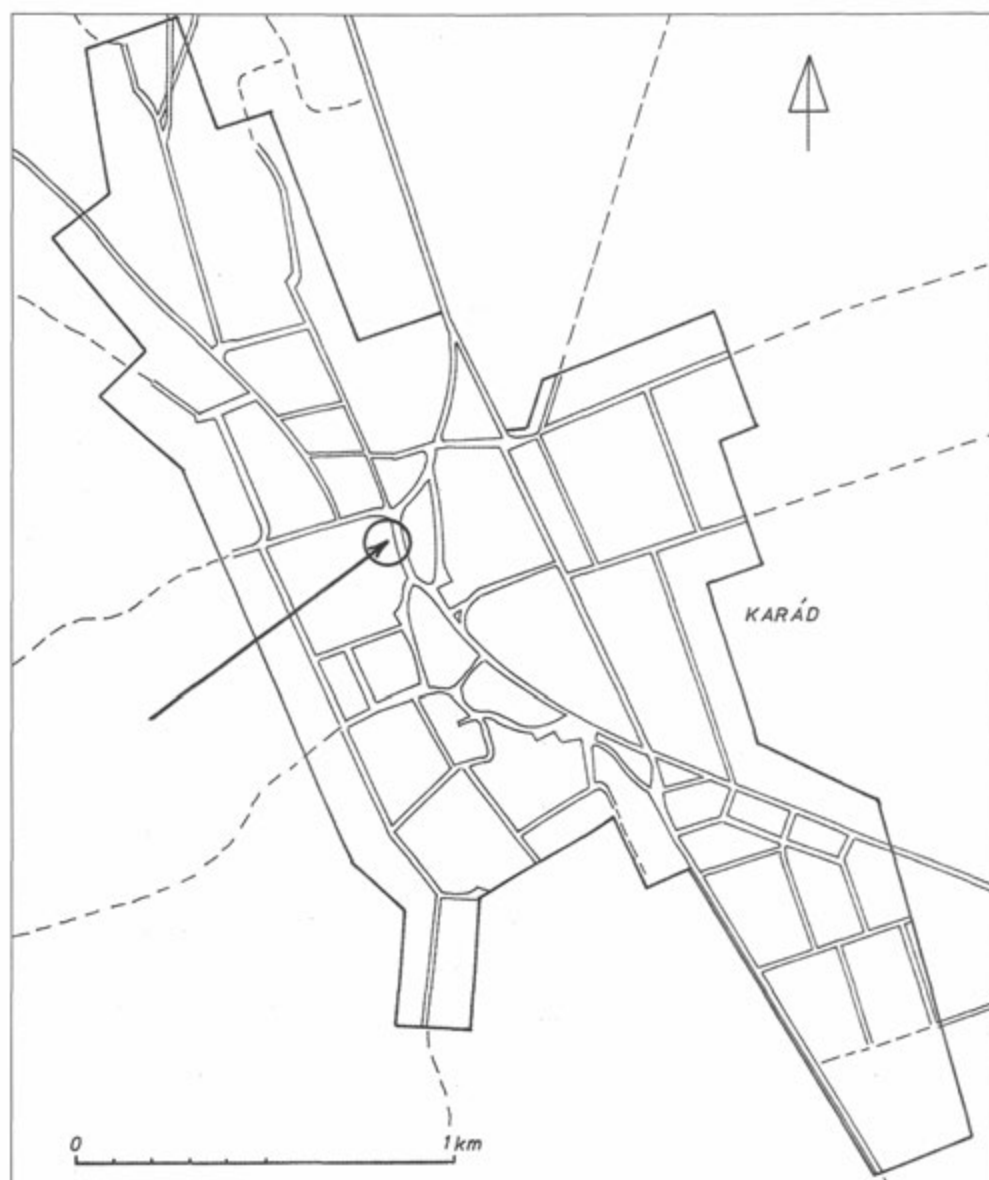
Kapos(zselic)szentjakab – Vár

A kaposszentjakabi bencés apátság, a később várrá átalakított Szentjakab romja Kaposvár DK-i határában, a Kapos-völgy D-i oldala felett kiugró löszös dombháton fekszik. Oldalai meredek, D felé a dombhát folytatódik.

Az 1960–1966 között Nagy Emese vezetésével folytatott feltárás során a domb tetejének az É-i végén egy kis nyolcszög alakú kápolna, míg attól D-re 20 méterre a kolostor és templom alapfalai kerültek elő. D felől a templomhoz csatlakozó kolostor kerengős, központi udvaros elrendezésű volt és különböző lakóépületek csatlakoztak hozzá. A kolostor K-i zárófalán kívül, ahol a felhalmozott ásatási földanyag miatt a régészeti kutatás nem terjedhetett ki, a műemléki helyreállítás során még egy külső kerítés, illetőleg védőfal részletei kerültek elő, valószínűleg a várkorszakból származó megerősítés maradványa. Erről az utolsó periódusról a külső védőfalon kívül fegyverek, lőszerszármok, sarkantyúk, szabad tüzelés nyomok, eldobált állati csontokkal és késő középkori kerámiatöredékekkel kevert vastag hamuréteg is mutatják, hogy a várként használt kolostor beépítetlen, szabad térségében katonaság tanyázott.¹⁸⁵

Az 1061-ben a Győr nemzetség által alapított és a középkor folyamán a nemzetséghez tartozó Szerdahelyi Ders-ág¹⁸⁶ kegyurasága alá tartozó bencés apátság a 16. században erődített kolostorként, azaz várként szerepelt.¹⁸⁷ 1500-ban már említették az apátsági várnagyot, a *castellanus*-t. 1548-ban a helytartótanács tervezte, majd 1555-ben Nádasdy Tamás Kapos, illetőleg a közeli Mére (Kaposmérő) várával együtt Szentjakabot is említi, szerdahelyi Dersffy István birtokaként,¹⁸⁸ de ebben az évben a török elfoglalta. Dzselaizáde Musztafa ekkor azt írja „midőn az ehhez közel fekvő Szent-Jakab nevű vár közelében megállapodtak, a benne lévő, gyehennára való gyaurok – mivel nem volt elég erejük megbirkózni a győzelmes sereggel – futásra vevén a dolgot, sötét éjjel szétfutottak és üresen hagyták a várat.” 1561-ben Szentjakab továbbra is a török kézben lévő várak között szerepel. 1664–66 között Evlia Cselebi mint török végházat említette. Egy 1695-ös írás (az akkori Kaposvártól 1 km-re lévő) Ivánfával kapcsolatban megemlékezik arról, hogy „egy Szent Jakab nevű puszta vár is tartozik hozzá, melyet a Dersffy család bírt, mint örökséget.”¹⁸⁹

KARÁD

Vár (Török palánk)

A vár nyomait a Fő utcai bölcsőde parkjában említik.²¹⁶ Az irodalomban említett bölcsőde ma öregek otthona. A község központjában, a Visz és Kötse községek felé vezető út elágazásától D-re kb. 120 méterre, az utca Ny-i oldalán áll a földszintes épület. A telek magas fekvésű, az utca felől is, de különösen a déli, szomszédos telek felett van jó néhány méterrel magasabban, a kettő között igen meredek part van. Az egykori bölcsőde épületének a telke Ny felé kb. 20 méter után erősen lejt, majd az alatta lévő sportpályára igen meredek partoldallal ereszkedik. A lejtőn egy régi, derékszögben megtörő kőfalat bontottak ki a közelmúltban, ma is szabadon áll. A fal vastagsága nem éri el a 1 métert, nem várfal, hanem házalap lehetett.

A volt bölcsőde környéke fekvésénél fogva elfogadható a vár helyének, bár a felszínen erre biztos nyom nincs. Ez esetben a vár DNy-i sarka lehetett itt. Az egykori bölcsődétől É-ra, az utca ugyanazon oldalán 50–60 méterre egy elhanyagolt, nagyobb L alakú épület áll. Ennek Ny-i oldalához magas kert csatlakozik, melyet 2–3 méter magas támfal kerít el a mélyebben fekvő parktól. A támfal beton, de megrongálódott részei mögött régebbi téglafal látszik. A helybeli lakosok „bás-tyá”-nak nevezik ezt a magas kertet és említik, hogy a betonfal utólag került a téglafal elé.

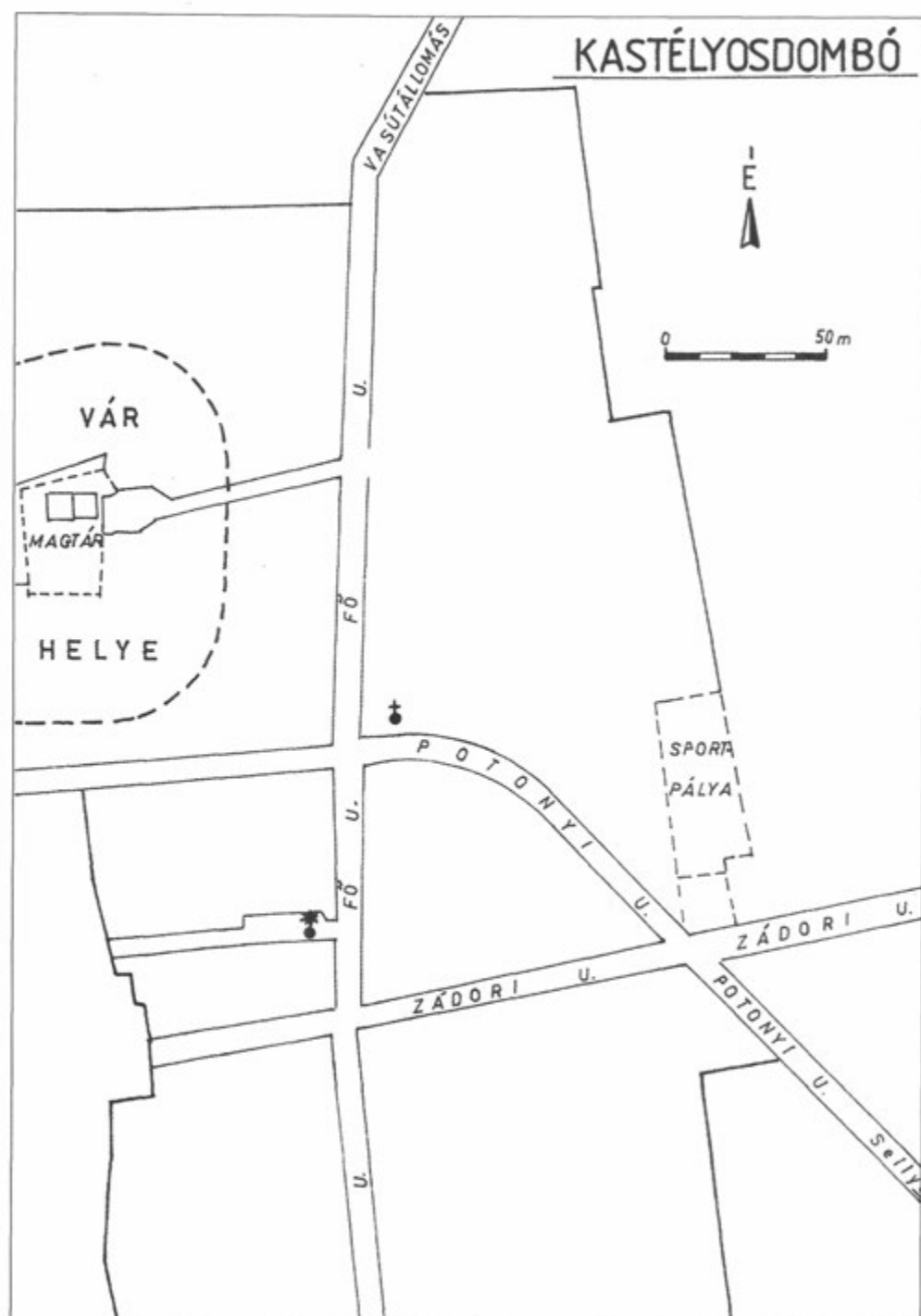
Mindezek jelenleg bizonytalan adatoknak számítanak, de úgy tűnik, valóban itt lehetett a vár. A mai felszíni jelenségek alapján azonban nem lehet a körvonalait pontosan meghatározni., ezt csak ásatással lehetne megkísérlni.

A vár történetét Veress D. Csaba alapján foglaljuk össze. A törökök Karádon 1543–1544-ben palánkvárat építettek. 1556-ban Fonyód várának magyar vitézei Karád falu alatt sikertelen „lest” vetettek a töröknek. Ez a küzdelem még fokozódott, amikor az 1580–81. években Somogyba nagy vlah bevándorlás történt. Az ekkor készült koppányi szandzsákösszeírás szerint 13 vlah falu éppen a karádi náhijében volt.

A korábban a Podmaniczky család birtokában lévő romos várkastélyt jelentős erődítménnyé építették ki a törökök az 1560–1570-es években. A felső és alsó várból álló erősségnek négy tornya volt. Veress D. Csaba a DNy-i oldalon 15×15 méter alapterületű torony 1990-es években is látható maradványait említi, ez ma már nem látszik.

Az erődítményt eredetileg széles vizesárok vette körül, melyet a Nagy-árok vize táplált. 1601-ben is említik, majd 1606 után a törökök tovább erődítették a karádi várat. Hegyi Klára szerint 1613-ban az itteni őrség 38%-a keresztény. 1628-ban 46 fő volt az őrsége. 1686. szeptember 2. után a török harc nélkül kiűrtette a várat.²¹⁷

KASTÉLYOSDOMBÓ

Vár (Magtár)

Kastélyosdombó község belterületének ÉNy-i szélén, egy mellékutcában, sűrű, nehezen áttekinthető erdővel borított kis dombon vannak a vár nyomai. Az árok majdnem teljesen még látható, bár nagy részét szemét borítja. A vár területén az újkorban magtárakat építettek és ezzel kapcsolatban a D-i oldalon feltöltötték a vár-árkot, ennek helyén ma aszfaltozott kocs út vezet. A magtár ma már nem áll, csak a romhalmaza borítja el szinte a vár egész területét.

A vár eredetileg valószínűleg négyzet alakú volt, árokkal körülvéve, amely a D-i oldalat kivéve, ma is látható. A belső terület Ny-i szélén egy újkori, felhagyott jégverem gödre mélyed a földbe. A vár épületeinek, falainak esetleges nyomait az újkori magtár romhalmaza miatt nem lehet elkülöníteni a felszínen.²¹⁸

Az árok mélysége 1–1,5 m. A vár teljes területe jelenleg 55×39 m, 0,18 ha. Az árkon belüli terület 35×27 m, 0,1 ha.

A várra közvetlen adatunk nincs. A 15. század második felében Dél-Magyarországon két, egymással nem rokon, de azonos vagyoni és ennek megfelelő társadalmi szinten álló Dombai család élt. Az egyik a tolnai (ma Dombóvár), a másik a somogyi (ma Kastélyosdombó) Dombórol nevezte magát.²¹⁹ A somogyi Dombai család törzsbirtoka a Drávától hosszan felnyúlt É felé, érintkezvén a szigetvári uradalom falvaival. Dombai Miklós, Újlaki Miklós megbízható embere, Kastélyosdombó ura az 1450-as években felesége örökségeként megszerezte Somogy Ny-i sarkán a Drávánál lévő zákányi uradalmat (ld. a zákányi várat!), illetőleg ő építette fel a gyékényesi *castellum*ot, azaz várkastélyt (ld. a gyékényesi várat!).²²⁰ Nyilvánvalónak látszik, hogy ekkortájt a Dombaiak törzsbirtokának központjában is állhatott egy várkastély. Dombai Miklós ugyanis a középnemesség legfelső, már-már bárói szintet elért réteghez tartozott. 1452–1458, majd 1473–1474 között somogyi alispán, vagyis Újlaki Miklós somogyi ispán helyettese, familiárisa. 1455-ben ilyen minőségben baranyai alispán. 1459-ben Újlaki lázadása idején negyedmagával macsói bán. 1461-ben nándorfehérvári kapitány és macsói bán. 1462-ben dalmát-horvát bánként még mindig a bárók között találjuk. 1471-ben raholcai várnagy, majd 1473-ban Újlaki szlavóniai vicebánja, 1474-ben somogyi alispánja, végül berzevicei várnagy. Ekkor boszniai nádornak nevezik. Tehát 1475–1476-ban Újlaki, mint boszniai király reá, mint az egyik legtapasztaltabb kormányzati szakemberre bízta Bosznia kormányzását.

Újlaki brezovicei vagy berzevicei vára Dombai birtokközpontjával, (Kastélyos) Dombóval szemben, alig 15 km-re a Dráva jobb partján feküdt. Dombai Miklós új birtokának, Alsó-Zákánynak (ma Gyékényes) területén engedély nélkül *novum fortalitium seu castellum*-ot emelt, amely 1458-ban állt.²²¹ Elképzelhetetlen, hogy a dombói (Kastélyosdombó) birtokközpontjában ne lett volna kastélya. A következő adatunk már a 17. századba visz minket. 1687. június 28-án leírták a Nádasdy javak között a dombói kis méretű, többtoronyos erősséget, az egyik torony kétemeletes volt²²²

KEREKI

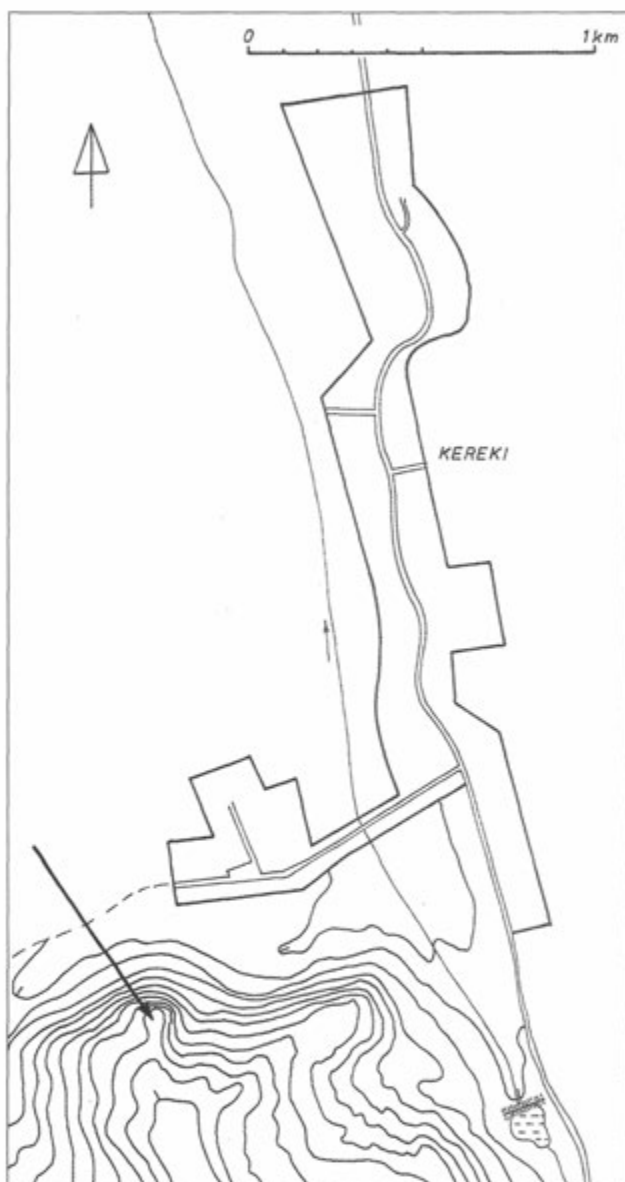
Fehérkő vára (Katonavár)

Kereki községtől D-DNy-ra 1,7 km-re magasodik ki a vár dombja. Régi népi elnevezése Kupavár. Katonavár néven csak a 19. század elején jelenik meg a térképeken, és leírásban.²²³ Csánki Dezső azonosította Fehérkő várával²²⁴, a szakirodalomban azóta így nevezik.²²⁵

A vár téglából épült, kevés épületeleme készült kőből. 1830 táján a kereki templom építéséhez vittek el építőanyagot. Az első világháború után a közelben épült (azóta már elpusztult) vadászkastélyhoz hordtak el belőle sokat. 1959-ben Dornyay-Darnay Béla vezetésével megtisztították a bokroktól a várat. 1961–1962-ben Sági Károly végzett ásatást a vár területén, majd az Országos Műemléki Felügyelőség állagmegóvási munkákat folytatott a falmaradványoknál, Koppány Tibor tervei alapján.

A vár történetét és az állagmegóvási munkákat Koppány Tibor és Sági Károly ismertette az 1967-ben megjelent könyvükben.

Az ásatással előkerült a vár D-i végén nyíló kapu fölé emelkedő belső torony alapozása. Ehhez a toronyhoz csatlakoztak az ellipszis alaprajzú külső falhoz támaszkodó lakószárnyak, amelyek a külső fallal egy időben, a várfalakhoz hasonlóan téglából épültek.

A vár romjai ma egy emelet magasságban állnak. A Ny-i falban lévő kettős árnyékszék-akna azonban arról tanúskodik, hogy eredetileg kétemeletes volt. Magas, támpilléres falait csak D-en szakította meg a feltárt két nagy méretű pillér felett álló kapu. A külső homlokzatokon a támpillérek között egymás felett három sorban voltak nyílások. Alul a pince lórés alakú szellőzőit találjuk, az első emeleten azonban már nagy méretű, kőkeresztes osztású ablakoknak kellett lenniük, egyiknek belső, ülőfülkés részlete fennmaradt. Ebből a viszonylag- egységes épülettömegből emelkedett ki a szokatlan alaprajzú belsőtorony, amelyet az egész várat körülvevő, gyilokjárós tetőhöz hasonló tetősisak fedhetett.

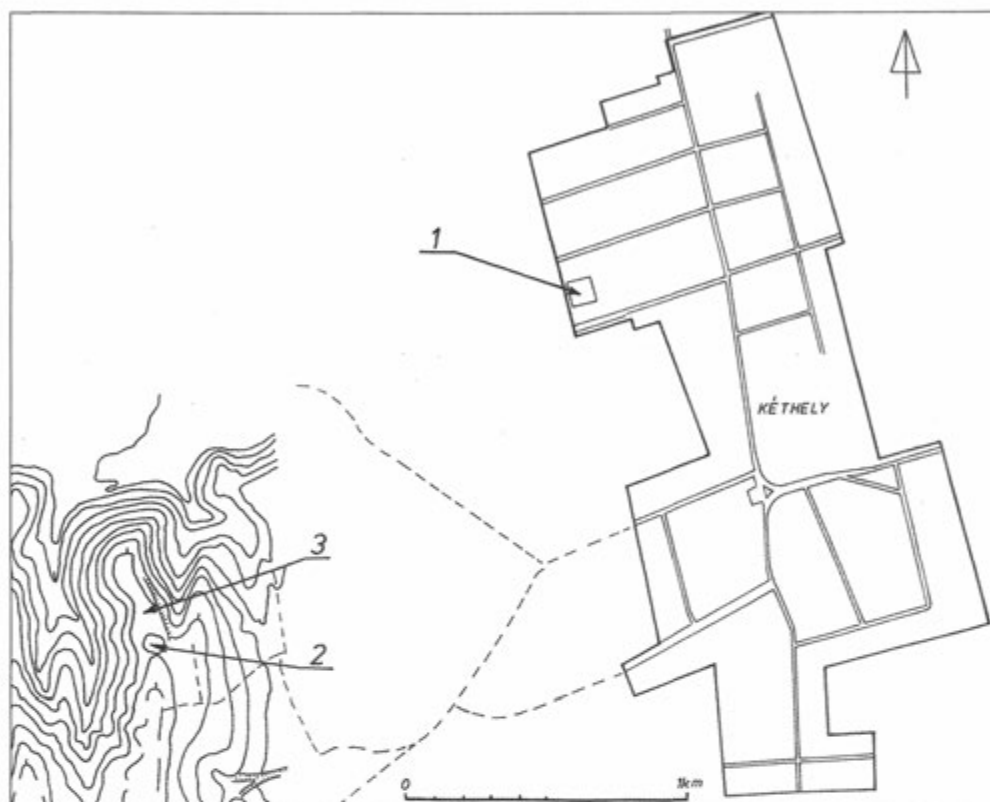
A pince kivételével nem ismerjük a lakószárnyak belső kialakítását, az egyes helyiségeket sem, de az ásatásból előkerült díszes kályhacsempékből rakott kályhák létéből arra következtethetünk, hogy a várban előkelő kiképzésű belső termek lehettek. A két emelet magas falakkal körülzárt, téglával burkolt kis udvar felett az udvari homlokzatok biztosan gazdagabbak voltak, mint a külsők.

A fallal körülvelt vár kerek hegytetőt foglal magába, köröskörül meredek oldalal. 6–7 méterrel alacsonyabb szinten árok veszi körbe, ennek külső oldalát sánc kíséri, belső magassága 1 - és 5–6 m között váltakozik. A K-i oldalon 30 m hosszan hiányzik. D-i irányból, a hegy többi része felől még egy külső árok is védte a várat, amely hosszan átkanyarodott a Ny-i hegyoldalra is.

A hegy minden oldala igen meredek, de ÉK felől enyhén emelkedő széles gerinc vezet fel a vár alá. Ezért erről az oldalról további három védővonalat alakítottak ki. Ezek közül a középső nagy ívben, háromnegyed kört leírva mélyen lekanyarodik a hegyoldalban, két vége pedig a felső árokhoz, illetve sánchoz csatlakozik. Alul még egy további árok, illetve a külső oldalán sánc erősítette a vár védelmét.

A vár teljes területe 160×86 m, 1,02 ha. A belső vár területe 45×35 m, 0,11 ha.

A vár első említése 1336-ból származik, ekkor Czikó a várnagya. 1368-1369-ben Besenyő János volt a várnagy. 1396-ig királyi vár, ekkor Zsigmond Marczaly Miklósnak adományozta a várat uradalmával együtt,²²⁶ később az ecsedi Báthory család a birtokosa. 1397- és 1401-ben *Fejérkew*-ként szerepel. 1399-ben Gergely a várnagya. 1403-ban a Marczalyak pártütése miatt megostromolja a király. 1422-1423-ban Sárközy László várnagyról tudunk, 1429-ben, 1433- és 1436-ban Vitai Kis Lászlót említik ebben a tisztségben. 1474. június 23-tól a Báthory testvérek: István, András és László az új tulajdonosok. 1478-ban a vár elhagyatott volt, majd 1486-ban Töli Imre a várnagya Fehérkő várának. 1490-, vagy 1491-ben Miksa osztrák főherceg hadai megostromolták, amelynek következtében 1494 szeptemberében „*dirutum castrum Fejérkew*”-ként szerepelt. 1495-ben II. Ulászló új adományként a Báthoryaknak adta az ekkor már lakatlan várat. 1544-ben a magyarok felrobbantották, hogy a török ne tudja használni.²²⁷

1. Fancsika

Kedhely (Kéthely) 1403-ban és 1455-ben már a Gordovai Fancs másként Fánchy család birtoka. A 15. században a család kúriája, vagy kastélya állhatott a településen, amely *possessio*, s így birtokközpont volt. 1526 után is a Fanchy család kezén van.²²⁸

Kéthely belterületének ÉNy-i szélén, a felső, utolsó házak felett, jól elkülönülő részen van a vár, amelyet a fennsík kissé kikanyarodó szélén alakították ki. Négyzet alakú, kissé lekerekített sarkokkal. DK-i sarka gömbölyűen ugrik ki, feltehetően bástya nyoma. Esetleg hasonlónak a maradványa az ÉNy-i oldal sokkal kisebb méretű kiugrása is.

A vár peremét sánc veszi körbe, belső magassága 2–3 m, ezáltal a belső, egyenes terület mély fekvésű. A sánc lapos tetejének szélessége 5–9 m között váltako-

zik, de a DK-i sarokbástyánál 16 m. Az árok teljesen körbeveszi, csak a DNy-i oldalon szakad meg, ahol újkori betöltéssel a sánc tetejét egy szintbe hozták a Ny-ra eső külső területtel, a fennsíkkal, így képezték ki az újkori bejáratot. Az árok felső szélessége 12–20 m között váltakozik, mélysége a sánchoz viszonyítva 2–3 m.

A vár árka és a sánc belső oldala igen sűrű bozótos erdővel fedett. A középső rész tiszta füves, ugyanígy a sánc lapos teteje is, könnyen körbejárható. A sánc K-i szakaszán sok régi, elhagyott zsidó sírkő jelzi, hogy egykor temető volt a vár területén. Valószínű, hogy ekkor simították laposra a sánc tetejét és alakították ki a bejáratot az árok feltöltésével.

A teljes terület 78×75 m, 0,57 ha. Az árkon belül terület 48×48 m, 0,21 ha.

A vár 1555 előtt épült, a *castellum* Fánchy János és György tulajdona volt akkor.²²⁹ 1557-ben mint magyar erősséget említik. 1566-ban újjáépítették. 1567-ben a rendi országgyűlés elrendelte, hogy állandó lovassággal lássák el. 1576-ban és 1582-ben, a kanizsai, győri és bajcsavári végvidék várai között szerepelt. Bár 1586. szeptember 24-én a törökök Kéthely várkastélyát egész éjszaka ostromolták, majd bevették, ennek ellenére 1588-ban már újra 20 magyar gyalogos őrizte, mint őrhelyet. Hamarosan azután végleg a törökök kezébe került.²³⁰

1–2. Paraplé-domb

Kéthelytől Ny-ra 2,3 km-re, a Baglyashegy őskori földvárának D-i, nagy sáncának tetején kis mesterséges domb a Paraplé-domb.²³¹ A domb köröskörül meredek oldalú. ÉNy-i oldalának kis részét már lefaragták. Felső platójának hossza 16 m, szélessége ma 11, eredetileg kb. 12 m lehetett. A kis dombot árok vette körül, külső sánccal. Ennek azonban ma már csak a Ny-i oldalon maradt meg egy kis része 14 m hosszúságban. Az árok alsó szélessége 5–6 m, de a sánc külső oldalát itt is lefaragták. Az árok feltehetően félkörben vette körül a dombot, de a földművelés legnagyobb részét nyomtalanul elpusztította. A D-i oldalon az őskori eredetű (akkor még mély) nagy sáncárok miatt valószínűleg nem volt szükség a kis dombhoz külön árkot ásni. A domb relatív magassága a D-i oldalon, a nagy őskori sáncárok felől 8 m, észak felől 5 m. Az egész terület füves, kevés bokorral.

A kis domb alapterülete 25×20 m, 0,035 ha. A kis plató mérete $16 \times$ kb. 12 m, kb. 0,01 ha. Középkori, „motte”-típusú vár lehetett, történeti adatot rá nem ismerünk.

A helyi hagyomány szerint a birtokos felesége és gyermekei ide kocsikáztak. A dombon, a neve alapján, valószínűleg fából állítottak egy nagy ernyőt („paraplé”), ami a 19. században máshol is szokás volt.

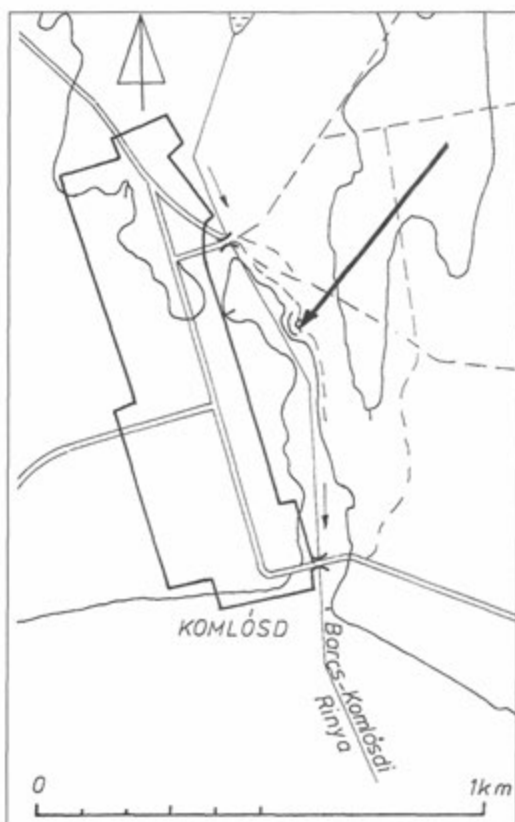
KOMLÓSD – Várhely

Komlós községtől KÉK-re 2–300 méterre, a Somogytarnócra vezető, egykor fontos földúttól D-re 50 méterre emelkedik a Várhely dombja.²³² ÉK felől ÉNy irányába húzódó, széles, alacsony dombhát végét választották le egy árokkal, tehát nem mesterségesen emelt domb, mint azt a MVV (1896)-ban olvashatjuk. Az egykor itt működő téglavető a domb belső részét teljesen kibányászta, csak a széle maradt meg. A domb felszíne egyenetlen, nyilván az agyagbányászás közben kitermelt meddő földet ide szórták. Ezért a dombot már nem eredeti állapotában találjuk. A K-i oldal teljesen elpusztult, itt a vár szélét sem tudjuk megállapítani.

A vár eredetileg négyzet alakú lehetett. É-i és K-i irányból mély árok védte, ebből az É-i oldalon ma még kb. 45 m hosszú rész épen maradt, a K-i oldalon azonban az agyagbányászat teljesen eltüntette. A domb Ny-i és D-i lábánál vizenyős terület kezdődött, ezért itt eredetileg sem volt árok. A dombtól 12 méterre ÉNy DK-i irányú, mesterséges csatorna húzódik.

A vár egykori területét az ÉNy-i és DNy-i oldal elmosódott pereme jelzi, ennek alapján nagyjából rekonstruálni lehet a K-i oldalt is. A vár oldalainak hossza 43–48 m között volt. Az É-i árok szélessége 12–15 m, mélysége 2 m körüli. A domb Ny-i fele füves, bokros terület, K-i fele azonban áttekinthetetlen sűrű bozótos. Teljes területe 68×kb. 55 m, 0,3 ha. A belső terület 43×47 m, 0,17 ha

Hiteles történeti adatot nem ismerünk. A régi hagyomány szerint Mátyás király adományozta a területet Bertalan diáknak. Újabb hagyomány szerint Báthory-vár volt. A Báthoryak előtt 1487-ig a Marczaly család itt a birtokos. 1474-ben a Marczalyak a Báthoryakkal örökösödési szerződést kötöttek. Marczaly László 1487. november 7. előtti halálával²³³ a Báthoryak örökölték a birtokaikat.²³⁴ A környék birtokosai voltak a Báthoryak a 15–16. században, de a várra nincs közvetlen adat.²³⁵ A helyet Báthory-dombrak is nevezik, a helyi hagyomány szerint itt állott a kastély. Egy 1580 körüli kézíratos török térkép ábrázolja a Dráva menti várakat és őrhelyeket. A Barcs és Babócsa közötti 15 km-es szakaszon két őrhelyet tüntet fel,²³⁶ valószínűleg Komlós és Péterhida várait.²³⁷

KÖRÖSHEGY – Mogyorós-tető

Köröshegy község É-i végétől KÉK-re 1 km-re, külterületen, a Tekenyősvölgy K-i oldalából nyúlik ki DNy-i irányba a Mogyorós-tető nevű alacsony, keskeny hegynyelv. A völgy felőli végében kisebb homokbányával kb. 15 m hosszú részt lebányásztak. Nováki Gyula 1958-ban járt itt először, akkor még ép volt a kis földnyelv. A hozzá csatlakozó, enyhe emelkedésű domb felől, ÉNy irányából, egy igen elmosódott sánc védte, amely kb. 12 m hosszan figyelhető meg, magassága nem éri el a 0,5 métert. Határozott ároknak nincs nyoma, feltehetően beszántották, de ez leginkább a belső (DNy-i) oldalon gyanítható. Más, mesterséges erődítésnek nincs nyoma. Feltűnő azonban a két hosszanti oldal egyenes vonala és rendkívüli meredeksége, különösen az ÉNy-i oldalon. Ez a kiugró

dombtető természetes eredetű, a végében a homokbánya metszete alapján ez egyértelmű, de az oldalait feltehetően mesterségesen faragták le meredekre. A dombtetőn és a mellette lévő dombon lövészárkok nyoma látszik. Az egész dombtetőt fű borítja. Területe jelenleg 44×20 m, 0,068 ha.

Irodalom nem említi, történetére nem ismerünk adatot. A mellette elterülő szántóföldön sem találtunk korhatározó leletet. Az őskort kizárhatjuk, de kora bizonytalan.

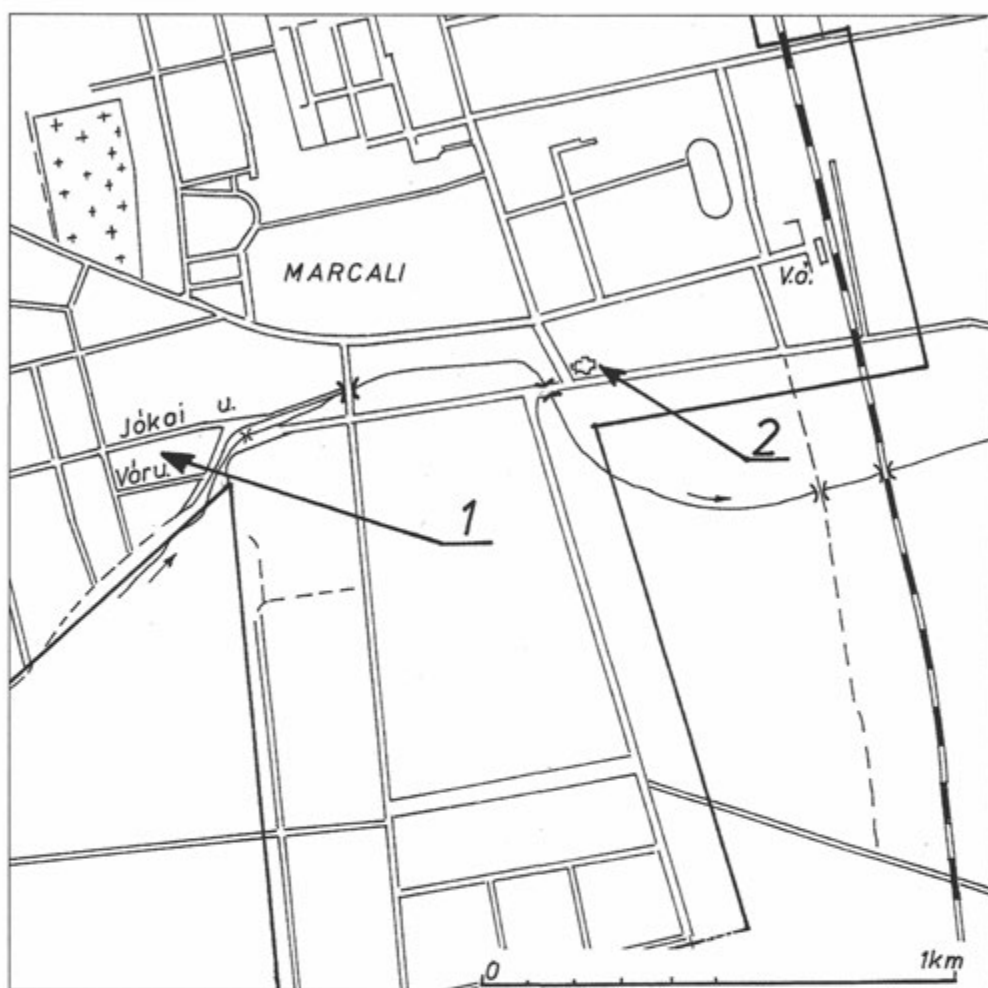

Halom (Háromakol)

Marcali vasútállomásától DK-re 2 km-re a Nagybereken, az ÉD irányú Sári-csatorna K-i partjától 100–150 méterre három, hosszan elnyúló alacsony domb húzódik egy vonalban, mindegyiken egy-egy akol volt. A középső akol É-i oldalához csatlakozó dombon van a vár.

A vár alakja hosszúkas, két oldala egyenes, árok veszi körbe. Belső területe domború, széle jól megállapítható. Az árok külső oldalán sánc nincs, a Ny-i és K-i oldalon egy-egy rövid szakaszon megszakad, ezeken a részeken már feltöltődött. Szélessége 10–14 m, mélysége 1,5–2 m. Az árok Ny-i részétől 15 méterre egy sekély, kiszáradt patakmeder húzódik. A dombot sűrű erdő takarja, sok rókaljuk bolygatta meg. Teljes területe 45×30 m, 0,1 ha. Belső területének mérete 21×9 m, 0,02 ha.

Melhard Gyula 1879-ben ásatást végzett a vár területén, az érintetlen talajig leástak. Szabad kézzel készült cserepeket talált, a dombot mesterséges eredetűnek határozta meg. A dombtól Ny-ra „cölöpözés nyomait” említi. Történeti adatot nem ismerünk, jellege alapján középkori.²³⁸ A vár közelében, a Sári-csatorna (régén Sári-víz) mellett lehetett Sary falu. 1274-ben említi egy oklevél a királyné Sary (Saár) szakácsainak a földjét.²³⁹

1-2. Várhely

Marcaliban a Marczaly család birtokközpontjának itteni vára, várkastélya az ún. Várdombon, a Jókai, illetőleg Vár utcai részen állt. Eredetileg ide települhetett a 13. század vége felé a Marczalyak udvarháza, amelyből 1456-ra alakult ki a vár, amikor „in castro nostro Marczaly”-ként említik. 1487-től a Báthoryaké. 1532-ben Pekry Lajos királyi lovaskapitány elfoglalta és kifosztotta. Az 1545–1546-ban kialakított végvárvonal része Marcali vára. 1555-ben mint *castellum* Báthory Andrásé.²⁴⁰ 1556-ban is szerepel. Ekkor Székely Lukács és Jakab lovasai szolgáltak itt stájer pénzen. 1566-ban török kézre került, de előtte őrsége felgyújtotta a várat.²⁴¹

A vár területét a Ny-i és É-i részen mesterséges árok, míg K-ről szakadékos parttal rendelkező vízmosás, az egykor magas vízállású, mocsaras szélű Kátyó-patak védte. Az elpusztult uradalmi központ várára az egyik 1740-es uradalmi összeírás is utal: „*Keő vára Helly-ségben az Urasságnak nintsen, hanem, hogy valaha szép kastély lehetett, annak mind elpusztult és leomlott mind penigh még fönn álló réghi keő falaiból, s körülötte most is megh látható árkaibul ki tetszik, elítélhetni...Ezen kastélnak réghi kú Falay, körülötte levő Árka is megh tetszenek, az Falunak napnyugati Végén kívüül...A régi kastély területének nagyságára utal, hogy a Kastély helyen palánkkal körülvevett réth kert van, mintegy 30 kaszásra való*”.

A várkastély rommaradványát a 18–19. századi térképek nem ábrázolták. 1812-ben leírták: „A mezőváros és a szőlőhegy között kitetszenek egy mély, négyszögletes sánccal körülvevett, kőből épült várkastély alapjai”²⁴² Az 1864-ben készült jegyzői leírás szerint... „Marcali nevezetessége közé tartozik a város délnyugati részén, a megyei magtár mögötti emelkedésen található vármaradékról elnevezett Várszög.” Az 1740-ben még fennálló kastélyfalakat 1884-ben simították el szántófölddé.

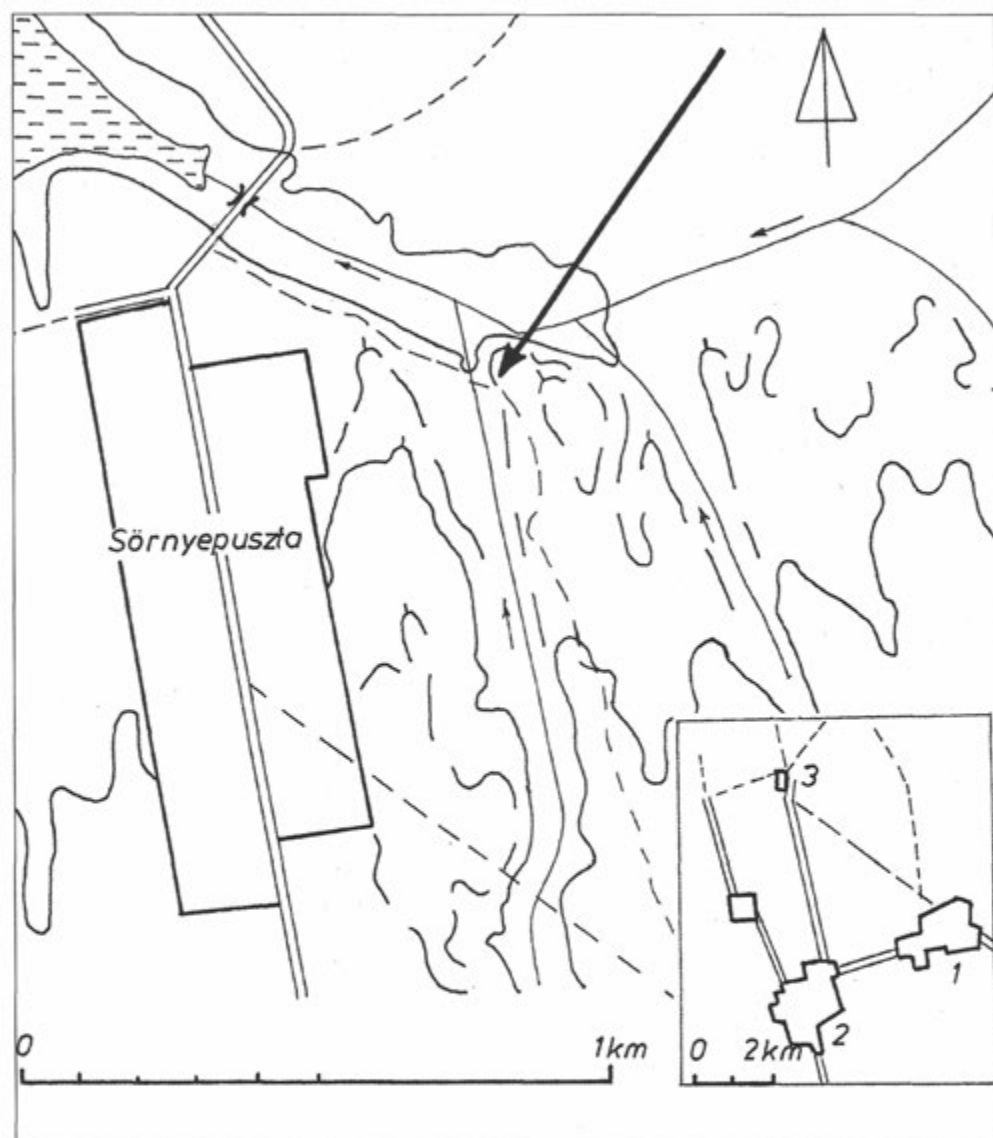
Magyar Kálmán az 1970-es évektől folytatott régészeti helyszínelések során megállapította, hogy a Jókai u. 25. sz. háztól Ny-ra 40–50 méterre már az ún. Várkert húzódott. Néhány házzal odébb téglafal maradványok és boltíves kazamaták kerültek elő. A 19. század közepén még meglévő ulánus laktanyát és a környék jobbágyházait a kastély tégláiból építették.²⁴³

A Várdombon lakók szerint a falakat 1890 körül teljesen elbontották. A szántófölddé alakított területen ezután is találtak kerámiát, csontokat. Nagy Ferenc helybeli lakos nagyapja egy lándzsahegyet, míg mások ezüst pénzeket gyűjtöttek össze. Egy vaszabla, egy lópatkó, III. Zsigmond lengyel király ezüst garasa, valamint több 17. századi érem a Rippl-Rónai Múzeum gyűjteményébe került.

1972-ben Horváth Istvánék (Jókai u. 10.) a házuktól D-re egy Ny-K irányban futó, 2,5 m hosszú téglafalat találtak. A habarcsba rakott, 1,2 m széles téglafal mellett állatcsontok, kerámiák is előkerültek 2–3 m mélységben. Az említett ház mögött 40–50 méterre D-i irányban az egykori vizesárok nyomát is felfedezhetjük.

A helybeliek megfigyelése nyomán kiderült az is, hogy a várkastély Ny-i fala a Jókai u. 16. sz. ház telkén állhatott. A falhoz kívülről csatlakozó sánchrész ma is megtalálható. A DK-i várárokba a Széchenyiek egykori cselédlakásai épültek. Az építkezés során „téglafal maradványok és üreges mélyedések” kerültek felszínre.²⁴⁴ A régészetileg is jól körülhatárolható, elpusztult kastély a mai város központjától kb. 1 km-re állt. Az adatok szerint téglából és kőből épülhetett, 1526 után palánkkal erősíthették meg. (Érdekes szájhagyományt sikerült feljegyezni, mely szerint a régi marcali várkastély köveit csónakokon szállították Marcaliba, a Balaton keszthelyi oldaláról.)

A fentiek alapján igazolhatónak látszik, hogy itt állott a Marczalyak 13–14. századi udvarháza, illetőleg a 15–16. századi Marczaly-Báthory²⁴⁵ – vár, várkastély is, a tőle 800–1000 méterre lévő mezővárostól elkülönülve. A mezőváros házsorai az 1970-es évekbeli várostól 5–600 méterre K-re kezdődhettek.²⁴⁶

Mezőcsokonya községtől ÉNy-ra 4,5 km-re, Sörnye-pusztától K-re 1,5 km-re, a patak jobb partja felett emelkedik az erdő szélén a vár kis kerek dombja. A lapos dombtető ovális alakú, több méter mély, meredek oldalú árok veszi körbe, ez vágja el a domb azonos magasságú folytatásától. Az árkon kívül a D-i, Ny-i és É-i oldalon meredek oldal lejt a széles, vizenyős völgy felé. A dombtető bolygatatlan, az egykori vár szélét a perem mutatja. Az egész dombot és környékét sűrű erdő borítja.

A dombot körülvevő árokhoz a K-i oldalon, tehát a domb folytatása felé, egy ÉD irányú, meredek bevágás csatlakozik. A sűrű erdő miatt nem tudtuk tisztázni, a vár védelmi rendszeréhez tartozik-e?

Teljes területe 58×52 m, 0,02 ha. Az árokkal körülvett dombtető 39×28 m, 0,09 ha.

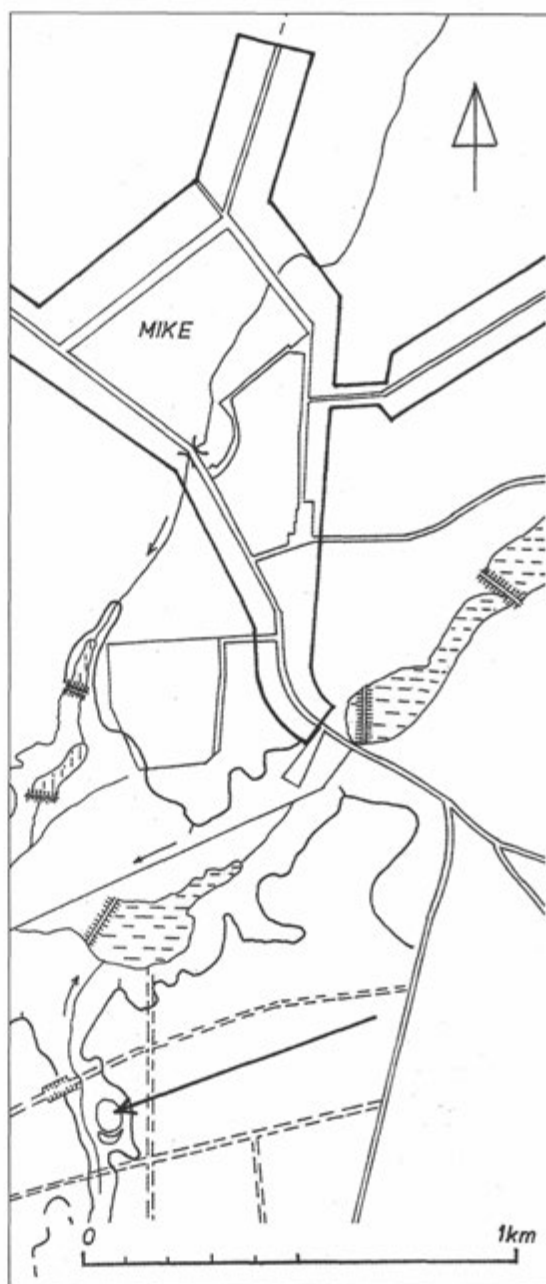
Közvetlenül a várra történeti adatot nem ismerünk, jellege alapján középkori.²⁴⁷ 1365-ben már szerepel a Sörnyén (*Suernye*) lakó Miklós fia Miklós deák, aki alországbíró és ítélőmester lett. 1384-ig többször is említik.²⁴⁸ A Bő nembeli Sörnyei Trepk fia Miklós közvetlen családja is Sörnyén élt. „Egy országbírói pecsét alatt kiállított zálogvalló levél Sörnyén kelt, tehát az ítélőmester lakóhelyén, ahol a nagybíró pecsétjét őrizte.”²⁴⁹ A vár talán a Bő nemzetség Sörnyeinek nevezett rangosabb ágához köthető.

Törökvár

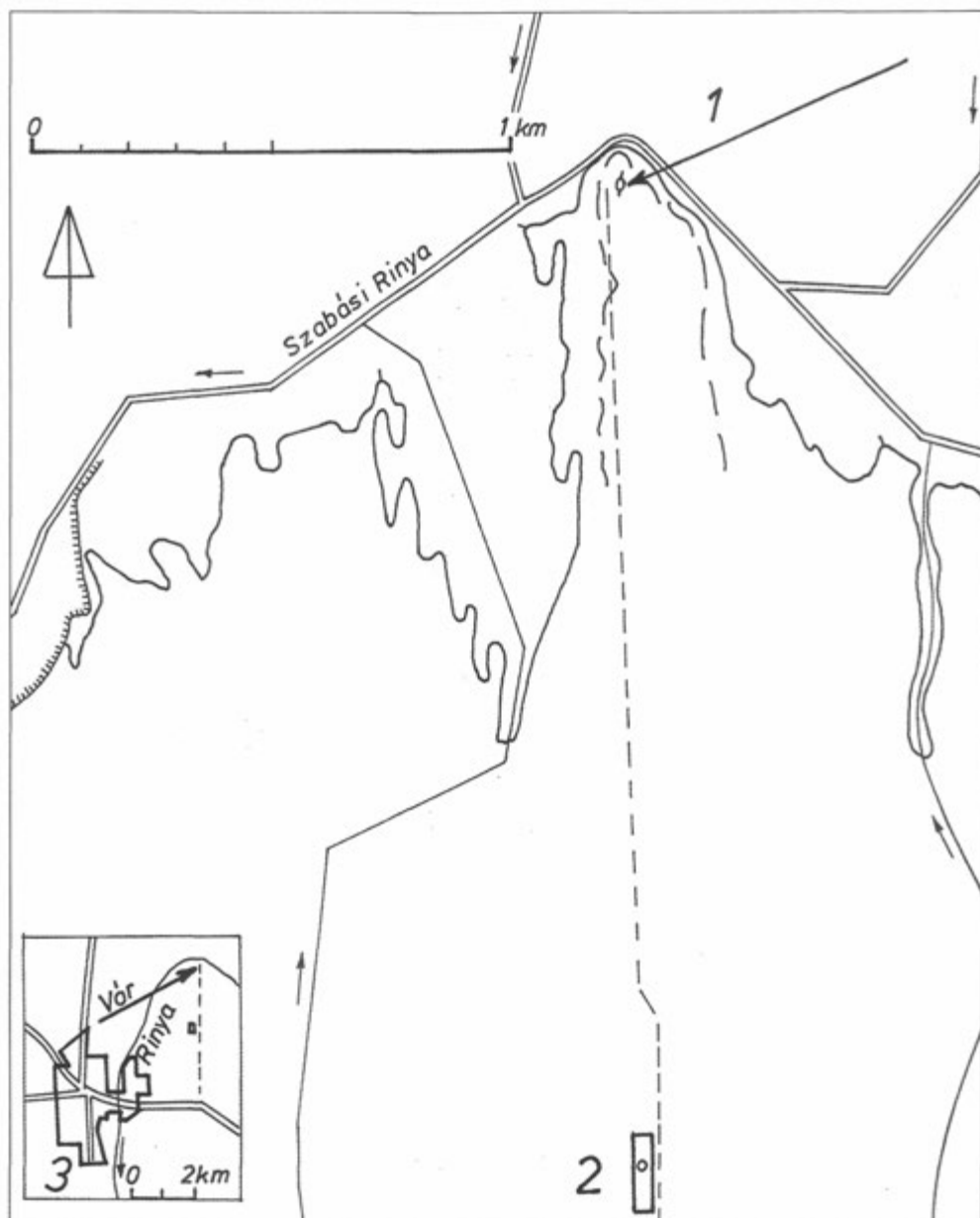
Mike község templomától D-DNy-ra 1,25 km-re, a Nagyállás felé vezető földúttól Ny-DNy irányban 700 méterre, az erdő mélyén van a vár alacsony dombja. A vár nagyjából kerek dombot jelent. É felől vizenyős sík terület, D felé kissé dombosabb rész következik. Ennek megfelelően É felől csak egy mocsaras árok, D felől azonban kettős árok, köztük egy magas sánc védte.

Teljes területe 130×85 m, 0,78 ha. Belső területe 70×55 m, 0,7 ha.

Történeti adatot nem ismerünk, jellege alapján középkori. Koczur Éva feljegyzése szerint ennek téglából uradalmi épületet emeltek.²⁵⁰ Mike falu D-i végétől D-re 3 km-re van a Nagyállás nevű település, régi nevén Inakod. Az Inakodiak 1398-ban kaptak engedélyt Zsigmond királytól, hogy névadó birtokukon kastélyt építhessenek, de ennek létéről középkori adat nem maradt fenn. A család három évvel korábban szerezte meg a birtokot a Kanizsaiaktól. Nagyállás (Inakod)-tól É-ra 2 km-re van a Törökvár, esetleg azonosítható az említett kastéllyal.²⁵¹

NAGYATÁD - NAGYKORPÁD-SZABÁS

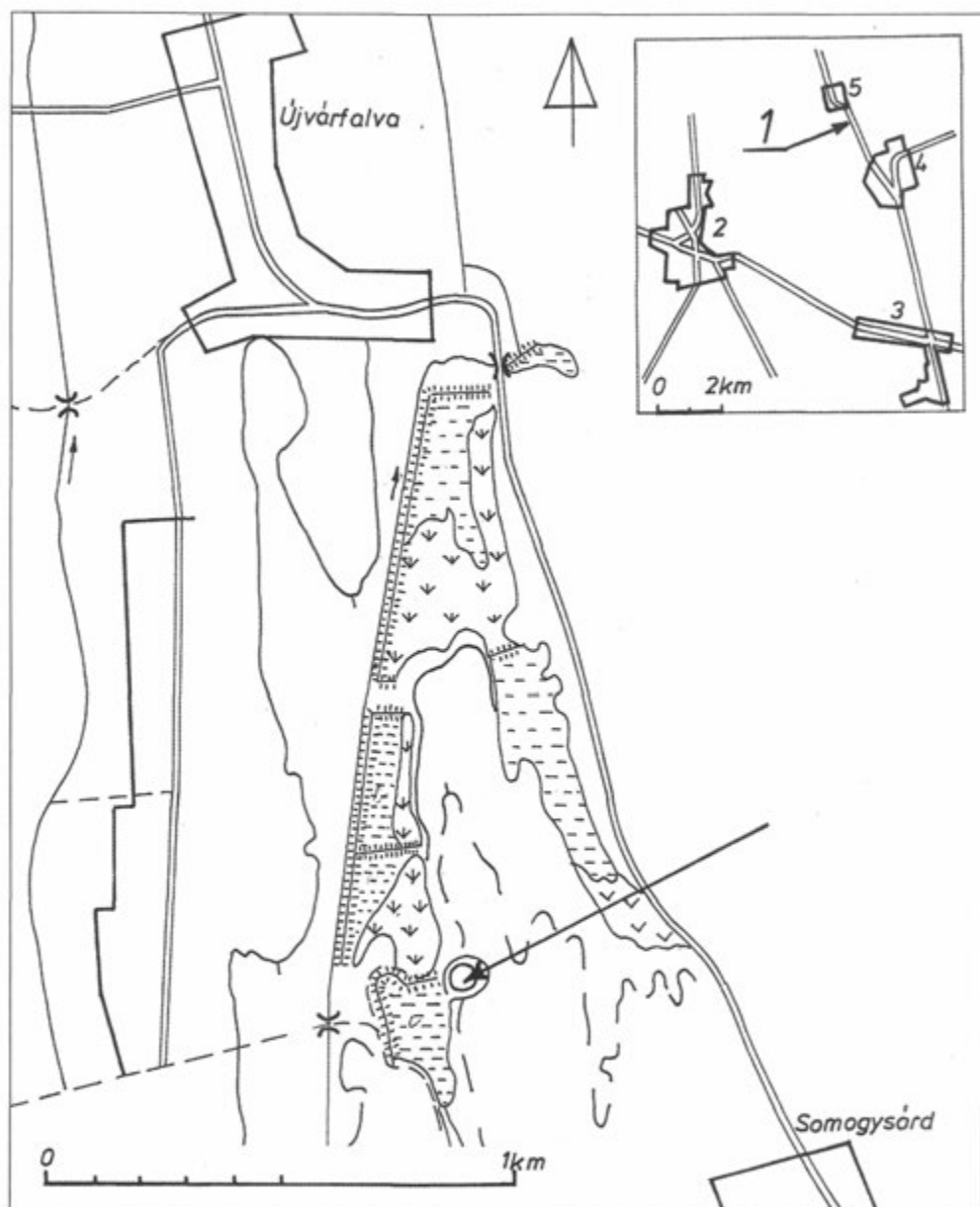
Nagyatád vasútállomásától ÉK-re 6,2 km-re, a Szabási-Rinya kanyarulatában, a folyó D-i partja felett 10 méterrel kiemelkedő dombon van a vár. Bizonyos része Nagykorpád, illetőleg Szabás községhez tartozik. A várat első ízben Jankovich Bésán Dénes írta le.

1970-ben és 1994-ben Magyar Kálmán is helyszínelte, mivel a nagykorpádi önkormányzat ásatásokat tervezett a vár idegenforgalmi hasznosítására.

A vár központi platója kissé szabálytalan négyzet alakú.²⁵² DK-i és DNy-i oldala mesterséges, egyenes vonalú, a másik két oldal a domb természetes szélét mutatja. A folyó felé eső ÉNy-i, É-i és ÉK-i oldalán nincs nyoma erődítésnek a felszínen. D-ről, a fennsík folytatása felől mély árok és részben ennek külső oldalán sánc védte. Ennek a sáncnak K-i vége alatt újabb, mesterséges árok és külső oldalán sánc indul, amelyet azonban alig 40 m hosszan követhetők, a sánc DNy-i vége felemelkedik, majd az erdő szélén megszűnik. Ennek a külső védelmi vonalnak a folytatását az itt kezdődő (már felhagyott) szántóföld miatt betemették, pontos vonalát csak ásatással lehetne megállapítani.

Teljes területe 90×65 m, 0,34 ha. Belső területe 48×44 m, 0,23 ha.

A várat erdő takarja. Jankovich Bésán Dénes sok téglá törmelékét és vesszőle nyomatos paticsot említ. Közvetlen történeti adatot nem ismerünk, jellege alapján középkori.²⁵³ A Szabási-Rinya átkelőhelyét védhette.

Koroknya (Korotna)-vár

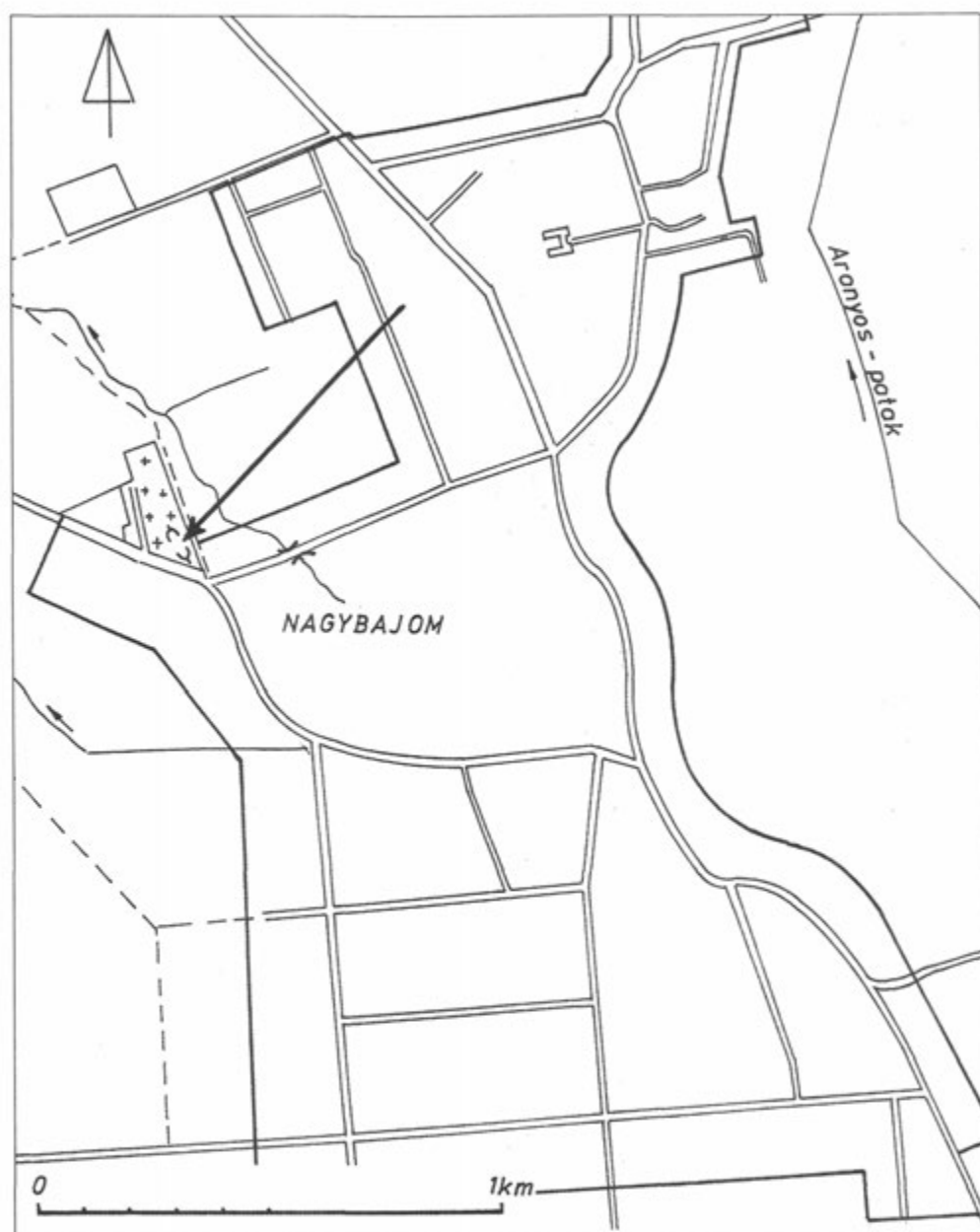
Magyar Kálmán 1970-ben járta be a területet. A vár Nagybjajomtól K-ÉK-re 6 km-re van. A közelsége miatt néha Somogysárddal és Újvárfalvával kapcsolatban is szerepel.²⁵⁴ Legjobban a Somogysárdról Újvárfalvára vezető országúttól Ny-ra, 450 m-re közelíthető meg, 300 m hosszú, 150 m széles mesterséges tó ÉK-i szélén. A vár alaprajzilag téglalap alakú, mély és széles árokkal körülvéve. A belső terület erősen bolygatott, szinte az egész területet mély gödrök, árkok teszik áttekinthetetlenné. Téglá- és kőtörmelék hever mindenfelé, álló falat nem látni. Matuszka József kaposvári tanár sok évvel ezelőtt vázlatosan felmérte, rajzában bizonytalan körvonalú falakat is ábrázolt. Ezek eredetét nem ismerjük, jelenleg nem lehet a felszínről falakat megállapítani. Az erős bolygatás miatt a vár eredeti felszíne csak bizonytalanul állapítható meg, ezért a felmérés a domborzati viszonyokat csak nagy vonalakban tudta követni. A vár központi, legmagasabb része a K-i felében van. Ny-i része enyhén lejt az árok széléig. Négy sarka kissé kiugrik, ebből sarokbástyára következtethetünk, de biztosat csak ásatással lehetne megállapítani.

A várárok jó állapotban van, eredetileg nyilván mélyebb volt. Szélessége 18–24 m között váltakozik, mélysége 5–6 m. Az É-i sarok mellett bejárat gyanánt az árkon töltés vezet át, ez nyilván újkori. Az árok a vár DNY-i sarka alatt közvetlen összeköttetésben van a tóval, annak vize ma is mélyen benyomul az árokba, közel fele víz alatt van.

A vár története Solymosi László alapján,²⁵⁵ röviden: Korotna falut 1345-től említik, birtokosa a Korotnai család volt. A család legjelentősebb tagja Korotnai János (kb. 1430–1497) 1466-tól nádori ítélőmester volt. Ő építtette a várat, feltehetően 1466–1483 között. Kubinyi Andrástól tudjuk, hogy amíg a nádor Budán, addig Korotnai vele egyidőben adott ki oklevelet a Somogy megyei Korotnán a nádor, azaz közvetlen felettese nevében. Korotnai János pedig 1466–1497 között több nádor alatt folyamatosan ítélőmester volt, így több oklevele kelt Korotnán. A vár első okleveles említése 1509-ből származik. A Bakócz rokonság, a Lengyel család is tulajdonosa. 1546-ban 50 huszár és 20 gyalogos,²⁵⁶ míg 1553-ban 250 magyar lovas volt a várban, utóbbi évben Allya Mátyás és Novák János vezetése alatt. 1556 előtt 20 lovast a stájer rendek fizettek.²⁵⁷ A 16. század közepétől végvárként szerepelt. Híres kapitánya volt Allya Mátyás, aki 1554-ben török fogságba esett és rövidesen meg is halt. Ezután Zrínyi Miklós vette át a várat. 1555-ben mint *castrum*-ot a néhai Allya Mátyás birtokában említik.²⁵⁸ Ebben az évben a törökök az üresen hagyott várat elfoglalták, de 1556 augusztusában a keresztény csapatok ostrommal visszavették, majd lerombolták. Így került a törökök kezébe, akik uralmukat a 17. század második felében is megtartották. Evlia Cselebi is látta a várat 1664–1666 között.

Két díszes, reneszánsz faragott kő (az egyik Mátyás címerével) származik a várból.²⁵⁹ 1665. év körüli pénzletről és vaseszközökről tudunk erről a helyről. 1698-ban már romként említik. 1812-ben megemlítik: „látható itt még egy sáncal körülvett várkastély helye is.”²⁶⁰

NAGYBAJOM

Nagybajom belterületének Ny-i végében, a református temető DK-i sarkában van az erődített templom. A környezettől alig 1,5–2 méterre kiemelkedő magasságot jelent. Alaprajzilag téglalap alakú, de oldala több helyen bolygatott, ezért kissé szabálytalan. Területe lapos, egy kis kiemelkedéssel. Egész területét sírok foglalják el. A sírok földjében feltűnően sok középkori cserepet és égett paticstörmelék található.

É, Ny és D felől árok övezi, ebben több helyen bolygatás nyoma látszik, különösen az ÉNy-i részen. K-i oldala alatt nincs árok, ennek vonalában ma kocsíút vezet a temetőn kívül.

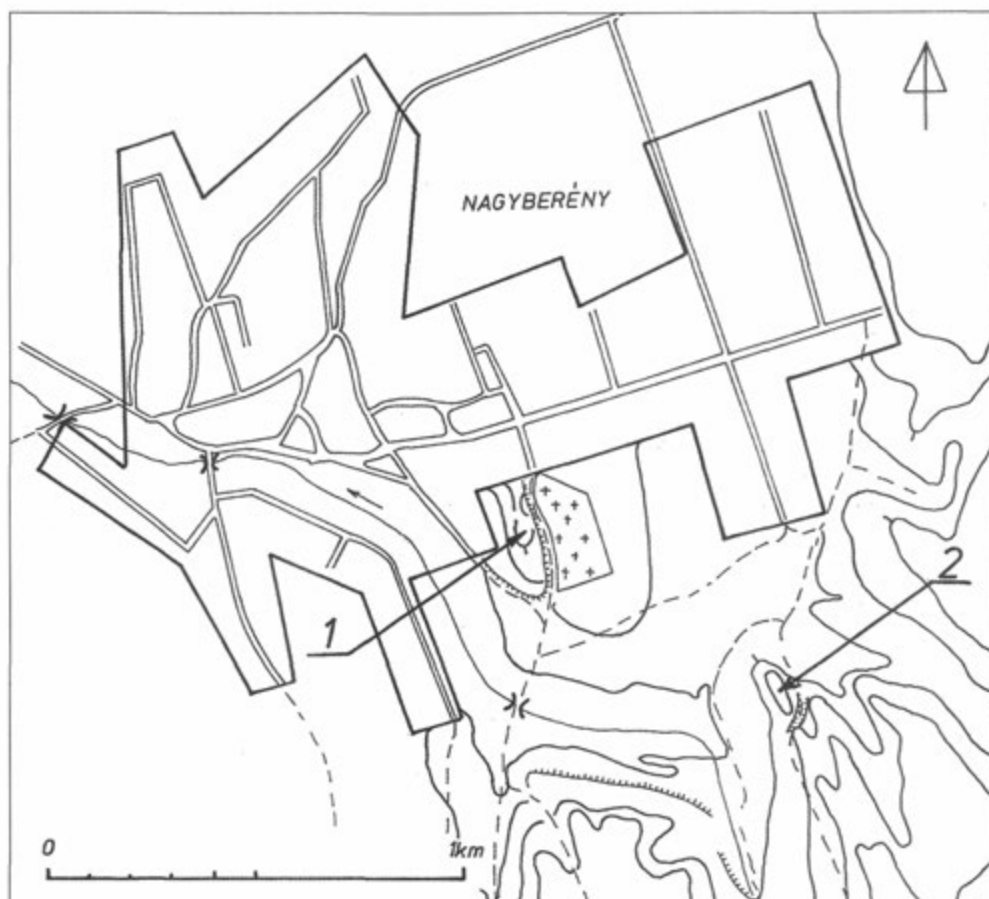
A vár története Solymosi László alapján röviden: Nagybajom földesura a Nagybajomi Frank család volt. A középkori templom pontos helyét nem ismerjük, feltehetően a református temetőben lévő kis vár területén volt, erre helyi hagyományok utalnak. A templomra 1333-tól vannak adataink.

A nagybajomi várat először 1543-ban említik, 1544-ből ismerjük két várnagyát, sőt kapuőreit is. 1540 tájától a terület két földesúra: Drági Ferenc és Várday Tamás volt. Nemcsak a török veszélyről, hanem a vár emberei által elkövetett hatalmaskodásokról is tudunk. 1550-től Válpóvári Allya Mátyás királyi kapitányhoz tartozik a vár. A palánkon belül a Várdayak házat is említik.

Magáról a várról nincs leírás, de feltehetően a középkori templomot vették körül palánkkal. 1548-ban szerepel védelmi tervszövege.²⁶¹ 1554-ben Nagybajom községet felegetik, valószínű, hogy ekkor a vár is elpusztult. 1549-től Nagybajom a töröknek adózott, de a vár még magyar kézen volt. 1555-ben a *castellum* Várday Zsigmondé²⁶² 1555-ben, Allya Mátyás halála után azonban végleg török kézre került Nagybajom és vele együtt nyilván a vár is. 1557-ben a törökök újra birtokba vették a közeli Koroknyavárat és ekkor pusztulhatott el végleg a nagybajomi református temető kis vára is. Többet nem említik.

*

A vár területe alapján elfogadható az a feltételezés, hogy itt állt a középkori templom, melyet később, a törökkorban palánkkal, árokkal vettek körül. A 16. században a palánkon belül házat is említenek. Ez, ha itt állt a templom, nehezen képzelhető el a ma ismert kis vár területén. Lehetséges, hogy a jelenleg látható várárkon kívül is volt palánk, amely egy nagyobb területet foglalt magába. A D-i várárók Ny irányába folytatódik, majd 50–60 m után elmosódik, ahol eléri a temető főútját. Nem kizárt, hogy a feltételezhető külső palánknak, várároknak maradványát látjuk ebben az árokban.²⁶³

1. Kerék-hegy

Nagyberény község D-i végében, a temető felett Ny-ra emelkedik a Kerék (vagy Kerek) - hegy. D felől keskenyen kezdődik, majd É felé kiszélesedve emelkedik. Két oldala, különösen a K-i, igen meredek. A vár kétrészes, az egész hegytetőt magába foglalja. A legmagasabb részen, É felé van a belső vár. Ovális, egyenes platót fog körbe háromnegyed ívben egy árok, csak a K-i, meredek oldal felett hiányzik, itt a hegy pereme mesterségesen levágott. Az árok mélysége 3–5, szélessége 15–16 m. A plató átmérője 30–35 m, közepén egy hosszúkas, 0,5 m mély bemélyedés van.

A külső vár a D irányában lejtő részen van, K-i oldalát a meredek hegyoldal jelzi, a Ny-i oldalon a perem a belső vár alá fut 2–3 méterrel alacsonyabb szinten. A külső vár a D-i végén hirtelen meredekké válik, alul széles átvágás (árok) védte erről az oldalról. Az átvágás azonban erősen rongált, É-i, tehát a belső oldalát függőlegesre lebányászták. Az átvágás külső széle is rongált. Magát az árkot nagyrészt szemét tölti ki, mindkét végéből nagyobb részt már elhordtak. E legalsó árkon túl már csak egy kis háromszög alakú, lapos rész jelenti a hegy végét.

Teljes területe 150×60 m. A belső és külső vár együttes hossza 100, szélessége 30 m, 0,26 ha.

Történeti adatot nem ismerünk. 1864-ben még álló falakat említenek. A vár jellege alapján középkori.²⁶⁴

2. Zsidó-domb

Nagyberény község DK-i szélétől kb. 0,5 km-re a dombvidék több völgyre ágazik. Az itt kinyúló hegygerincek egyike a Zsidó-domb, közvetlenül a község lőtere felett emelkedik.

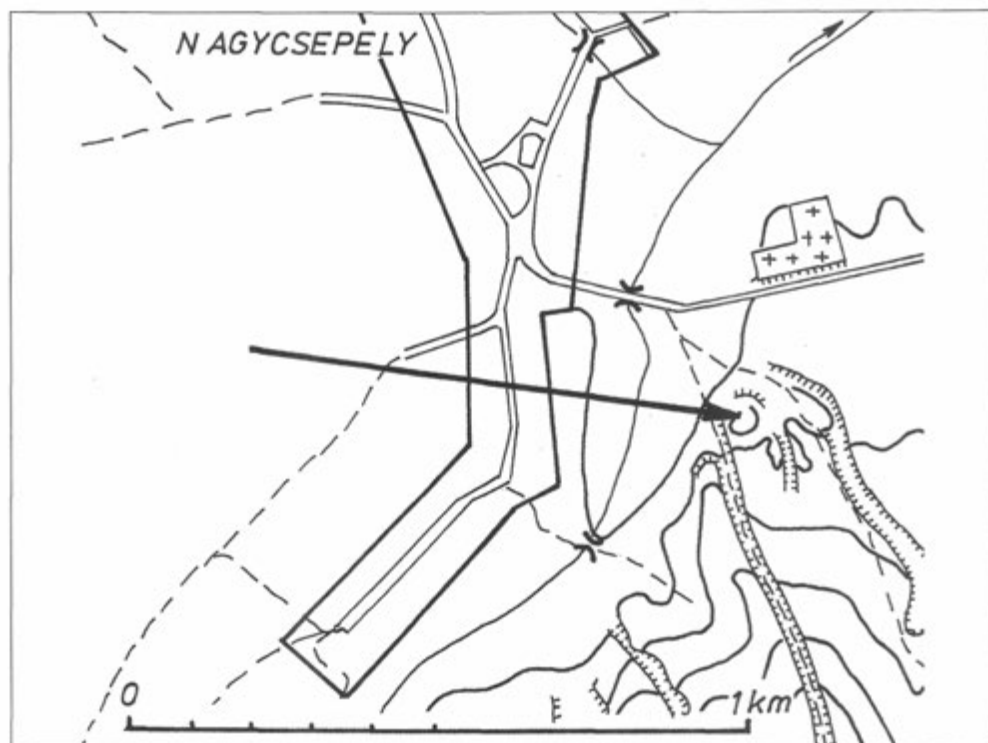
Hosszan elnyúló, keskeny, ÉD irányú, meredek oldalú gerinc, a földvár az É-i végét foglalja magába. A gerinc gyengén lejt É felé, majd egyenessé válik és itt van az első nyoma a földvárnak, egy igen elmosódott átvágás. Mélysége alig 1 m, szélessége 15–16 m.

A vár külső része keskeny gerincet képez, szélessége kezdetben 7–8, a végén 13 m. Felülete sima, egyenes, a Ny-i oldal pereme éles, K-i oldala azonban elmosódott. Tovább É felé 96 m után újabb átvágás következik, amely azonban csak 0,5 m mély, szélessége is csak 3–5 m körüli. Ez az árok mindkét oldalon folytatódik, de itt már csak terasz alakjában, majd a hegygerinc végét is körbefogja. Az így lezárt kis belső terület téglalap alakú, területe 23×14 m.

A külső átvágástól kijebb 7 méterre újkori földút mély bevágása következik, de ferde irányából következtetve ez nem tekinthető sáncároknak.

Teljes területe 140×20 m, 0,21 ha. A belső és külső vár együttesen 0,15 ha.

Történeti adatot rá nem ismerünk, kora bizonytalan, jellege alapján középkori.²⁶⁵

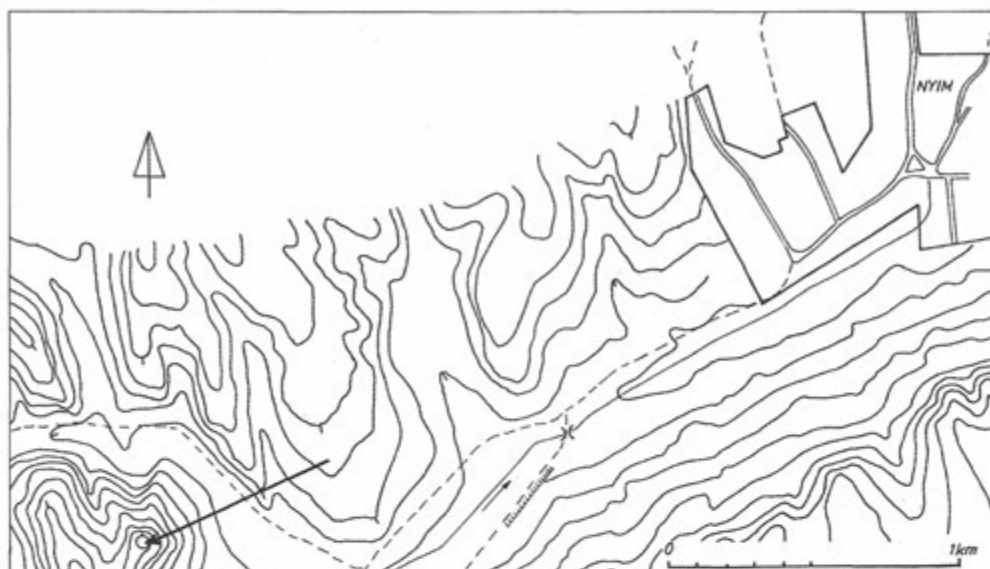
Barátok asztala

Nagycsepely községtől DK-re, kb. 400 méterre, a K felé vezető országúttól D-re 200 méterre hosszú dombsor elkeskenyedő végén találjuk a Barátok asztala nevű dombot. É-i szélén felhagyott homokbánya nyomai látszanak, déli aljában cigányházak állnak.

A vár platója lapos, alakja ovális, átmérője 20×15 m. ÉNy-i oldala a természetes, egyenes, meredek oldalra támaszkodik, itt mesterséges erődítésnek nincs nyoma. Többi oldalát félkörívben mély árok övezi, szélessége 15–18, mélysége 2–2,5 m. Az árkon kívül D és K irányában a vár platójával azonos, vagy alig magasabb dombtető folytatódik. Azonban ez is kis kiterjedésű, szélessége csak 10–22 m és a természetes meredek oldal zárja le. Itt mesterséges erődítés nincs, de valószínű, hogy ez a terület is szorosan a várhoz tartozott. A felhagyott homokbánya csak az árok ÉNy-i végét érte el. A vár platóján egy nagyobb bolygatás gödre látszik. A vár teljes területe 50×30 m, 0,1 ha. Az árkon belüli terület 20×15 m, 0,025 ha.

Történeti adatot nem ismerünk, jellege alapján középkori.²⁶⁶ Horváth Richárd véleménye szerint 1412 utáni lehet a vár, mert az ekkor készült osztálylevél még nem említi.²⁶⁷

Kási-vár

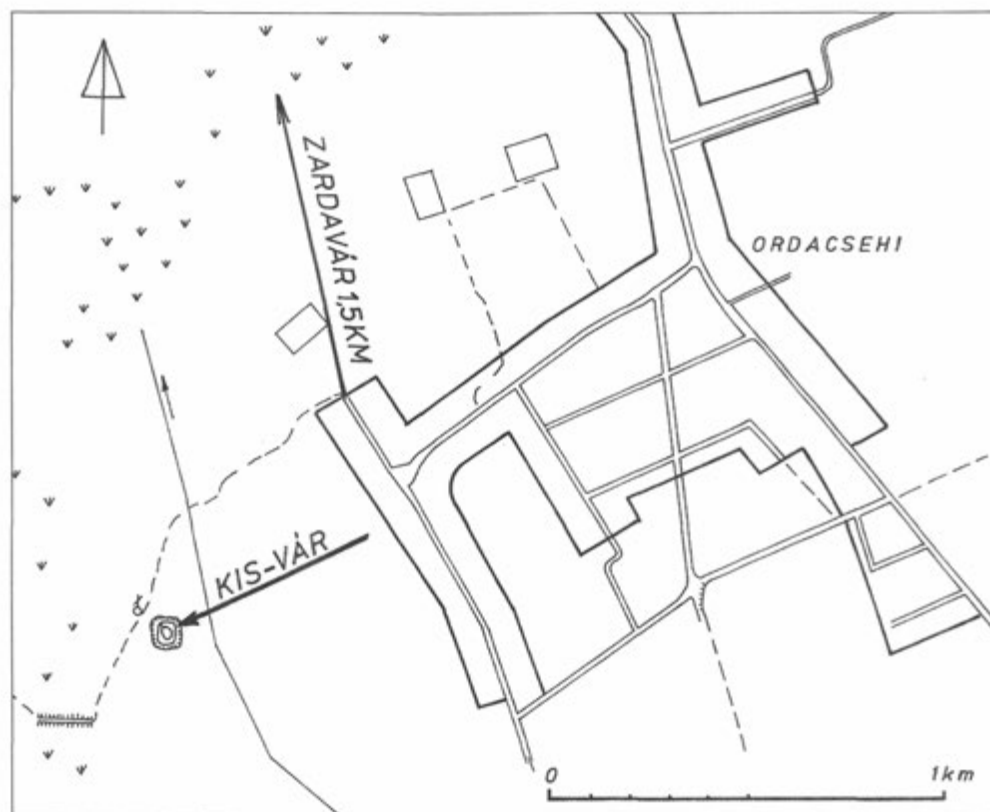
Nyim községtől Ny-DNy-ra közel 3 km-re emelkedik a Kási-vár nevű hegy, a Kási-pusztá és Szent László monostora-pusztá között kanyargó völgy déli oldala felett. Rövid hegynyelv É-i végén magas, kúp alakú, kerek hegyen van a vár, kettős árokkal körülvéve.²⁶⁸

Belső területe lapos, ovális alakú, átmérője 29×21 m. Köröskörül rendkívül meredek oldal övezi, ami valószínűleg mesterséges kialakítású. Alatta 9–10 méterrel alacsonyabb szinten árok fut körbe, szélessége 7–8 m. Az árok külső szélét sánc kíséri, magassága 2–5 m. A sánc mögött újabb árok fut körbe, mélysége 1–3 m, szélessége 7–14 m, majd a természetes lejtő folytatódik.

Az árkokon kívül még két rövid védelmi vonal van a hegyoldal lejtőjén. Az É-i oldalon 80 m hosszúságban mesterséges terasz vonul, egy másik hasonló pedig a K-i oldalon, utóbbi hossza 35 m, mindkettő vízszintes.

A központi vár területén feljáratnak nincs nyoma. A Ny-i oldalon a külső árkon keresztül, a külső területtel azonos magasságú töltés vezet át a két árok közötti sáncre, bizonytalan, hogy a várral egy időben készült-e. Az ÉNy-i oldalon egy völgy kanyarodik fel, esetleg ez is feljáratot jelent. A vár teljes területe 95×90 m, 0,63 ha. A központi plató 29×21 m, 0,08 ha.

1424-ben említik Kás határában a „*mons Nagheg, in quo locus castelli habetur*”-t. 1301-ben a Csák nemzetség tagjai osztják fel Kás falut is. A vár, az alatta lévő Kás faluval a Csákok egyik birtokközpontja lehetett a 13–14. században. A vár további történetére nincs adatunk.²⁶⁹

Kisvár

Ordacsehi községtől DNy-ra 1,6 km-re van. Közel négyzet alakú.²⁷⁰ Középső részének négy sarka kissé kigömbölyödik, valószínűleg bástyák nyoma. Árok és külső sánc veszi körbe, a D-i oldalon egy további sánc is van. DNy-i oldalánál a sáncok megszakadnak (bejárat?). 1984-ben „turkálások”, beásások történtek, akkor 16. századi cserepek, kályhaszem töredékek kerültek elő.²⁷¹

Véleményünk szerint ez a várkastély megegyezik a Hóvári János által említett várkastéllyal: „Magyar Bálint 1547-ben Ordán (ma Ordacsehi), az Onda nevű részen várkastélyt épített a török ellen.”²⁷² 1548-ban a helytartótanács tervezete említi.²⁷³ 1559-ben is Magyar Bálint kezén volt, csak később adhatta át Thury György palotai kapitány (1559–1566) használatába, mert a vár (több községgel

együtt) a Podmaniczky család tulajdonában volt.²⁷⁴ 1812-ben megemlítik, hogy Ordán „a mezőn látható annak a várnak a sánca, amelyről az 1546. évi 56. törvénycikkely tesz említést.”²⁷⁵

Magyar Kálmán 1984-es helyszínelése során viszonylag jó állapotban találta a várat.

Zarda-vár

Ordacsehi mellett, a községtől ÉNy-ra a Csehi (vagy Ordai) – berekben létezett az ún. Zarda-vár. A néphit szerint a török időkben egy Szarda, vagy Zarda nevű vitéznek volt itt vára.²⁷⁶

A mocsárban lévő hosszabb, ÉD irányú sziget É-i végében lévő 40 m átmérőjű, 5–6 m magasan kiemelkedésen volt a „földvárszerű erődtés”.²⁷⁷

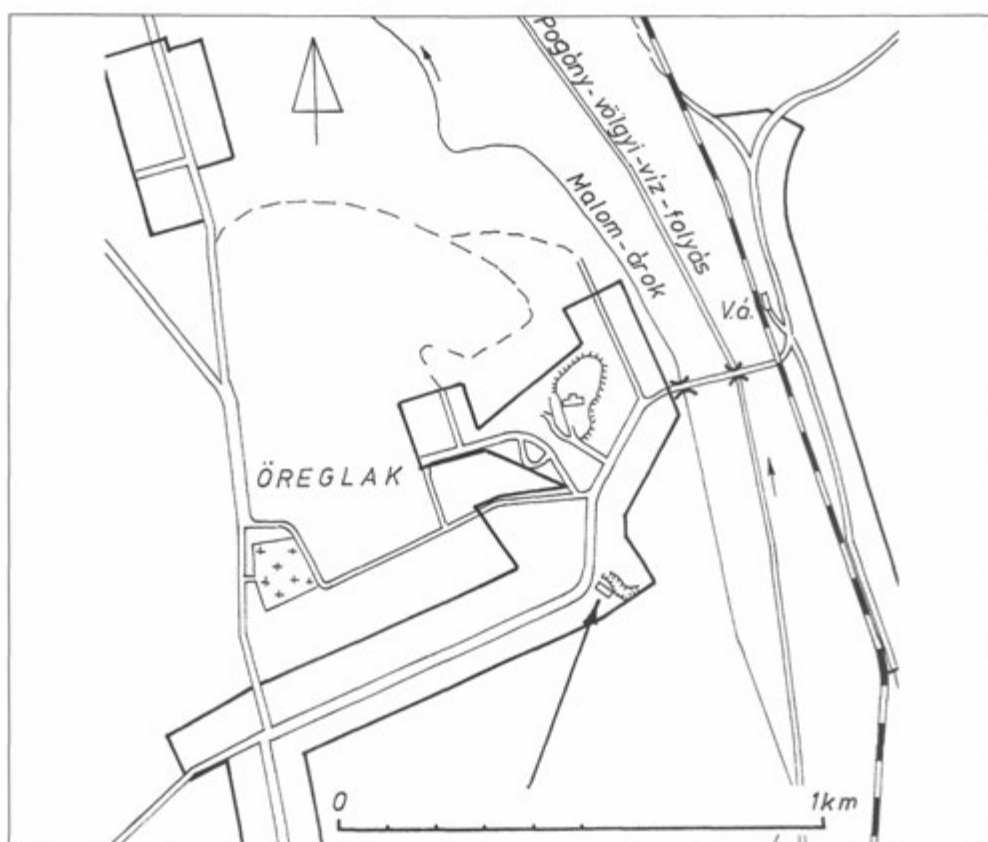
Gönczi Ferenc 1929. augusztus 12-én és 13-án az ovális terület ÉNy-i részén egy, míg a DNy-i részén három kutatóárkot ásott. A KNy irányú kutatóárok két szélén, egymástól 30 méterre kb. 1,8–2 m széles, rakott kőfalat talált. Az árok közepén NyK irányú csontváz is előkerült.²⁷⁸ 10×10 méteres területen sok követ találtak a turkálók.²⁷⁹

1966 táján Müller Róbert végzett itt terepbejárást, leírása szerint: „a Zádorvár kisméretű, a környezet mocsarából kiemelkedő sziget. A szigeten mesterséges erődtés nyomai láthatók. A sáncnyomokon belül szórványosan gyűjthetők jellegtelen őskori kerámiatöredékek.” Müller feltételelesen őskori eredetűnek vélte.²⁸⁰

Az erődtés nyomai az 1970-es évekig megvoltak, amíg a fonyódi Településtudományi Vállalat földgépei teljesen el nem hordták.²⁸¹

Az 1980-as évek elején Magyar Kálmán már csak egy erősen bolygatott, elhordott terület maradványait találta. Lehetségesnek tartja, hogy egy korai, Árpád-kori, „motte”-típusú vár volt, amelyet a középkorban templomos helynek is használtak, akkor kerültek ide a temetkezések.

ÖREGLAK

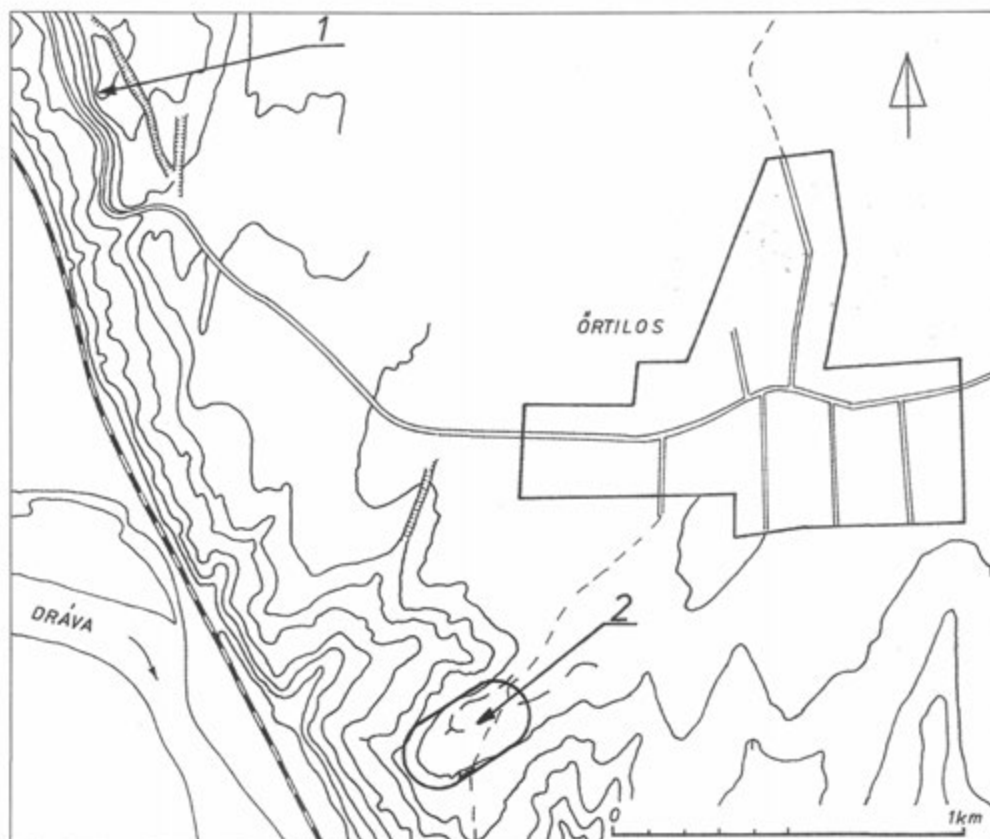
Vár

Öreglak község K-i szélén, a templom mellett van. A község széle alatti, É–D irányú, vizenyős völgy fölé magasodik a vár kis dombja. Újkori építkezések, illetve bolygatások részben megváltoztatták az eredeti alakját.²⁸² Magyar Kálmán először 1970-ben helyszínelte.

A vár szabálytalan ovális alakú. Belső területének ÉNy-i szélén újkori pince fölé magasan felhalmozott föld húzódik 50 m hosszan, a vár belső területéhez viszonyítva 4 m magasan. A belső terület DK felé kissé lejt, de a vár eredeti szintje bizonytalan, lehetséges, hogy a pince fölé felhányt föld egy részét innen termelték ki. A vár ÉNy-i, Ny-i és DNy-i szélét a ma is jó állapotban lévő mély árok határolja. K-i szélét a völgy fölé magasodó meredek part jelzi. ÉK-i és DK-i szélét újkori feltöltés hozta egy szintbe a környezetével, de az árok megszakadó (feltöltött) két vége és a völgy fölé magasodó partoldal között meghúzott vonalban itt is következtethetünk a vár szélére. Az így körülhatárolt vár teljes területe 110×70 m, kb. 0,54 ha. A belső terület 66×50 m, 0,22 ha.

A várat az 1440-es évek elején valószínűleg Thúz Péter somogyi alispán, Újlaki Miklós familiárisa építtette. 1464-ben említik először, akkor Thúz Jánosé. János 1481-ig birtokolta a várat, amikor Lakot a Thúzek elítélése után Corvin János kapta adományba.²⁸³ 1500-tól Corvin és az egyik familiáris családjának, az Enyingi Török családnak közös birtoka volt.²⁸⁴ Enyingi Török Imre 1508-ban szerepel a várral.²⁸⁵ A Törökök 1513-ban a Héderváriaknak adták tovább,²⁸⁶ akikről Hédervári Ferenc 1521. évi elítélése után egyfelől a Batthyányak, másfelől Korlátkövy Péter és Ákosházi Sárkány Ambrus kapta adományba.²⁸⁷ 1526 után a szerb származású neves katonái és egyúttal az utolsó szerb despotái (1537), Bakith Péteré, akinek utódai azután hosszú ideig a várról használták előnevüket. Tőle 1532 táján komolyabb ostrommal nagy riválisa, enyingi Török Bálint foglalta el. 1542-től Báthory Andrásé, de 1548–1549-ben Korlátkövy leányai leányágon megkapták. Így a Székely és a Nyáry család lett ideiglenes tulajdonosa. 1550-ben Tahy Ferenc előbb a várat, majd 1559-ben ő és neje, Zrínyi Ilona a vár tartozékait is megvették.

Már az 1540-es évektől rendszeresen támadták a törökök a várat. 1543-ban Martonfalvy Imre felesége menekült a várba a felvonuló török csapatok elől. 1546-ban 12 lovas és 16 gyalogos szolgált az erősségben.²⁸⁸ Hóvári János szerint Magyar Bálint a laki (Öreglak) várnak is gondját viselte. „Naszuh ben Abdullah a feljelentésében laki várkapitánynak nevezte Magyar Bálintot. Laki kinevezése talán az 1547:3.tc. végrehajtásával áll kapcsolatban.” Magyar 1551-ig lehetett laki várkapitány.²⁸⁹ 1555-ben mint *castrum*-ot Baracskey (más forrásokban Derecskey) Pál birtokaként említik,²⁹⁰ de ebben az évben a török elfoglalja és megerősíti. 1556-ban és 1558-ban is említik. 1553-ban is szerepel a laki *castellum*, amikor Magyar Bálint tudatta Nádasdy Tamással, hogy „a törökök Lak és Somogyvár alatt portyáztak s Lakról még a kapuőröket is elvitték.”²⁹¹ Az 1580–1581. évi kopányi szandzsákösszeírás szerint 4 vlah falu volt a laki náhijében. 1588-ban Hüszein bég ziamet birtoka, bár 1559-ben – kettős, török-magyar birtoklásnak köszönhetően – még Tahy Ferenc is Lak földesuraként szerepelt.²⁹² 1592-ben elfoglalják a magyarok, de 1600-ban újra török kézben van, mert 1599-ben a Budáról Kanizsa ellen vonuló török sereg a kiürített várat birtokba vette. Hegyi Klára szerint 1613-ban őrsége 31%-ban keresztény. 1661-ben a magyarok ostromolják. 1664-ben Evlia Cselebi szerint „igen nagy és erős vár”. Végül: 1686-ban a törökök harc nélkül ürítik ki.²⁹³ A 17. század végén Lak összeírásánál szerepel: „*arx deserta antiqua Lak*” vagy „*arx diruta*”, vagyis a rom várat említik.²⁹⁴ 1700 körül említik Lack Schloss-t.²⁹⁵ 1812-ben a helységet Nagylak-ként említik, ahol „még most is láthatók egy kastély eléggé magas romjai, melyből – jóllehet egy hatalmas nádas vette körül – földalatti út vezetett... a szomszédos Kupa vezér várába.”²⁹⁶ 1964-ben írják róla: „a templomtól keletre a nagypince mögött halmok vannak, várárokszerűen mélyedéssel körülveve”.²⁹⁷ Magyar Kálmán 1974-ben a templom, a pince és a sütőüzem mögött DK-re fekvő szántóföldön megtalálta a sáncárok maradványait, ahol jellegtelen, középkori kerámiákat is gyűjtött. A vár helyén egy késő középkori kapát is talált.²⁹⁸ 1979-ben Sándorfi György topográfiai adatok alapján tatárjárás előtti időbe valószínűsítette.²⁹⁹

1. Fesztung

Órtilos községtől Ny-ÉNy-ra a Szentmihályhegy nevű kis település felé vezető országút a Dráva ártere fölé magasodó dombsor alatt vezet. A községtől kb. 2 km-re, a dombsor szélén, a közvetlen környék legmagasabb, kiugró pontján van a Fesztung nevű hely. ÉNy, Ny és DNy irányában, a Dráva ártere felett, meredek domboldal, D-i irányban a dombsor alacsonyabb részei határolják. Egyedül ÉK felől közelíthető meg a dombtetőről. A Ny-i és D-i oldalon L alakban sánc határolja, magassága 0,5–0,8 m, teteje 2–3 m széles. A sánc két vége 5–5 méterre kisse visszakanyarodik. A sánc által befogott terület ÉK felé teljesen nyitott.

A nyugati sánc közepén kőből emelt 1848-as emlékmű áll. Az egész terület füves. Mellette a dombtetőn szántóföld, távolabb szőlő, a Dráva irányában a meredek hegyoldalt sűrű erdő fedi. Az L alakú sánc két szára 17,5, illetve 23 m hosszú, a végükhöz egy-egy 5 m hosszú, visszakanyarodó sánc csatlakozik. Területe kb. 26 × 22 m, kb. 0,048 ha.

A sáncot 1848 őszén Perczel Mór emeltette a magyar sereg ágyúí számára. A területen őskori és középkori telepmaradványokat tételeznek fel a kutatók³⁰⁰

ŐRTILOS – Földvár /2/

Őrtilos községtől DNy-ra 1,2 km-re, a Dráva ártere fölő magasodó dombosor egyik kiugró hegynyelvét jelenti a Földvár nevű rész. A vele egy magasságú fennsík felől, a K-i oldalon derékszögben megtörő sánc határolja. A szögletben széles nyílás van, ez lehetett az egykori bejárat. A kaputól D-DK irányába húzódó, sűrű erdővel benőtt sánc belső magassága 5–6 m, kívül 20–30 m széles árok kíséri. A sánc kb. 80 m hosszan követhető, itt azonban kiérve az erdőből a szántóföldre, folytatását teljesen elszántották és csak az árok alapján lehet követni még kb. további 80 m hosszan, a további részeket a földművelés teljesen eltüntette. A kapunyílástól Ny–DNy irányába húzódó, ugyancsak erdővel borított sánc a természetes, meredek oldal felett kb. 240 m hosszan kísérelhető. Itt azonban a belső magassága alig 0,5–1 m, a külső árok pedig az első 20–30 m után igen bizonytalanul mutatkozik, majd teljesen meg is szűnik, mert az egyre meredekebb hegyoldal felett nem is volt rá szükség. 240 m után, kiérve a szántóföldre (egykori szőlőterület), sáncot már nem látunk, csak a domb éles pereme sejteti egykori vonalát. A perem, követve a természetes meredek hegyoldalt, 150 m után átfordul DK irányába. Újabb 100 m után úgy tűnik, hogy K irányába fordul, folytatását azonban itt is teljesen eltüntette a földművelés. A vár terület háromnegyed részét a sánc, illetve a hegyperem pontosan körülhatárolja, de a DK-i oldalát csak bizonytalanul tudjuk bejelölni. A Földvárat 1812-ben is említik: „...a Dráva folyó mellett lévő hegyen fekszik: ez most egy igen kiváló borokat termő szőlőhegy, valamikor azonban erődítmény volt, amire nyilván utalnak az eléggé mély és szabályosan elhelyezkedő sáncok.”³⁰⁰

A vár egész területét szántóföldek, szőlők borítják, csak a sánc épen maradt részeit fedi sűrű erdő. Teljes területe 435×kb. 200 m, kb. 6,68 ha. Belső területe 380×kb. 200 m, kb. 6,08 ha.

Véleményünk szerint őskori alapokon, később is megerősített, a honfoglalás utáni D-i határvédelemnek, a Dráva mentén húzódó belső gyeptől vidékének az őrvára volt. Az Őr helynév a középkori magyar határvédő örök lakóhelyére, birtokára utal.³⁰¹ A Dráva menti belső határ védelmére telepítették ezeket az öröket. Az ottani várakkal együtt a honfoglalás utáni, illetőleg a kora Árpád-kori határvédelemhez tartoztak. Györffy György írja: „amikor 1010 táján Szent Roumald remetéi Isztria felől Magyarországra jöttek téríteni, a határvidékre érkezőket a magyar határőrök tartóztatták fel”.³⁰² Helyi hagyomány szerint pálos kolostor volt a területén, de ezt források és a régészeti kutatások nem erősítik meg.³⁰³

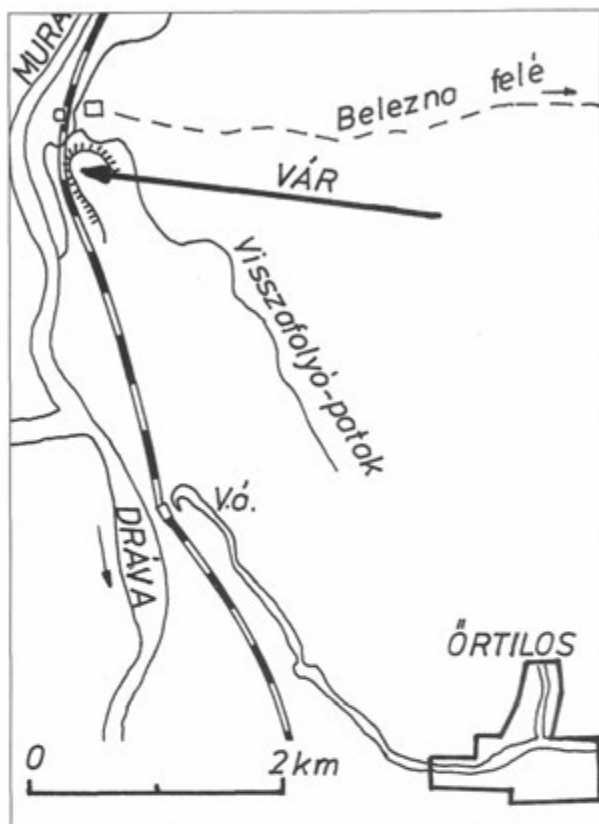
Zrínyi-Újvár

A vár történetét és a hozzá kapcsolható egykorú és későbbi térképeket Hrenkó Pál és Vándor László és a horváth kutatók részletesen feldolgozták.³⁰⁴ Az alábbiakban elsősorban ezek alapján foglaljuk össze a várra vonatkozó legfontosabb adatokat.³⁰⁵

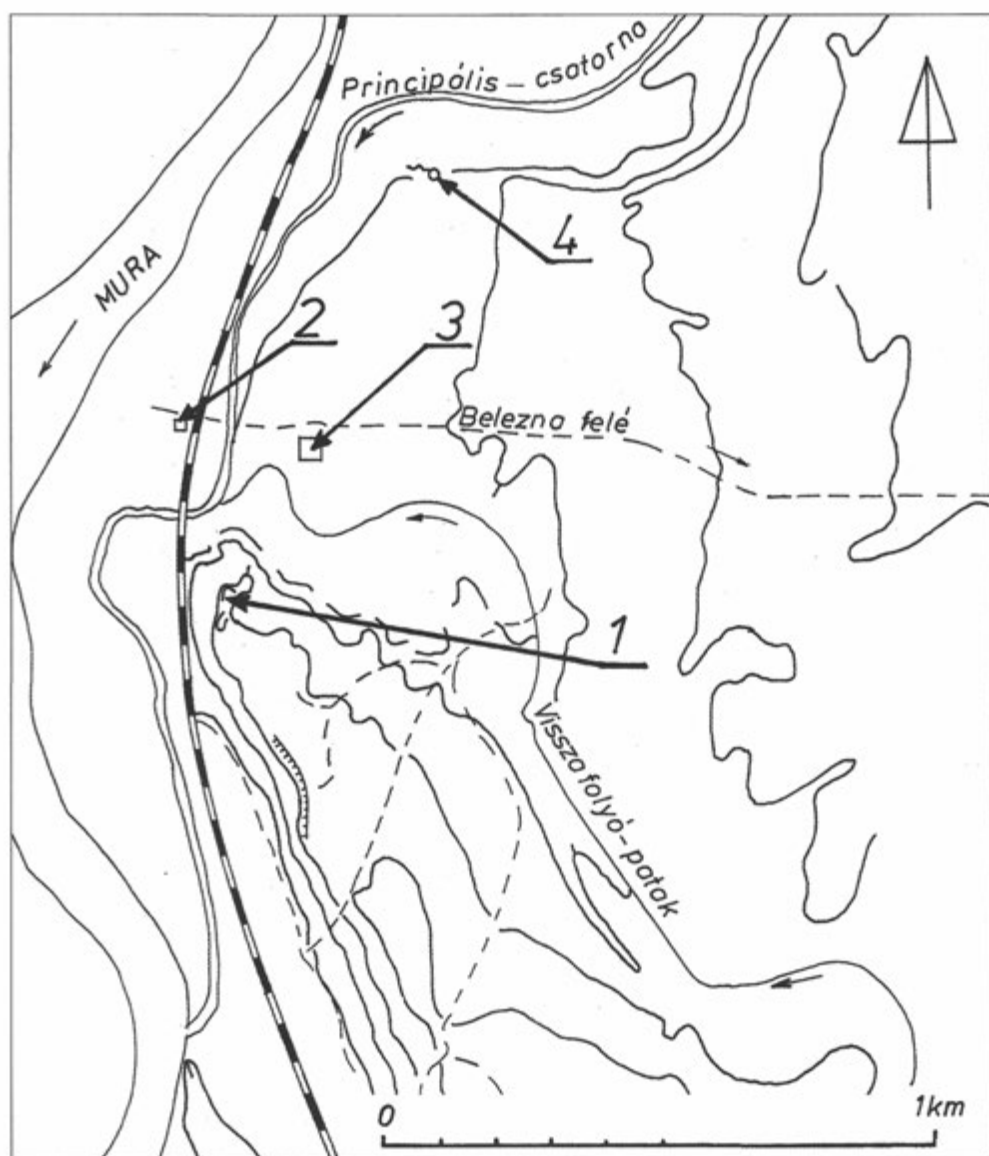
A várat Zrínyi Miklós, költő és hadvezér, 1661-ben, a Dráva és a Mura összefolyásánál, valószínűleg Wassenhoff hadmérnök közreműködésével építette. Esterházy Pál szerint Zrínyi-Újvár helyén állt már egy kastély, amelyet „Bolondos-Kastély”-nak hívtak. Egyik Zrínyi szervitor kezelte, de akkorra már romos és lakatlan volt. Zrínyi más építményeket, így az ott álló Szent Trinitárius egyházat is felhasználta a védelemhez.

A mellette lévő hegytől mély árok választotta el. É felé roppant munkával készült tó feki, délen és nyugaton, a sziget irányában a Mura vette körül.³⁰⁶ Vándor László is a vár létrejöttének az indítóokát a Kanizsa elleni támadáshoz szükséges hídfő biztosításában látta. Publikációjában sorba vette a korábbi kutatókat és a régi ábrázolásokat is kielemezte. A várat Evlia Cselebi is leírta. E szerint egy földnyelven épült. A várfal tömésfalból állt, amit a helyben nőtt fák gyökereinek a felhasználásával készítettek, szélessége 50 láb (kb. 15,5 m), magassága 50 rőf (kb. 32 m) volt, utóbbi adat inkább a domb relatív magasságát jelentheti. Hét bástyát is említ, a Mura felőli oldala nem volt megerősítve, a folyón híd vezetett át.

A törökök háromszor is eredménytelenül támadták, majd 1664. június közepén erős ágyútűz mellett, ostrommal elfoglalták. Evlia Cselebi jelen volt az ostromnál, de ennek befejezése előtt eltávozott. Leírása szerint a törökök a várfal faszerkezetét leomlasztották és felgyújtották. Az utolsó napon Zrínyi 100 katonáját a császári hadvezetés kiharcolta a várból. Éjjel pedig Batthyány Kristóf gróf 200 katonáját sem engedték be. Zrínyi Csáktornyára ment, feladva minden reményt.

Látta, ahogyan Esterházy Pál leírta: „Montecuccoli uramnak semmi kedve sincsen az ütközethez, előbbeni módgya szerint defensive viseli magát”. V. Molnár László szerint a szövetséges hadseregek erőinek átcsoportosításával meg lehetett volna védeni a török által ostromolt Zrínyi-Újvárat, ha Montecuccoli idejében intézkedik felmentő sereg küldéséről,³⁰⁷ így azonban a magyar védősereget kiszorították a várból, akik a hídon átmenekültek a Mura túlsó oldalára.

Hrenkó Pál sok egykorú ábrázolást ismertet, valamennyit részletesen elemezi. Ezek közül kettőt kell kiemelniünk, amelyek a vár legelfogadhatóbb képét jelenítik meg. Az egyik Montecuccoli császári hadvezértől származik, aki saját szemével tanúja volt ennek az utolsó ostromnak, de nem avatkozott be. Leírta a várat és váz-

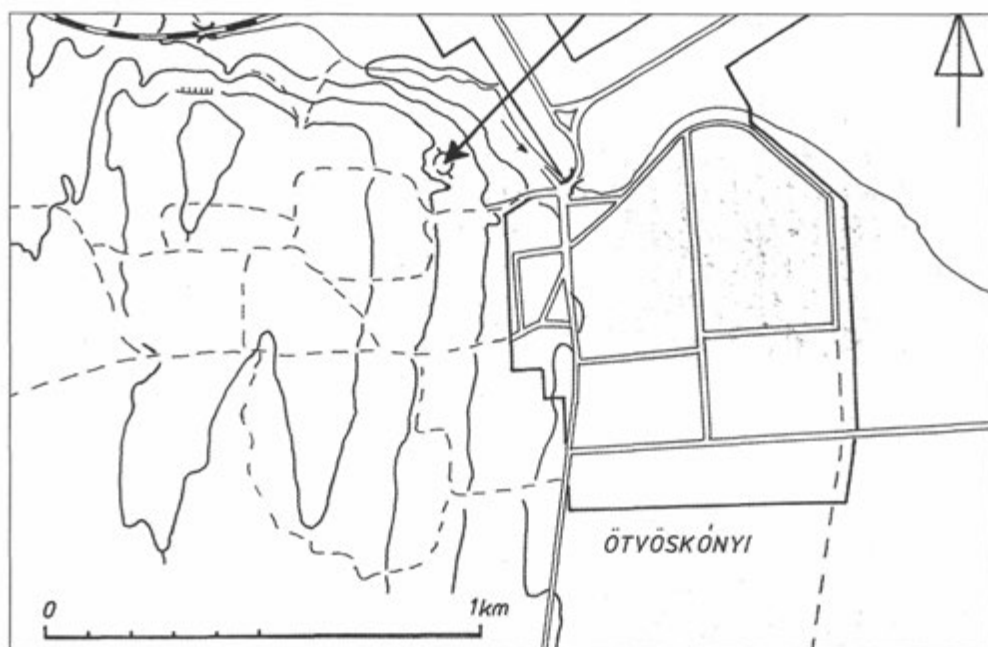
latosan felrajzolta, amely a korábbi térképekkel ellentétben már sokkal realisabban ábrázolja és a domborzati viszonyokat is jól érzékelteti. Ugyanekkor az ostrom után nem sokkal megérkező Esterházy Pál megbízásából is készült egy ábrázolás, az előzőnél sokkal részletesebb. Ez tekinthető a vár legjobb megjelenítésének. A várfalból 4–5 szögletes bástya ugrik ki, az árokban egy külső, félhold alakú kis védművel. A Mura felőli szakadékos oldal ezen a rajzon nyitott, csak egy gyenge fal fut végig, a folyón egy kisebb és egy nagyobb csónakhíd vezet át, közelükben, a Mura túloldalán egy négyzet alakú kis redout látható. Az ábrázolások több helyen is napvilágot láttak már.³⁰⁸

Montecuccoli és Esterházy leírásából tudjuk, hogy az ostrom után egy hónappal, 1664. július 7-én a törökök a vár maradványait felgyújtották és felrobbantották, majd elhagyták. A sok későbbi leírás közül fontos számunkra az 1812. évi: „Újvár...ezen a helyen, a Dráva és a Mura folyók összefolyásánál állott régebben a Zrínyiek vára, a Serényvár, amelyet a Kanizsai törökök beütései ellen építettek.”³⁰⁹

Hrenkó ismerteti Perjés Géza tanulmányát, aki a vár helyszínrajzát is közölte, de a várat, mint arra Hrenkó felhívja a figyelmet, helytelenül a földnyelv Mura felőli oldalára rajzolta. Hrenkó bizonyára járt a helyszínen is, mert leírása szerint „árkolások, sáncok nyomai vélhetőek, a bozotos erdőt borostyán futja be, itt-ott téglák és cserép töredékei. A hát (dombhát) északi végén alacsonyabb szintű terasz, ezen lehetett a mély kút...” Montecuccoli véleményével ellenkezően Hrenkó a vár helyét jól védhetőnek tartotta. A vár helyéről és közvetlen környékéről jó szintvonalas térképet közölt.³¹⁰ Az 1970-es években Vándor László a helyszínen járva árkolások és sáncok nyomait említette. Ő is talált a felszínen téglák- és cseréptöredékeket. A vár alacsonyabb, északi teraszán ugyancsak felfedezni vélte a kút helyét.

Később a vár helyének azonosítását Horváth László is elvégezte, ennek alapján Németh Péter 1988. november 18-án bejárta a környéket. Megállapítása szerint: „...jelentős nagyságú, többrészes, többszörös sáncolással megerősített földvár...az északnyugati olaszbástya még elég jó állapotban van.”³¹¹

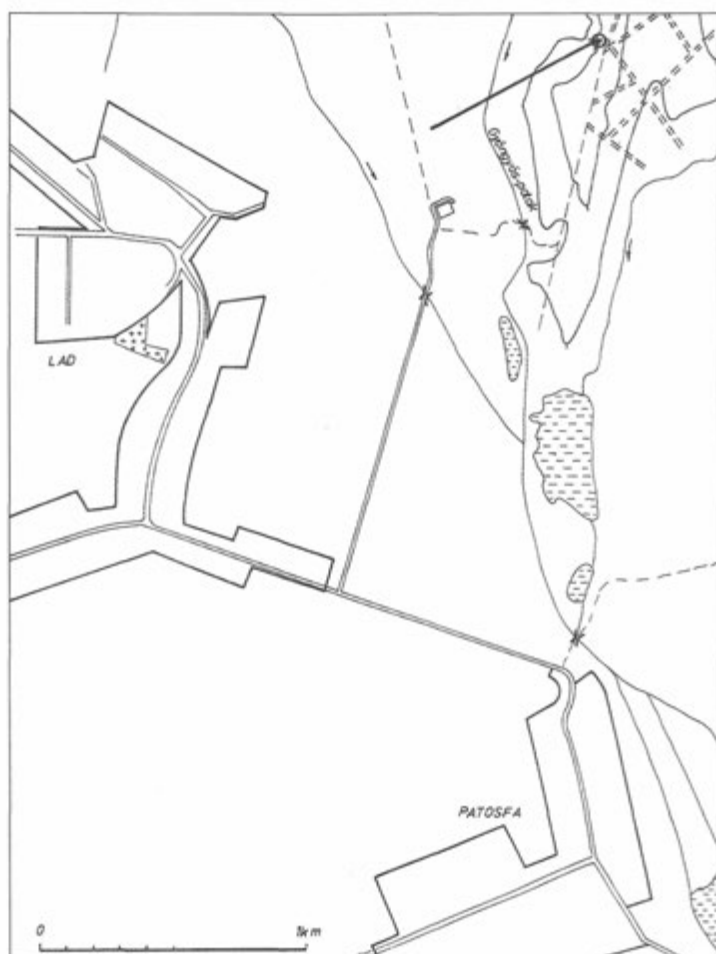
2004. március 31-én szerzők megtekintették a vár helyét. Sok a lövészárokkal erősen bolygatott terület, nagy szintkülönbségekkel. A domb D-i folytatásától elválasztó, feltételezhető védővonálnak (sánc, árok) nem találtuk határozott nyomát. Az egykori vár szélét a felszíni alakulatok alapján nem sikerült megnyugtató módon meghatározni. Legmagasabb részén sok téglatörmelék található. A vár kiterjedését és alaprajzát csak ásatással lehetne tisztázni. ÉNy-i oldalában, egy nagyobb sík területen, 2003-ban emlékművet emeltek, melyhez lépcsős feljáró vezet.

Ötvöskőny község DNy-i széle feletti dombon vannak a várnak a maradványai.³¹² Ötvös falut 1333-an említik először, a király udvarnokok falujaként a segesdi királynéi ispánsághoz tartozott. 1403-ban a Zsigmond ellen lázadó bárók egyik központja. Tapsonyi Anthimus, a Batthyány család birtoka, illetőleg Marczaly Báthory birtok. 1538-ban Török Bálint elfoglalta és felrobbantotta. 1532-ben Dzselaáza Musztafa Vetős-ként említi.³¹³ 1548-tól újra a Batthyány család a birtokos. 1556-tól török uralom alatt volt. A korábbi várkastélynak várrá való kiépítését a törökök kezdték meg 1570 körül. 1864-ben már romként említik.

1970–1974 között ásatás folyt a várban Magyar Kálmán vezetésével. A feltáráskor a gótikus épületnek nem került elő a nyoma. A kastély a 15. század második felében épülhetett és a 16. század elején egy átalakított, négy sarokbástyás reneszánsz kastély típusát mutatta. A 17. század második felének végén leégett és pusztulásnak indult. A feltárást felvonóhidassal, gyalogkaput, kocsis behajtót, emeletes, négyzetes alaprajzú épületet pincerendszerrel, valamint palánkot és sáncot hozott felszínre. Az ásatás során előkerült régészeti leletanyag budai központi hatásra utal. Az előkerült nagyszámú reneszánsz faragott kőanyag kiemelkedően fontos korai reneszánsz emléküink. Ez nem lehet véletlen, hiszen egyik tulajdonosa Batthyány Benedek királyi kincstartó (1506–1525) budai várnagy is volt. 1510-ben Ötvösből keltezte levelét is.³¹⁴

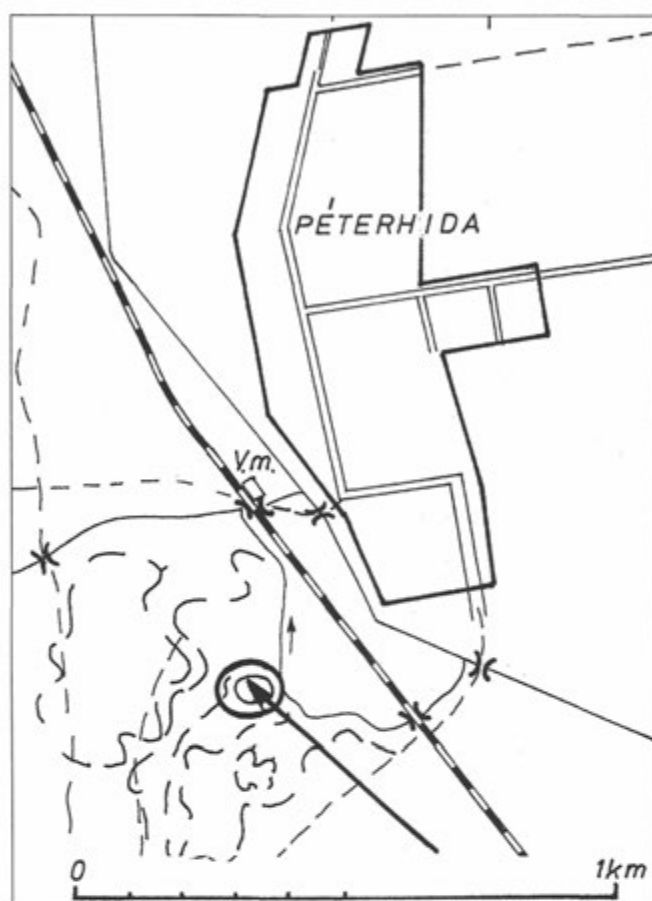
A vár belső alapterülete 42×31 m, a körülötte húzódó vizesárok szélessége 15–20 m, mélysége 5–6 m.³¹⁵

Törökpince

1960-ban Nováki Gyula Répay Lajos (Kadarkút) vezetése mellett kereste fel a várat első ízben és vázlatosan felmérte. Patosfa községtől É-ra 1,3 km-re, a fennsíknak a Gyöngyös-patak széles völgye fölött, kelet felőli kis kiugráson van a vár. Alaprajzilag téglalap alakú, de a DNy-i sarka kissé kinyúlik. Három oldalról mély árok övezi, Ny-i oldala a meredek domboldalra támaszkodik, itt nincs nyoma mesterséges erődítésnek. A vár belső területe sima, Ny-i szélé felé kissé lejt. Az egész platót sűrű bokor fedi, Ny-i oldalán egy nagy, a D-i oldalán egy kisebb, mély gödör tanúskodik újkori bolygatásról. A D-i gödörrel szemben a belőle kitermelt földdel a várárok egy részét feltöltötték. Körülötte nagy kiterjedésű erdő van. A vár teljes területe 50×30 m, 0,92 ha. Belső területe 29×15 m, 0,025 ha. Történeti adatot nem ismerünk, jellege alapján késő középkori. Irodalom nem említi.

PÉTERHIDA

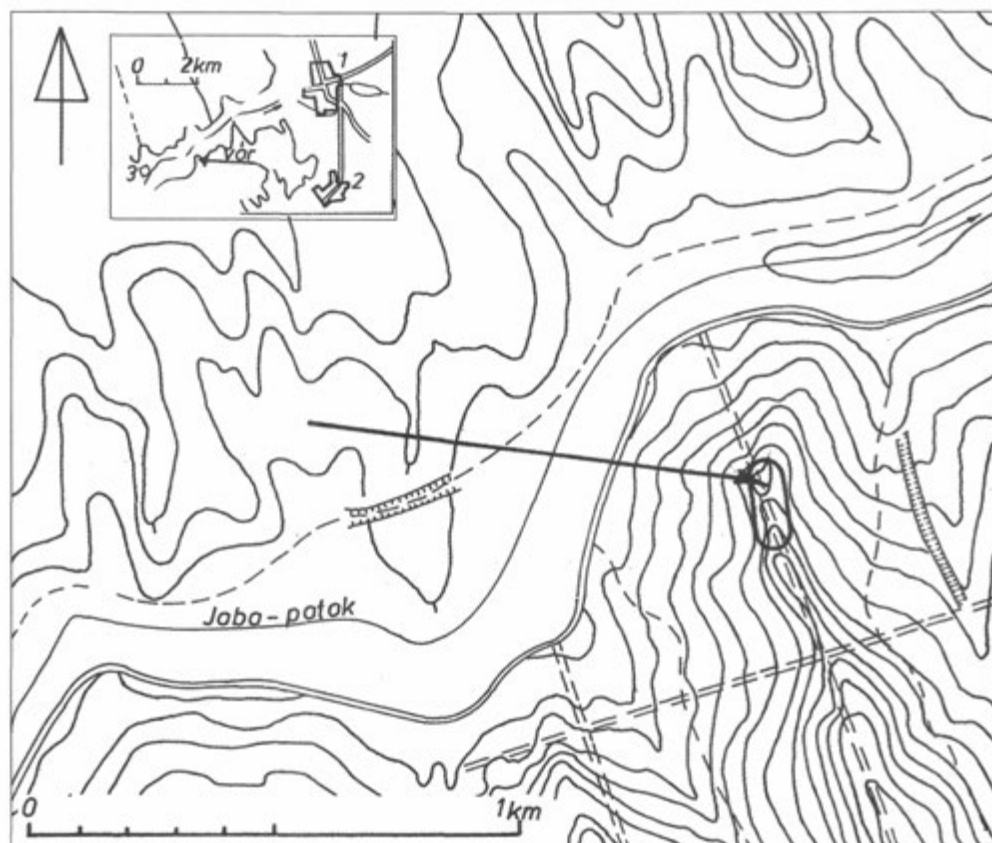

Várhely

Péterhida község vasútállomásától D-re 4–500 méterre, az erdő Ny-i szélé mellett legelőn találjuk a várat. A legelőn 1–1,5 m-re kiemelkedő, széles, lapos rész húzódik ÉK irányába. Északi sarkában, közvetlenül az erdő szélé mellett, árokkal körülvett terület jelenti az egykori vár helyét.³¹⁶ Az árok háromnegyed részben futja körül, csak az ÉK-i, rövid, de meredek lejtő felett szakad meg. A vár belső területe, sík, füves. Az árokkal körülvett terület ovális, az árok szélessége 8–15 m, mélysége alig 0,40–0,80 m. Az árok külső szélét lapos töltés kíséri, az árokból kitermelt földet jelenti.

Teljes területe 50×40 m, 0,16 ha. A belső területe 21×20 m, 0,03 ha.

Történeti adatot nem ismerünk, jellege alapján középkori. Jankovich Bésán Dénes szerint a környéken 16–17. századi falu volt, innen e terület másik két neve: Pusztafalu, vagy Ófalu.³¹⁷

Böre-vár

Ságvár községtől Ny-DNy-ra 5 km-re, a Jaba-pusztá felé vezető Jaba-völgy D-i oldalán, a kocsíút felett emelkedik a Börevár nevű hegy, amely a Szent László-hegy egyik, É felé kinyúló gerincét képezi. 1812-ben a vártól D-re kb. 3 km-re lévő Szentlászlópusztánál (vagy Szentlászlómonostora) említik: „Valamely vár sáncai is találhatók itt, melyből, mint mondják, egy földalatti járat vezet egészen Ságvár helységig.”³¹⁸ 1864-ben Berevár,³¹⁹ a 3. katonai felmérésen (5260 / 3) „Rélevár” (221 m) néven szerepel. A sáncokat ismerik a környék lakói. A keskeny, helyenként alig pár méter széles, ÉD irányú gerinc két oldala rendkívül meredek. Teteje enyhén lejt É felé, a végén van a kétrészes vár.³²⁰

Magyar Kálmán 1972. június 28-án járta be a várat, alatta a kövesút melletti partoldalban embercsontokat talált.³²¹ A gerinc felől, D irányából két átvágás védte a várat. Az első árok 18 m széles, mélysége 5 m. A második árok szélessége 25 m, mélysége 7 m. Utóbbinak közepén egy kisebb töltés van, lehetséges, hogy földcsuszamlás következménye. E két átvágás után következik az első várrész platója, hossza kb. 30 m, szélessége 5–11 m. D-i végét kivéve erősen bolygatott, nyugati oldala magasabban fekszik. A Ny-i és K-i oldal alatt, 10–11 méteres szintkülönbséggel, 1–2 m mély árok húzódik. A Ny-i oldal árka É-on felkanyarodik az első vár alá és ott befejeződik. A keleti oldal árka azonban egyenes vonalban tovább halad a második várrész alatt.

A második, belső várrész platója újabb átvágás után, de az előzőnél kilenc méterrel alacsonyabb szinten kezdődik és a hegygerinc elkanyarodó végét foglalja magába. E belső várrész platója erősen lejt É felé. A végén két átvágás zárja le a várat, szélességük 12–15 m, mélységük 3–6 m, majd a meredek hegyoldal következik.

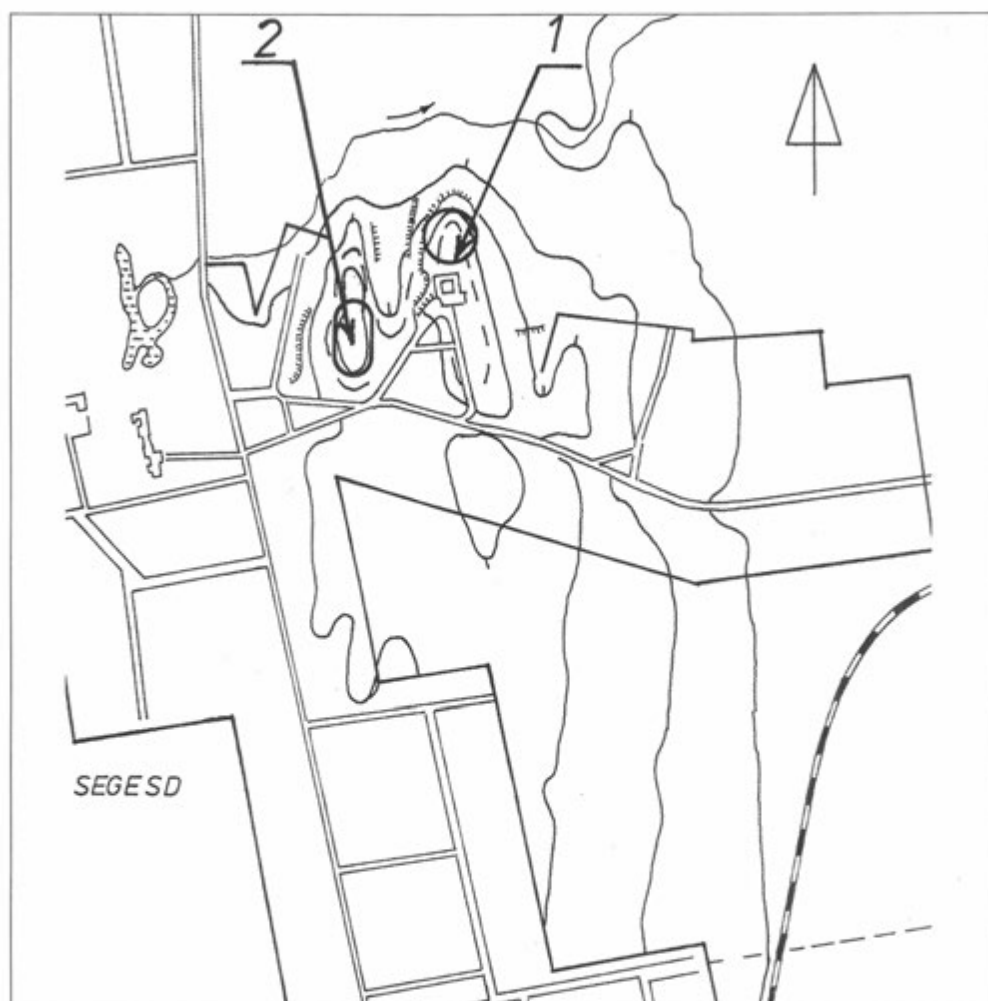
A belső várrész K-i oldala alatt, 5–6 méterrel alacsonyabb szinten, a már említett K-i árok folytatódik és felkanyarodik a vár É-i vége alá. A Ny-i oldalon is van egy árok, amely ugyancsak felkanyarodik a belső vár É-i vége alá, de ennek az ároknak D-i vége elmosódik.

A vár teljes területe 150×57 m, 0,67 ha. A két várrész platójának területe együttesen 0,05 ha.

Még egy érdekes dolog figyelhető meg, ami szorosan a várhoz tartozhat. A vár előtt, a hozzá vezető, alig 2–3 m széles hegygerinc mindkét oldalán, a gerinc irányára merőlegesen 8–10 méterre lenyúló, szabályos bevágások sorakoznak egymás mellett. Mélységük 1–1,5 m, szélességük 2–3 m körüli és kb. 50 m hosszan figyelhetőek meg. Rendeltetésük kérdéses, talán a vár megközelítését nehezítették. Két hasonló bevágás az első várrész K-i oldalában is van.

Történeti adatot nem ismerünk, jellege alapján középkori. Az 1987. évi felmérés közben egy középkori cserepet találtunk.

Ságvár helység neve 1138–1329 között *Sagu*-ént, majd 1460-ban már *Sagwar*-ként szerepel. Lehetséges, hogy a területén álló jelentősebb vár megjelölésével egészült ki a település neve.³²² Meg kell említenünk még egy *Berey*, *Bere* nevű falut, amelyre 11–16. századi adatok vannak. A falu helyét nem ismerjük. Felmerült annak a lehetősége, hogy a Börevár-Berevár talán ettől kapta nevét.³²³

1. Vár I.

Segesd község É-i végében, közvetlenül a kolostor (ma szociális otthon) mellett É-ra kiugró hegynyelven van a vár.³²⁴ Erősen lehordott, elegyengetett terület. Téglalap alakú belső területét veszi körül három oldalról a vár külső része, éles peremmel határolva. D-ről, a kolostorépület É-i fala előtt az egészet árok zárta le a fennsík felől, de már nagyrészt feltöltötték, a nyoma alig látszik. Az egykori várak külső (D-i) szélén már a kolostorépület falai állnak.

Teljes területe 140×80 m, 1,04 ha. A belső várrész területe 80×28 m, 0,24 ha. Magyar Kálmán végzett régészeti ásatásokat a vár területén, ahol az egykori királyi, királynéi és hercegi majd a Marczaly-Báthory család várközpontja állhatott.³²⁵

Segesdet a források 1193-ban említik először Sequest-ként. 1245-ben IV. Béla oklevelében szerepel Jáko *comes* a segesdi *comitatus*, azaz vármegye ispánja. 1277-ből ismerjük a segesdi főesperest. Segesd *comitatus*-hoz több jelentős somogyi, illetőleg más megyékhez tartozó birtokot sorolnak.³²⁶ Segesden létezett a hercegi, királyi és királynéi udvarhely *curtis*-szal, azaz udvarházzal. Itt, a nagyon fontos utak csomópontjában fekvő, földvárral megerősített helyen működött a király, a királyné majorsága, az ún. prédiális szervezete. Szent Márton tiszteletére szentelt bencés egyházát a 12. század második feléből, míg a Szent Mihály egyházat 1474-ből említik. A 13. század végén már állt a Boldogságos Szűz tiszteletére emelt ferences kolostor. Volt még Szent Miklós tiszteletére szentelt egyháza, illetőleg több kápolnája (Szent János, Szent Anna, Szent Katalin) is.

Segesd várát 1404-ben említi Zsigmond király „*castrum nostrum Segösd*”-ként.³²⁷ Ebben az időben a segesdi birtokot új urai, a Marczalyak átszervezték. 1474-ben, amikor a Marczalyak és a Báthoryak fiágon való kihalása esetére kölcsönös örökösödési szerződést kötöttek, szerepel a *castra Babolcha et Fejirkew*, de Segesdet ekkor csak *oppidum*-ként említik.³²⁸ Segesd *castellum et fortalitium* említése 1541-et követően, a végvárrendszer kiépítése után sűrűsödik meg.³²⁹ 1554 táján Nádasdy Tamás írja Oláh Miklós esztergomi érseknek, hogy a dél-dunántúli végvárrendszer, közte Segesd elvesztése Kanizsa létét veszélyeztetné.³³⁰ 1555-ben szerepel a *fortalitium Segesd* megjelölés,³³¹ illetve *castellum*, Báthory András birtokaként.³³² A környék neves birtokosa és jeles végvári tisztje, Tahy Ferenc főkapitány Vízvárról írja Zichy Istvánnak:³³³ ...Segesden...de Babolchiában csak annyian sincsenek, ki elég lett volna a háznak megtartására szükség koron...hogy az tisztartók megfelelnek (félni kezdenek!) Segesd-ben és kétségbe esnek, kezdik az házat (a végvárat) felgyújtani.” Tahy fél a segesdi póroktól is, ne hogy ők szerezhessék meg a véghelyet...Nádasdy Tamás is úgy ír Segesdről, mint fontosabb somogyi várról. A segesdi *fortalitium*-ban lévő tisztartók egyike, Somogyi Benedek *provisor* 1556-ban Nádasdy Tamásnak a török támadásról írt. 1557–1563 között babócsai összeírásban Segesd *castellum* adózási viszonyai is említésre kerültek 1559-ben pedig a stájer rendek zsoldján Székely Lukács 100 lovasa szolgált itt.³³⁴

1566-ban Szigetvár elestének hírére Segesd magyar katonasága is elmenekült, előtte felgyújtotta és lerombolta a várat. Ezt 1570-ben építette újjá a török, amihez felhasználta a segesdi egyházak téglá- és kőanyagát.³³⁵ Segesd a törökök egyik legfontosabb dél-dunántúli erőssége lett. 1574-ben a segesdi törökök Kanizsa elleni támadását torolja meg Zrínyi György egy ellentámadással. 1577-ben náhijé központként szerepel. 1570–1590 között a segesdi úgynevezett átkelési adót is említik.³³⁶ 1580-ban a segesdi törökök próbálják meg a csákányi várat elfoglalni. 1581-től pár évig, Berzencével és Babócsával együtt, önálló úgynevezett részsandzsákhoz tartozik.³³⁷ 1586-ban újra a magyarok támadják meg Segesdet. 1589-ben a kanizsai vitézek három évre elfoglalták, de 1591-ben a szigetvári bég

váratlanul rajtaütött a Mária mennybemenetele ünnepén lerészegedett magyar őrségen, a várat és a községet felgyújtotta, majd visszavonult. 1594-ben Zrínyi György támadása elől menekült el Haszán aga, Segesd parancsnoka, úgy, hogy a várat is felgyújtotta. Kanizsa elfoglalása előtti harcokban újra elpusztult a vár. Újjáépítésére egyhamar nem került sor, mert 1600-ban Zrínyi György azt tervezte, hogy „Segesd vár romjait kijavítják és katonaságot helyeznek el benne.”³³⁸

Kanizsa 1600. évi elfoglalásától kezdve stabilizálódik a segesdi török vár helyzete. 1664-ig a törökök egyik legjelentősebb, Kanizsa elővárának számító erődítménye volt. 444, illetve 500 fős őrségével a vilájet egyik legjobban őrzött vára. Zrínyi téli hadjárata során a magyarok elfoglalták, majd a nagyvezér ellentámadása elől kiűrtették és felgyújtották.³³⁹ Az ekkor készült várbrázolás, illetőleg alaprajz jól tükrözi, hogy a palánkvár és az alacsonyabban lévő mezőváros egymáshoz kapcsolódó erődrendszerrel rendelkezett. Az alaprajz négy erődítésrendszert mutat. A vár eredetileg egy 14–15. századi U alakú kastélyszárnyból és a hozzá csatlakozó külső sánc- és árokrendszerből állt. A középén lévő téglalap alakú ún. nagytorony, a körülötte lévő épületekkel a 13–14. századi időszakhoz sorolható. A 15. század elején már a vár tornyos lakószárnya is emeletes lehetett. Ekkortól történhetett a reneszánsz jellegű átalakítás.³⁴⁰ Ez tükröződött az 1979-ben, Magyar Kálmán által megtalált sírkövön, amely Báthory Kataliné volt és eredetileg az ún. felsővárban lévő kápolna helyén lehetett. A kápolna gótikus, illetőleg 1319–46-os periódusához tartoznak a Felsőlendvai család ott előkerült sírkövei. Ez az ún. várkápolna alapjaiban még az 1960-as évek elején is meglehetett. A vár több fontos építményével ekkor bontották el, ami megmaradt belőle a ferences kolostor 18. századi építkezése után.³⁴¹

Magyar Kálmán 1981-ben a vár helyén végzett régészeti kutatásai során előkerült az Árpád-kori (11–13. századi) vár 4–5 m mély és hasonló szélességű V alakú sáncárka. Ez a nagyjából ovális Árpád-kori vár magába foglalta a lakótornyot és a korai lakószárnyat, majd a középkori kastély épületeit is. Ennek külső erődítményei, különböző ágyútornyai és palánkrészei már ezen kívüli nagyobb területen helyezkedtek el.³⁴²

1664–1666 táján Evlia Cselebi egy jellegzetes török végvárat, palánkvárat ír le: „Kanizsától északkelet felé bozótos helyeken, hegyeken, félelmetes és veszélyes utakon, mocsarakon, tavakon nyolc óra alatt keresztülmenvén Szegesvár (Segesvár) várához érkeztünk.” Cselebi szerint a várat I. Ferdinánd király (1527–1564) építette. 1594-ben III. Mehmed szultán idejében a magyarok felégették és a földdel egyenlővé tették. 1595-ben Haszán pasa építtette meg újra. Az 1664–1666 táján termékeny vidéken lévő, hegyes és erdős hely szélén állt a háromszoros sővénykerítésű palánkvár, amelyben az ötszáz katona állomásozott. Ez a kanizsai pasának ún. „vajdasága és bírói helytartósága, határszéli szigete”³⁴³

Ez a török leírás nagyjából megegyezik az Esterházy Pál Mars Hungaricusában közölt, 1664-es ábrázolással. Segesdet Zrínyi Miklós úgynevezett téli hadjáratában – az eszéki híd felégetése után – február 9-én érték el. A török az ostrom előtt megadta magát. Segesdről a magyar sereg téli szállásra szétoszlott.³⁴⁴ Takács Ince közli, hogy „amikor 1687-ben Segesd várát a töröktől visszafoglalták, amelyet a

török épített, a keresztények az elfoglalt várba, a mai Felső-Segesd magasabban fekvő területeire (a kolostor és a templom környéke) hatoltak és megszállották azt. Mivel minden rombolás ellenére a vár falai és épületei részben még álltak, ezért csak a vár épületein-romjain kívül telepedtek meg a ladislaita ferencesek. Ugyanitt szerepel, hogy a német-magyar várőrségnek 1688-tól a ferencesek a lelkészei.³⁴⁵ Az 1690-ben készült összeírásban még *castrum Segesd* szerepelt.³⁴⁶

Az 1703–1704 közötti ún. rác támadás ellenére a vár maradványai 1733–1748 között is még láthatók voltak. 1812-ben Felsősegessddel kapcsolatban jegyezték fel: „Úgy tartják, hogy valaha híres volt ez a hely; ezt bizonyítják az egykor erős sáncok és falak közé épített vár maradványai is.”³⁴⁷ Nyomait megtalálták még 1864-ben, sőt a 19–20. századforduló táján is. Csánki ekkor már azt írja: „az egykori török erődítmény falai jelenleg már alig állapíthatók meg. A tulajdonképpeni főerőd a jelenlegi kolostor, templom és az Erzsébet-kert helyén állhatott, ahol néhány ásónyomnyi mélységben várfalakra és torony maradványra akadtak”. 1960-as évek első felében a víztorony építésekor bontották szét a megmaradt várépítményeket.³⁴⁸

2. Vár II. (Erődített mezőváros)

Segesd község É-i végében, az egykori kolostor (ma szociális otthon)-tól Ny-DNy-ra 200 méterre ÉD irányú, lapos dombtető van. K-ról mély, de keskeny völgy, Ny-ról lankás domboldal határolja. É felől erősen szétszántott, 1 m magas sánc zárja le, 1,5 m mély külső árokkal. D felől jelenleg nyitott, lehordott szántóföld, a végében házak, udvarok vannak. Teljes területe kb. 150×70 m, 1,12 ha. Belső területe kb. 130×70 m, 0,92 ha

Magyar Kálmán 1981–1989 között végzett itt ásásokat.³⁴⁹ Egy városi, illetőleg mezővárosi központ, valamint azok épületegyüttese kerültek elő, a fentebb már ismertetett Árpád-kori – középkori vártól (Segesd – Vár I.) Ny-ra lévő alacsonyabb dombon, az ún. Váralján. (Pékó-, Balogh-, Baracsi-földön). É-i végén sáncsal és külső árokkal erődítették meg, amelyet a török korban a palánkvár részeként, elővárnak használtak. Osztozott a palánkvár sorsában is, legalább hét ízben felgyújtották és lerombolták. Legutóbb a betelepült lakosság által került elbontásra a 18-20. században.

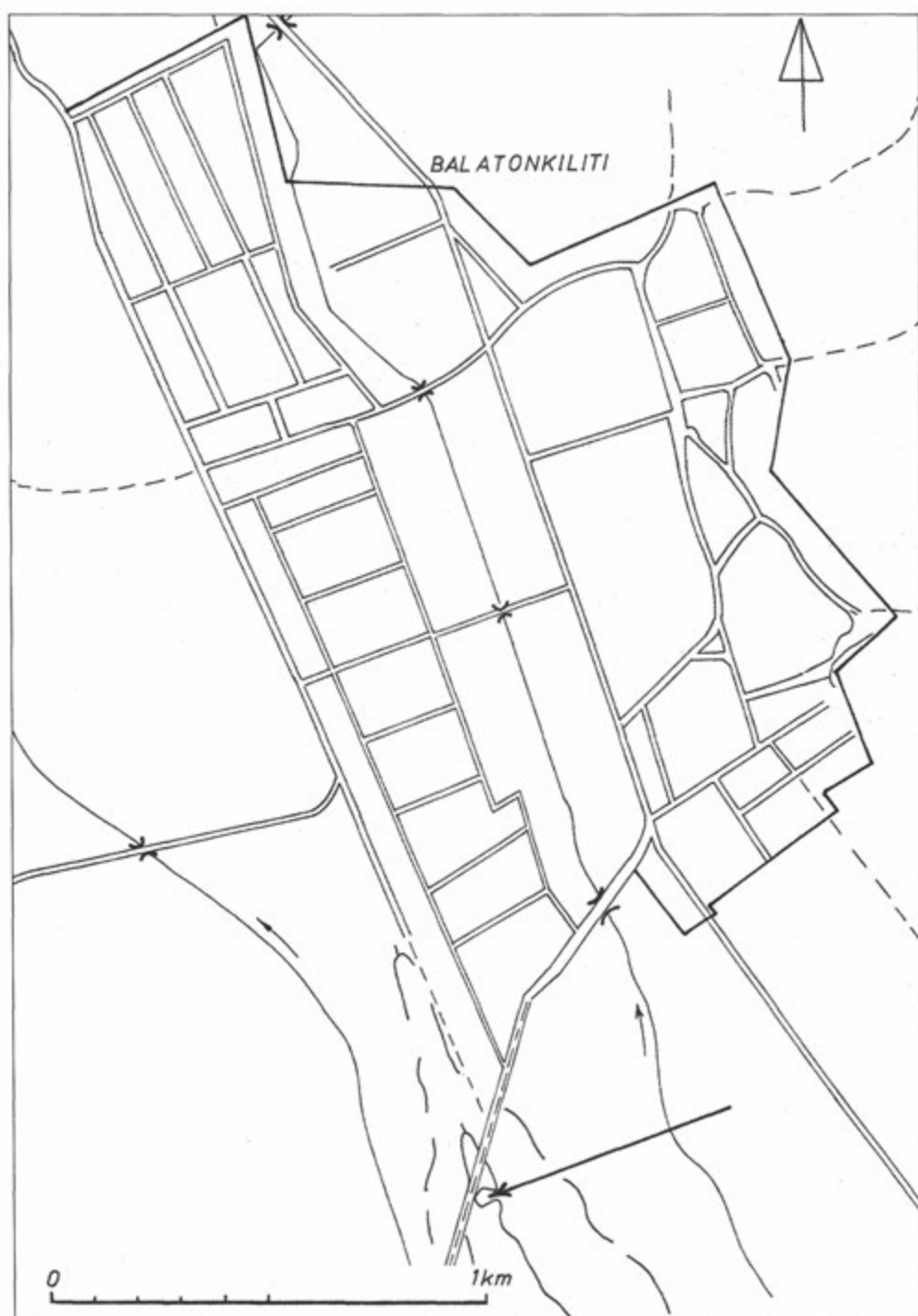
A történeti forrásokban 1330-ban és 1365-ben *civitas*-ként, majd 1389–1400 között *oppidum*-ként szerepelt a terület.³⁵⁰ 1427-, 1448-, 1455-, 1488- és 1495-ben a Marczyly, illetőleg a Báthory család *oppidum*-a, azaz mezővárosa. 1499–1556 között folyamatosan említik birtokosaikat, a város vezetőit, az ún. segesdi tanács tagjait, kézműveseit, polgárait, akik között 1241 után sok *hospes*, azaz telepes volt. Átlagosan 600 főnyi városi lakosságról tudunk, amelynek száma 1566-ra 200–300 főre csökkent. Ismert a török „porták” száma is 1554–1599 közötti időből. Egy-egy időszakban 5–80 közötti adózóval számolhatunk. Ez nagyjából állandósult, mert Evlia Cselebi 1664-ben 300 segesdi rájáról írt.³⁵¹ 1474-ben szerepelt először

a Szent Mihály plébániaegyháza.³⁵² Egy évszázaddal korábbi időből (1389–93) a város piacterén Zámbo Miklós *curia*-járól és egy szűcs házáról van adatunk.³⁵³

A régészeti kutatások ezen az erődített helyen meghatároztak egy 500×300 méteres, téglalap alakú városmagot. Itt az Árpád-kor földszintes, egyszerűbb házai álltak. A korai díszesebb épületekhez különböző formájú idomtégglák tartoztak. A 14–15. században az egyszerűbb házakat részben elbontották, illetőleg gótikus stílusjegyek szerint újjáépítették. Feltártak egy rangosabb, legalább két-három szintes, 14–15. századi konzolos és gótikus faragványokkal ellátott, 6,4×9,5 m alapterületű kúria pincerészét. Ehhez hasonló épületek falmaradványai a piactér É-i, K-i és Ny-i oldalán is előkerültek. D-en volt a mezőváros – 1984-87-ben megtalált – temploma és temetője.³⁵⁴ Az 1690-ben, tehát közvetlenül a töröktől való visszafoglalás után készített összeírások szerint: *castrum dirutum Segesd manet in certo quondam colle sive monticulo penes quem per fluit fluvius Rinya...exstant...quidem...és az is, hogy in eodem castro certi murati destructi parietes, fossatum et antiqua moenia penes quod castrum iacet certum oppidum...habet ecclesiam cum perietibus, non pridem desolatam*. A lényeg az, hogy a Rinya melletti várban bizonyos lerombolt kőfalak, árok/sánc és régi kőfal építmény létezett. A vár mellett vagyon bizonyos *oppidum*, mezőváros, amelynek fallal kerített egyháza van, amelyet nemrégén hagytak el.³⁵⁵

A terület ÉK-i részén került elő egy nagyobb és több osztású épület alapfalának maradványa. Az itt megtalált megpörköldött gabona magvak alapján egy felgyújtott magtárt tártak fel. Ettől D-re, a templom közelében állhatott a plébánia épülete, illetőleg a plébános háza. A temető körül a KNy tájolású, koporsós sírok feküdtek, 14–15. századi mellékletekkel. Tőlük DNy-ra egy temetőkápolna téglafalai is mutatkoztak.

Az előkerült Árpád-kori kerámiák és építészeti emlékek alapján már az Árpád-korban itt lehetett a város, a *civitas* városmagjának sánccal, árokkal erődített területe. Kiderült az is, hogy a későbbi, gótikus „paloták”, házak 1526-ot követően, majd 1570, vagyis a török megszállás után legalább öt-hat esetben leégtek, elpusztultak. Ezekről a központi épületektől távolabb, a sáncerődítmény közelében körben álltak az egyszerűbb, agyaggal betapasztott fa- és fonatos, ún. paticsos épületek. Mellettük még egyszerűbb, részben deszkából, gerendából és cölöpökből készített építmények, fészerek, ólak, istállók és tároló gödrök is voltak. Különböző iparosok, kovácsok, ötvösök, fazekasok műhelyei is előkerültek. Az É-i, ma is látható sánc közelében egy 16–17. századi fazekasműhely, a K-i szélén pedig egy kovácsműhely maradványai mutatkoztak.³⁵⁶ Az ásatás megfigyelései szerint a törökök idejében bekövetkezett egy-egy pusztulás után egyszerűen elegyengették, feltöltötték a területet. Lebontották, illetőleg romosan, vagy átépítve tovább használták a korábbi, magyar időszak épületeit. A törökök egyszerűbb, de nagyobb méretű, többosztású téglá, vagy paticsházakat emeltek több ízben is, körülbelül 1690-ig. A lakosság menekülése több szakaszban, időnként nagyon gyorsan történt. Ezt tanúsítja a Zrínyi-féle 1664-es hadjárat idejéből előkerült kovácsműhely teljes, több mint 50 darabból álló, elrejtett szerszám- és árukészlete, valamint több más tárgy, köztük a különböző padlószintek alá elásott pénzletek is.³⁵⁷

Balatonkiliti D-i végétől D-re 200 méterre alacsony dombos terület legmagasabb részén van, erősen szétszántott területen.

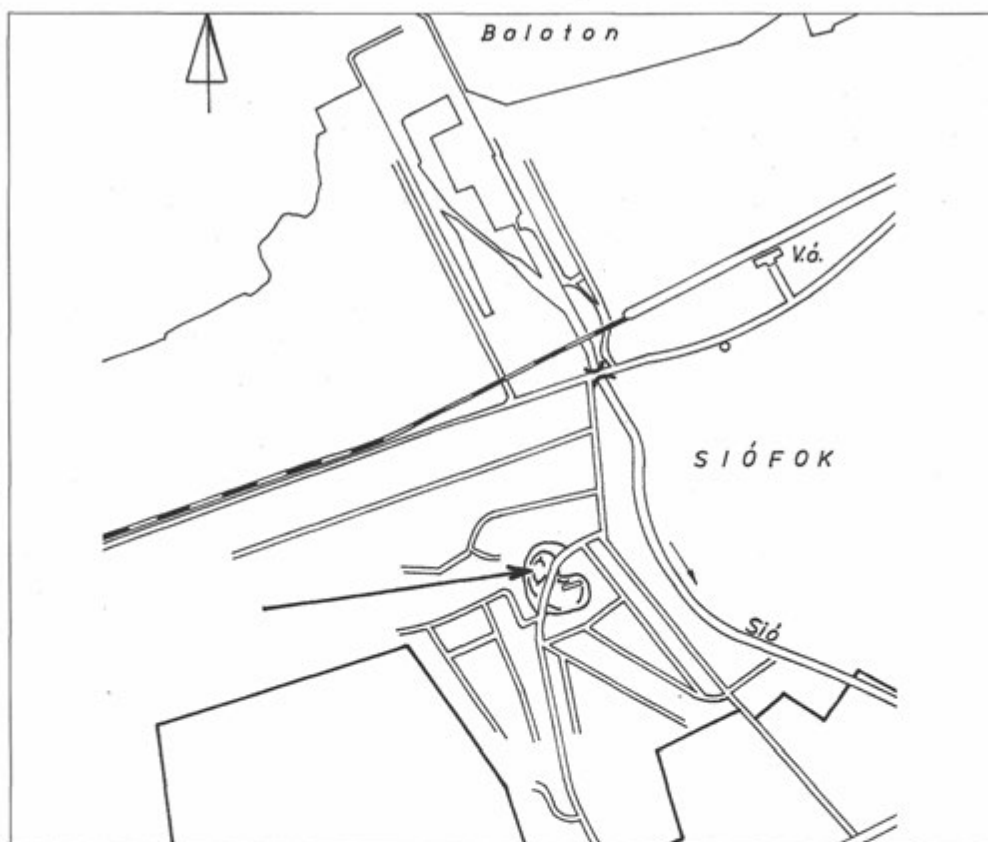
Mesterségesnek tűnő, 2–3 m mély, kerek mélyedést vesz körül erősen szétszántott, alig felismerhető sánc, amely K felé, a lejtős oldal irányába, nyitott. A középső rész a sáncon túli, közvetlen környezetnél is 1–2 méterrel mélyebben fekszik. A sáncon kívül ároknak nincs nyoma. Ny-i szélét egy ÉD irányú földút és a mellette húzódó mesterséges rézsú elpusztította, de a domborzati viszonyok alapján valószínű, hogy erről az oldalról, tehát Ny felől is nyitott volt.

Az egész objektum átmérője, a lepusztult sánc középvonalán mérve, kb. 65 m. A friss szántásban alig néhány, jellegtelen cserepet találtunk. A déli oldal sáncának K-i végén, kb. 15 m átmérőjű területen, kő és erősen meszes habarcstörmelék egy kis épületre enged következtetni.

Történeti adatot nem ismerünk,³⁵⁸ kora bizonytalan.

1705 március 31-én Károlyi Sándor kuruc vezér dunántúli sikertelen hadjárata végén Kilitinél figyelmetlenül táborozott, Hannibal Joseph Sigbert Graf von Heister császári serege meglepte, a kurucokat szétszórta, Károlyi Paksnál menekült át a Dunán.³⁵⁹

A Kilitinél említett kuruc tábor helyét nem ismerjük. A fent ismertetett Földvár szokatlan, a középkori várakétól elütő jellege alapján esetleg a kuruc táborral azonos.

Vár

Siófok belterületén, Balatonkiliti északi végében, a kórház mellett keletre emelkedő dombon áll az egykori uradalmi magtár nagy épülete. Hagyomány szerint itt törökkori vár volt, a Sió mai medrétől Ny-ra 200 méterre. Az itteni egykori régi temető és a Kaposvár felé vezető országút miatt erősen bolygatott terület, várnak határozott nyomai nem látszanak. 1907-ben Kuzsinszky Bálint a Zsidótemetőtől É-ra lévő vasúti őrházról D-re vastag kőfalmaradványokat, Sági Károly szerint a 17. század első felében épült – foki Törökvár maradványait találta meg. Szerinte ez a Törökvár nem az ún. Granárium-nál található vár.³⁶⁰ Ugyan a magtár Sió felé eső oldala mellett 1970-ben akkori agyagbánya falában egy V alakú, feltöltődött árok keresztmetszete látszott. Vagyis elképzelhető az is, hogy a magtárnál csak az Őrháznál lévő Törökvár kisebb elővára, az úgynevezett tarisznya vára állhatott csak.

A törökök Buda 1541. évi elfoglalása után szinte azonnal megkezdték a Balaton déli partjának meghódítását. 1543-ban Fok vidékén a tatárokkal vívott csatában

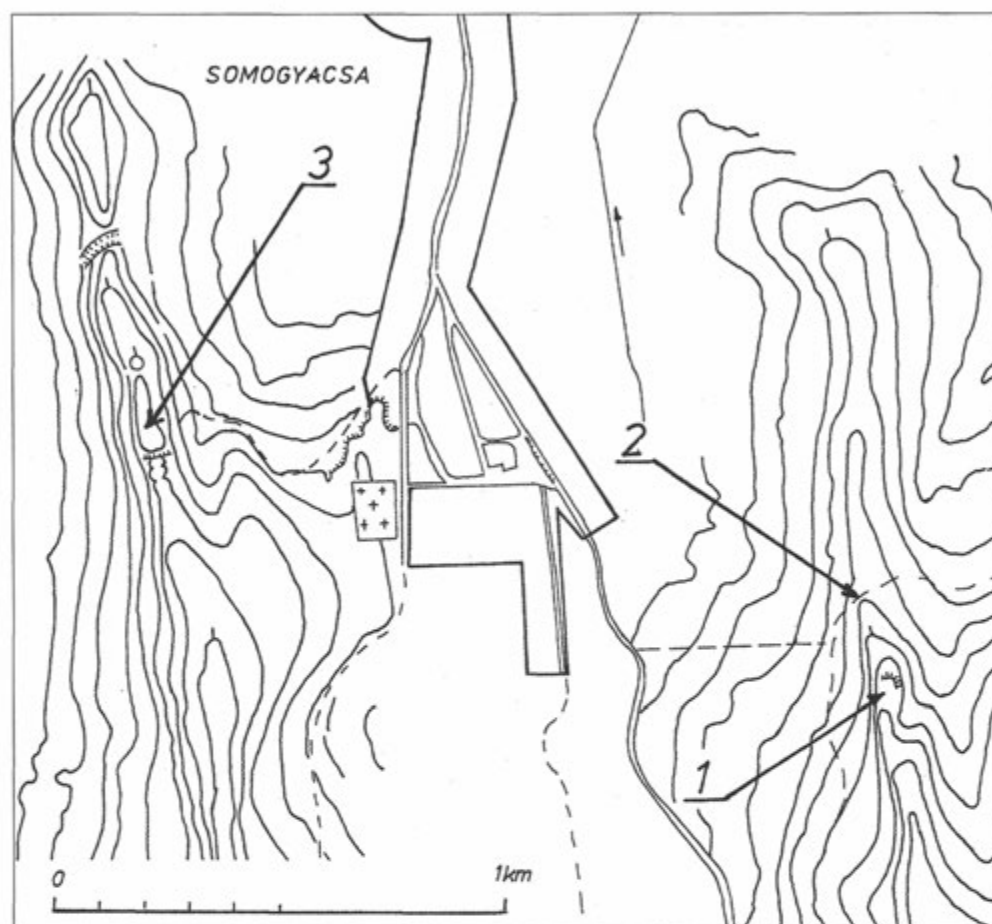
esett el Nádasdy Tamás egyik alvezére, Kápolnai Ferenc. 1557-ben a törökök fel dúlták Fok környékét. A 16. század végéig a szemesi Bolondvárnál állomásoztak a török sajkások. A 17. század első felében viszont már kiépült a foki hadikikötő és annak védelmére az úgynevezett Törökvár.

A Sió akkori kettős torkolatánál az 1610-es években épült fel az erősség. Első írásos említését 1619-ből ismerjük: „...az Törökök a végzés ellen (t.i. a zsitvatoroki békekötés tiltó rendelkezése ellenére) efféle erősségeket építöttek. Az Dunántúl Fokot az Balaton mellett, holott annak előtte (ott) erősség nem volt.” Veress D. Csaba szerint: „az erősség magja a mai siófoki kórház közelében álló és egy *Granarium*nak nevezett dombon volt. Körülötte mocsaras terület „terpeszkedett”, keleti oldalán volt a Sió, ahol a törökök balatoni hadi naszádjai és sajkái állomásoztak. Bél Mátyás 1731-ben erről az alábbiakat írta: „...A török a Sió folyó szöge (foka) előtt, ott, ahol a tóból kiömlik, egy védművet létesített, s azt mindaddig őrizte, amíg a Bécs alóli viasszorítása (1683) nyomán kiűriteni nem kényszerült.”

A foki (siófoki) erőd és megerősített kikötő a balatoni török hadihajós flottilla legfőbb bázisa volt, ahonnan sorozatos támadásait indította a Balaton északi partvidéke ellen. Hegyi Klára szerint 1613-ban Fokán (Siófokon) 57%-ban keresztények szolgáltak. 1628/29-ben a koppányi szandzsák katonái között a foki martalócok is szerepeltek. 1640-ben, 1647-ben Tóti Lengyel Gáspár szigligeti kapitány levelében is szerepel a foki török erőd és az 1000 ember átszállítására alkalmas, sajkákból és apró hajókból álló foki török hajóhad. 1657-ben a török innen támadott a Balatonon át. Félelmetes lehetett ez a török hajóhad, mert még a keszthelyi palánkon kívül élő polgárok is kénytelenek adózni a foki török parancsnoknak. Erről az 1651. március 9-én kelt budai defterből tudunk. Az 1683-as Bécs alatti vereség következtében elvesztették itteni erős pozíciójukat a törökök. 1684 szeptemberében Babócsay Ferenc veszprémi főkapitány Vázsony és Tihany 10–10 hajdújával a Balaton déli partvidékén a Sió torkolatáig nyomult előre s elfoglalta a foki török erődöt és megerősített kikötőt. Ekkor a tihanyi őrség a várat kifosztotta, mint Babócsay október 5-én Zichy István győri vicegenerálisnak a következőket írta: „...a nagy jó malomnak vasszerszámát, azon kívül ott bent is ajtókat, sarokvasakat, pántokat...egyeket elhordták... A török olyan gyorsan menekült, hogy még tíz mázsa muníciót is a várban hagyott...”. 1704-ben a foki elhagyott török végház még állt.³⁶¹

1705 novemberében Bottyán kuruc generális a Sió vonalában Fok (Siófok)-nál és Hídvégnél erős sáncokat ásott La Rivière francia hadmérnök vezetése mellett. A munkához Veszprém, Somogy és Tolna megye parasztságát rendelte ki. Ezzel biztosította a közlekedési vonalat a Dunántúlon tartózkodó kurucok számára a Balaton és a Duna között Simontornyán és Dunaföldváron át. A Sió-vonal parancsnoka Domokos Ferenc volt. Ez a védővonal 1706 februárjában is szerepelt a hadmozdulatokban.³⁶² A foki kuruc kori sánc helyét sajnos nem ismerjük, de lehetséges, hogy a török időkben hátra maradt itteni erődöket: a magtárnál és az Őrháznál megtalált Törökvár maradványait használták fel.

1-2. Kócos-hegy

A várat Wosinsky Mór említi először. Somogyacsa község D-i végétől K-re 700 méterre, ÉD irányú, keskeny hegygerincen van a vár.³⁶³ A gerinc közepe táján mélyen bevágódott kocsíúttól (Wosinsky ezt említi „Yaskapu”-nak) D irányába fokozatosan emelkedik a gerinc. 180 m után érünk el egy mély sáncárkot, ebből emelkedik ki a hosszúkás alakú hegytető, amely már a vár területét jelenti. A hegyen régebben intenzív földművelés folyt, jelentős mértéken megváltoztatták a felszínt, ezért a vár nyomai nehezen ismerhetők fel. A plató eredeti szélét a Ny-i oldal

elmosódott pereme jelzi. K-i szélét ma függőleges szakadék jelenti, de ez újkori lefaragás nyoma, amikor az alatta K-re elterülő szántóföldet ezáltal megnagyobbították.

A várbelső D-i végét nem lehet pontosan megállapítani, mert a hegytetőt is művelték. Déli irányban letolták az eredeti peremet, az egykori szántóföld enyhe lejtővel ér le a sáncárokba, ezáltal nagyrészt feltöltve azt. A D-i sáncárok külső szélén magas sánc keresztezi a hegygerincet, a túloldalán újabb mély sáncárok következnek. Ezeket a részeket a földművelés nem érintette. Tovább már a hegygerinc egyre magasodó része folytatódik.

A vár tehát egyrészes, É-i végén egy, D-i végén két árokkal, utóbbiak között egy magas sánccal. A két hosszanti oldalat az egykori földművelés erősen megváltoztatta, több helyen látszanak az felhagyott parcellák szélei. K-i aljában széles terasz van, egykori szántóföld nyomaként, ennek megnagyobbítására faragták le a várbelső K-i oldalát, a szélén ma nem látszik erődítésnek nyoma, ennek vonala eredetileg nyilván beljebb volt.

A várbelső pontos méreteit ma már nem állapíthatjuk meg, hossza eredetileg kb. 26, szélessége kb. 18 m lehetett. Az É-i árok mai szélessége 19, a D-i külső árok szélessége 16 m. Történeti adat nincs, jellege alapján középkori.

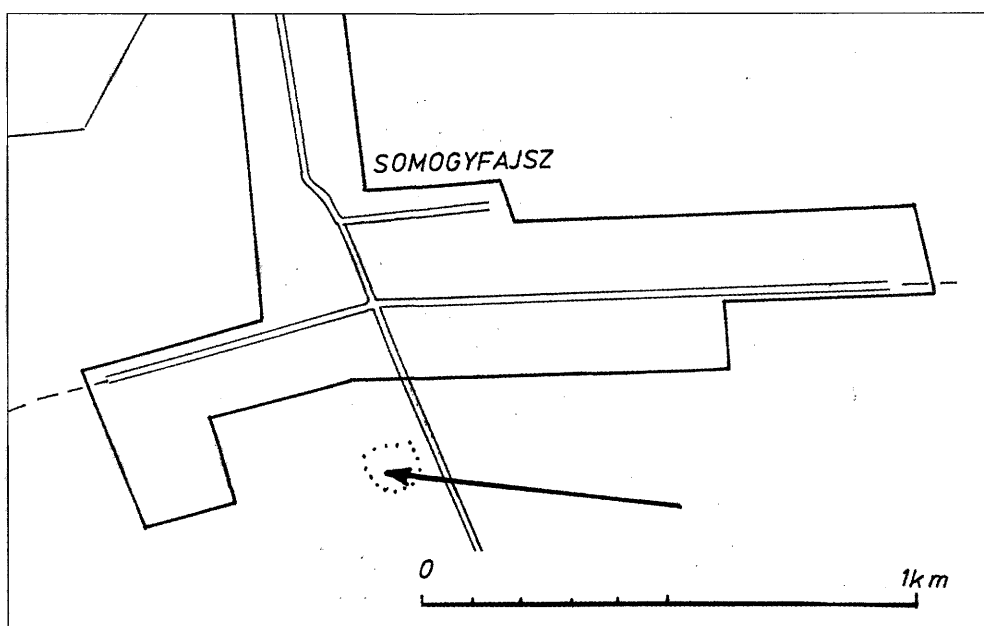
3. *Pogány-domb*

Somogyacsa község Ny-i szélétől Ny-ra kb. 500 méterre vonul az ÉD irányú, viszonylag keskeny Pogánydomb nevű gerinc. A vár két nagy, önálló részre oszlik, mindkettőt sánc és árok veszi körbe. A gerinc folytatásától mindkettőt további elővédművek is elválasztják. A D-re eső várrészt kis „elővár” és két árok, az É-ra esőt egy igen mély árok és hosszú sánc.

A D-re eső fő várrész belső területe viszonylag egyenletes, hossza 47, legnagyobb szélessége 23 m. Az É-ra eső fő várrész egészen más jellegű. A gerincet két magasan fekvő, rövid árok három részre osztja, szélességük kb. 15 m., hosszuk 15–20 m, de az É-i részén lévő harmadiknak mindössze 5 m. E három részre osztott főrésszel teljes hossza 65 m.

A vár teljes területe 245×70 m, 1,48 ha, ebből a belső terület 150×23 m, 0,27 ha.

Történeti adatot nem ismerünk. Wosinsky Mór foglalkozott a várral, átvette Rómer Flóris rajzát, de megjegyezte, hogy az hiányos, öt részt különböztetett meg. Kisebbség ásatást végzett, őskori cserepek mellett korongolt „népvándorlás kori”, hullámvonaldíszes, vastag peremű cserepeket is említett. Ezek – véleményünk szerint – inkább korai középkoriak lehettek. Wosinsky említ még egy római feliratos kő kis töredékét is, továbbá több vasdarabot.³⁶⁴ 1994-ben Miklós Zsuzsa a vár felmérésében résztvett, közben több kavicsos anyagú, középkori fazékkaldalt talált.³⁶⁵

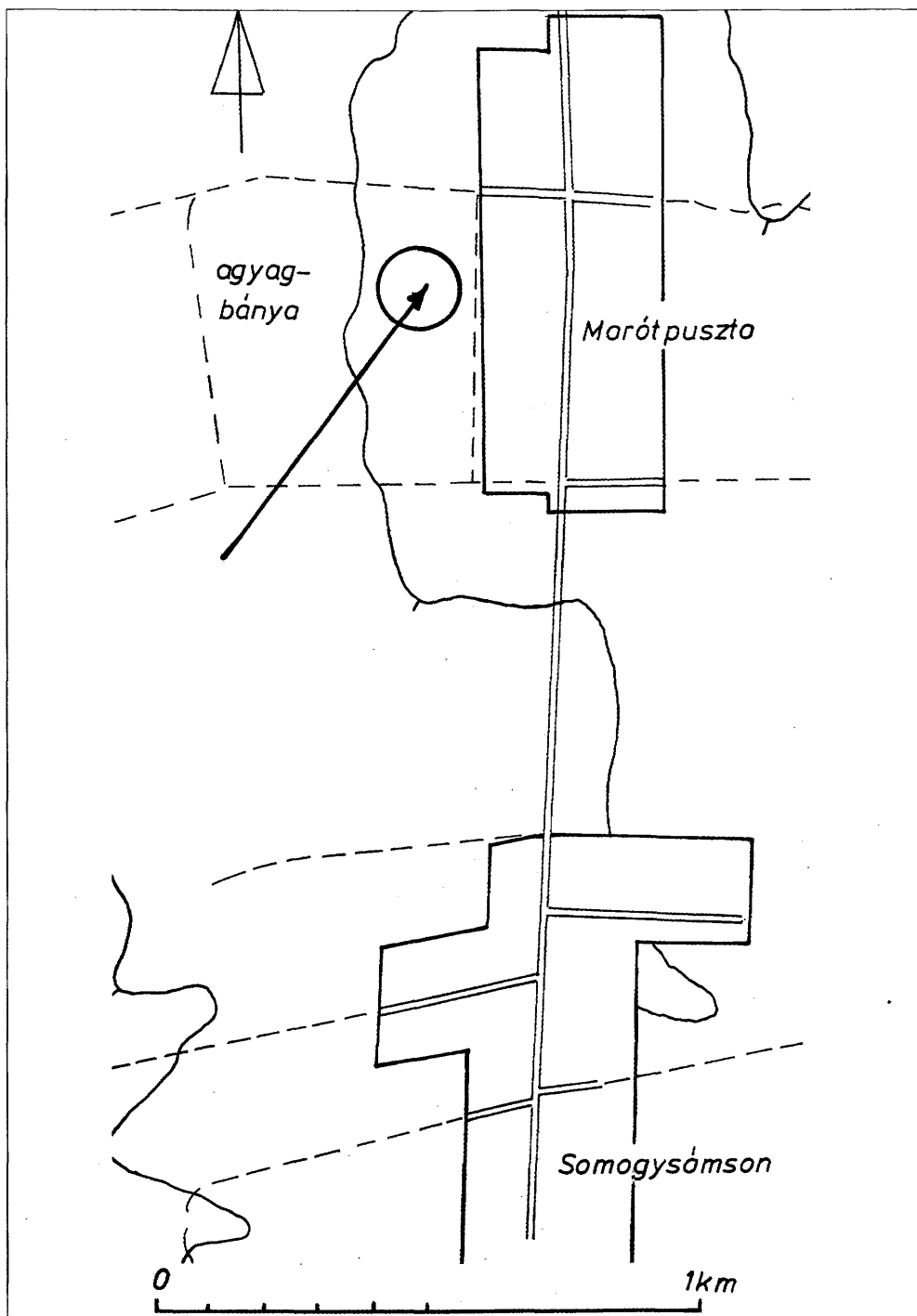

Somogyfajsz község D-i szélétől D irányában 300 méterre, a Sörnye-pusztá felé vezető földúttól Ny-ra 100 méterre emelkedik az erdővel benőtt vár dombja. A vár alakja téglalap, lekerekített sarkokkal. DNy-i sarkát 30 m hosszan lebányászták, ez a rész teljesen elpusztult, de a vár többi része jó fenntartású. Belső szélén sánc fut körbe, belső magassága 0,5–2 m között váltakozik, ezáltal a vár belső területe mély fekvésű. A sánc felszínén mindenhol sok téglatörmelék hever, ezek szerint téglából épített várfal védte a belső területet.

Körös-körül mély árok övezi, szélessége 11–14 m, mélysége a belső területhez viszonyítva 2,5–3 m. Az árok az ÉNy-i és DK-i sarokban összeköttetésben van egy-egy azonos mélységű kivezető árokkal. Mindkét kivezető árkot csak 20–30 m hosszan lehet követni, mert folytatásukat a vár körüli szántóföldön már betemeték. Az egész várat sűrű erdő borítja, de jól áttekinthető.³⁶⁶

1984-ben Miklós Zsuzsa egy kora Árpád-kori, bekarcolt hullámvonallal és csigavonallal díszített perem és válltöredéket, több késő középkori – törökkori fazékdarabot, valamint egy szürke, tál alakú kályhaszem töredékét talált a vár területén.³⁶⁷ Györffy György a név alapján korai időkre gondolt és feltételezte, hogy Jutas fia Fajsz itt egyik udvarhelyét építtette fel.³⁶⁸ Véleményünk szerint a vár feltehetően késő középkori eredetű. De első említését 1542-ből ismerjük, amikor a Fajszai családból származó Somlyai Péter leánya, Anna egy birtokrészt adományozott a vetehidai pálosoknak. Építtetője feltehetően Fajsz János volt 1492–1532 között. 1548-ban a helytartótanács tervezete említi.³⁶⁹ Elpusztulásának idejét a törökök 1550-es években vezetett hadjáratára tehetjük.³⁷⁰

SOMOGYSÁMSON-MARÓTPUSZTA

Somogysámsontól É-ra, Marótpusztá területén, a település egyetlen utcája, a Kossuth Lajos utca Ny-i oldalán, a 39–51. számú házak kertjének a végében, illetve a kertektől Ny-ra kezdődő szántóföldön feküdt a Marót-vár, az úgynevezett Vári-dűlőben. Területén 1973-ben Bakay Kornél, Füzes E Miklós és Horváth László őskori és középkori edénytöredékeket talált. A lelőhely kiterjedését K–Ny irányban 400, É–D irányban 200 méterben határozták meg.³⁷¹

2000 májusában téglagyártáshoz való agyag bányászása közben csontvázak kerültek elő. A bányászásra kijelölt területen Költő László végez feltárásokat 2000 óta. A 2000–2002 között folytatott kutatás során sikerült feltárni egy 15–16. századi földvár sáncárait is, amelyet egy 5×5 méteres toronnyal ellátott, négyszögletes szentélyzáródású templom megerősítésére készítettek. A több periódusú templomot és temetőjét egy négy sarokbástyás földvárral erősítették meg. Oly módon, hogy a DNy-i bástyát és a K-i, valamint a Ny-i sáncot részben ráépítették a temető korábbi sírjaira. A templomot, illetve a temetőt kerítő, korábbi, sekélyebb árkot betöltötték. A sáncot belülről támasztó, egyetlen cölöpsor árkát beleásták a temető szélső sírjaiba. Maga a sánc is részben a temető szélső sírjai fölé épült. A betöltődött kisebb árok helyett a sáncon kívül egy mélyebb árkot ástak. A földvártól D-re 186, a várral egyidős objektum (köztük gödrök, kemencék) került elő.

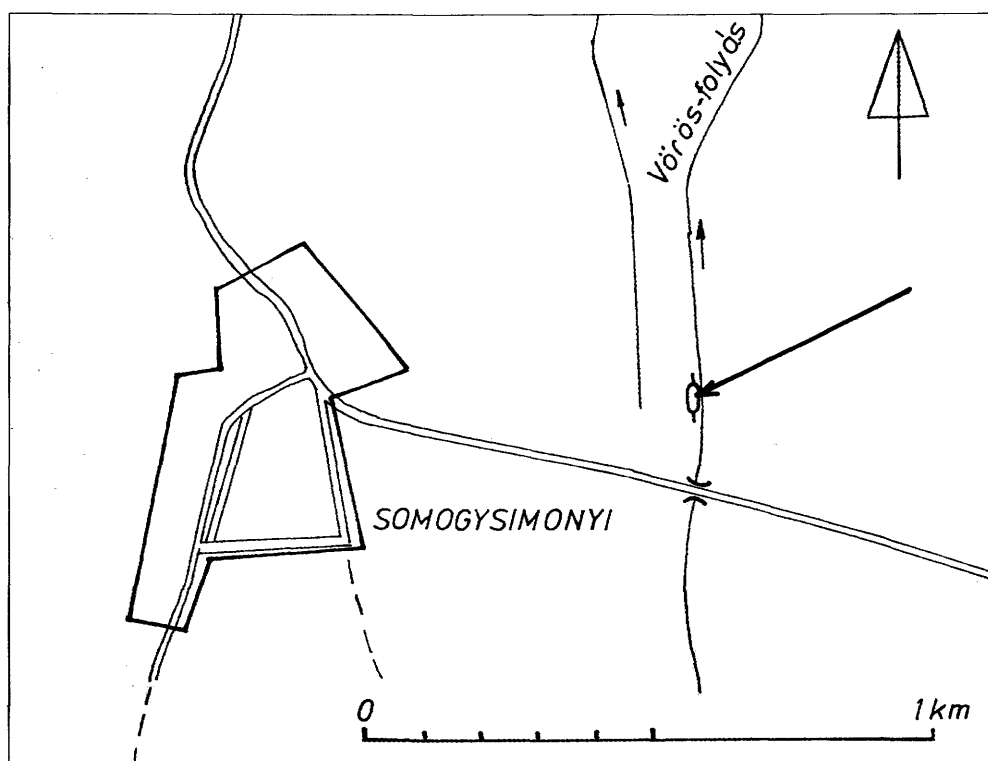
A vár belső átmérője kb. 30×30 m. Bejárata valószínűleg a D-i oldalon volt. A nyomokból ítélve az egész erődítményt még a 16. században elpusztíthatták. A vár melletti település tovább élt, a 17. századig biztosan. A templomból csupán a kiszedett falak alapárkai maradtak meg. Legjelentősebb leletek: a 16. század sírjai, dénárok 1514–1525 közötti időből, egy ólomból öntött kereszt (zarándokjelvény) töredéke, ezüst- és rézspirálos, gyöngyös díszítésű, bogláros párták, veretes öv, könyvtábla veretek, egy terrakotta pecsét töredéke.³⁷²

Költő László a feltárásokat 2001- és 2002-ben folytatta. A templom és a sírok feltárása mellett a törökkori vár sáncrendszerének és az ÉK-i bástyának cölöpszerkezetét, valamint a földvár É-i és K-i kiterjedését is tisztázta.³⁷³

Marót várat 1548-ban a helytartótanács tervezete említi, majd 1552-ben is szerepel.³⁷⁴ 1555-ben Nádasdy Tamás nádor végházként és *castellum*-ként említette, amely nagymaróti Komornyik János birtokában volt.³⁷⁵ 1556-ban, Szigetvár ostromával kapcsolatban a Lazius-féle térképen is szerepel. Ez év decemberében Magyar Bálint innen írt levelet Nádasdy Ferencnek.³⁷⁶ Egy 1559 februárjában kelt levélből Marót megerősítéséről is tudunk.³⁷⁷ 1566-ban magyar őrsége felgyújtotta és elhagyta a várat.

Utána többet már nem említik.

SOMOGYSIMONYI

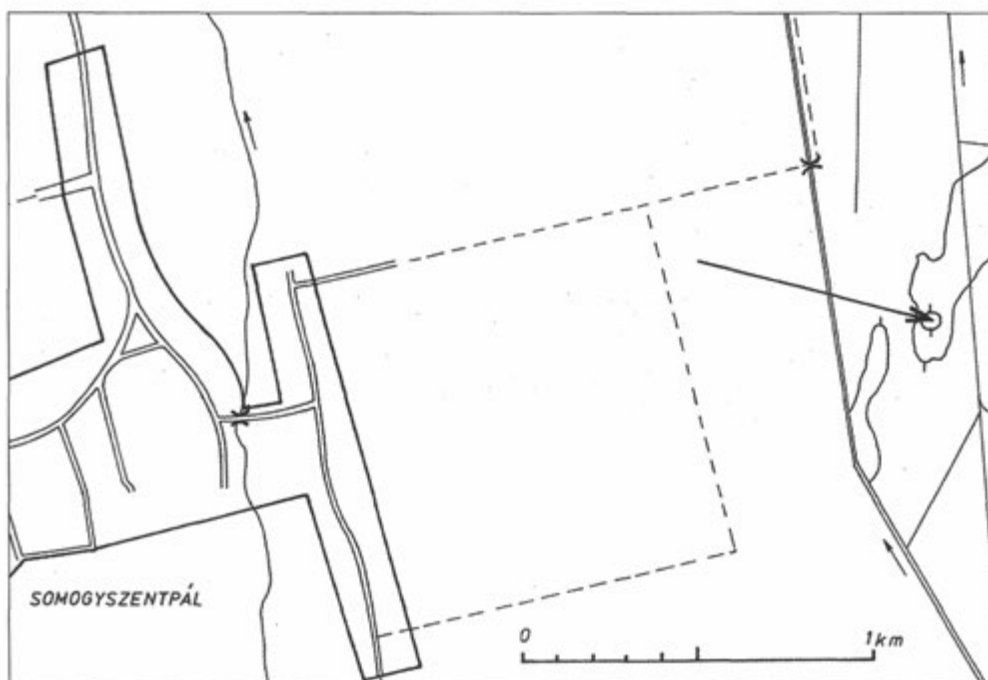

Várbely

Somogysimonyi község K-i szélé alatt egykor vizenyős terület van, középen folyik É–D irányban a Veres-folyás nevű patak, ma már szabályozott mederben. A patak bal partja mellett, a községtől K-re 500 méterre, az országút hídjától É-ra 200 méterre emelkedik a Várbely kis dombja.

A vár eredetileg ovális alakú volt, a patakmeder szabályozása során azonban a töltéssel a vár K-i szélé melletti területet a várbelső magasságáig teljes hosszában feltöltötték. Ezért a várnak ezt az oldalát nem ismerjük, nem tudjuk, volt-e itt is árok, vagy a vár ezen az oldalon az egykori patakmederre támaszkodott-e. A vár Ny-i oldalát árok kíséri, amely az É-i és D-i végén, a feltöltött részig kissé bekenyarodik, szélessége 8–10 m, mélysége a belső területhez viszonyítva 1–1,5 m. Az egész dombot sűrű aljnövényzetű erdő takarja, mellette rét terül el. A vár belső területének hossza kb. 35–37 m, eredeti szélessége a feltöltés miatt pontosan nem állapítható meg, 20 m körüli lehetett.

Történeti adatot nem ismerünk, jellege alapján középkori. Az 1572-ben Somogysimonyinál említett török templomerődítéskor a várnak már nem lehetett hadászati jelentősége.³⁷⁸

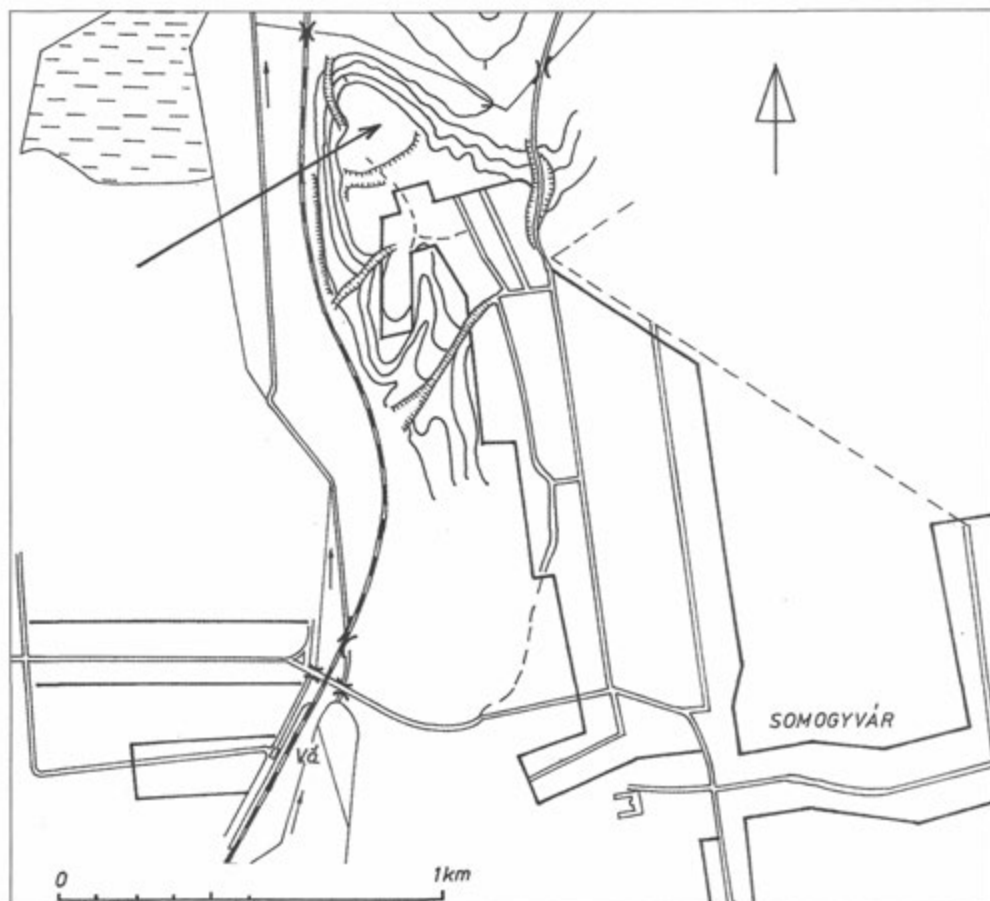

Török-domb

A területen 1970-ben Magyar Kálmán, 1972-ben Petneházy Bice végzett helyszínelést.³⁷⁹ Somogy-szentpál községtől K-re 1,5 km-re újkori csatorna, a Koroknai-vízfolyás húzódik É-D irányban. A csatornától K-re az egykori Nagyberrek egyik, mintegy 2 km széles nyúlványa kezdődik. Ma is nehezen járható, nagyobb részén vízben álló sás, nád és fű borítja. E mocsaras terület szélén, a csatornától K-re kb. 200 méterre ovális, lapos domb, a Török-domb emelkedik kerek 100 m hosszúságban, relatív magassága 3 m körüli, legmagasabb részét foglalja el a vár.

A vár területe téglalap alakú, kissé lekerekített sarkokkal. Belső területe lapos, közepén egy kisebb mélyedés van. ÉNy-i sarkába nagyobb bolygatás gödre mélyed, mellette a kidobott föld emelkedik. Köröskörül árok övezi, melynek külső oldalát lapos sánc kíséri. A Ny-i oldalon az árok alig észrevehető, a sánc pedig a DNy-i sarka körül 20 méteres szakaszon megszűnik. A sánc magassága 1 m, az árok mélysége 1,5–2 m. A vár teljes területe 59×51 m, 0,25 ha, belső területe 31×24 m, 0,07 ha.

Történeti adatot nem ismerünk, jellege alapján késő középkori.³⁸⁰

Kupavár

Somogyvár község É-i végétől ÉNy-ra 300 méterre, ÉNy felé kinyúló, háromszög alakú hegynyúlvány végét foglalja magába a vár. 1812-ben írják: „A vár maradványai hatalmas területet foglalnak el. A romok alatt barlang található.”³⁸¹ Területén 1799-ből tudunk ásatásról. 1824-, 1828–1829-ben Mátrai Gábor vezetésével folyt munka. 1885-ben Lipp Vilmos egy domborműves kőtáblát ismertett, amely a Kupavárról származott.³⁸² Az eredményeket Gerecze Péter ismertette. Gerecze 1895–1896-ban végzett nagyobb feltárást a templom maradványai között. Megfigyelte, hogy „a templom déli főfala alighanem az elhúzóódó földbástyába volt beépítve s nem később hányták a földet a templom falához.” A hegy

Ny-i, meredek oldala feletti sáncban kincskeresők nyomait találta, a sánc magasságát 5 méter magasnak becsülte, melyet szén-, fa- és cseréptöredékekkel tele földből emeltek. Megállapítása szerint a kolostor É-i fala is a „hajdani földbástyába van beépítve”, amelyben több fekete cserépedény töredéke került elő, némelyik mészbetéttel díszítve.³⁸³ Az utóbbi években 1971–1989 között Bakay Kornél vezetésével került sor a közel teljes feltárássra. A várat Virágh Dénes mérte fel, a rajzot Bakay Kornél közölte.³⁸⁴

A magas fennsík háromszög alakú kiszögellésén van a vár. A fennsík felől a lapos hegynyeregben két árok védte. Mindkettő ároknak a két vége a hegy oldalában még 90–100 m hosszan látható, köztük egy erősen szétszántott sánc maradványaival, de magassága a hegyperem felé eső részeken így is eléri az 5 métert. A hegynyereg középső részén azonban az árkok eltűnnek, teljesen fel vannak töltve, a sáncnak sincs nyoma. Ez lehet a földművelés következménye, de talán már a kolostor működése idején betöltötték.

A várnak a fennsík felé eső belső szélén is volt valószínűleg egy sánc, amely a ma alig észrevehető, széles hegynyereg fölé magasodott, de az egykori szőlőművelés azt is eltüntette. Egyedül a K-i sarok emelkedése tekinthető a sánc erősen lehordott maradványának. A várhegy többi oldala meredek, ezeken a részeken a felszínen nincs nyoma erődítésnek.

A vár teljes területe 270×180 m, 3,76 ha. A belső sánc mögötti, belső rész területe 230×190 m, 2,47 ha. Területéről őskori (mészbetétes edények kultúrája) leletei is ismertek.³⁸⁵

Az 1001–1329 között *Sumugien*, *Sumug*, *Somud*-ként említett helység. 1332–37 között már *Sumugvar* néven szerepel az írásokban, ezek szerint a 14. század elején egészült ki a „vár” főnévvel.³⁸⁶ A vár maradványait az ásatások tisztázták. Bakay Kornél 2002 nyarán tárt fel a DK-i kerek, téglából épült saroktoronyot, a mai kilátótorony mellett K-re pár méterre.

A forrásokban 1211-ben, majd 1224-ben van említés „*in territorio Simigiensis castri*”-ről. 1257-ben a vár, a *castrum* vámjá is szerepel. A hozzá vezető fontos hadiútról a Henrikfiak lázadása idején (13. század vége és 14. század eleje) értesülünk. III. Endre király seregével 1292 májusában vonul át ezen a hadiúton Zágrábba. 1296-ban a királyi seregek sikertelenül ostromolják a Henrikfiakkal szemben. 1308-ban a pápai nuncius Fra Gentile is a somogyvári erődítmény mellett vonul el. A várat 1334-ben is említi egy oklevél. Ekkortájt gyakran találkozunk az „*in oppido Symigiensi*”, az „*in civitate seu oppido castri Symidiensis*”, a „*civitatem nostrum regalem Somogwar vocatam*”, majd 1378-ban a „*civibus seu hospitibus de Somogwar*” megjelölésekkel. Az 1410. május 6-án kelt királyi oklevél szerint: „*civitatem nostram regalem Somogwar vocatam in comitatu Simigiensi habitam simul cum castro murum antiquum ibidem ad presens habenti...*”. A Marczaly család a somogyvári várost, a várat, a meglévő régi várfallal együtt kapta meg királyi adományként. Ez a királyi vár lehetett a Kupavár, amelyben 1091-től többek között a Szent László által alapított, Szent Péter és Pál, Szent Egyed tiszteletére szentelt bencés kolostor és bazilika állt.³⁸⁷

1526 után az apátságot és környékét, a Marczaly és Báthory család birtoklását felváltva, enyingi Török Bálint szerezte meg. Ezután a helyet megerősítették. 1530-ban, majd 1536-ban is említik a források Török Bálintot és fegyveres katonáit Somogyvárral kapcsolatban. 1543-ban már a Konstantinápolyba hurcolt Török Bálint családjának, feleségének és fiainak birtokában volt. Ekkor I. Ferdinánd király 15 lovas és 20 gyalogos katonára adott zsoldpénzt, majd 1549-ben még 24 fő királyi hajdúról is tudunk.

A bencések 1553 táján elhagyták a helyet, de 1555-ben még szerepelt az itteni apátság apátja is. Somogyvár védelméről sem a bencések, sem a Tahyak nem gondoskodtak.³⁸⁸

1555. szeptember közepén foglalták el a támadó török csapatok, de nem szállták meg, nem erősítették, inkább a tőle 5–6 km-re lévő, szomszédos Öreglakon építették ki az ún. laki palánkvárat. Somogyvárat nem találjuk a visszafoglalt, vagy a törökök által elhagyott erődítmények sorában.³⁸⁹ Az 1730-as években még nem volt tökéletesen romokban, mert ekkor *arx Somogy-ként* említik.

Bakay Kornél a 2002. július 1–8. közötti időben a kupavári középkori romterület ÉK-i sarkán végzett feltárásakor ennek a 16. században elkészült védelmi rendszernek a maradványait találta meg. Egy terméskő alapozású, felül erős habarcsba rakott, 7×7m-es, négyzetes téglapítmény került elő. A téglából épített torony D-i fele javarészt elpusztult. Az építmény belsejében egy köralakú, a közepe felé tölcselesen lejtő, inkább újabbkori pincyszerű rész került elő. A torony közelében Bakay Kornél fagerenda szerkezetes sáncfalak elégett maradványaira bukkant. A toronytól D-re egy földbe vájt alagút rendszer 2,9 méter magas járatai kerültek elő.

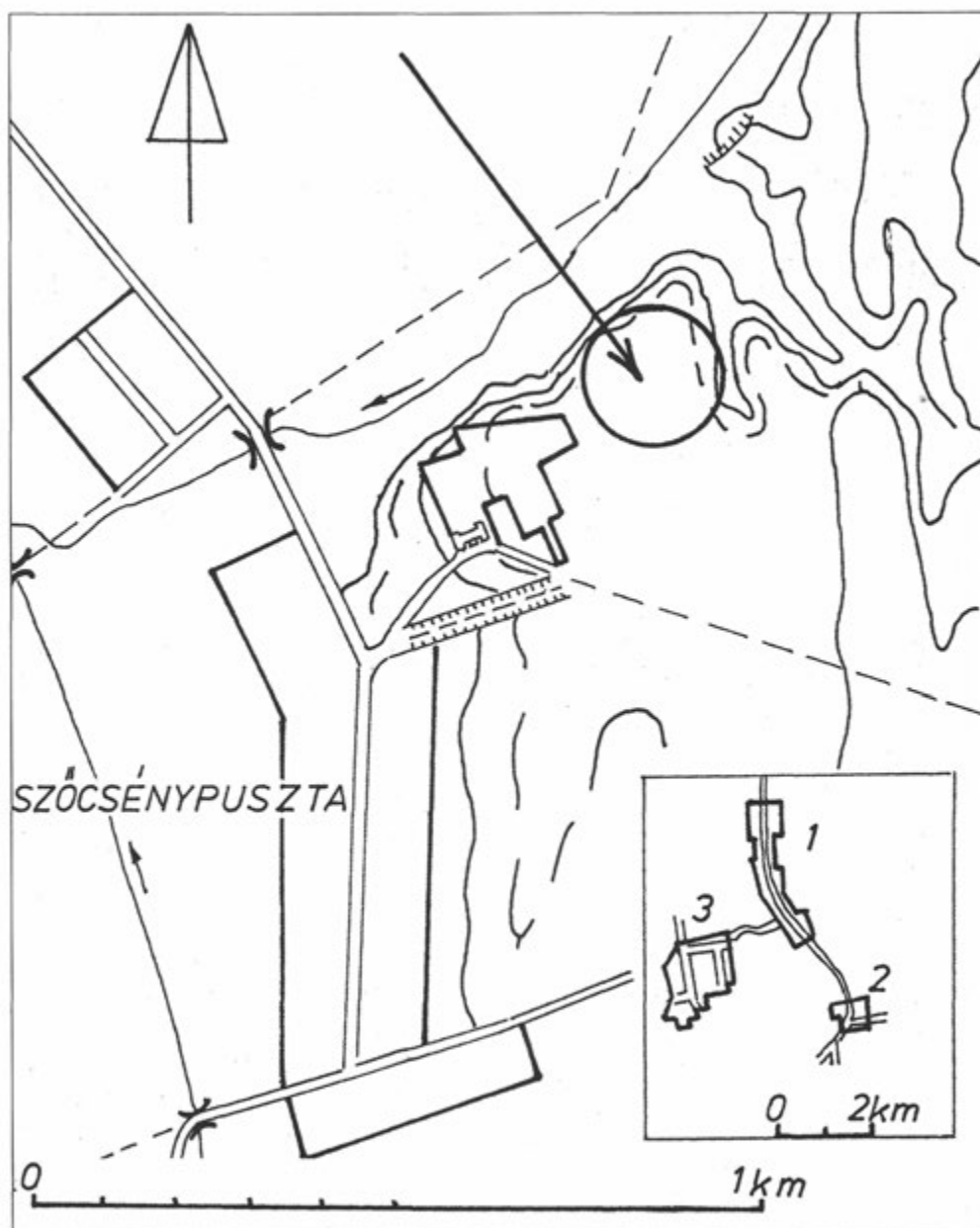
Az ásató szerint ezek az építmények az 1508 után történt átépítésekhez, illetőleg az I. Ferdinánd király (1526–1564) parancsára hadi célból elrendelt megerősítésekhez tartoztak.³⁹⁰

Az itt 1972–1989 között régészeti kutatásokat folytató Bakay Kornél szerint a Kupaváron „előkerült hatalmas erődfalak külső oldalán, illetőleg részben a kőfalazat alatt talált átéggett ún. vörös sánc nyomait keltezhethük a 10. századra. A fagerendákból ácsolt, földdel megtöltött vársáncok gyűrűjében valószínűleg már a 11. század elején felépült a maradványaiban ma is látható temetőkapolna.”³⁹¹

A 11. század nyolcvanas éveitől épülhetett fel az említett, királyi alapítású, francia szerzetesek által lakott apátság, amely Szent László király első temetkező helye is volt.

Bóna István véleménye szerint „noha Koppány 997 előtt biztosan Somogy ura volt, szállása nem lehetett a későbbi Somogyváron...ez a *Sumich*, ahogyan a monostor alapító levele nevezi, a 11. században még nem volt érdemlegesen megerősítve...Somogy ispánját 1061-ben említi először oklevél (*Symigiensis comes, comes Sumugiensis*) s ez a székhelye ennél legfeljebb egy emberöltővel létesülhetett korábban...”³⁹²

SOMOGYZSITEA-SZŐCSÉNY-PUSZTA

Somogyzsitfa község DK-i végétől DK-re 1,5 km-re van Szőcsénypusztá. E település ÉK-i sarkában, a volt Vécsey-kastélyban és a körülötte lévő újabb épületekben működik az Erdészeti Szakmunkásképző Intézet. Az intézethez tartozó parkban egy kis kápolna van, Szent Vendel tiszteletére, vele szemben újkori szobor áll. A kápolna körül több vonalban húzódnak a vár árcai.³⁹³

A vár ÉNy felől a fennsík rendkívül meredek, mély oldalára támaszkodik. Többi oldala közel azonos szinten van a fennsík folytatásával, amelytől többszörös árokrendszer választja el. Központi része hosszúkás, DK felé kiszélesedik. 6 m széles bejárata DNy felől vezet be a vár területére. K-i sarkában kb. 10 méterre kiugró, szögletes bástya van. Hasonló lehetett ettől DK-re, 25 méterre, a D-i oldalon, de ez újkori bolygatás miatt elvesztette eredeti alakját. A várnak ezt a központi részét két belső árok három részre osztja, melyek közül az ÉNy-iban áll az említett 18. század közepén épült kápolna. E belső árokvonulatok eredetileg feltehetően keresztbe vágták a bejáratot, de az újkorban feltöltötték, hogy utat képezzenek a kápolnához. Az így három részre tagolt központi várrész hossza 83, legnagyobb szélessége 70 m körüli. A kápolna körüli legbelső terület hossza 37, szélessége 27–33 m.

A várat egy nagy külső védelmi sáv veszi körbe, amely csak az északnyugati meredek domboldal felett szakad meg. E védelmi sáv különböző szélességű, kanyargó alakú, szélessége 5–17 m között váltakozik, kívül egybefüggő árok kíséri. Ez az árok csak a DNy-i bejáratnál szakad meg, nyilván az újkori feltöltés miatt. A különböző árkok találkozásainál több helyen számítani kell újkori feltöltésre (pl. az ÉNy-i oldal feletti peremen kiképzett sétaúttal kapcsolatban), ezért az egész védelmi rendszer több helyen már nem az eredeti alakját mutatja.

Az egész védelmi rendszert árkok jelentik (a két, említett bástya kivételével), szélességük 8–14, mélységük 3–5 m között váltakozik. Legsekélyebb a kápolna DK-i oldala melletti belső árok, mélysége alig éri el a 1 métert. Sánc csak a legkülső árok ÉK-i, K-i és DK-i külső oldalán van, de ez valószínűleg csak az árokból kidobott földet jelenti. A külső árok Ny-i szakaszán kívül, 2 méterrel alacsonyabb szinten, 30 m hosszú terasz látszik, esetleg ez is a védelmi rendszer része.

A vár teljes területe 160×147 m, 1,67 ha. A belső várrész 130×95 m, 1,13 ha

A várra viszonylag kevés adatunk van. A helytartótanács 1548-ban már említi Szőcsény várát, de nem tervezett oda újabb erősítést. A várat 1566-ban is említik.³⁹⁴ A török csapatok Szőcsény és Csákány környékén 1568-ban kezdenek építeni erősegeket. A magyarok megelőzték őket és felépítették a két várat. Az 1570. október 9-i levelében Szokollu Musztafa pasa, budai beglerbég Habsburg I. Miksa királynak írta: „Thury György kanizsai kapitány az mi kegyelmes fejedelmünk határában Szőcsény és Csákány nevű két kastélt építtetött” 1572-ből ismerjük Palat Jeromos írását: „Először is Szőcsénybe mentem, és a várat jó alaposan megtekintettem. Afelelől is érdeklődtem, hogy hány személy van benne. Van 17 állandóan ott tartozkodó

gyalogos zsoldoskatona, van továbbá 10 szakállas puska, aztán egy kis sugárágyú, de nincs hozzá több golyójuk, mint öt darab, a szakállasokhoz van 150 golyójuk, van egy fél hordónyi puskaporuk és egy kevés ágyúhoz való lőporuk. A végház magasan áll, három és fél öl mély árka van. Ha Csákány és Szőcsény a leírtak szerint alakulna ki, akkor ez nagy romlása lenne az ellenségnek.”³⁹⁵ 1581-ben már biztosan török kézen volt, mert ekkortól, a babócsai, segesdi és berzencei náhijével együtt, Szőcsény egy pár évig létező, önálló részszandzsákhoz tartozott. 1594. március 6-án Zrínyi György dunántúli kerületi főkapitány(1582–1598) a török őrség által felgyújtott szőcsényi várat foglalta el. Innen a törökök a babócsai várba menekültek, amelyet Zrínyi 1595-ben ostromolt meg sikerrel.³⁹⁶

1935-ben Dornay Béla azonosította a helyszínen Turco szerint 1570. évi rajzával (amelyet korábban tévedésből a Nógrád megyei Szécsénnyel hoztak kapcsolatba). Az árkokban középkori téglá- és kődarabokat, vesszőlenyomatos, kiegészített agyagdarabokat talált. Az É-i meredek oldal aljában a „Yárkút”-at említi. 1934-ben a Szent Vendel kápolnát restaurálták, a földmunkák során középkori leletek (gótikus kulcs, vas zabla, kovácsműhely szerszámai, kemencében (edényegető kemence?) félig kiegészített cserépedények, ezüstpénzek kerültek elő).³⁹⁷ Dornay megállapította, hogy a mai kápolna a középkori templom keleti része, az eredeti apszissal. Turco rajza megegyezik a belső várral, a most látható bonyolult árokrendszer későbbi időből származik. ³⁹⁸ 1951-ben Genthon István a következőket írta: „szőcsényi várrom, nagyméretű, benne gótikus templom romja, a nyolcszög három oldalával záruló szentéllyel.”³⁹⁹ 1954-ben Kozák Károly járt a helyszínen és leírta az árkokat, a vár fekvését.⁴⁰⁰ A kápolnától D-re, a belső sánc aljában, 1,5 m mélységben 16. századi poharat, illetőleg hagyma alakú kályhaszemeket, ácsszegeket és különböző 16-17. századi kerámiákat ástak ki faültetés közben, melyeket Magyar Kálmán gyűjtött be az 1970-ben folytatott helyszínelése közben.⁴⁰¹ 1983-ban Lukács Zsuzsanna és B. Benkhard Lilla a kápolnánál végeztek kutatást, Giulio Turco szerintük 1570. évi felmérésében ábrázolt templom alapján középkori templomot feltételezve. Megállapították, hogy itt egy nagyobb középkori templom állt, amelynek falait részben felhasználva 1767-ben építették a mai kis kápolnát, majd a homokzatot a 19. században átalakították.⁴⁰² Számunkra az említett, állítólag 1570-es, SETCHEN feliratú Turco-féle rajz a legérdekesebb, amely nagyjából téglalap alaprajzot mutat. Ha a Turco-féle térkép É tájolása a helyes, akkor a középkori gótikus templom nem lehetett a vár ÉNy-i, hanem csak a DNy-i részében. Magyar Kálmán szerint Turco É tájolása helyesen van feltüntetve, így a mai álló kápolna nem lehet a középkori templom része. Nováki Gyula véleménye viszont az, hogy ahogyan Dornay már megállapította, a mai álló kis kápolna a rajzon látható egykori középkori templom K-i részét, a teljes szentélyt foglalja magába, a háji Ny-ra eső része már hiányzik. A templom Ny-i kapuja mellett fahíd vezetett át az árkon D irányába. A várat körülvevő vonal (fal?)-ból három kis szögletes kiugrás (bástya?), a belső területen négy, különböző méretű, többszortatú épület látszik. Az egészet árok veszi körbe, külső széle egyszerű vonallal van ábrázolva. Ez a mai kis kápolna körüli belső várral azonos, de a régi fahíd helye már fel van töltve.

Vári-domb

Dornyay Béla 1935-ben írta le röviden a Várréten középső mesterséges dombot és a sáncot körülötte.⁴⁰³ Területén 1964-ben Szirmai Krisztina, 1970-ben és 2005-ben Magyar Kálmán folytatott helyszínelést.⁴⁰⁴

Somogyzsitfa község temetőjétől DNy-ra 700 méterre, a patak jobb partja közelében, mocsaras, sík területből emelkedik ki a vár kis dombja. A dombot mély árok veszi körbe, amelynek D-i és K-i külső oldalát sánc kíséri. Ehhez a félköríves sánchoz kívül még egy további árok csatlakozik, ismét egy külső sánccal, amely azonban a K-i oldalon egy helyen megszakad. E külső sánc a D-i oldalon erősen kiszélesedik, ez a rész sok bolygatás nyomát mutatja, sok részt el is hordtak belőle.

A vár ÉNy-i oldalán a belső árkot nem kíséri sánc, hanem egy kiszélesedő, háromszög alakú rész csatlakozik hozzá, kissé kifelé lejtve és átnyúlik a DNy-i oldalig. E terület ÉNy-i vége esetleg sánc maradványa. A belső sánc az É-i oldalon befejeződik és a vele szemben lévő, ÉNy-i háromszög alakú terület szélével mintegy bejáratot képez.

A vár központját jelentő domb kör alakú, az árokból 2–2,5 méterre emelkedik ki, feltehetően mesterségesen emelték. A vár és a környéke fátlan legelő, csak a központi kis platón van néhány fenyőfa.

A domb teljes területe 123×92 m, 0,8 ha, központi kis platója 15×15 m, 0,015 ha.

Történeti adatot rá Pálffy Géza kutatásai nyomán ismerünk (Ld. Csákány-Vár). 1595-ből és 1598-ból tudunk Csákány vár mellett egy mocsárnál emelt góréról. („Newer Gori Zu Tschackan am Gemö”) Vagyis Csákány elővára, azaz a mocsárban emelt útmenti figyelőhelye, törökkori góré-ja volt.⁴⁰⁵

SZENYÉR

Várhegy

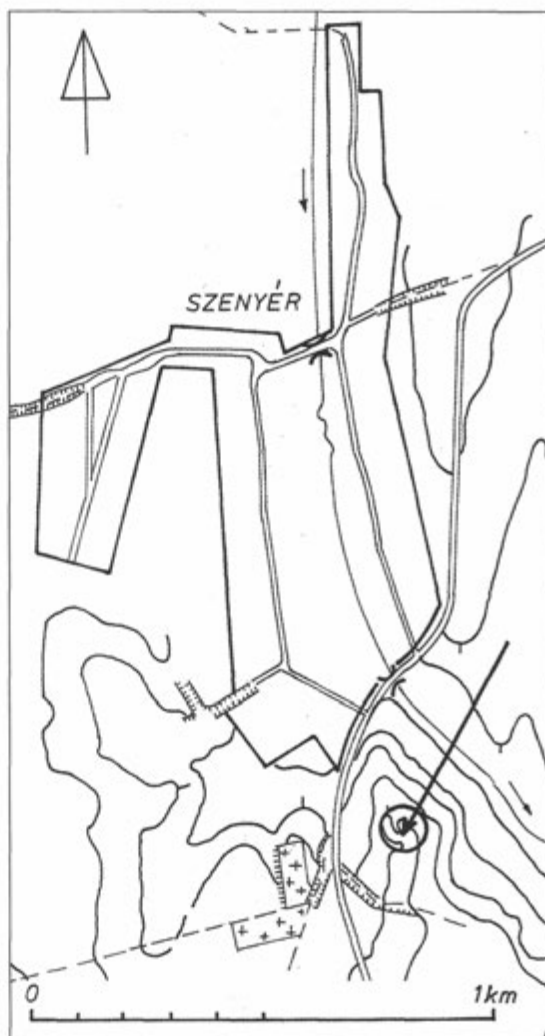
Szenyér község D-i végében, a temetőtől K-re 200 méterre, a Böhönye felé vezető országút felett emelkedik a Várhegy, amely a fennsíkból É-ra kiugró széles földnyelvet jelent.

A Várhegy közepén téglalap alakú várnak viszonylag ép maradványait találjuk.⁴⁰⁶ Négy sarka kerekén kiugrik, egy-egy sarokbástya nyomaként. A bástyákat velük azonos magasságban sánc köti össze a vár szélén, ennek belső magassága 0,5–1 m. Ezáltal az egyenes felületű belső terület mély fekvésű

A várat megszakítás nélkül mély árok veszi körbe, szélessége 15–28 m, a belső sánchoz viszonyított mélysége 2–6 m között váltakozik. A DK-i sarokban az árok kissé fel van töltve, bizonytalan, hogy az eredeti bejáratot jelenti-e, vagy újkori betöltés. Az árok külső szélén kívül három oldalról a hegy természetes, meredek oldala következik, csak DK-i irányban folytatódik az azonos magasságú hegyhát, kissé D felé lejtve.

A várat és az egész hegyet erdő takarja, csak a belső terület tiszta, füves. A sáncon és a bástyákon sok paticstöredék hever, de téglatöredéket nem találtunk Teljes területe 92×90 m, 0,71 ha. A belső terület 53×43 m, 0,19 ha.

Szenyér királyi birtokot 1345-ben említik Szent Péter egyházával együtt. 1347-től birtokos Tapsonyban az Anthimus család, akinek alnádor sarja, János 1413-ban megkapta Szenyér volt királyi birtokot. Tapsonyi Anthimus János fia Miklós László 1459. augusztus 18-án kapott engedélyt Mátyás királytól, hogy várkastélyt, vagy erősséget építsen fából, vagy kőből (l. Tapsony – Vár).⁴⁰⁷ 1455-ben, amikor Anthimus László elzalogosított birtokait visszaváltotta Szentgyörgyi Tamás vránai

perjeltől, Szenyéren még nem említenek várat. Borsa Iván és Horváth Richárd szerint „annak tehát 1455–1464 közt kellett felépülnie”.⁴⁰⁸ A vár az 1460-as években felépült. Szenyért Tapsonyi Lászlótól Mátyás király kobozta el hűtlensége miatt és Laki Thúz Jánosnak és Miklósnak adta.⁴⁰⁹ Anthimus László ebbe nem nyugodott bele és pénzzavarában többször is eladta. Így 1465 körül a Kanizsaiak is birtokolták. Thúz János idejében, 1471-ben Szegedi Pál itt a várnagy. 1483-ig még Laki Thúz János a birtokosa, amikor már 1482. augusztus 1-jén Anthimus László 6000 aranyért eladta azt Wesaki Perotusnak. 1482–1485-től Wesaki Perotus, az esztergomi érsekség birtokkormányzója a tulajdonos. 1483-ban Domokos deák a szenyéri várnagy, aki még Laki Thúz János embere. 1489-ben már Wesaki Perotus szenyéri várnagya szerepelt. 1491-ből ismerjük a szomszéd birtokos, Theryek (Terjék) Elek „bűnügyét”, aki „az éjszaka csendjében felgyújtotta a várkastélynál lévő házakat, hogy a várkastélyt teljesen felégesse és megsemmisítse...” Wesaki Perotus 1497-ben ugyancsak 6000 aranyért továbbadta Bakócz Tamás egri püspöknek, aki már esztergomi érsekként (1498–1501) az uradalmat végrendeletileg az esztergomi káptalanra hagyta.

Az érsek halála után 1521-től az esztergomi Boldogságos Szűz kápolna, illetőleg az esztergomi káptalan tulajdonába került. 1530-ban a délvidékről elmenekült nemesek közül Osztrosics Miklós, Zay Ferenc és Csóron András foglalták el a kastélyt. 1531-ben András knini püspök a várkastély negyedét átadta Osztrosics Miklósnak. Osztrosics és Zay – „lakás hiányában” – még 1535-ben is jogtalanul birtokolja és lakja a várkastélyt. 1542-ben az esztergomi káptalan váraként romos állapotban és kifosztva szerepelt. Várday Tamás mester és két alvárnagy 10 gyalogossal kapott megbízást a vár védelmére.

Solymosi László közölte, hogy 1544. január 21-én Várday Tamás királyi személynök, somogyi földesúr Szenyér várában ura, I. Ferdinánd király nevében oklevelet bocsátott ki, amelyben már szerepelt, „hogy Somogy a törökök „torkában” van, sőt állandó támadásaik elfoglalással fenyegetik a megyét.” 1550–1554 között már Várday Tamás fia, Zsigmond bérlő Szenyért. 1554-től kezdve már tíz éven keresztül Nádasdy Tamás a zálogbirtokosa. Ebből az időből van a legtöbb adatunk a várról.

Sátori János és Henger László kutatásai nyomán ismerjük, hogy a kastélynak két kapuja volt. Kettős sáncárok vette körül, az egyik közvetlenül a belső vár körül húzódott, míg a másik a külső várat, az ún. huszárvárat védte. Itt, a második sáncárok mögött állott az ún. palánk. A belső várban volt a virrasztó bástya és a szalonnás bástya, míg kívül körben helyezkedett el a – szakállas puskákkal megerősített – Nádasdy, a Tarrosy, a Tóth Pál, Vajda István, Kovács Lőrinc és a Rácz László bástya.⁴¹⁰ A bástyák és az őrbódék, azaz a csárdák alatt voltak a pincék. 1530-ban, 1550-ben három pince, 1562-ben meghatározatlan számú pince és egy ún. nádaspince szerepel a csárdák alatt. Puskaporos-házzról, sáfár-házzról, élés-házzról és pék-házzról is tudunk.

A vár 1557–58-ban az állandó török támadások célpontja, amely ekkor már Nádasdy Tamás nádor somogyi birtokainak egyik fontos központja volt. 1550-ben

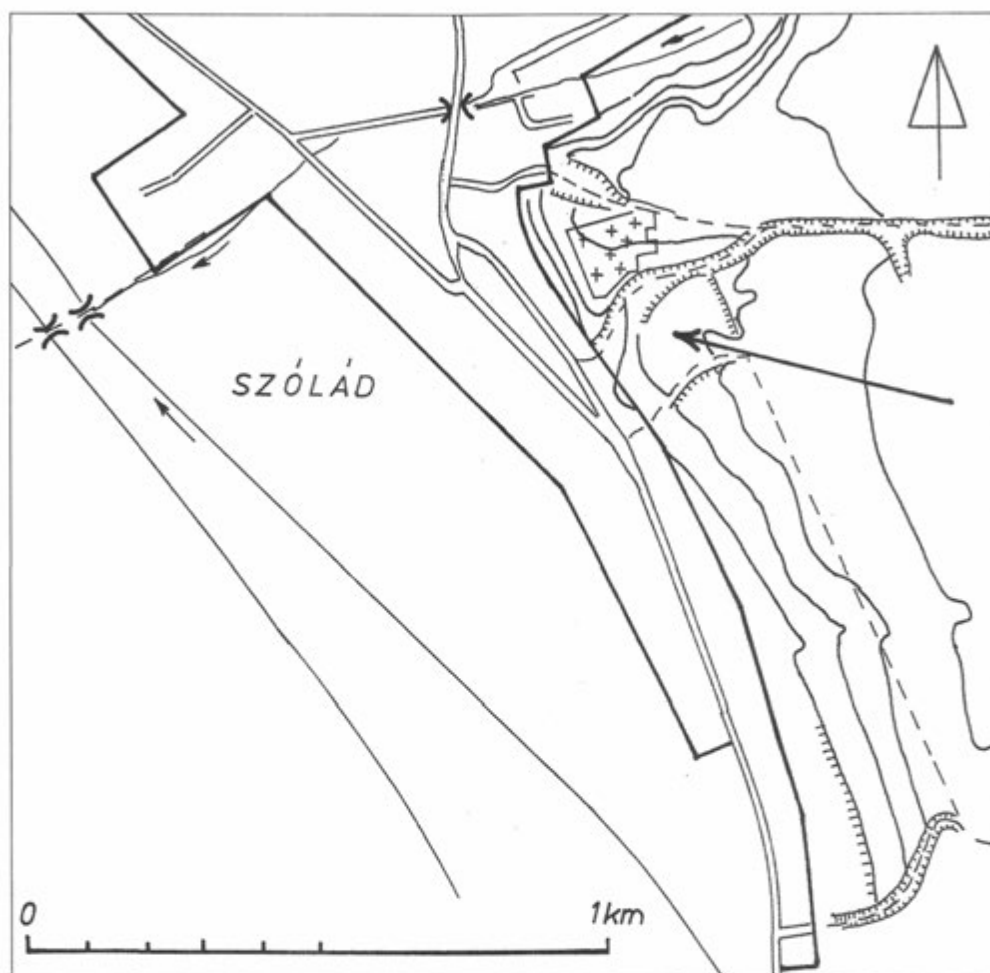
8–10 gyalogos és 21 lovas, 1555-ben 45 gyalogos a palánkban és 8 a kastélyban, 1556-ban a palánkban 35 gyalog, míg a várban 18, míg végül 1560-ban 99 gyalogos van a lovasokon kívül. Érdekes ugyanakkor, hogy a birtokos, az esztergomi káptalan – Nádasdy nádor halálát követően – 1564 májusában Eck Graf zu Salm und Neuburg győri főkapitánynak adta bérbe a várat, aki azt egészen annak 1566. évi elestéig birtokolta. Sőt, neki sikerült Miksa királynál elérnie azt is, hogy az alsó-ausztriai rendek fizette győri lovasságból saját szenyéri vára védelmére – az uralkodó fizetésén ott szolgáló 25 gyalog mellé – közel félszáz huszárt küldhessen. Így szolgálhattak osztrák fizetésű győri lovasok két esztendőn át a somogyi végeken. 1566-ban Szenyért Őrsége felégette és elhagyta. A törökök nem használták és 1660-ban már csak Szenyér helység, az esztergomi káptalan uradalmi birtoka szerepelt.

Tudunk – a várhoz tartozó allodiumon, azaz a majorsági gazdaságon kívül – a Váralja részen fekvő jelentős középkori mezővárosáról, illetőleg – az 1970-es években helyreállított plébániatemplomáról. 1435. november 11. táján a szenyéri városi fürdő is szerepelt.⁴¹¹ 1498-ban – az 1482-ben is említett mezőváros – II. Ulászló királytól szabad vásártartási jogot is kapott.

A vár Nádasdy itteni embereivel: a várkapitányokkal, provisorokkal folytatott levelezésekben és az 1550-es években alatta folytatott párviadokban, csatározásokban, mint híresebb hely, gyakran szerepelt. 1551–1562 között ugyancsak gyakran írnak a szenyériekről a levelekben.

1566 után a felégetett vár a 17. század végéig török uralom alatt állt. 1595. július 3-án Bakó Ferenc kiskomáromi kapitány vette bérbe az elpusztult Szenyér várkastély jóságát. 1690-ben Mérei Mihály esztergomi kanonok összeírta a szenyéri várkastélyt és uradalmát.⁴¹² 1812-ben még úgy említik, hogy „...most is látszanak a sáncai annak a várnak, amelyet az országgyűlés útján (1471. évi 29. tc.) rendeltek el lerontani.”⁴¹³ A vármegyei monográfia szerint: „...a vár egy 15 hold területű körülsáncolt dombon állott. Ennek azonban ma már csak a szántás közben előkerülő téglák tartják fenn az emlékét. A vár képét az esztergomi káptalan szenyéri uradalma ma is a pecsétjén viseli.”⁴¹⁴

1964-ben Szám Anna, 1970-ben Magyar Kálmán helyszínelte.⁴¹⁵ A megyei földrajzi névgyűjtés 1974-ben megjelent anyaga szerint Várdomb-ként említik, azaz, hogy „a hagyomány szerint török vár volt itt ...Vár alla és a Szentegyház aljai dűlőkkel”.⁴¹⁶ Ma a várhely 15 hektárnyi területén erdő van, magánkézbén.

Régi temető

A vár maradványait Magyar Kálmán 1974-ben járta be.⁴¹⁷

Szólád község közepe táján, közvetlenül a K-i házsor felett, az új temetőtől DK-re 150 méterre a fennsík szélén terül el a régi, felhagyott temető. DK-i szélén átlag 1 m mélyen bevágódott földút tart meredeken felfelé, alatta DK-re a természetes meredek oldal zárja le. A többi oldalon kettős, mesterséges árok veszi majdnem teljesen körbe, csak az említett földútnál nincs ennek nyoma. A belső árok végig

igen jól kivehető, csak az út közelében, a D-i oldalon válik bizonytalanná. Az árok szélessége 7–8 m, mai mélysége 1–1,5 m. Az általa behatárolt terület szabálytalan, megközelítően erősen gömbölyített sarkú téglalap alakú. Hossza 75, szélessége (az útig mérve) 55–60 m. Belső területe sima, ÉK felé gyengén emelkedik. Közepébe egy kis mesterséges gödör mélyed.

A külső árok a Ny-i oldalon szorosan a belső árok mellett, szélesen indul, közöttük az árokból kidobott földből töltés (sánc?) emelkedik. A sánc itt megszakad, ezzel egy vonalban az árok is megszűnik, ez lehetett az eredeti bejárat. A külső árok az ÉNy-i oldalon 45–50 m után eltávolodik a belső ároktól és attól 8–12 méterre ível át az É-i és ÉK-i oldalon. Utóbbi oldalon fokozatosan eltűnik, feltöltöttek, majd teljesen megszűnik. Ezért a külső árok K-i vége nem állapítható meg. Az árok szélessége 6–7 m. A belső ároktól ÉK-re, K-re is az egykori temető sírhalmjai látszanak, itt tehát a temetkezésekkel kapcsolatban töltötték fel.

Az egykori vár nagyrészt jó fenntartású. Füves terület, az egykori sírhalmok sok helyen látszanak még, de sírkő már nincs, valamennyit átszállították az új temetőbe. A terület D-i szélén egy kis méretű, erősen rongált, négyzetes, téglából rakott szobortalapzat áll. A DNy-i, meredek részeket erdő fedi. A felszínen több, jellegtelen középkori cserép hever.

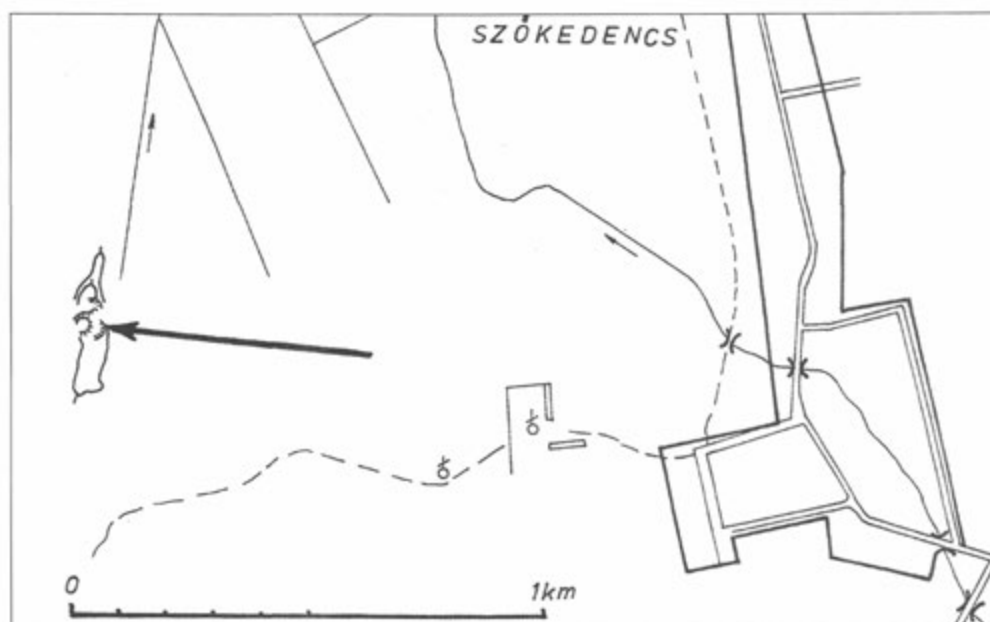
Teljes területe 100×85 m, 0,64 ha, a belső terület 80×56 m, 0,36 ha.

Történeti adatot nem ismerünk, a vár jellege alapján középkori.

Mellette létezett az Árpád-kori eredetű Hadiút, amelynél említették a források a Besenyő, majd Szentmiklós falut.

A szájhagyomány Szent László királyhoz, illetőleg a törökökhöz kapcsolja mint vámhelyet.⁴¹⁸

A közelében később kialakított löszpincékkal idegenforgalmi szempontból nevezetes, Európa Nostra-díjjal kitüntetett hely.

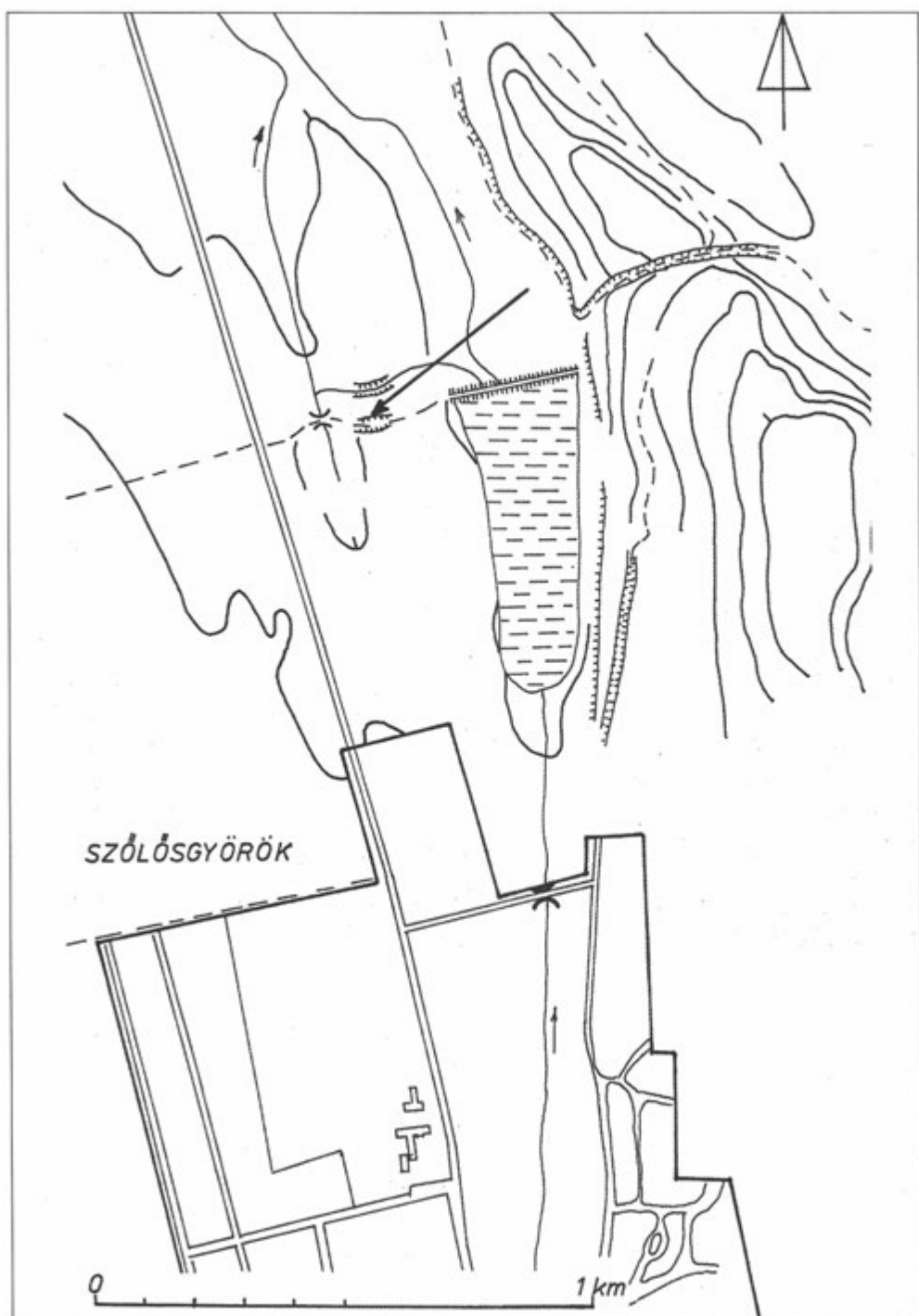

Szőkedencs község Ny-i szélétől Ny-ra 1,3 km-re, az egykori TSz istállóktól tovább Ny-ra párszáz méterre mélyebb rész következik, ebben áll a Várdomb. Felhagyott homokbánya miatt erősen bolygatott terület, a vár nagy része már elpusztult, de nagy vonalakban rekonstruálható. 1973-ban Magyar Kálmán (aki Dencsi-várként említi),⁴¹⁹ majd Makkay János és Raczy Pál,⁴²⁰ 1975-ben pedig Trunk Károly⁴²¹ járt a helyszínen és írta le röviden a vár maradványait. Az eredetileg hosszúkas, valószínűleg téglalap alakú vár belső területének a Ny-i és D-i oldala tekinthető épnek, a többi oldalon azonban 5–10 m mélységig lebányászták. A várat mély árok vette körül, ez azonban ma már csak az ÉNy-i oldalon látható eredeti állapotában, 20–30 m hosszan. Ugyanennek a résznek folytatásában az É-i oldalon az árok külső oldala is eredetinek tűnik, de a belső oldala a vár többi részével együtt ugyancsak elpusztult. Az egykori árok a K-i, D-i és DNy-i oldalon teljesen megsemmisült.

A vár belső területének hossza eredetileg 25 m körüli lehetett. Szélességére már nehezebb következtetni, kb. 20 m körülinek vehetjük. Az árok egyetlen ép részének szélessége az ÉNy-i oldalon 15, mélysége 3,5 m. A vár területét és közvetlen környékét sűrű aljnövényzetű erdő borítja, sok rókalyuk is megbontotta.

Még egy megfigyelést írunk le. Az említett istállóktól a vár felé párszáz méterre hirtelen mélyebb terület következik, előtte egy, majd az alacsonyabb részen egy újabb mesterséges árok húzódik egymással párhuzamosan. Irányuk É–D, illetve elhajlanak ÉK irányába. A terepviszonyból úgy tűnik, nem vízlevezető árkok. További vizsgálatokra volna szükség a rendeltetésük eldöntésére.

Történeti adatot nem ismerünk, a vár jellege alapján középkori.

A vár maradványait Nováki Gyula 1958-ban Koltay Péter (Szőlősgyörök) kalauzálása mellett járta be első ízben és vázlatosan felmérte.

Szőlősgyörök község É-i végétől É-ra 800 méterre, Szőlőskislak felé vezető országúttól K-re 200 méterre van a vár maradványa.⁴²² A vár D-i árka egy vonalban van az alacsony dombhát K-i aljában lévő halastó É-i duzzasztógátjával.

A vár területét nehéz meghatározni. Alacsony, lapos domb, relatív magassága 2 m körüli. D irányából sánc és árok védte egyenes vonalban, hossza kb. 43 m. Mindkét vége elmosódott. A sánc belső magassága 0,5 m körüli, az árok szélessége 8 m, mélysége 1–1,5 m. Régebben kocsíút vezetett rajta végig, ezt nem használják, bebokrosodott.

A vár K-i oldalán, az előbb leírt sánchoz derékszögben csatlakozva, igen alacsony, alig 20–30 cm magas sáncféle húzódik É irányába, ugyancsak 43 m hosszán, szélessége 1–1,5 m körüli. A vár többi oldalán mesterséges erődítésnek nincs nyoma a felszínen. A D-i sánc és árok vonalától kissé beljebb, 12 méterre határozott perem indul, mely a Ny-i oldalra átkanyarodik, majd az É-i oldalon csatlakozik a K-i oldal alacsony sáncának végéhez. A vár É-i, ÉNy-i oldala alatt mély árok húzódik, de ez újkori vízlevezető árok. Valószínű, hogy ugyanitt várárok volt eredetileg.

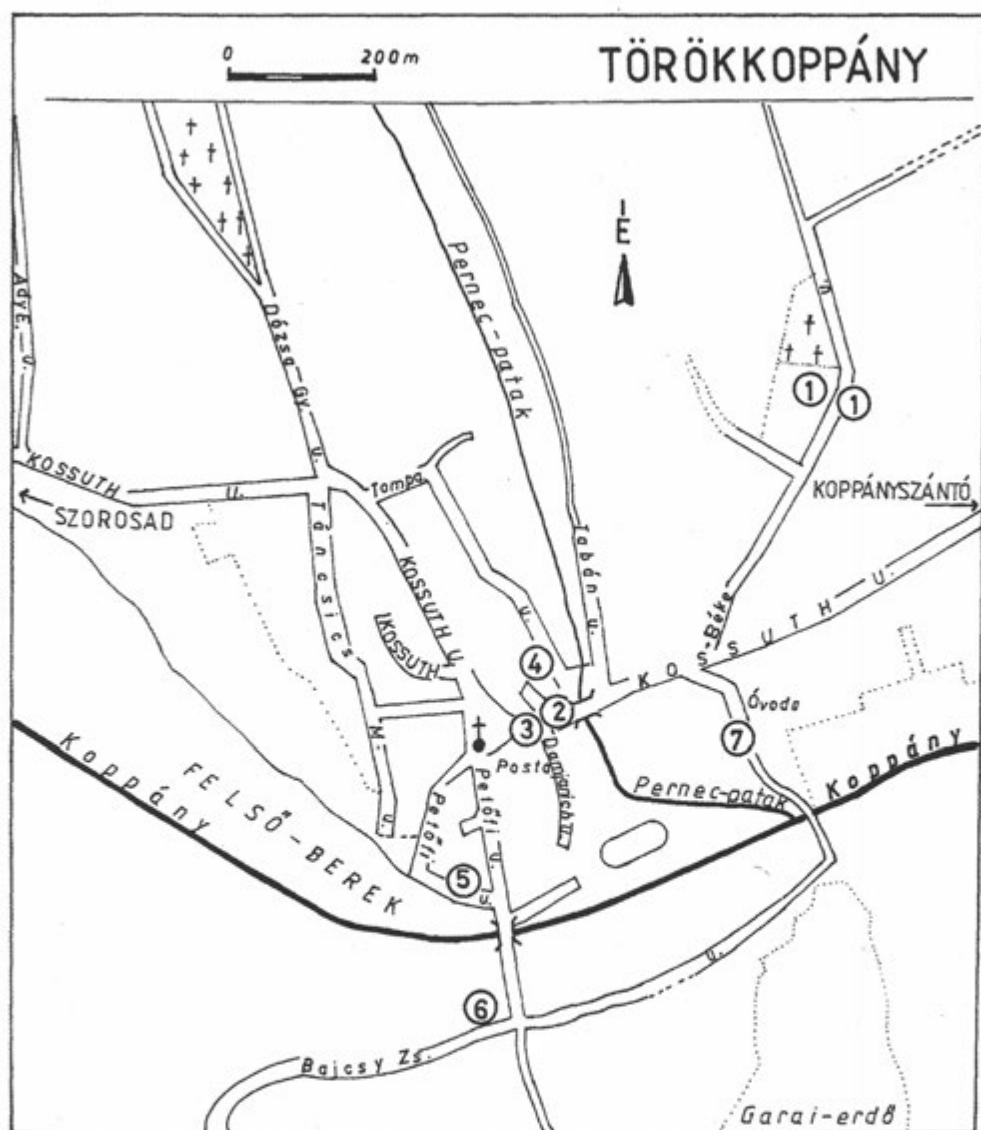
Még egy külső védővonálnak tűnő vonulatot kell megemlíteni. A K-i alacsony sáncféléltől tovább K-re 30 méterre, vele párhuzamosan egy ugyanolyan, alacsony sáncféle vonul, mindkét vége elmosódott. É-i vége nyilván a nagy árokhoz csatlakozott, de az új árok ezt a részt megváltoztatta. D-i vége kissé a D-i sánc felé kanyarodik, de attól még távol megszűnik E külső várrész területének D-i lezárását közelebbről nem ismerjük

A belső vár közepén bolygatási gödrök látszanak, a felszínen sok téglatöredék hever, ugyanígy a külső várrészben is.

Teljes területe 110×50 m, 0,47 ha. A belső várrész 35×36 m, 0,12 ha.

Történeti adatot nem ismerünk, a helyi hagyomány szerint török vár volt. Jellege alapján késő középkori.

TÖRÖKKOPPÁNY

- ① HONFOGLALÁS KORI TEMETŐ
- ② A VÁR PALÁNKMARADVÁNYA
- ③ HÍD- ÉS PALÁNKMARADVÁNY
- ④ FALMARADVÁNYOK
- ⑤
- ⑥ A VÁR FALMARADVÁNYA
- ⑦

A vár Törökkoppány község belterületének nagy részét magába foglalta.⁴²³ A község Ny-i oldalán a Kossuth L. és Táncsics M. utca között, de az utóbbihoz közelebb, velük nagyjából párhuzamosan a kertekben ma is jól megállapítható az egykori várárok vonala. Erősen fel van már töltve, illetve széthúzva, mai szélessége 25–30 m körüli, eredeti szélességét csak ásatással lehetne megállapítani. Az árok az É-i oldalon, az említett két utca találkozásához közel K felé fordul és egy mai utca vonalában folytatódik a K-i, meredek partig. Ez a KNy irányú utca kissé bemélyed, bizonyára az egykori várárok helyén halad.

A várárok nyoma a Ny-i oldalon, az É-Ny-i saroktól számítva 230 m hosszan jól követhető, de innen D irányába bizonytalanná válik. Idős emberek emlékezete szerint az iskola és a templom irányába kanyarodott, de ezt a részt már annyira feltöltötték, hogy az árok nem látszik. A templomtól K-re, a Kossuth L. utca kanyarán túl azonban a terepalakulatok ismét várarkot sejtetnek és éppen ebben a vonalban egyenes folytatását jelenti az idős emberek emlékezete szerinti már feltöltött egykori várároknak, az iskolától Ny-ra.

A várárok így megjelölhető vonala a vár É-i, Ny-i és D-i kiterjedését jól meghatározza. A K-i oldalát a Pernesz-patak völgye felé eső meredek domboldal jelzi. Itt mesterséges erődítésnek nincs nyoma a felszínen. Ez az oldal is erősen leszántott, bolygatott, a vár egykori keleti széle csak körülbelül határozható meg. Az így leírt vár nagyjából trapéz alakú, D-i vége felé kiszélesedik. Teljes hossza kb. 330, szélessége az É-i végénél kb. 120, D-i végénél kb. 220 m. Teljes területe kb. 360×240 m, 7,2 ha. Belső területe kb. 330×220 m, 5,28 ha.

Eredetileg Koppány somogyi vezér (*dux*) erődített udvarháza, egyik legfontosabb somogyi birtokközpontja lehetett itt a 10. század második felében, illetőleg végén. Közvetlenül a várra csak a 16. századtól vannak adataink. 1536 táján már állhatott a vár magját adó Török Bálint-féle várkastély. A török 1543-ban foglalta el először, de 1555-ig Dersffy Farkas és Zrínyi Miklós kezében is volt. A törökök 1555-ben kezdik a vár kiépítését, ekkortól lesz az Alsó-, a Felső-Várból, majd a Tábán nevű falurészből, illetőleg a Külső-Várból álló váregyüttes szandzsákszékhely. A fonyódi palánkvárral állandó harcban állt 1555–1575 között. Ilyen „háború” folyt a Sió fontos átkelőhelyéért, Szabadhidvég palánkváranak megszerzéséért is. 1586-ban a koppányi Ali bég visszafoglalta Hidvég palánkját. 1587 februárjában a magyarok viszont elfoglalták és felgyújtották Koppányt, de a vár a 17. század végéig török kézen maradt. Jelentős délszláv (rác) katonaság, valamint civil lakosság élt itt. Hegyi Klára szerint 1570-től írtak össze a koppányi szandzsákban vlahokat. 1580–81-ből maradt fenn a koppányi szandzsák vlah falvairól két lista. Legtöbb, azaz 38 vlah falu volt a koppányi náhijében. Az összesítés szerint a koppányi szandzsákban 800 magyar és 500 vlah szolgált. Itt élt a vlahok vallási vezetője, a „püspöke” és a vojvodájuk, vagyis a vajdájuk. A falulakó vlahokkal egy számottevő „sátorlakó” népesség is megjelent Somogyban. A koppányi szandzsák telepesei a

vlahok és a martalócok a szokásos határvédő szolgálatát látták el a balkánihoz hasonló szervezetben. Zrínyi György kanizsai kapitány magukat a vlah (magyarul írt szövegben oláh) falvakat, dúlja égeti, adófizetésre kényszeríti. A 17. század elején megváltozott ez a helyzet, mert a dunántúli, így a somogyi török végvárat „el-lepték” a keresztény balkániak. 1613-ban Koppányban 38% lett a keresztény katonák aránya. Evlia Cselebi 1664-ben röviden leírta a várat. 1686-ban a török ezt a várat is harc nélkül feladta. Azóta a mai falu teljesen rátelepült.⁴²⁴ Zrínyi Miklóssal kapcsolatban a várat „Copan” név alatt említik.⁴²⁵

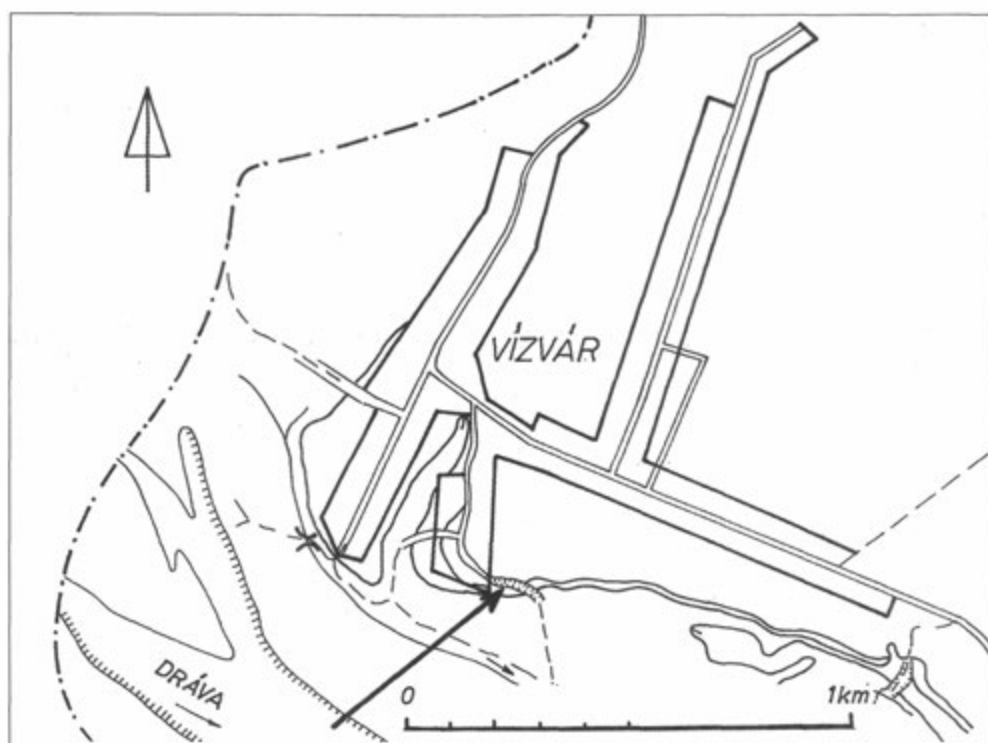
1812-ben a következőket írták a várról: „A Koppán folyó mellett fekszik és minden oldalról sáncárok veszi körül. Azt mondják, valaha a törökök híres és rendkívül nagy erődtménye és kiképző helye volt, amely megszenvedte a magyar katonaság csapatainak gyakori és ugyancsak heves támadásait... Még ma is láthatók a fürdő erős építésű boltozatai. A hegyekből folyt ide csövek segítségével mesterségesen levezetve a víz. A nyári záporosók török arany-, ezüst-, de legfőképpen rézpénzeket mosnak ki a földből ezen a helyen”.

Pesty Frigyes 1864-ben írta, hogy „a várost régebben mocsár és az erdő miatt csak egy irányból lehetett megközelíteni. Ezt most is Vaskapunak hívják. A várost K-ről egy még ma is meglévő hatalmas sánc védte, amelybe a Koppány patak vize folyt. A nyelvészek szerint is a falu egyes területeinek a mai nevei arra utalnak, hogy (Felső-Vár, Alsó-Vár, Külső-Vár), hogy egykor az egész helység palánkkal volt körülvéve.⁴²⁶

2003. július 23 – augusztus 26. között Magyar Kálmán a gázvezeték árkainak ásása során megfigyelte a vár K-i, illetőleg D-i kiterjedésének maradványait, cölöpsorát. A Koppányszántó felé vezető közút mellett, a Kossuth Lajos utca 72. számú ház előtt (a Pernesz-pataktól Ny-ra 20 m-re) 2–2,5 m széles palánkfal több cölöppe került elő. Itt húzódott a Várdomb K-i szélé meredek lejtővel egészen a mai műút feltöltött részéig. A palánkfalon kívül és belül egy mély mocsaras szakasz volt, eredeti törökkori rétegekkel. A mocsáron keresztül Ny felé, a középkori templom irányába pedig Ny-K irányban vezető deszka- és gerendahíd 16,3 m hosszú és 2,7 m széles szakasza jutott napvilágra. A D-i részen a vár kiterjedését a Koppányon átvezető hídtól É-ra 30 m-re (Petőfi utca sarka), valamint a Bajcsy-Zs. utca 4. számú ház előtt előkerült cölöp- és deszkamaradványok határozták meg.

Megfigyelhető volt, hogy a vár magja a mai önkormányzati épületek környékén lehetett. Magyar Kálmán és Sipos Imre (OJP) itt találtak ugyanis különböző helyeken kő- és téglamaradványokat.

2005. áprilisában a római katolikus templom kertjében és a vízelvezető árok nál folytatott tereprendezés során kerültek elő falnyomok, amelyek a templom kerítőfalához, esetleges erősítéséhez tartozhattak.⁴²⁷

Baltavár

A Dráva folyó Északi árterének egyik egykori szigetén épült várra utal az először 1555-ben említett Vízvár település neve.⁴²⁸ Mivel Barcs és Légrad között egyetlen vár sem volt a Dráva közvetlen partján, 1555 tavaszán Berzence és Lakócsa között Táhy Ferenc magánkezdeményezéséből és saját költségén egy teljesen új palánkvárat épített. Az erődítményt az említett szigeten ábrázolta a horvát-szlavon végekről 1563–1564 fordulóján Nicolo Angielini itáliai várépítész készítette, majd az 1570-es évekre kissé átdolgozott haditérkép is, de maga Táhy is úgy emlegette, mint „a Dráva folyóban fekvő, Vízvárnak nevezett vár”. Az új palánkvár elsődleges feladata a folyó két partján a Muraköz irányában előrenyomuló török csapatok szemmel tartása és a szomszédos várak riadóztatása volt, őrsége – csekély alapterülete miatt – ugyanis csak néhány tucatnyi gyalogosra rugott. A vár ura, Táhy Ferenc, a vízvári várból írt levelet Zichy István főkapitánynak a

török támadás miatt kialakult közvetlen veszélyről 1555 őszén. Zrínyi Miklós horvát bán, mint a délvidék főkapitánya, a királynál ide ugyancsak zsoldosok küldését szorgalmazta. Tahy kérésére Hans Ungnad, a horvát-szlavon főhadparancsnok a szlavon végekről ólmot, lőport és szakállaspuskákat küldött Vízvárra.

1556 március közepén egy Bécsben tartott hadi konferencia – több más vár mellett – már komolyan számolt Vízvár 35 fős őrségére is. Vízvár jelentősége megvolt a Dráva menti védekezésben, a török Babócsa keresztény ellenváraként. 1556-ban a nyári keresztény hadjárat ugyan visszafoglalta Babócsát, de Vízvár a Muraköz és Stájerország védelmében továbbra is jelentős maradt.⁴²⁹ 30–40 fős őrségének ellátásában 1566-ig a stájer rendek is komoly szerepet vállaltak. Vízváron 1556-ban 34 gyalog volt. 1557–1558-ban 40, majd 1559-ben 32 stájer fizetésű délszláv katona volt. 1556-ban Puki Gergely berzencei várkapitány írja: „Én Vízvárra megyek, ahol 40 gyalog várna egy vajdával...” 1557-ben Szent Gál napján írja Csányi Ákosnak Szele Jakab kapitány Kanizsáról: „A vízvári szigetbe, a Tahy uram kastélyára, a törökök hajókon rája mentek volt és a kastély nagy szerencsén maradt meg és a sziget szegénységeinek házait elégették és kiket levágnak, kiket elvitetnek, Tahy uram faluját mind elégették és a népet elvitték, akik megmaradtak azok elbujdostak Szegedre(t.i. Segesdre!) és Csurgóra.”⁴³⁰

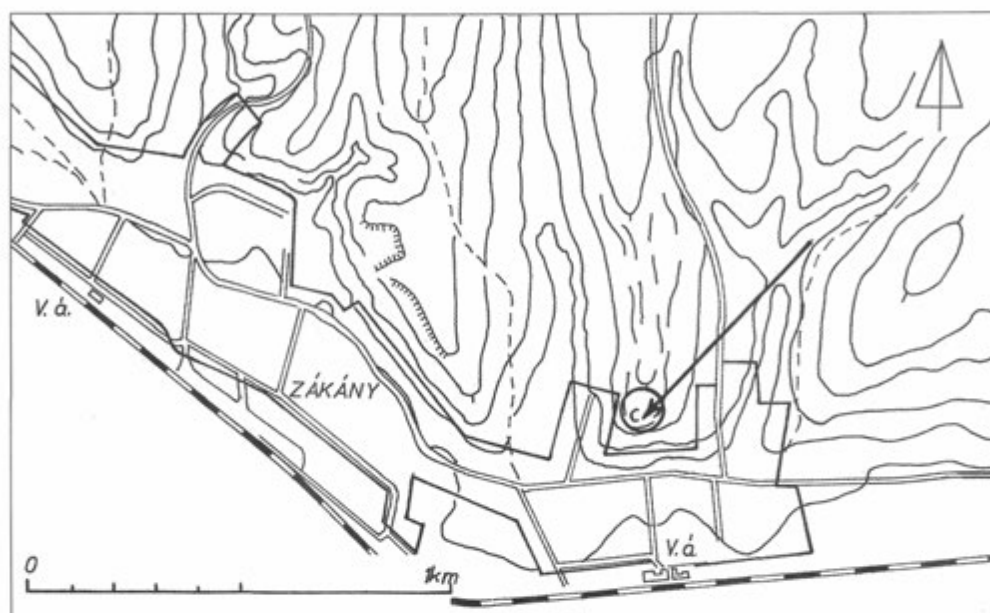
Szigetvár elestének hírére 1566-ban a várat felgyújtotta, majd otthagyta az őrsége.

Zrínyi Miklós vonatkozásában az 1660-as években is szerepel egy Vízvár-említés, de ez nem biztos, hogy azonos a Tahy-féle várral. 1663. október 10-én szerepel a vízvári ütközet, magyar győzelemmel. A vízvári tábor november 8-án oszlott fel.⁴³¹ Ezután sem Vízvár település, sem a kastély nem szerepel a forrásokban.

A régi várhelyet Baltavár név alatt ismeri a környék. 1971-ben Magyar Kálmán járta be az erdős területet, a falu széléhez közel. Véleménye szerint a körkörös sáncainak nagy részét már elhordták.⁴³²

2004. március 31-én szerzők ismét megtekintették a lelőhelyet Csík Tibor (Vízvár, Dráva u. 4.) társaságában. A Baltavár nevű domb a Dráva árterülete felett húzódó magaspart szélén van. Legnagyobb részét már elhordták, hosszúkás, keskeny maradványán a felszínen várnak nincs nyoma. Egy, az 1990-es években feljegyzett hagyomány szerint a várkastély a Heresznyére vezető úton, a két község határvonalának közepén D-re egy emelkedésen, a Dráva folyó magas partja mellett állt volna.⁴³³

ZÁKÁNY

Vár

Zákány⁴³⁴ község vasútállomásától K-DK-re 1,3 km-re, a község D-i végében, közvetlenül az utolsó házsor felett, a Dráva völgye felett húzódó domborsor egyik önállóan kiugró tagját képezi a vár dombja. A D felé, a Dráva völgye felé kiugró, keskeny hegynyelv a végén kiszélesedik, ezt a részt választották le egy mély árokkal. Az árok külső oldalán sánc húzódik, amely a legmagasabban fekszik a hegynyelv felőli részen, tetejét már erősen szétlapította a földművelés. A sánc jól követhető még egy rövid szakaszon a Ny-i, és egy hosszabb szakaszon a K-i oldalon is. A vár Ny-i és D-i oldalát a szőlőművelés erősen átalakította, de egy terasz ma is jól mutatja a sánc egykori folytatását, amely eredetileg az egész várat körülfogta. A sánc magassága 0,5–3 m, az árok mélysége 3 m körüli.

A sánccal és terasszal körülvett középső rész természetes dombon magasodik ki. A szőlőművelés erősen átalakította, ovális alakú felső platójának pereme jól megállapítható. É felé a sánc tetején kis ház, körülötte erdő van, a K-i oldalon egy nagyobb ház áll. Az egész környéket szőlők foglalják el, csak az É-i, ÉK-i oldalon van szántóföld az árok teljes szélességben.

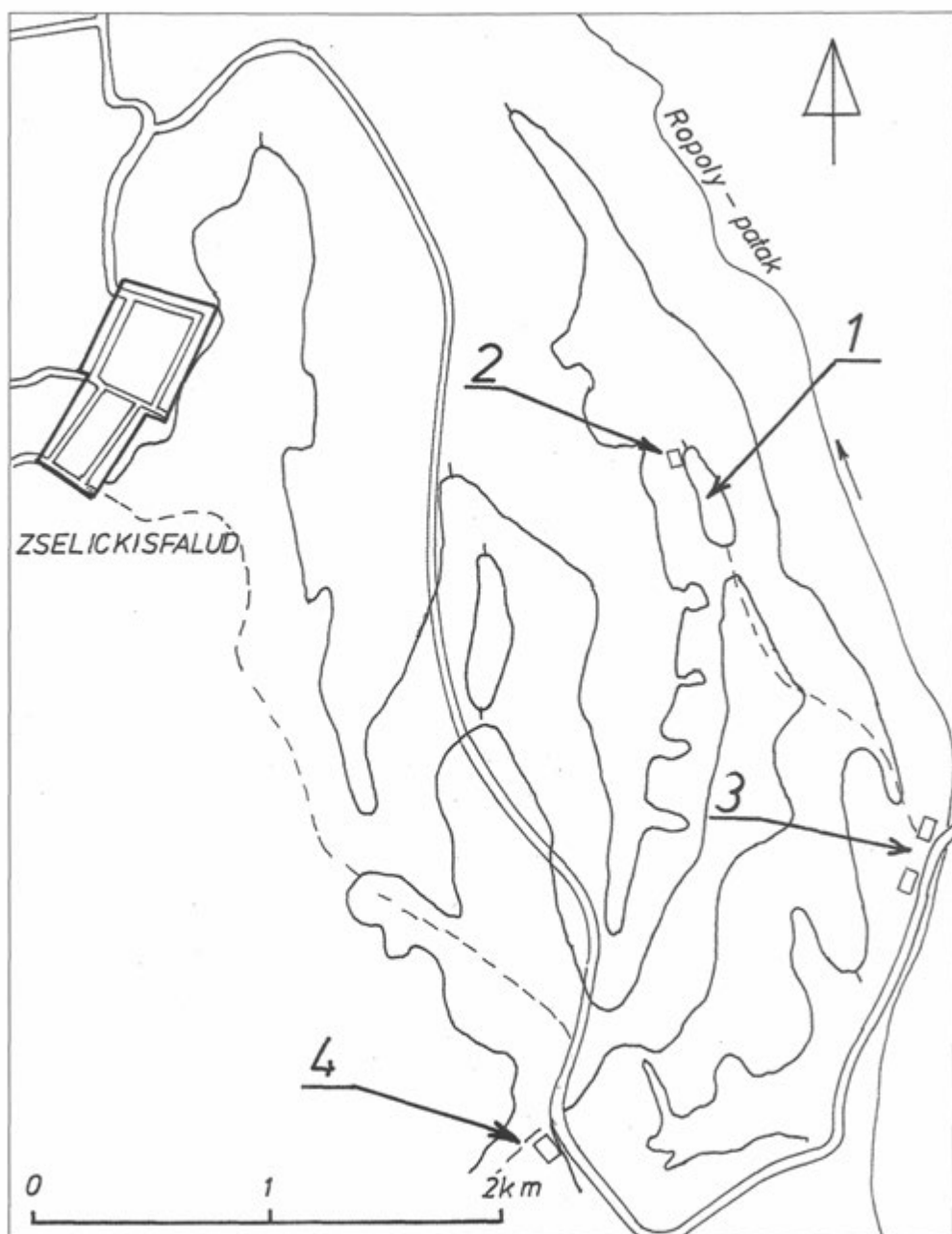
Teljes területe 110×100 m, 0,77 ha. A kis központi plató 38×22 m, 0,076 ha.

A vár 1266–1325 között már szerepel.⁴³⁵ 1266-ban még „terra”. 1325-ben Miklós szlavón bán itt keltezi egyik levelét, *castrum Zakan*-ban.⁴³⁶ 1379-ben, majd 1399- és 1411-ben Zákányi Bodiszló fia Miklósé, közben 1380-ban Korbovai Bodiszlóé.⁴³⁷ 1445-ben *castellum in oppido Zakan edificatum*,⁴³⁸ feltehetően a korábbi vár helyén.⁴³⁹ Ekkor Hunyadi János és Újlaki Miklós birtokában van fele részben. 1446-ban *castellum Zakan*, illetőleg 1450-ben *oppidum Zakan cum castello ibidem habito* szerepel, amikor a Marczaly és a Zákányi család osztozott rajta. 1450-ben Zákány város részei házasság révén zálogul Dombai Miklós és neje (Zákányi lány) kezére került (lásd Kastélyosdombó-Várnál). Dombai Miklós a Marczaly részeket is elfoglalta és a területen hatalmasul új erősséget emelt (lásd Gyékényes-Vár).⁴⁴⁰ 1476-ban Zákány vára zálogban a város felével együtt a Szerdahelyi Imreffyek tulajdonában van. Tőlük 1490-ben Dombai Dávid ostrommal vette el, de a királyi sereg visszavette és átadta Báthory István országbírónak. 1494-ben perlekedés útján ismét Imreffy Mihály családjáé, de 1536-ban, 1560–1563 között a Báthoryak kezén volt a zákányi *castellum*.⁴⁴¹ Magyar őrsége 1566-ban felgyújtotta és elhagyta. 1570-ben Török Ferenc pápai kapitány és dunántúli kerületi főkapitány levelében szerepel, hogy a török építeni kezdi a lerombolt zákányi várat. 1568-ban Thury György tesz jelentést arról, hogy a török Zákány határában épít hevenyészett erődítményt.⁴⁴²

A vár eredetileg a Budáról Keszthelyen át Zágrábba vezető nagy útvonal (hadiút) átkelőhelyét ellenőrizte.⁴⁴³ A 16. század közepén a moldvai szarvasmarhahajtás útvonala a Dunától rajta keresztül vezetett Velencéig. Több fontos kereskedelmi útvonal csomópontja is volt.⁴⁴⁴ A török defterek 1570–1590 között az úgynevezett átkelési adóját is említik.⁴⁴⁵ Evlia Cselebi 1664–1666 között írja róla: „...a terjedelmes síkság keleti részén Zakan várához érkeztünk. Ezt Ibrahim pasa foglalta el; jelenleg Zerimli (Zrínyi) kezében egy meredek helyen, a tó partján lévő palánka, mely nagyon erősnek látszik. Negyven ágyúlövést tettek ellenünk és seregünket eltávolították. Ez a vár is Kanizsa közelében van, ezért a lakosok vagyonuskat itt is a várba vitték és ott zárták el. A külvárosát a mi katonaságunk már azelőtt felgyújtotta s úgy hagyván, eltávozott.”⁴⁴⁶ Bél Mátyás szerint „épületeinek jeles romjai is mutatják, hogy nagy kiterjedésű város lehetett valaha. Látható itt a szőlőhegyen ágyúállásnak vagy inkább kastélynak körbefutó vizes sánca romokban.”⁴⁴⁷ 1812-ben előbb a Gyékényeshez tartozó várat említik „Láthatók itt a szőlőhegy alatt valamely kastélynak, amelyet sánc vett körül, a romjai is...” majd a Zákányhoz tartozó várat: „a szőlőhegyen pedig egy hasonlóképpen sánccal övezett klastromnak, vagy erődítménynek a maradványai.”⁴⁴⁸

A vár területét 1971-től Magyar Kálmán kereste fel többször, ahol római és középkori kerámiák, téglák, különböző fémtárgyak, fegyverek gyakran kerülnek elő.⁴⁴⁹ 1975-ben Belényessy Alajos jegyezte fel, hogy a várdomb alá egy 50–60 m hosszú, kb. 5 méter sugarú boltíves építmény nyúlik be, a nép Török pincének nevezi.⁴⁵⁰ 1988-ban a földvár magasabb, a Dráva felé eső részén törökkori cserepek kerültek elő.⁴⁵¹ A vár közelében, az úgynevezett Pártház környékén egy 14–15. századi ház maradványa jutott a felszínre.⁴⁵²

ZSELICKISEALUD-ROPOLYPUSZTA

Zselickisfalud községtől DK-re 2,7 km-re emelkedik a Várhegy. ÉÉNy–DDK-i irányban hosszan elnyúló hegy. D-ről a közel azonos magasságú Hideg-tetővel függ össze, É–ÉNy felé fokozatosan lejt, hosszanti oldalai meredek. A hegytető középső részét sáncsal, illetve terrasszal körülvett, jól körülhatárolható földvár foglalja el.

A földvár DK-i vége felé van a legmagasabb része, ÉNy felé enyhén lejt egy lapos, széles nyeregig. Erről az oldalról sánc védte, amely ma már erősen szétszántott állapotban van, magassága kb. 1 m. Az egykori szántóföld ma már parlag, a sánc teljes szétszántott szélességében vörösre égett földből áll. A sánc kb. 50 m hosszan figyelhető meg. A K-i, igen meredek oldal felett megszűnik, de az enyhébb lejtésű Ny-i oldalon még nyomon követhető egy rövid szakaszon. Hamarosan terasz alakjában kísérhetjük tovább, amely az egész egykori lakótelepet átfogja. Két helyen válik bizonytalanná a vonala, a Ny-i oldalon kb. 150 m hosszan (ahol kissé lejjebb egy rövid teraszt figyelhetünk meg), és a D-i kiszögellésnél. Az ÉK-i meredek oldalban, a peremtől lefelé 3–4 méterrel alacsonyabb szinten egy keskeny terasz fut 220 m hosszan, majd a telep közepe táján felkanyarodik a peremre.

Területe nagyrészt sűrű erdő, ÉNy-i harmada füves parlag. Utóbbi rész Ny-i szélén volt a Bencsi-tanya, ezt azonban az elmúlt évtizedekben lebontották, a felszínen ma már csak téglatörmelék és cserepek jelzik a helyét.

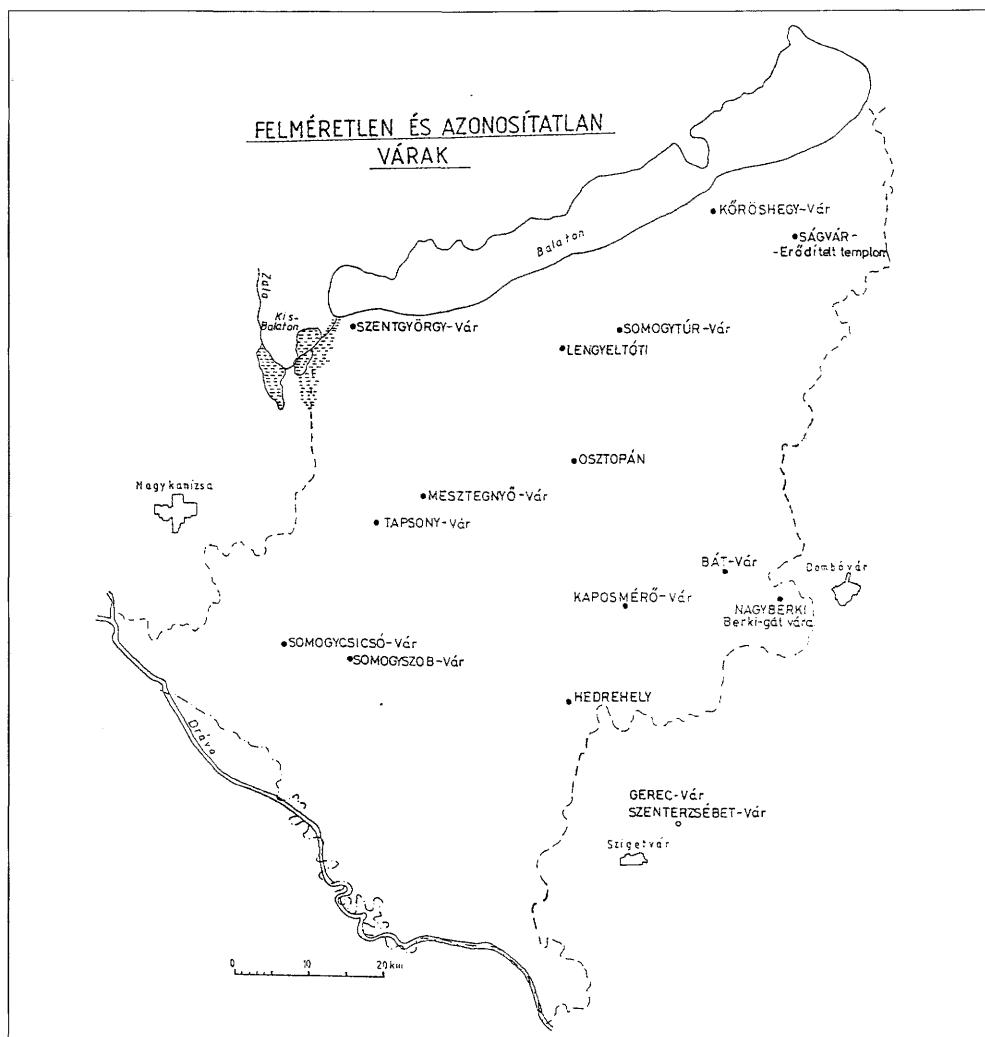
A vár területe 530×160 m, 5,36 ha.

Rupul-t 1230-ban említik.⁴⁵³ A Rupol helynév a német Rupel személynévből ered és ez a terület legkorábbi birtokosának a nevét őrzi.⁴⁵⁴

Györffy György szerint: „nyilván arról van szó, hogy Makariás fia Tamás ispán váruradalmat épített ki és ezt az uradalmat a vár helyéről nevezték Ropolynak... A vár II. Endre kori meglétét bizonyítja, hogy amikor 1230-ban újra körülhatárolták az uradalmat, Ropolynál említik a vár vizét (*fluvius Wár*, ma Várvíz), azon a helyen, ahol ma is Várhögy néven nevezik a Ropó-pusztá feletti hegyet.”⁴⁵⁵

Fügedi Erik szerint a Gutkeled nembeli (Majádi ág) felsőlendvaiak a Monoszló nembeliectől 1313-ban megkapták a ropolyi uradalom felét, de a vár nélkül. Ezért új várat építettek, Rupulújvárat (*Rwpulwywar*) a 14. század első felében a Kaposzigeten. Ez a vár lett a 15. század első felétől Kaposújvár, majd Kaposvár.⁴⁵⁶ A Várhegyen tévesen középkori alapfalakat is említenek, de ilyennek nyoma sincs.⁴⁵⁷

IV. A HELYILEG NEM AZONOSÍTOTT ÉS FELMÉRETLEN KÖZÉPKORI VÁRAK

7. ábra. Helyileg nem azonosított és felméréretlen somogyi középkori várak.
M. Hrotkó Zsuzsanna rajza.

Bát – Vár (várkastély)
Gerec – Vár
Hedrehely – Vár (várkastély)
Kaposmérő – Vár
Kőröshegy – Vár
Lengyeltóti – Vár (várkastély)
Mesztegnyő – Vár
Nagyberki – Berki-gát vára
Osztópán – Vár (várkastély)
Ságvár – Templomerőd

Somogyicsó – Vár
Somogyszob – Vár
Somogytúr – Vár
Szentkereszt – Vár
Szentgyörgy – Vár
Tapsony – Vár

Újabb adatok:

Balatonboglár – Erődített templom
Balatonlelle – Vár

BÁT – Vár (várkastély)

Első említése 1454-ből *castellum Bath*-ként történik.⁴⁵⁸ 1459-, 1461-, 1465-, 1483- és 1501-ben is szerepel. *Castellum seu fortalicium Bath* 1485-, 1490- és 1493-ban. A Szerdahelyi rokonságáé volt. Csánki Dezső szerint Szigetvártól É felé a Győr nemből való Szerdahelyi rokonság: Dersffyek, Dancsok és Imreffyek birtokcsoportjai következtek mintegy 67 helyiségben, a Kaposvártól D-re és DK-re elterülő Zselicségben és odébb ÉNy felé Csokonya és Sárd táján. A Derzsfiek ezen kívül Kaposújvár és tartozékai (mintegy 27 falu) felét is birtokolták, sőt olykor a zákányi uradalom részeit is. A Zselicségen Báthon kastélyuk is volt.⁴⁵⁹ A Szerdahelyiek a társbirtokossá lett nagyúr Újlakival 1445 óta rendszeres küzdelmet folytattak a kaposújvári váruradalomért. Újlaki végül is erőszakkal kiszorította onnan őket. Helyette építették fel az 1454-ben először említett báti kastélyukat, amelyet azonban Újlaki 1459-ben felégetett. Az 1471-es Újlaki végrendeletnél Bati Bánfi Istvánként szereplő Dersffy István – csupán a bosnyák király halála után – kért helyreállítására engedélyt Mátyás királytól 1478-ban, a vár 1483-ban már állt.⁴⁶⁰ Tímár Péter szerint már a 14. század végére tehető a család báti kastélyának kiépítése, ami III. Ders dedunokájának, Mártonnak fellépéséhez köthető. Márton Zsigmond király híveként szlavón vicebán, a délvidéki hadak főkapitánya, több vármegye ispánja volt. Utódjai néha Bati előnévvel szerepelnek.⁴⁶¹ 1472-ben Dancs Pál báti majorsági házára támadtak rá a Bátinak is mondott Dersffy István falmiliárisai. 1490-ben a budai káptalan előtt Dancs Pál a felesége, gyermekei és összes rokona nevében fogadott fiának: Tolnai Bornemissza János királyi alkincstárnoknak adta és örököltette birtokait, köztük a Somogy megyei Bát erődítmény és Bát birtok felét.⁴⁶² Jól látja Komjáthy Miklós, hogy Újlaki Miklósnak a Szerdahelyiek báti kastélya elleni támadása nem csak egyszeri fosztogatás volt. Felperzselése előtt a báti kastélyt teljesen kifosztották és a nagyértékű ingóságok mellett magukkal vitték a támadók a birtokokra vonatkozó okleveleket és a földesúr pecsétjét is.⁴⁶³ A 6000 forintnyi kár ügyében még 1485-ben is folyt a per. 1497-ben Újlaki embere, Dombói Dávid kaposújvári várnagy a báti várkastélyban megtámadta és súlyosan megsebesítette a báti várnagyot. Ez a harc egészen az Újlakiak kihalásáig tartott, amikor is Kaposújvár birtokába visszakerültek a Szerdahelyi Dersffyek (Dersfiek), akik még 1520-ban is birtokolták Bátot. Ezután a báti megerősített várkastély is Kaposvár egyik elővára, erődítménye lett. A török elleni harcokban azonban már nem szerepel.⁴⁶⁴

A báti várkastély helyét ma Taszár D-i részén kereshetjük, itt említi Rómer Flóris is. A Kis-erdő nevű részen a helyi hagyomány szerint egy kis vár volt, a mély fekvésű mocsaras, nádas részből kiemelkedő szárazföldön, ahol köveket lehetett találni. A berekben árokkal körülvett helyet Pogányvárnak is nevezték. Pesty Frigyes szerint egy kis halom van a határ K-i részén a Kapos vize mellett. Somogy megye földrajzi névgyűjtésében a Vármonai-rét is szerepe, mint kastélyhely.⁴⁶⁵ Felmerült, mint lehetőség, a Sántos falutól É-ra emelkedő Várhegy is.⁴⁶⁶

GEREC – Vár

A várat 1467-ben említik először (*castellum Gerecz*). Birtokosa Csapi András, aki ekkor lemond róla szomszédja, Keményfalvi Török Péter javára. A király Török Pétert 1469-ben be is iktatta a kastély birtokába. Gerecz település Kisterech néven már 1397-ben szerepel.⁴⁶⁷ Bizonyos részei 1467–69-ben az említett kastélyhoz tartoztak, míg más részei úgynevezett nemesi, majd 1495-től a volt Marczaly, illetőleg Báthory birtokként szerepeltek. Gerec kastély az enyingi Török család birtoka volt.⁴⁶⁸ „Mátyás uralkodásának második felében végleg az enyingi Török családé lett Szigetvár és környéke, akik ezen kívül odébb Ny-ra, a Dráva mentén Gerecz kastélyban és Valkó városban, fent a megye ÉK-i csücskében Köröshegy város vidékén mintegy 14 helyiségben szereztek jószágokat.”⁴⁶⁹ Keményfalvi Török Péter, a kastély 1469-ben említett tulajdonosa, annak az enyingi Török Ambrusnak a testvére, aki rokonai, az Anthimiek környékbeli birtokait szerezte meg (ld. Szenyér és Tapsony várat). Török Ambrus a Kanizsai család familiárisaként előbb Lékán szolgált, majd 1458-ig sárvári várnagy volt, de ugyanezen évben már Újlaki Miklós németújvári várnagya. 1459–1462 között testvérevel, Péterrel együtt Újlaki kaposújvári várnagya volt. 1462–1465 között Mátyás király familiárisa, majd soproni kapitánya és ispánja. 1465-ben bizonyos visszaélések miatt a király lefogatta. Három év múlva azonban Mátyás mégis a budai vár udvarbírájának tette meg. Testvére, Péter ekkortájt, 1469-ben kapta meg Gerecz kastélyt a királytól. Az 1467. évi Csapi András féle átadást követően 1468-ban Mátyás király az átadáshoz királyi beleegyezését adta és elrendelte Török Péter beiktatását. A család legtekintélyesebb embere: Ambrus 1473-ban Újlaki Miklós boszniai király jajcai udvarbírója, vagyis boszniai királyságának pénzügyi „igazgatója” lett. Újlaki Miklós halála után, 1479-ben Mátyás király szörényi bánná nevezte ki.⁴⁷⁰ 1488-ban az elhunyt Marczaly László somogyi birtokaiba a Báthoryakat iktatták be és ezek között Gerec *castellum* is szerepelt.⁴⁷¹ A várat többet nem említik, Gerecz, Kerest, Ghereecz, Grecz településnek több birtokosáról tudunk az 1558–1565 közötti időből.⁴⁷²

Az ország zászlósurává váló család gerci kastélyáról több adatunk nincs. Helyét nem ismerjük, Csánki szerint valahol az egykori névadó település mellett, Barcs és Babócsa vidékén,⁴⁷³ Tímár György szerint az Újpetréhez tartozó Grécpusztán állhatott.⁴⁷⁴

HEDREHELY – Vár

A Kaposvártól D–DNy-ra eső helység 1437-ben szerepel Hedrehel-ként. Előtte Hedruch-ként említik, 1332–37 között, mint egyházas helyet. 1343-ban Hedreh. A Hedruch, Hedreh helynév a tulajdonos: Héder személynévből származott, amely később kiegészült a hely, település, helység főnévvel.⁴⁷⁵ Henrik bán fia János fiai: Miklós, Péter és Henrik, a Tamásiak ősei 1339-ben kapták más birto-

kokért cserébe I. Károly királytól. Az ekkor már *possessio*, mint birtokközpont 1443-ra *oppidum*, azaz mezőváros lett. A Tamásiak 1443-ban a velük közös őstől származó Hédervári Lőrinc nádorral és fiával, Imrével léptek örökösödési szerződésre. A nagy hatalmú Újlaki Miklós megakadályozta, hogy a Héderváriak elfoglalják birtokrészeiket. A Héder nembeli Tamásiak 1444-ben történt kihalása után ugyanis 1446-ban Hunyadi János a tíz településből álló uradalmat familiárisainak: Emekei Miklósnak és Berekfalvi Zopa Péternek, majd két év múlva, 1448-ban bizonyos részeket Endrédi Somogyi Imrének és Torvaji Ugron Imrének adományozta. Emekei halála után az egész birtok a Berekfalvi Zopáké lett. 1497-ben a szekcsői Herczegek birtokai között Hedrehely részei is szerepeltek.⁴⁷⁶

A hely középkori jelentőségét mutatja, hogy 1403. március 23-án a Zsigmond uralmával elégedetlen főurak, Nápolyi László párthívei itt gyűltek össze és innen intéztek kiáltványt az ország lakosságához.⁴⁷⁷ A birtokközpont városi rangját jelzi, hogy Hedrehely és két települése is vámos hely volt. 1504-ből ismerjük ferences kolostorát is.⁴⁷⁸

Hédervári Ferenc nándorfehérvári bán 1521. évi elítélése után a Héderváriakat megfosztották itteni birtokaiktól is. 1531-től a Fajszia, Margai János, Bodó Farkas, majd Ellyevölgyi László, Ipoltfy János és Ördög Máté itteni birtokairól tudunk. 1542–1552 között a híres Allya Mátyás várkapitány birtoka.

Az 1529-ben, majd 1531-ben szereplő kolostor ugyancsak a jelentősebb somogyi kolostorok közé tartozott. 1532-ben az itt portyázó törökök már kirabolták, feldúlták a kolostort és ekkor egy szerzetest, valamint három segítőtestvért meg is öltek. 1535-ben mégis 17 személy: kilenc misés pap, két növendék és hat segítőtestvér élt benne.⁴⁷⁹ Az ozorai, majd a szentléleki (Zala megye) őrséghez tartozó héderhelyi és csákányi kolostort 1544–1546 között a ferencesek elhagyták. 1550-től vannak adatok a kolostor törökök által történő erődítésére. Perneszy Péter, Somogy megye alispánja 1550. március 3-án Terjék Tamás nagykanizsai várnagynak írta: „...kérve kéri, hogy saját, valamint Nádasdy Tamás katonáival, szolgálóival és jobbágyaival jöjjön Hedrehelyre és akkor ő is minden erejével rajta lesz, hogy lerombolják és földdel egyenlővé tegyék a kolostort.”⁴⁸⁰ Perneszy ugyanis biztos értesítést kapott, hogy a törökök el akarják foglalni, majd meg szeretnék erődíteni a ferencrendi atyák héderhelyi kolostorát.

Kerecsényi László szigetvári kapitány (1554–1556) négy év múlva Nádasdy Tamással a következőket közli: „...egy kémem izente, hogy Hedrehelbe az klastromba be akar szállani a török. Immár 15 napja, hogy elküldtek Portára ez végből, mihelen emberük meg jó, azonnal bele szállanak.”⁴⁸¹ A szigetvári úgynevezett futárkönyvben szerepel az 1554. december 24-én Bécsbe, a királyhoz és 26-án a nádorhoz küldött két futár adata, akiket azért küldtek, mert...” híre jött annak, hogy a törökök Hedrehely monostort és Somogyvár várát meg akarják erősíteni.”⁴⁸² Ugyancsak Kerecsényi írta 1555. március 13-án: „A héderheli klastrom csinálását elhették a törökök, azt izente a budai basa Dervis bégnek – úgymond – várd meg addig, amíg az én emberem meg jó az Portáról, nem szükség azt csinálnunk, hanem menjünk az várak alá.”⁴⁸³ Ezután az 1686-ig török kézben lévő Hedrehellyel

kapcsolatban nincs adat a kolostorra. Egy 17. századi forrás már azt írta: „...egy bizonyos régi kastély alapja és romja, amit húsz lépés széles árok és kettős földtöltés vett körül és a külsőben igen erősen Budához hasonló magas dombon van.”⁴⁸⁴ Fényes Elek 1851-ben „a régi várának látható romjai”-ról tesz említést.⁴⁸⁵ Körmeny Sándor 1901-ben megjelent munkájában írta: „Hedrehely határában öt templomrom, régi vár sáncai és egy ferencesrendi zárda maradványai voltak.”⁴⁸⁶ Nagy Iván szerint a Bátikai-völgyben vélték felfedezni „a vár faragott köveivel kirakott kifolyó kutat.” Ő még arról is tudott, hogy az egyik utat „a Várbamenő”-nek nevezték. Ugyanakkor szerinte a „vár sáncai” a község Ny-i oldalán voltak és „egykori területén ma is látható a templom, a hozzáépült cellákra való tagozatokkal”⁴⁸⁷ 1864-ben Pesty Frigyes,⁴⁸⁸ majd később Forster Gyula leírja, hogy az öregek a Szentegyházgödrt emlegetik úgy, hogy „hajdan nagy erődöknek szolgált építkezési helyül.”⁴⁸⁹

A forrásokból tehát Hedrehelyen a ferences kolostor 1550–1555 közé tehető török megerődítési szándékról tudunk. Csorba Csaba is azt írja: „...elképzeltető, hogy a török megépítette, hiszen a hely erődítésre igen alkalmas volt.”⁴⁹⁰ A 17. századtól szerepel egy sáncokkal, árkokkal erődített kastély, másutt vár leírása is. Tehát Hedrehelyen a 16–17. században létezett egy vár vagy kastély, de hogy hol és milyen formában, régészeti kutatások nélkül nehezen állapítható meg. Az 1950-es években a ma a lakosság által vár- és kolostorhelynek tartott általános iskola területétől ÉNy-ra 200 méterre felszínre jutottak egy talán középkori építményhez, esetleg kúriához (kastélyhoz) tartozó maradványok. Az akkori kultúrház környékén ugyanis boltíves, 2 m széles folyosó, illetőleg folyosórendszerek boltívei kerültek elő.⁴⁹¹ Magyar Kálmán 1970-ben a Hedrehelyről Visnye felé vezető út mellett az ún. Várdomb D-i szélénél téglatörmelék, szemétdöbröket, valamint három, 1–1,5 m átmérőjű és 2 m magas, kör alakú téglaeépítmények nyomait figyelte meg a partszakadásból, ahonnan kövek omlottak ki.⁴⁹² A másik, a református templom közelében lévő kisiskola és óvoda területén 1748-ban és 1766-ban említették a források „hajdan kíváló nagyszerűségű, kimagasló tornyával együtt szilárd anyagból épült...magas szentélye még kiemelkedett a romokból...a mai lakosság szerinti Vártemplomot.”⁴⁹³ 1714-ben ez „templom *desertum*, *locus castelli*”-ként szerepelt.⁴⁹⁴ Az 1978-ban engedély nélkül történt dózerolás után Magyar Kálmán egy kéttornyos, háromhajós, kápolnával és sekrestyével rendelkező, nagy tégl- és kőbazilika alapfalait figyelte meg. A Magyar Kálmán által 1971 novemberében a másik iskolánál, a ferences kolostor területén folytatott leletmentő ásatások során a kolostor gótikus, a nyolcszög három oldalával záródó, 34,23 m × 12,70 m alapterületű temploma és az ÉK felől hozzácsatlakozó sekrestye, a torony és a cellák maradványai jutottak a felszínre. Itt, a Várdomb külső felében található a 15–16. századi ferences kolostor rangos épületegyüttese.⁴⁹⁵

Végző soron elképzelhető az is, hogy a Várdomb területén több erődített helyet, így a mezőváros nagy bazilikáját, valamint a Héderek egykori kúriáját, kastélyát és a kiterjedt, magas toronnyal rendelkező ferences kolostort használták fel a törökkorban védelmi célokra.

KAPOSMÉRŐ – Vár

Mére 1555-ben szerepelt Nádasdy Tamásnak a somogyi végházakról készített felsorolásában.⁴⁹⁶ Kaposvár szeptember 17-én történt elfoglalása után a mérői várat a magyar őrsége felgyújtotta. Dzselaázade Musztafa azt írja, hogy „a Kaposvár mellett lévő Mere nevű párkányban pedig négyszáz lovas volt... azon éjjel felgyújtván a párkányt, összes háznépeikkel Kaposvárba mentek és eltorlaszolták a kapukat.”⁴⁹⁷ Kaposvárhoz való közelsége miatt török kézre került. A várkastély a Mérey, illetőleg az Osztopáni Perneszy család birtokán lehetett. 1369-ben említettek Mere birtokon János kúriáját, vagyis az egyik Mérey János udvarházát.⁴⁹⁸ Ekkor volt itt a Mérőről később Méreynek nevezett család birtokosztálya.⁴⁹⁹ Ez a család a helységről: *Meiri* (1138), *Merey* (1265), azaz Mérő helynévből vette a nevét.⁵⁰⁰ 1448-tól lettek itt birtokosok az Osztopáni Perneszyek. Az Újlaki bizalmas köréhez tartozó család fontos embere, Osztopáni Perneszy Pál a királyi kúria jegyzője, majd 1444-ben somogyi szolgabíró, 1447-ben választott bíró. 1448-ban Garai László alnádornak nevezte ki.⁵⁰¹ 1464–65-ben már Újlaki Miklós vicebánja. Fia, Perneszy Zsigmond, mint Újlaki Miklós tanácsosa, 1471-ben jelen volt ura végrendelete megírásánál. Az ekkor felemelkedő középnemes család a Kapos, a Dráva mentén, illetőleg a Kis-Koppány völgyében lévő Perneszy helység környékén Csánki szerint 9–22 birtokkal (faluvál és birtokrészrel) rendelkezett.⁵⁰² Később a Báthory család szervitorai közé tartozó Perneszyek a Somogy megyét ért első török támadás miatt 1544–45-ben, majd 1555-ben elvesztették itteni birtokaikat.⁵⁰³ Dél-Somogyba kerültek, ahol a török elleni védekezés megszervezését végezték. A család egyik tagja, Perneszy Farkas 1559-től a babócsai vár kapitánya volt. Az 1550-es évek végétől Zrínyi Miklós szervitorai voltak. Utóbb Zalalövő birtokosaiként tűnnek fel.⁵⁰⁴ A mérei várat 1555-ben, mint *castellum*-ot nemesek birtokában említi Nádasdy Tamás.⁵⁰⁵

A középkori vár helye ismeretlen. Kaposmérő belterületén található vizenyős területen a Békavár nevű rész. Közeliében, a régi katolikus iskola helyén falmaradványok, sírok kerültek elő.⁵⁰⁶ A Cingetői ároknál, a Kaposvár-Somogyszob és Kaposvár-Barcs (megszűnt) vasútvonalak által bezárt szögben, az elágazási ponttól DNy irányában kb. 600 méterre lévő dombháton, 100×150 méteres területen középkori kerámiaanyagot találtak.⁵⁰⁷

KŐRÖSHEGY – Vár

Széchenyi György, az egervári és pölöskei végházak főkapitánya, Szentgyörgyvárnak és a hozzá tartozó jószágok ura, a kanizsai keresztény táborból 1688. augusztus 26-án kelt levelében írt a „Kőröshegy nevű kastély- és faluhelyünkről”.⁵⁰⁸ Az 1688-ban említett kastélyt 1780 körül a ma álló épület helyén barokk stílusban átépítették. 1532-ben még nem lehetett megfelelően erősített a hely, mert ecsedi Báthory András emberei (a 15. század második felében épített) ferences kolostor-

ban álltak ellen fegyveresen a Kőröshegyet elfoglalni akaró Pekry Lajosnak. Pekry ekkor felgyújtatta a kolostort, amelynek leégett a teteje.⁵⁰⁹

Takaró Mihály tihanyi várkapitány 1558-ban írta: „...a kőröshegyi törökök is előnkbe érkezének, az hajókba beszállának a vízre (Balatonra) előttek.”⁵¹⁰ Tehát 1558-ban Kőröshegyen már törökök tanyáztak. „A koppányi szandzsák öt nahie (járás) területén hamarosan meg is szerveződött. Ide tartozott a koppányi nahie 88 faluval, a dombóvári 32 faluval, a karádi 29 faluval, a kőröshegyi 13 faluval és a marcali 28 faluval.”⁵¹¹ Nyilvánvaló, hogy a kőröshegyi járási székhelyen erődített helyen, feltehetően egy palánkvárban került elhelyezésre a török helyőrség. A kérdés csupán az, hol hozták létre ezt az erődítést? Kézenfekvő lenne, hogy az ottani ferences kolostort használták volna fel erre a célra. A források a 16–17. században viszont a kolostort romként szerepeltetik.⁵¹² Az erődített kolostorok között sem szerepel.⁵¹³ A protestánsoknak 1671-ben a romos kolostor mellett megépített fatemplomát 1683-ban égette fel a török⁵¹⁴ és a faluval együtt mindent lerombolt.⁵¹⁵ Valószínűleg a lerombolt török palánkvár helyén létezhetett az 1688-ban említett kastély.

Egy 1748. évi adat szerint a reformátusok „...régii egyháza mellett...a település közepén falaival, s ennek külső oldalán egy toronnyal és sekrestyével elég hosszú egyház áll: boltozott szentéllyel, sekrestyével, restaurált állapotban.” Északon lehetett a kolostor néhány épülete, mert itt a négyszögletes, keresztül-kasul húzódó cellák alapfalai is fennmaradtak. Ez a leírás jól illik a ma is fennálló, restaurált, támpilléres gótikus ferences templom, toronnyal rendelkező épületére. Ugyanekkor, 1748-ban szerepel egy másik egyházra vonatkozó leírás is: „...*praeter hanc Ecclesiam circa finem pagi a meridie iterum prostant rudera duarum Ecclesiarum.*” Azaz e templomon kívül körülbelül a település végén délre két templom romja látszik. Ez középen kereszt formához hasonlóan („*quae lateralibus capellis aedificata fuit*”) két téglakápolna / oldalkápolnás építményből állt. Még most is látszik a két ismeretlen titulusú kápolna boltozatos szentélye (*et adhuc sub fornice Sanctuarium cum capellis et sine Titulo Patrocinii*) írták ekkor.⁵¹⁶ Tehát 1748-ban a ferences kolostort a település közepén említik, míg tőle délre, a település végén állt egy kereszt alakú, kétkápolnás egyház, részben épen.

Kőröshegyen már a 11. századtól létezett egy, a pannonthalmi bencésekhez tartozó bencés majorság, az úgynevezett Szent Márton egyházzal. A szomszédos Szántód révhely a tihanyi bencés apátság birtoka volt. 1390 táján írnak a környéken egy Vizesvár helyről, illetőleg vízvári cser erdőről.⁵¹⁷ Ez a Szent Márton tiszteletére szentelt bencés egyház lehetett a település szélén, az egykori majorsághoz tartozó, úgynevezett kereszt alakú, több kápolnával rendelkező templom.

1812-ben szerepel egy erődített egyház leírása: „láthatók egy másik templom omladécai is, amely kereszt alakú és hasonlóképpen gótikus stílusban épült (ti. mint a ferences kolostor temploma) és minden oldalról sánc veszi körül.”⁵¹⁸ Ez azt bizonyítja, hogy az Árpád-kortól ott álló bencés egyház került – Fonyód-Alsó vár mintájára – megerősítésre. A vár további részei, palánkjai körbevehették nemcsak az 1960-as évekbe elhordott homokdombot, hanem az 1688-ban említett kastélyt

is. Ez utóbbi nagyjából a mai Széchenyi kastély területén állhatott. 1982-ben Magyar Kálmán a régi bencés templom, az egykori erődített egyház helyén végzett régészeti kutatásokat, ekkor már csupán az eldózerolt téglafalak másodlagos helyzetben lévő töredékeit találta meg.⁵¹⁹

LENGYELTÓTI – Vár

A város hely települése már 1121 és 1420 között Tout, Tóti alakban szerepel.⁵²⁰ A Tóti helynév a szlovák, szlovén és kaj-horvát nyelvben használt tót népnévből képződött. A Tótnak, Horvátnak, Orosznak stb. nevezett kis telepek főként a 11. században jöttek létre. A hivatalosan csak 1773-tól létező Lengyel Tóthi névben az úgynevezett Lengyel előtag utal a Lengyel család itteni régi birtoklására.⁵²¹ Csánki szerint Thoty 1331-ben, majd Thothy-ként az 1536. évi adójegyzékben is szerepel.⁵²² 1426-ban két plébánosát: Mihályt, majd Pétert is említik.⁵²³ A településen a Lengyel család birtoklására 1496-tól van adatunk. A 15. században még főképpen Zalában birtokos Lengyelek a 15–16. század fordulóján Somogy megye legrangosabb köznemesi családai közé emelkednek. László 1505-ben Somogy vármegye országgyűlési követe, majd 1507-ben királyi ítélőmester, a királyi tábla bírása. Lányai révén Osztopáni Zöld Péterrel, Túri Szántói Jánossal, Wésey Lászlóval és Rátóti Gyulaffy Istvánnal került rokonságba.⁵²⁴ Legidősebb fia, János 1518-ban Bakócz Tamás unokahúgát, Korothnai Katalint vette feleségül. Gáspár fia a Szakmár, míg Boldizsár a Fajszy családból nősült. Tóti Lengyel János 1527. november 3-án részt vett Ferdinánd székesfehérvári megkoronázásán. Ettől kezdve a királytól jelentős birtok- és más adományokat kap a család. János már 1527. november 10-én I. Ferdinánd király étekgófogómestere lett. Itt nincs lehetőségünk a család gyors vagyonszerzésének és a különböző pártharcokban való részvételének bemutatására.⁵²⁵ Lényeg az, hogy – többek között – a szigligeti, a fonyódi vár (1. Fonyód – Alsó vár) és uradalmaik a 16. század első harmadára már tulajdonukba került. 1534-ben 35 faluval, azok 315 portájával – Török Bálint után – a második legnagyobb somogyi birtokosok voltak.⁵²⁶ Magyar Kálmán szerint a Lengyel család, amely állítólag lengyel eredetű, csupán a 14. században szerezhette meg a Fonyóddal szomszédos Tótit, ahová udvarházuk, birtokközpontjuk került. A középkor végére egy hatalmas Lengyel-uradalom jött létre, amely a Balaton É-i partján Szigliget várból és uradalmából (6–10 falu), míg a D-i oldalon Fonyód, Orda várából és a Tóti-i kastélyból szerveződő uradalomból (35–40 falu) állt. Hóvári szerint is „a Lengyel család ősi fészke Lengyeltóti volt. Nyilván itt állt az ősi kúria, amely a zavaros időkben ki volt téve a haragosok, majd a törökök támadásainak. Az 1536. évi dikajegyzék szerint a legfiatalabb testvér, Lengyel Boldizsár tulajdonában volt.”⁵²⁷ A település a Lengyelek kezén maradt a középkortól kezdve egészen 1860-ig, amikortól a birtok és a templom kegyurasága a gróf Zichy családé lett.

A Lengyel család Tótipan lévő kúriájára, illetőleg középkori kastélyára csupán a 17. század végéről van forrásadatunk. Az év nélkül, a 17. század végéről száрма-

zó *Conscriptio brevis dirutae arcis Lak* említi: „*in pago Osztopán ex parte meridionali adiacet dirutum castellum Lengyelthoty nobilem Lengyel haereditarium...*”⁵²⁸

A 17. század végére már *castellum desertum*, azaz elhagyott kastély volt.⁵²⁹ A kastély helyére az 1870-ban készített Greguss János féle metszetből következtethetünk.⁵³⁰ Ezen szerepel egy kiemelkedő dombon – az 1990-es évek első felében helyreállított – eredetileg a 12. századtól a törökkorig fennálló, majd a barokk korban újjáépített Szent Jakab templom. Tőle ÉK-re egy kiterjedtebb, ugyancsak úti menti dombon, de annak ÉK-i szélén áll egy kastély. A Szent Jakab templom kutatói, B. Benkhard Lilla és Lukács Zsuzsa az 1990-es évek elején már megállapították, hogy „...a községet a Balaton déli partja felé vezető egykori hadiút mellé telepítették, melynek évszázadokon keresztül fontos szerepe volt. A helység legmagasabb pontjáról, a templomdombról ez az út jól belátható, megfigyelhető volt (a 18. századig fontos őrhelyként is használták).”⁵³¹ A templomdomb K-i lejtőjén, Gaál István tanár földjén 16. századi kerámia töredékek kerültek elő.

Közel két évtizede, hogy egy osztrák várkutató mérnök, Josef Schönwälder észrevette, hogy a művész, Greguss János (akaratlanul) a templomdombnál egy egykori erődvonalat is ábrázolt. Az utca szélén egy hosszas peremsáncot (Randwall), a dombplató D-i szélén és a templom másik oldalán pedig egy olyan nyakárkot rajzolt meg, amely a templomdombot elválasztotta a többi területtől.⁵³² Ennek alapján 2004. november 22-én Nováki Gyula helyszínelést végzett a templomdombon, amely várnak rendkívül alkalmas dombkiugráson van, közvetlenül az országút felett, igen meredek oldalakkal. A dombplató folytatása felé azonban ma már nincsen árok, elegyengették.

A középkori Lengyel kastély pontos helyét nem ismerjük. Schönwälder leírása szerint a mai Zichy-kastély 1858-ban épült. Hivatkozik Tóth Sándor könyvére,⁵³³ amelyben a már lebontott kastély régi fényképe látható. Ennek alapján egyemeletes volt, két derékszögű oldalszárnnyal, két földszintes épülettel. Itt ma már újabb, földszintes épületek állnak. Schönwälder megfigyelése szerint az egykori kastély mesterségesen kialakított részsúkkal határolt platón állt. Dél felé meredek és mély völgy határolta, itt öt teraszt talált, de ezek eredete bizonytalan. Egy teraszt a K-i oldalon is látott, a DNy-i és a DK-i szögletben pedig egy-egy földkiugrást érzékelt. Schönwälder megfigyelései további kutatásokra ösztönöznek.⁵³⁴

MESZTEGNYŐ – Vár

A várat 1548-ban említi a helytartótanács, majd mint *castellum*-ot 1555-ben Novák János birtokában, Nádasz Tamás összeállításában találjuk,⁵³⁵ amikor Kaposvár eleste után a vár magyar védői elhagyták. Úgy tűnik, a menekülő katonák nem égették fel, legalább is nem okoztak benne különösebb kárt.⁵³⁶ 1558-ban Orosztonyi Péter szenyéri várkapitány írta: „Mesztegnyőnek a kapuját megcsinálták, készen van az „ol ház”, csak egy kapu kell még rá.” Az ő kötelessége, hogy mindezt széthányassa, indítsa népet ellene, „de rúddal és doronggal nem

rombolhatják le, hanem csak ágyúlövessel... A szétrombolással nem szabad várni, mert minden órában várják Mesztegynyőbe a törököket...” Ez Orosztonyiéknak is nagy veszélyt jelent.⁵³⁷ Ekkor, 1558-ban írta Zrínyi Miklós is Nádasy Tamásnak: „...a török már Pécsen gyülekezik, amint mondják, Babócsát akarta megtámadni, vagy a mesztegynei zárdát megerősíteni (*monasterium Meztegne munire*)”.⁵³⁸

A mesztegynyi monostor alapítására nincs forrásadatunk A 15. század elejéig, 1408-ig a Mesztegynei Szerecsen család a birtokosa.⁵³⁹ Zsigmond ekkor a lázadásuk miatt a hozzá hűséges Gordovai Fánch családnak adta át. Az ország zászlósurai közé tartozó két család egymással vetélkedett a birtok megtartásában. Az 1470-es években Újlaki Miklós familiárisai közé tartozó Szerecsenek voltak a település tulajdonosai egészen 1498-ig.⁵⁴⁰ Mesztegynyő mezőváros parochiális egyháza 1476-ban Szent Miklós tiszteletére volt szentelve. Ekkor engedélyezte a római szentszék, hogy a kegyúr a domonkos rendiek részére a templomnál házat emelhessen.⁵⁴¹ Nyilván a magas rangú kegyurak, a Szerecsenek, illetve a Gordovai Fánchok kúriájával is számolhatunk Mesztegynyőn. A Mesztegynyi Szerecsenek ősei ugyanis a 14. század második felétől Budán, a király környezetében élő, padovai származású olasz üzletemberek voltak. Például Szerecsen Jakab királyi kamaraispán verette az ügynevezett szerecsenfejes pénzeket. A család somogyi birtokközpontja, Mesztegynyő után nevezte el magát a 15. században.⁵⁴² A Thapsonyi Anthimusok szomszédos tapsonyi birtokán is 1455-ben vár és mezőváros szerepelt.⁵⁴³ Valószínű tehát, hogy a mesztegynyi Szent Miklós templom mellé épült házat, az 1558-ban említett monostort a 16. század első felében megerősítették. Lehetséges, hogy a vár, illetőleg a középkori templom és kolostor helyére épült az 1744-től a ferencesek kolostora.

1974-ben a kolostorépülettől Ny-i irányban vízvezeték fektetése során egy boltozott csatorna került elő. A csatorna egy kb. 3,2×3,2 m-es vakolatlan, csehsüveg boltozattal fedett, a boltvállakig feltöltődött helyiségben került elő. Ez a helyiség a K-i és DNy-i részén lefalazást mutatott. A lenti helyiséget a kolostor pincéjéből nem lehet megközelíteni. Valószínűleg egy 18. századnál régebbi épület maradványai, esetleg a régi erődítmény pincerészlete került napvilágra.⁵⁴⁴

NAGYBERKI – Berki-gát vára

Az első biztos adat 1656-ból származik, amikor – Papp Sándor újabb kutatásai szerint – egy török kérelmező irat szerint a kanizsai vilájethoz tartozó pécsi szandzsákból felépítettek egy új palánkvárat, Berki-gátat, ahova az azabok agájának egy bizonyos Mehmedet neveztek ki. Az aga elhunyt és tisztét törvényes fiára, Sehbázra hagyta.⁵⁴⁵ Pethő László kiskomáromi kapitány Barthány I. Ádámnak 1655. június 3-án kelt levelében a következőket írta: „...Berki kastélyát a levél írásának hetére a török be fogja fejezni. Parancsnokának „Fekete Mehemet” nevezik ki, aki alá 70 gyalogost és 250 rácot rendelnek. A készülő erősség építésére a Kapostól a Drávaig jelen pillanatban is 1000 parasztot foglalkoztat a török.”⁵⁴⁶

A bécsi források is ekkor tájtól említik a vár építését.⁵⁴⁷ A palánk ügyével még az év végén is foglalkozott a Haditanács és tiltakoztak Berki-gát felépítése miatt. A törökök azzal mentegették magukat, hogy nem egy új várat építettek, hanem egy régit újjítottak fel. Batthyány Kristóf 1660. március 2-án jelentette: „A végvári vi-tézek a törökök Berki nevű palánkját, amelyet a béke ellenére építettek, s amely-ben a keresztényekkel szemben olyan zsarnoki módon viselkedtek, elfoglalták, le-rombolták és felégették”. A korabeli török adatok szerint Pethő László kiskomáro-mi kapitány vezetésével „15 ezer ember” (!) robbantotta fel és 500 foglyot (!) ej-tettek. A valóság az, hogy Ákosházy Sárkány János egerszegi kapitány, a Kanizsá-val szembeni végvidék főkapitány-helyettese hajtotta végre az akciót.⁵⁴⁸ Simon Reninger portai követ is foglalkozott 1660-ban Berki-gát felégetésének ügyével. Szerinte a Berki-gátnak nevezett palánk a Koppány mellett a két víz, a Kapos és a Balaton között, nem messze Pécstől állt. Zrínyi Miklós 1661-ben Zrínyi-Újvárral kapcsolatban írja: „Ők (ti. a törökök) már 3 vagy 4 új várat is építettek, s most tervezik, hogy felépítik Beligátat (rontott alakja a Berki-gátnak), melyet tavaly a magyarok felégették.” 1782–1785-ben az első katonai felmérések szerint: „...a mocsáron csak Toponárnál és Berkinél található gáton lehet átkelni.”⁵⁴⁹ A megye monográfiája említi a Sapkatöltés nevű helyet, melyet a törökök építettek.⁵⁵⁰ Sági Károly 1952-ben jelentette, hogy az 1333 / 3 számú telek sarkában középkori épü-letrom van, amely a hagyományban török mecsetként él.⁵⁵¹ A mai földrajzi nevek közül kiemeljük a Nagyberkitől D-re kb. 5–6 km-re Erdög vára és Sapkatöltés ne-vű helyeket⁵⁵² és Kisberkitől DDK-re 6 km-re, Nagyberki és Baranyajenő határvo-nalán az erdőben emelkedő 245 m magas Várhegyet. Ezek esetleg összefügghet-nek az ismertetett Berki-gát nevű török várral, azonosításuk későbbi feladat lesz.

OSZTOPÁN - Vár

A Kaposvártól É-ÉNy-ra lévő helységet Oztupan-ként először 1229-ben emlí-tik. A szerb-horvát Stupan szóból származik.⁵⁵³ 1284-ben és 1348-ban Ztupan-ként szerepel, s végül Stupuan, majd 1353-ban Vztupan. 1396 tájától már Oztopan-ként említik és 1417-ben is Ozthopana a neve.⁵⁵⁴

1317-ben a ropolyújvári (kaposújvári) uradalom birtokosa, a Felsőlendvai csa-lád őse, Amadé fia I. Miklós a tulajdonosa (l. Kaposvárt és Zselickisfalud-Ropoly-pusztá-Várhegyet). 1332–1337-ben egyházas helyként szerepel. 1417-ben egyes részeiben már a Perneszy család a birtokos.⁵⁵⁵ Az egész közép-és kora újkoron ke-resztül, még 1757-ben is a település fele részének a Perneszyek a birtokosai. Ők, csakúgy mint az 1447-ben és 1536-ban Osztopánnal kapcsolatban említett Zewld család, innen veszi az előnevét. ⁵⁵⁶ Az Osztopáni Perneszyek őse László már 1273-ban szerepel. A család felemelkedése az Anjouk, majd Zsigmond idejére tehető. Ekkortájt szereztek somogyi törzsbirtokaikat (ld. Kaposmérő-Várat).⁵⁵⁷ 1534-ben már az Osztopáni Perneszyek – az Osztopáni Zöldekkel rokon Lengyel család mö-gött – a harmadik legjelentősebb birtokos Somogyban. Az összeírók ekkor 34 fa-

lujukat és 214 portájukat tartották számon.⁵⁵⁸ A királyi kegy és egy-egy főúr, mint a Garaiak és az Újlakiak, majd Báthoryak, Zrínyiek stb. révén gyarapodtak rangban és vagyonban. Felemelkedésük gyors, 15. század közepi útját jól jellemzi Kubinyi András: „A legjelentékenyebb személyiség a Somogy megyei Osztopáni Perneszy Pál volt... Eredetileg a királyi kúria jegyzője, majd 1444-ben somogyi szolgabíró, 1447-ben választott bíró, végül 1448-ban Garai László alnádorának nevezi ki. Még 1460-ban is a nádor árvájának, Garai Jóbnak a tisztartója. 1464–1465-ben azonban már Újlaki Miklós szlavóniai vicebánja”⁵⁵⁹ Nagy karrier volt ez egy köznemestől, aki Zsigmond királynál kezdte, mint allovászmester és igen magasra, a macsóí albáni, majd az alnádori rangon keresztül a szlavóniai vicebáni tisztéig vitte. Fia, Osztopáni Perneszy Zsigmond már Újlaki legbelsőbb köréhez tartozott, mint a boszniai király tanácsosa. Ő jelen volt Miklós vajda 1471. évi végrendeletének készítésénél is.⁵⁶⁰ Pál alnádor ifjabb fia, Imre 1507-ben Corvin János belső udvari embere. A Perneszyek általa kerülnek rokonságba az enyingi Török családdal.⁵⁶¹ 1490 után már a Báthoryak familiárisai, s általuk Somogy megye alispánjai is. Perneszy Farkas a Báthoryak somogyi uradalmának főprefektusa, majd az 1559-től királyi várrá átalakult babócsai központjuk főkapitánya.⁵⁶²

A Báthory András szervitorai közé tartozó Osztopáni Perneszyeknek a Somogy megyét ért első török támadások következtében menekülniük kellett. 1541 után a török Székesfehérvár és Pécs felől támadta Tolnát és Somogyot, 1544–1545-ben már Balatonszemesen, Endréden, Kőröshegyen és Karádon voltak, innen támadtak tovább déli irányába. A Perneszyek birtokai vagy török uralom alá jutottak, vagy annak veszélyzónájába. Mint Báthory-familiárisok, a három testvér: Farkas, István és Imre Dél-Somogyba kerültek. Közülük István és Imre hol Báthory, hol Zrínyi szervitoraként szerepelt. Az volt a lényeg, hogy Csurgó és Babócsa védelmére kaptak megbízást.⁵⁶³ Mivel távol kerültek valamikori birtokaiktól, nem tudták fenntartani birtokjogukat Osztopán környékén. 1555-ig a kaposvári Dersffy Farkas, majd utána a fonyódi kapitány, Magyar Bálint tette rá a kezét az itteni birtokaikra.⁵⁶⁴

A Perneszy Farkas-ág, így Farkas fia István alispán áttelepedett 1566 után Erdélybe. A másik Perneszy, András, 1564-ben személynöki ítélőmester, 1581–1587 között felsőlendvai főkapitány volt. András fia, János 1577-ben Kiskomáromban katonáskodott, majd 1581-ben kanizsai lovaskapitány és 1596-ban Zala vármegye alispánja lett.⁵⁶⁵ Ekkor még Zalalövő birtokosaiként is feltűnnek. Leszármazóik 1686-ig Zala megyében végvári főkapitányok, illetőleg többször Zala és Somogy megye alispáni tisztét is viselték.⁵⁶⁶ A Perneszyek osztopáni és más birtokait 1660-ban is említették, de somogyi birtokaikba csak a török kiűzése után kerültek vissza. Osztopánban a 17. század végétől, fele-fele részben a Tóti Lengyel családdal lettek újra birtokosok.⁵⁶⁷

A Perneszyek Osztopánban feltételezett várkastélyára a 19. század közepétől vannak biztos adataink.⁵⁶⁸ A vármegyei monográfia ugyanis azt írja: „a váraljai dűlőről, ahol még alapfalakra is bukkannak, azt tartja a hagyomány, hogy ott állott a Perneszyek várkastélya”⁵⁶⁹ Kanyar József 1962-ben azt írta: „...régén enyé-

szetté váltak a családi levéltárak, mint a Mérey családé Kaposmérőn, a Perneszy család levelestára az osztopáni várkastélyban...”⁵⁷⁰ Az 1974-ben megjelent Somogy megye földrajzi nevei c. kötet szerint: „Kis-pusztavár (Pusztavár, Pusztavári, Pusztavári) dűlőben a monda szerint Perneszy nevű várúrnak volt a vára, amit leromboltak. Köveket, téglákat lehet találni.”⁵⁷¹ 1973-ban itt különböző leletek, köztük pénzek is előkerültek.⁵⁷² A községbeliek 1975-ben is azt írták: „A Pusztavári-dűlőben épület maradványai, (tégladarabok) kerültek elő. A körzetében földtöltés maradványai láthatók.”⁵⁷³ 2004 nyarán Sudár János római katolikus plébános is azt jelentette, hogy az úgynevezett Pusztavári-dűlőben évek óta szántás után téglá- és kőmaradványokat figyelt meg. A helyiek elbeszélése alapján ő is azt állította, hogy itt egy vár volt.⁵⁷⁴ Magyar Kálmán ugyanezen év decemberében folytatott helyszínelése során megtekintette a zömében kukoricatáblaként használt Alsó és Felső-Pusztavári dűlőt. A kaposvár-balatonboglári műút kanyarjától ÉNy-ra, a temetőtől É-ra lévő területen téglá- és kőmaradványokat, valamint több helyen vöröses elszíneződést figyelt meg. Ezek a nyomok egy nagyobb (kb.130×100 m-es) épület helyére mutattak. A temetőtől ÉK-re évekkel ezelőtt még egy mesterséges töltés (sánc?) nyoma is látszott.⁵⁷⁵ 2005 koratavasán Sudár János plébános és Magyar Kálmán több alkalommal is a helyszínen jártak a korábban Söllei, ma Radák földön. A jelzett Felső-Pusztavári-részen sok, főképpen szürke négyzet alakú kályhaszem töredéket, különböző méretű és színű edénytöredéket, vasszőget, téglá- és kődarabokat, valamint állatcsontokat gyűjtöttek össze. Ezek a 15–16. századi várhoz tartozó maradványok a 17. században – a Tóti Lengyel és a Perneszy család között – kettéosztott terület K-i, úgynevezett Perneszy-részen kerültek elő. Ezek alapján mi is elképzelhetőnek tartjuk, hogy itt, a Pusztavári-dűlőben állhatott az Osztopáni Perneszy család középkori udvarháza, illetőleg várkastélya.⁵⁷⁶

SÁGVÁR – Templomerőd

1557. március 22. előtti napokban Takaró Mihály tihanyi várkapitány magyar vitézeivel átkelt a Balaton jegén és Ságvárnál megtámadtak egy „kastélyt”, melyet csak nyolc török védett. Erről ő maga számolt be Nádasdy Tamás nádornak. A magyarok felgyújtották az épületet, a törökök a magas, erős toronyba szorultak, majd megadták magukat. Az ostromlók a kastélyból lovakat, különböző szerszámokat, pajzsot, sisakot, páncélt, nyeret zsákmányoltak. Az épület a tűz következtében összeomlott.⁵⁷⁷

1558 nyarára a török újjáépítette a ságvári templomerődítést, „melyben régtől fogván laktanak.” Takaró Mihály 1558 júliusában ismét átkelt a Balatonon és megtámadta, melyet ezúttal négy török védett. Hárman ismét a toronyba szorultak. A magyarok a tornyot puskákkal lőtték, de közben az endrédi (Balatonendréd) törökök érkeztek meg az ostromlottak segítségére. A magyarok ezúttal is felgyújtották a templomot és a tornyot, majd elvonultak. De erre megjelentek a kőröshegyi

törökök is, akik elől a magyarok hajókba szálltak, a Ságváron zsákmányolt három lovat a hajókhoz kötözték és elhagyták a Balaton partját.⁵⁷⁸

Ez az 1557–1558 között török által megerődített ságvári templom a későbbi időkben már nem szerepelt. Az 1556-ban kialakított koppányi (Törökkoppány) szandzsákszékhely környékének fontosabb útvonalainál lévő stratégiai pontok építményeit, így a toronnyal rendelkező templomokat a törökök megszállták és kezdetben figyelőhelynek használták. Egy ilyen, általuk megerődített szentegyháznál, mint azt a ságvárinál is láttuk, csupán 4–8 török katona állomásozhatott.

A ságvári török templomerődítmény helyét ma még nem azonosíthattuk. Magyar Kálmán 1989-ben vette számba a környék középkori lelőhelyeit, ezek közül kettőt említünk, mint lehetőséget. A Bere-pataktól D-re szerepel egy Torony nevű rész, ahol régészeti leletek is előkerültek. Ettől D-re pedig említenek egy Régi templom nevű helyet is.⁵⁷⁹

SOMOGYCSICSÓ - Vár

Dzselálzáde Musztafa leírása szerint: „mikor a győzedelmes zászlókkal az említett hónap 24. napján (1532. július 27.) Csicsova (Csurgótól É-ra, a mai Somogyicsicsó) nevű helynél állapodtak meg, a várba zárkózott, sátánhoz hasonló mogorva hitetlenek a csillagok számával vetekedő és harchoz értő csapatoktól való halálos félelmükben lemondva az ellenszegülésről, kegyelmet kértek”⁵⁸⁰ Más forrás nem említi a várat. A török uralom emlékét helynevek őrzik: Pénzös út, Török-templom, halom, Török-kerti dűlő.⁵⁸¹ 1329–1469 között a Kanizsai, majd 1536–1550 között a Nádasdy család tulajdona volt a település.⁵⁸² A törökkori várnak feltehetően egy korábbi curia, vagy kisebb kastély lehetett az előzménye

A vár helyét nem ismerjük. 1971-ben Magyar Kálmán járta be a községtől É-ra kb. 800 méterre lévő Török-halom környékét, amelyet „Várdomb”-ként említett. A bozótos területen téglatörmeléket, a D-i részén a szántóföldön vörös, átégett településnyomokat talált.⁵⁸³ Itt 1996-ban Nováki Gyula sem talált várra utaló nyomokat.

SOMOGYSZOB - Vár

Az 1812. évi leírás szerint: „Láthatók itt valamely kettős sánccal és nádassal körülvett várnak is a maradványai.”⁵⁸⁴ A várat más forrás nem említi.

A helység neve 1295-ben szerepel először, amikor Thomasinának, András király anyjának a *Segusa* nevű prédiумаhoz tartozott, mint *Zub* (Szob) föld.⁵⁸⁵ A Zub helynév a Subu, vagy a Sobek szláv eredetű személynévből származhat.⁵⁸⁶ A segedi királynéi prédiум szobi földjét 1295-ben Mihály fia László comes kapta meg érdemeiért, mert kiszabadította III. Endre királyt.⁵⁸⁷ Ez az adományozás nem volt tartós, mert 1331-ben Károly Róbert Somogy ispánját, a Kacsics nembeli

Szécsényi Tamást iktatja be birtokába, majd 1365-1366-ban Dénes fia Miklós, a királyné protonotáriusa kapta meg mint *possessio*-t.⁵⁸⁸ Plébániája 1332–1337 között, illetőleg 1437-ben is szerepelt. 1330. évi segesdi határjárásnál a *civitas Segusdiensis*-től nyugatra volt *Zwb* (Szob) földje, amely más királynéi birtokkal is szomszédos volt.⁵⁸⁹ A településről vették nevüket a Szobiak, akiknek itt és Marcali vidékén hét faluban voltak birtokaik.⁵⁹⁰ Hunyadi János budai várnagya volt a híres Szobi Péter apja. Szobi Péter az országgyűléseken a köznemesség egyik vezéralakja, Mátyás király uralkodása kezdetén pedig horvát-dalmát és bosnyák bán volt. Tehát Mátyás király révén lett a köznemes Péterből főrangú. 1484-ben Szobi Péter fia, Mihály, Batthyány Boldizsár kőszegi kapitánynak és Gerebeni Lászlónak zálogosította el a települést.⁵⁹¹ Segesd főrangú urai, a Báthoryak az 1490-es évektől 1513-ig, illetőleg 1525-ig „késhegyre menően” pereskednek a szomszédos Szob, Böhönye és Szenyér birtokosaival, Bakócz Tamás érsekkel és testvéreivel.⁵⁹²

Véleményünk szerint a Szobi család birtokközpontjában, Szobon a 14–15. században előbb udvarház, majd Bakócz Tamás idejében kisebb kastély állhatott, amelyet 1526 után megerődítettek. Segesd közelsége miatt hadászatiilag sem az 1550-es évek Várday Zsigmond féle birtoklása alatt, sem később a török időkben (1566–1686) nem kaphatott különösebb jelentőséget. Németh Péter 1991-ben folytatott somogyzobi terepbejárása során csupán a középkori templom maradványait találta meg.⁵⁹³ A vár helyét még nem ismerjük.

SOMOGYTÚR – Vár

A várra egyetlen adatunk van, 1538-ból. Ekkor, a vár tulajdonosának, Pekry Lajosnak I. Ferdinánd király által történt elfogatása után Török Bálint Túr, Kálmáncsehi (ma Kálmáncsa) és Ötvös várkastélyokat felrobbantotta.⁵⁹⁴ Pekry grazi fogságában panaszkodott a túri várának elfoglalása miatt.⁵⁹⁵ Thur még 1587-ben szerepel, melyet a végvári kapitányok megtámadtak.⁵⁹⁶

1280-ban Túron állt Péter veszprémi püspök kúriája.⁵⁹⁷ A település 1495-ben már jelentős *oppidum*, azaz mezőváros.⁵⁹⁸ Látránnyal együtt a 15. század végétől a török foglalásig a Báthory család birtoka. Pekry Lajos előbb Báthory Erzsébet, majd Báthory István nádor özvegyének, mazóviai Zsófia hercegnőnek a férje, a várat a mohácsi csatavesztést követő időben foglalta el.⁵⁹⁹ Túr mezőváros vásáraitól és forgalmas piacáról volt nevezetes a 15. század második és a 16. század első felében.⁶⁰⁰

A vár helyét nem ismerjük. Pesty Frigyes 1864. évi helységnévtárában a Halagosdi pusztánál az erdőben említene egy gödrös helyet, melyet Bolondvárnak neveznek. Ezt a helynevet a környékeliek ma nem ismerik. Halagosdi-pusztát a falutól ÉNy-ra, a látrányi határ mellett van. 1974-ben dombos erdő, szántó. Pesty Frigyes említ még egy Sánkrétet is, amely egyenes rét, de rajta egy sánc vonul. Nováki Gyula 1994-ben a Hajagosd-mezőtől D-re, a Kecseköröm nevű hegy É-i lejtőjét járta be, eredmény nélkül. Németh Péter 1990-ben a Kálmán-hegy

D-i lejtőjén említ egy „Törökhagyás” nevű helyet.⁶⁰¹ 2003. szeptember 13-án Dr. Papp Péter bejelentésére Magyar Kálmán és Nováki Gyula a régi temető dombján kutatót várnymok után, ugyancsak eredmény nélkül. Ezt a részt „török templom” néven ismerik, 1764-ben még romok látszottak s akkor itt egy harangot is találtak.⁶⁰²

SZENTERZSÉBET - Vár

Szenterzsébet falu helyét nem ismerjük, a Nagyatád környékén elterülő, a berzencei Lórántfi-uradalom része volt, amely 35 faluból állt és gyakorlatilag Surd, Légrád, Őr, valamint K-re Háromfa tájáig terjedt. A várat 1406-ban említik: *castrum seu castellum in Zenthersebeth*⁶⁰³, de ez 1490. évi hamisítvány.⁶⁰⁴ Horváth Richárd kutatásai szerint „a források 1444-től említeneek tehát először kastélyt e birtokon, Berzence néven. Véleményem szerint ez lehetett a Musináról átszállított és az engedély (1468-ban kelt!) szövegében is említett épület, pusztán elnevezésbeli nehézségekkel kell megbirkóznunk. Minthogy Szenterzsébet és Berzence gyakorlatilag egy települést alkotott egyazon birtokos kezén, amíg ott csak egyetlen kastély állt – mégha szenterzsébeti „részen” – nevezhették akár berzeceinek is. A nehézségek 1468 után sokasodnak, amikortól az oklevelek tanúsága szerint már két épülettel kell számolnunk, s az utóbbi tényleg a berzencei birtokrészen épülhetett föl. Ekkortól fogva tehát egy uradalomban két kastély állt, eltérő birtokosok, Berzencei Sándor és fiai, illetőleg Berzencei Márton és rokonai döntéséből Forster György kezén, és mindegyikük csak birtokrészek felett rendelkezett.” 1481-ben a két kastély már Forster György kezében van, Ezeket 1485-ben már elzálogosította Bornemissza Jánosnak. Magát Szenterzsébetet 1488-ban *castellum*-ként, de 1486-ban újra *castrum*-ként említik. 1490-ben ismét *castellum*.

Szenterzsébet falu már 1332–34-ben szerepel. 1377-től a Berzencei Lórántfiak uradalmához tartozik. Berzencei Lórántfi György fia Sandrin és László 1463-ban egyezkednek Berzence és Szenterzsébet felett, majd 1468-ban e két helységben lévő kastélyaikból a szenterzsébetit Forster Györgynek eladták.⁶⁰⁵ 1473-ban az említett László itteni birtokaiba özvegyét és szentgyörgyi Vincze Péter özvegyét iktatták be zálogképpen. 1477-ben Forster György Vincze Péter özvegyétől a nála zálogban lévő birtokrészeket visszaváltotta és ezzel az egész helység a birtokába jutott. Ugyanakkor szerepelt Újlaki Miklós familiárisaként, az általa választott három bíró egyikeként a Vas, Zala és Somogy megyében birtokos Szenterzsébeti Terjék Lőrinc. Terjék előtte, 1466–1467-ben a Kanizsai család zalai alispánja volt.⁶⁰⁶

A két birtokrészben már egyedül birtokos Forster György 1481-ben Bornemissza Jánost osztályos testvérévé fogadta. 1486-ban Forster György és neje, Csapi Ilona szerződésre léptek Nagylucsei Orbán győri püspökkel, királyi kincstartóval. Az egyezés szerint Forsterék leányát eljegyezték a püspök unokaöccsével, a nyolc

éves Ferencsel úgy, hogy örökösök nélküli elhalásuk esetén birtokaik kölcsönösen egymásra szállnak. Nem akarjuk folytatni ezt a bonyolult és szövevényes birtoktörténetet. A lényeg az, hogy Bornemissza János, (aki 1490-ben a megözevgyűlt Forsterné, Csapi Ilonát vette feleségül!) 1527-ig mind Berzencét, mind Szent-erzsébetet birtokolta a két kastéllyal együtt. Ettől kezdve Szent-erzsébet kastélya gyakorlatilag nem szerepelt. Maga Erzsébet falu még 1536-ban is létezett.⁶⁰⁷ Szent-erzsébet kastély, a települése és temploma is fennmaradt, mert 1699-ben is említik.⁶⁰⁸ A török ellenes végvári küzdelmekben már csupán Berzence vára játszik jelentős szerepet. (Ld. Berzence-Vár)

Szent-erzsébet várkastély helyét nem ismerjük Valószínűleg Berzence, Szent-erzsébet és Nagyatád között kereshetjük. Ezzel kapcsolatban a Berzence területén lévő Jalszina helynév is felmerült.⁶⁰⁹

SZENTGYÖRGY - Vár

1555-ben Nádasdy Tamás a *castellumok* felsorolásába (Balaton) Szentgyörgyöt is bevette, tulajdonosként néhai Sulyok Balázst és Istvánt jelölte meg.⁶¹⁰ Ennek a listának alapján Solymosi László Segesd és Szentgyörgy közé helyezte a szentgyörgyi várat.⁶¹¹ Hóvári János szerint Kanizsa körzetében már csak a török hódoltságba mélyen benyúló Fonyód, Kéthely, Balatonszentgyörgy és Komárom maradt magyar kézen.⁶¹² Veress D. Csaba viszont a következőket írja: „Zalavártól északra kb. 10 km-re, a Zala folyó szigetén álló Szentgyörgyvár, vagy Békavár, is része volt a Balaton délnyugati térségében lévő végvári rendszernek. A zalabéri Horváth család birtokát képező kis erősség a Zalahídvégnél a Zala folyót átlépő út biztosításában játszott szerepet.” 1565. szeptember 23-án Csányból írta Csányi Ákos tiszttartó Nádasdy Tamásné Kanizsai Orsolyának: „...ma hajnalban lövések esnek túl a Balatonon Sulyok Balázs csináltatott volt egy kastélyt Szentgyörgyön kibe Pethő Mihály lakik vala az török ara ment meg vette Vaday Zsigmondot Horváth Andrászt feleségekkel gyermekekkel benne voltak több nemesek is az házat mind falustól meg égették látam az füstöt, az nagy szélbe soha az Balatonon az én embereim által nem mehetnek, hogy bizonyt írhatnék nagyságodnak mennyi volt az török és mennyi keresztényt szegényeket el vitte, az én kevés somogyi jószágomat szinte mellette volt valami ott jártak szegények, három emberem vagyon oda valami bizonyt hoznak nagyságodnak meg irom...”⁶¹³

A balatoni végvárakkal foglalkozó szakirodalomból tehát két Szentgyörgyvárra kapunk adatokat. Az egyik a Zala folyó szigetén, a Horváth család által épített kis vár: Szentgyörgy- vagy Békavár, míg a másik a Sulyok Balázs által emelt Szentgyörgy (ma Balatonszentgyörgy) kastély lehetett. Ez a somogyi vár 1566 után már nem szerepelt a forrásokban.⁶¹⁴ Az Aradi Csilla vezetésével 2003-ban Balatonszentgyörgyön végzett régészeti kutatások még nem találták a nyomát. László István (Balatonszentgyörgy) helytörténeti kutatásai szerint a mai temetőben lévő egykori középkori templom megerősített helyén lehetett a várkastély. Ugyanakkor

tudjuk, hogy a másik Szentgyörgyvárat (Békavárat) Zalában például 1587-ben Zrínyi György erősítette meg újabb sáncokkal.⁶¹⁵ A zalai Szentgyörgyvár később is gyakran szerepelt a forrásokban.

TAPSONY – Vár

A 15. század első felében vette az előnevet a Tapsonyi Antimus család. A várat valószínűleg János alnádor építtette 1423 előtt.⁶¹⁶ 1449-ben még a várkastély úgynevezett helye, majd 1455-ben a várkastély (vár?) is szerepel úgy, hogy négy falu és több birtok is hozzá tartozik.⁶¹⁷ *Thapson cum loco castelli* adattal⁶¹⁸ az 1455. évi Mesztegnyei Szerecsen György és Ferenc támadását rögzítő oklevélben már úgy említik, hogy Thapson (várban) és mezővárosban és más birtokaikon a zavaros időkben kárt okoztak.⁶¹⁹

A 14–15. században az ország zászlósurai: Szécsényi Tamás, Garai Miklós és Újlaki Miklós szolgálatában felemelkedő Anthimus család a szigeti, tapsonyi és szenyéri, valamint más, kisebb uradalmakban legalább 50 faluban volt birtokos.⁶²⁰

Tapsonyi Anthimus fia János közéleti szereplésének kezdetétől Garai Miklós macsói bánnak familiárisa és 1389-ben a segesdi alispánja. A későbbi alnádor két évig volt tulajdonosa Ötvös falunak, illetőleg a Batthyányak atádi, szabási uradalmának.

A Tapsonyi családhoz tartozó Szigetiek is, a híres szigetvári várbirtok első kialakítója Tapsonyi Anthimus János rokonai. Az Anthimusok várépítő kedvét mutatta, hogy Anthimus idősebb fiának, Györgynek fia Ozsvát 1420 körül felépíttette az uradalom központját jelentő kerek tornyot, a később híressé lett szigeti vár magját.⁶²¹

A Zsigmond király, Ozorai Pipó, Tallóci Matkó és Újlaki Miklós szolgálatában szereplő János fia Miklós fia László 1459. augusztus 18-án kapott engedélyt, hogy bármely megyében, valamelyik birtokán várkastélyt, vagy erősséget építsen fából, vagy kőből.⁶²² Szerintünk ennek az engedélynek az alapján épült meg – a Tapsonnyal és Segesddel szinte szomszédos – szenyéri castellum.⁶²³ Tapsony ekkortól kezdve a szenyéri uradalom birtokrésze, egyik faluja lett.

A jelentős (többek között a ropoly-újlaki birtokkal is rendelkező) család 1486 táján kihalt. Birtokaikat rokonaik: Török Bálint apja, Török Ambrus, a Terjékek, az Istvánffyak, Batthyányak és a Dombaiak örökölték, illetőleg még életükben megvették.⁶²⁴

A török hódoltság idején kialakult várerődítések, illetőleg várharcok idején nem szerepelt a tapsonyi vár, helyét nem ismerjük. A 15. századi erősség helyére utalhat esetleg Draveczky Balázs 1972. évi útijelentése: „Tapsonyban a berekben is van egy nagyjából kerek sziget, amely szintén település, vagy erőd.”⁶²⁵

ÚJABB VÁRADATOK

Balatonboglár-Erődített templom

Takáts Sándor közli (Takáts 1915. 63.), hogy 1613-ban Molart panasszal fordult a budai pasához, mert a törökök itt palánkot építenek a puszta szentegyházból. Tolnai Gergely a templomvárak és erődtemplomokról készült munkájában ⁶²⁶ megjegyzi, hogy „azonban arra nem találtam adatot, a tervezett erődítés végül megvalósult-e?

Balatonlelle – Vár

Zala megye vizsgálatot tartott 1609-ben, hogy kié is volt a „*totale et integrum praedium castelli Lelle.*” A tanúk szerint régebben a Fóris család birtoka volt, de három éve elfoglalták a lengyeltóti Lengyelek.⁶²⁷ Talán ez a 17. század elején Lellen említett kastély és a hozzátartozó majorság kapcsolatba hozható a Balatonlellén található Várszó helynévvel.

A kézirat 2004-ben történt lezárása óta több forrásadatot is talált a szerkesztő. Ezek is azt bizonyítják, hogy a megkezdett munkánkat a kötettel nem lehet befejezni, csupán *abbahagyni!*

V. JEGYZETEK

- 1 Magyar 1990. 109-141, 1994 b 73-91, 2002. 91-98.
- 2 Jankovich 1976. 30. 40. jegyzet. EK. Coll. Kaprinayana T. VIII. 160.
- 3 Tóth 1988. 85, Jankovich 1976. 30. 40. jegyzet.
- 4 RRM Rég. Adattár VI / 1 / 19; Jankovich 1976. 28.
- 5 Magyar 1990. 11. kép.
- 6 Magyar 1990. 48-49, 1993 b. 220-221, 230, 1994 b. 75, 90, 2002. 91, 94, 97.
- 7 MNM Adattár 1960 / 280, RRM Rég. Adattár VI / 1 / 2 / 11.
- 8 RRM Rég. Adattár VII / 1 / 28.
- 9 Magyar 1990. 10. kép.
- 10 Engel 1977. 95, Babócsai várnagy 1437-ben Benedek, 1444-ben Bereck (Borsa 1988. 34.)
- 11 Csánki 1894. 572.
- 12 György 1500-ban költözött véglegesen Babócsára. (Magyar 1990. 73-144, Kubinyi 1992. 215.). Horváth Richárd szerint 1495. február 15-én járt a király Babócsán.
- 13 Kubinyi 1992. 215-217. Horváth Richárd adatai: DL 82326, DL 82339, DL 82378.
- 14 Pálffy 1999. 117, Pálffy 2003. 477-478. Az 1555 márciusában Bécsből Babócsára küldött fegyverekről is tudunk (Tímár 1989. 178.) A vár 1546-1565 közötti említéseit lásd még ugyanitt az 50, 56, 92, 93, 134. stb. oldalakon).
- 15 Magyar 1990. 85-92, Pálffy 2003. 476.
- 16 Szakály 1971. 51-84, Magyar 1974. 20.
- 17 Dávid 1993. 161, 166, 170, 175. Hegyi Klára szerint (Hegyi 1993. 92.) 1569-ben 558, 1573-ban 167, míg 1570-ben tízézerrel fizetve 251 gyalogos., az 1570-es évek elején 450-460 katona volt.
- 18 Dávid 1993. 185. 87. jegyzet. Területi beosztását is említi: Szakály 1993. 12, 15, Pálffy 1997. 199-211., Tóth 2000. 148-153., 309-313. Pálffy Géza szerint (Pálffy 1997. 201.) 1600 nyarán vonultak a törökök Kanizsa ellen. Babócsa megszállása Mehemed kihája feladata volt, aki a közeli Istvándi falu határában lévő táborából augusztus 31-én 10-12000 katonával ostromra indult. Szeptember 3-án szakadatlanul lőtték a várat. A védősereg a nagy török sereg láttán megadásra kényszerítette a vár vezetőségét, szabad elvonulás feltételével. Így az ostromra nem is került sor. A végváriak szeptember 4-én hagyták el a várat, bántatlanul távozhattak.
- 19 Kerecsényi 1993. „Szeptember 12-én az udvarnál jutalomért jelentkezett Porta Cesar, a horvát és vend hátlak építőmestere, hivatkozván arra, hogy Babócsa építésénél termédek sok költsége és kimerítő munkája volt” (u.o. 258, 260.).
- 20 Hegyi 2002. 35., Magyar 1990. 95-97.
- 21 Esterházy 1989. (Iványi - Hausner) 139, Perjés Géza szerint (1989. 74.) Zrínyi Babócsán írta meg jelentését a hadjáratról. Evlia Cselebi 1985. 552-553, Péter 1975. 162-165, Etényi 1999. 211, Magyar 1990. 97, Zrínski i Europa 2000. 377.
- 22 U. et C. VI. 3. füz. (1970) 339, Fasc. 29 / 1. 607.
- 23 Genthon 1959, Magyar 1974. 20.
- 24 RRM Rég. Adattár VI / 1 / 11, Magyar 1974. 20, 1990. 98-99, 101. A vár Ny-i előterében végzett feltárás bizonyította, hogy egy nagy égés, tűzvész következtében pusztult el a fürdővel rendelkező réglaépítmény, amely fölél került az 1686-1750-es évek babócsai templom körüli temetője. Magyar Kálmán a vár területén évente több alkalommal végez ellenőrző helyszínelést.
- 25 Somogy vármegye (MMV) 38, Draveczky – Sági – Takáts 1964. 9-10, Kiss 1984. 358-359. 1812-ben írják: „a határban három helyen is állnak egy nem megvetendő erődtámasz sáncsal körülvett romjai, amelyekről az a szóbeszéd járja, hogy a törökök építették és lakták.” (Tóth 1988. 70.). A falutól DNy-ra is említenek egy Vári-hegyet (Koppány 1999. 140.)
- 26 Kubinyi 1973. 27.

- 27 Koppány 1999. 139-140.
- 28 Dávid 1982. 9.
- 29 Dávid 1982. 237-239, Hegyi 1995. 91.
- 30 Hegyi 1995. 91. Hegyi Klára szerint (Hegy 2002. 34.) ebből 1613-ban 10% a keresztény katona.
Veress 1996. 66-6, 73, 84, 129, 133, 137-138, 153.
- 31 SMFN 1974. 136, 140.
- 32 Magyar 1989. 83.
- 33 Veress 1996. 157.
- 34 Magyar 1989. 84-85. Az árok egyes részei szőlőültetéskor is előkerültek.
- 35 Belényesy 2001, 2003 a, b, Belényesy – Marton – Oross 2002.
- 36 Melhárd 1881, Hóke 1899., Somogy vármegye (MMV) 40., Dornay 1932., Margittay 1943., Draveczky
– Sági – Takáts 1964. 13., Kottzsur 1964. 21. és Kottzsur Éva in: Balatoni Múzeum Adattár 58. 160. (ki-
jegyezte dr. Sági Károlyné).
- 37 Reöthy (1977. 114.) Lóczy Lajos: A Balaton környékének geológiai képződményei című könyve 552.
oldalára hivatkozik.
- 38 Magyar 1985 a 74, Veress 1996. 67.
- 39 Tóth 2000. 313., Hegyi 2002. 33, Veress 1996. 67, 126, 131, 139, 143, 147, 150, 158, 182.
- 40 Somogy vármegye (MMV) 40.
- 41 Mógáné – Rózsás 1994. 95-104.
- 42 Jankovich 1976. 6-7, Kovács – Rózsás 1996. 165. 25. jegyzet. Horváth Richárd adatai: DL 88349 (1460)
DL 18391 (1480), DL 20718 (1498).
- 43 RRM Rég. Adattár VI / 2. 40. 7. oldal. Engel Pál és Koppány Tibor szerint a mai Kétújfalu-Szenthályfa-
puszta területén állt (Koppány 1999. 115.) Ez a hely Barcstól távol nyugatra, ma Baranya megyében van,
így szerintünk ez nem bizonyítható.
- 44 Szakály 1971. 52, Pálffy 1997. 200.
- 45 Esterházy 1989. (Iványi-Hausner) 140, Perjés 1989. 62, Magyar 1996 a. 15. kép. Zrínyi hadjáratakor
Barc-ként szerepelt (Zrínski i Europa 2000. 377.)
- 46 Hegyi 2002. 35. Vass 1993. 212-213.
- 47 Pesty 1864. 56-59.
- 48 Rózsás Márton RRM Rég. Adattár VI / 2 / 210.
- 49 Rózsás Márton RRM Rég. Adattár VI / 2. 210. 5.
- 50 Tóth 1988. 86.
- 51 Kovács – Rózsás 1996. 163-182.
- 52 Csánki 1894. 593.
- 53 1812-ben írták: „Egy Béla király által épített erődítmény emlékét idézik azok a vármaradványok, amelyek
a nádasok között, egy magasabb dombon állnak (Tóth 1988. 86.); Pesty 1864. I. 76, Somogy vármegye
(MMV) 46, Gerecse 1906. 721, Magyar Kálmán: MNM Adattár III. 16 / 1971.
- 54 Magyar Kálmán RRM Rég. Adattár VI / 3 / 1.
- 55 Kumorovitz 1955. 211, 537.
- 56 Csánki 1894. II. 576.
- 57 U. et C. VI (1970) 412.
- 58 Somogy vármegye (MVV) 46: „...itt a Dráva mellett vár volt, melyet a Dráva három oldalról zárt körül.”
Kiss L. 1988. 188, Veress 1996. 63. Hóvári szerint 1543 után erődítették meg (Hóvári 1985. 118.)
- 59 Genthon 1951. 373.
- 60 Kiss 1984. 360.
- 61 Horváth Richárd szíves közlése.
- 62 ZO IX. 86, Engel 1999. I. 278.
- 63 Koppány 1999. 119-120.
- 64 Csánki 1894. II. 572, Koppány 1999. 119-120.

- 65 Koppány 1999. 119-120.
- 66 RRM Rég. Adattár 1113 / 399.
- 67 Marosi 1974. 35.
- 68 Pálffy 1999. 98.
- 69 Pálffy 1999. 117.
- 70 Szakály 1973. 55-112, Ruzsás 1966. 33-46, Pálffy 2003. 476-478, Dávid 1993. 175.
- 71 Dávid 1993. 165, Vass 1993. 193.
- 72 Dávid 1993. 165.
- 73 Merényi 1894. 259, Hegyi 1995. 92. Hegyi Klára szerint (Hegyi 1995. 92.) az 1570-es évek elején 450-460 katona volt. Ebből 203-at tímárral fizettek.
- 74 Dávid 1993. 170, Vass 1993. 193.
- 75 Magyar 1988 a. 88-89, Kerecsényi 1993. 258, 260, Hegyi 2002. 35, Tóth 2000. 150.
- 76 Esterházy 1989. (Iványi-Hausner) 137-138, H. Takács 1970. 173.
- 77 Evlia Cselebi 1985. 555, Zrínyi Miklóssal kapcsolatban szerepel „Brenizu” (Berzence) Vladanje karakter grofa Nikole Zrinskog (Zrinski i Europa 2003. 223.)
- 78 U. et C. 3. füz. 1970. 282.
- 79 U. et C. 1. füz. 1967 a. 52. 1812-ben írják: „valaha hírneves erődítmény, amelyet manapság romok és árkok jeleznek (Tóth 1988. 50.)
- 80 Genthon 1959. 36, Gerő 1968. 300.
- 81 Magyar Kálmán RRM Rég. Adattár 400, RF 18 (1965) 56.
- 82 Magyar Kálmán RRM. Rég. Adattár 1740.
- 83 Magyar Kálmán RRM Rég. Adattár 4307 / 180.
- 84 Honti Szilvia RRM Rég. Adattár 4335 /1980, Magyar 1996 a 141-143.
- 85 Koppány 1999. 119-120.
- 86 Solymosi 1979. 69, 74, 77.
- 87 Csorba 1974. 21, Hóvári 1985. 118.
- 88 Veress 1996. 70.
- 89 Csorba 1974. 19, Pálffy 1999. 103, 117.
- 90 Magyar 1988 a. 88 Pálffy 2003. 476.
- 91 Pálffy 2003. 477, Csorba 1974. 21.
- 92 Veress 1996. 119.
- 93 Csorba 1974. 25, Turco rajza: 11. kép, Pálffy 1995. 136. Pálffy Géza lektori véleményében szereplő adat Somogyzsitfa-Vári-domb várára vonatkozik.
- 94 Tóth 1988. 53.
- 95 Dornyay 1937. 207.
- 96 Dornyay 1937. 210-215, Turco rajza a 211. oldalon
- 97 Genthon 1951. 375.
- 98 RRM Rég. Adattár III / 4 / 17
- 99 Somogy vármegye (MVV) 56-57, 376, 440, 441, 445, Csire 1907, Kiss 1984. 362.
- 100 Valter 2004. 143-144. Aradi Csilla és Bárdos Edith 2004 júniusában a r.k.templomtól É-ra, a Gépállomás területén a régikerítésben középkori kapuzatot és két ablakot figyelt meg. A vastagfalú régi raktárépület közelében, attól É-ra dongaboltozatos, feltehetően középkori eredetű pince részletei kerültek elő. Ennek mintegy 10 méteres szakaszát a két kutató be is járta. Aradi és Bárdos felvetik annak a lehetőségét, hogy ezen a 80×100 méteres területen volt a templomosok, illetőleg a johanniták háza, amely a későbbi várhoz tartozhatott. Ugyanők ekkor a Csicskár-réten is, a csurgói vár valószínű helyén is jártak (RRM Rég. Adattár V / 5.)
- 101 Csánki 1894. 577, Valter 2004. 143.
- 102 Engel 1999. I. 297.
- 103 Csánki 1894. 572.

- 104 Kiss 1984. 363.
- 105 Pálffy 1999. 98.
- 106 Bilkei 2002. 209.
- 107 Pálffy 1999. 117, HO 1866. 445-447, Bilkei 2002. 209.
- 108 Ruzsás 1966. 35, 1554-es és 1556-1557 közötti említését lásd még: Tímár 1989. 177, 308.
- 109 Ruzsás 1966. 227-228, Pálffy 2003. 476-478.
- 110 Pálffy 1999. 133, Pálffy 2003. 478.
- 111 Magyar 1988 a 87-93, Véress 1996. 119.
- 112 Szakály 1973. A csurgói adó 15-12000 akcsét tett ki (Dávid 1993. 175-176.).
- 113 Szakály 1973. Tóth 2000. 150.
- 114 Felmerült ezzel kapcsolatban a várostól DNY-ra, kb 1,5 km-re lévő Várhegy nevű alacsony domb is (Koppány 1999. 133.). Itt azonban Nováki Gyula 1996-ban nem találta várnak a nyomát.
- 115 Tóth 1988. 51.
- 116 SMFN 1974. 619. 202 / 58.
- 117 Ehhez hasonló Kaposvár esetében a Kis- és Nagyágát, valamint Nagyberkinél a Berki-gát, amelyek a várvédelem részei lehettek.
- 118 Pesty 1864. I. 221.; SMFN 1974. 820, Magyar 1990. 104, Kovács 2003. 126.
- 119 Rózsás 2002.
- 120 Somogy vármegye (MMV) 66., Gerecse 1906. 722., Békefi 1907. 272., Genthon 1951. I. 102., Entz – Gerő 1958. 34, 40, 111-112, 134., Kiss 1984. 363-364., Magyar 1985. 21. ábra.
- 121 A Lengyel-család névadó központjában, Lengyeltótiiban csak a 17. század végéről tudunk kastélyról, azaz *castellum* -ról. „*Lengyelthoty castellum desertum. Conscriptio brevis dirutae arcis...pago Osztopan ex parte meridionali adjacet dirutum castellum Lengyelthoty nobilium Lengyel haereditarium...*” U. et C. 1967 b. 2. füz. 394.
- 122 Pálffy 1999. 117, 139.
- 123 Magyar 1985. 40, 71-72, 21. ábra, Hóvári 1985. 149, Véress 1996. 68-125.
- 124 Tóth 1988. 66.
- 125 Magyar 1985. 20. ábra.
- 126 Fitz 1961-1962. A vár látképei és a leletek: Magyar 1985. 9-16. kép.
- 127 Takáts Gyula RRM Rég. Adattár II / 10 / 88. 987.
- 128 Magyar 1985. 36, 40, Hóvári 1985. 148, 165, 349. jegyzet.
- 129 Dobai 1983. 122.
- 130 Tóth 1988. 66.
- 131 Petneházyné RRM Rég. Adattár 1973. 09. 05. II / 10 / 199. 3283, Gallina 2004. 38-39.
- 132 Gallina 2004. 38-39.
- 133 Müller Róbert RRM Rég. Adattár II / 10 / 188. 1533. 433. II / 10 / 188. 1528. 433. Ezen a területen az M7-es autópálya megelőző régészeti feltárásai során 2003-ban Gallina Zsolt vezetésével folyt ásatás (Gallina 2002.)
- 134 Hőke 1899. Dornay – Vigyázó 1934. 321, Kocztur 1964. 45, Draveczky – Sági – Takáts 1964. 21-23, Draveczky 1970. 26, Sági – Bakay 1971. Magyar 1985a 4. ábra, 2001. 116, 118-119.
- 135 Magyar 1985 a b. 39, 51, 64.
- 136 Miklós Zsuzsa szíves közlése.
- 137 Pesty 1864. II. 201, Lipp 1895. 231, Draveczky – Sági – Takáts 1964. 53, SMFN 1974. 272, RRM II. / 1 / 62, II. / 30 / 27.
- 138 Tóth 1988. 56. Ez egy másik, talán római erődtámnnyre vonatkozik, amelynek nyomát az 1984-es ottani ásatásunk során rögzíthettük.
- 139 Horváth László – Makkay János: RRMA 1973 / III / 6 / 27.
- 140 Koppány 1999. 145.

- 141 Magyar 1988 b, 1993 a, Magyar Kálmán: Kis-Balaton, ásatási dokumentáció (Főnyed-Vársziget, Vörs-Pogányziget, Vörs-Simonsziget, 1984. május 16. – augusztus 17. RRM Rég. Adattár 513.
- 142 Tímár 1996. 74, 75, 79, Koppány 1999. 222.
- 143 Aradi 2000., Aradi – Mészáros – Nyári 2002. A várkastély területe Murányi Ferenc vállalkozó tulajdona.
- 144 Aradi – Mészáros 2003.
- 145 Magyar 2001. 93. 18-119, 25. ábra.
- 146 Csánki 1894. 575, Koppány 1999. 246-247. Az itt ismertetett, jelenleg Gyékényes határához tartozó várat Koppány „Zákány I.” név alatt tárgyalja.
- 147 Lásd Kastélydombó és Zákány váránál.
- 148 Magyar Kálmán RRM Rég. Adattár 374.
- 149 Németh Péter RRM Rég. Adattár 352.
- 150 Németh Péter RRM Rég. Adattár 107, 1189. Bél Mátyás is készített leírást róla (Bél 1987.)
- 151 Magyar 1996 a. 11. kép.
- 152 Jankovich 1976. 28, 29, 386. jegyzet. Magyar 1990. 104.
- 153 Magyar 1990. 15. kép, 1996 a. 10. kép.
- 154 SMFN 1974. 744. 224 / 73, Magyar 1990. 104-105, 1996.
- 155 Koppány 1999. 191.
- 156 Pálffy 1999. 49.
- 157 Veress 1996. 69, Pálffy 1999. 103, 105.
- 158 Jankovich 1976. 29, Solymosi 1977. 24.
- 159 Pálffy 1999. 117.
- 160 Veress 1996. 86.
- 161 Csánki 1894. II. 634, 676, Magyar 1996 a, Koppány 1999. 191.
- 162 Draveczky 1965, MNM Rég. Adattár XIV 186 / 1965. Somogy Megyei Néplap 1965. január 15. RRM Rég. Adattár V / 9 / 5. 1316.
- 163 Jankovich 1976. 28-29. A várat említi: Sándorfi 1979. 251. Jánosháza pusztától É-ra 7-800 méterre, Pácod pusztá és az országút közé helyezi a néphagyomány Kupa vezér földvárát (SMFN 1974. 709. 217/540.)
- 164 Fenyvesi 1985. 199-225, Veress 162-164. Fenyvesi László szerint (Fenyvesi 1985. 202-203.) Igal a 16. században jelentős török helység volt. Valószínűleg a tizenöt éves háborúban pusztult el. Szerinte ezután, a 17. század első negyedében telepíthették be rácokkal és vlachokkal. Somogyi rác, főképpen vlach betelepítésekkel Hegyi Klára foglalkozik. (Hegyi 2002. 31-35.)
- 165 A 800 éves Igal 1993. 14, Veress 1996. 191. Nem tartjuk valószínűnek a Fenyvesi által feltételezett erődítést (Fenyvesi 1985. 203.), hogy az 1462-ben már említett, a településen kívüli erdőben álló minorita ferences kolostort erődítette volna meg a török. A III. kat. Felm. 5360/3/c= Igal É-i végében várhelyet jelez.
- 166 Esze 1955. 380.
- 167 A 800 éves Igal 1993. 14, Feldzüige 1870. 201.
- 168 Somogy vármegye (MMV) 79, SMFN 1974. 598. 192 / 95, Magyar 2001. 96, 121-122.
- 169 Somogy vármegye (MMV) 79. Itt a halmot őskori sírhalomnak határozták meg és megemlítik, hogy 1896-ban a dombon millenáris emlékoszlopot emeltek (ez ma már nincsen meg). SMFN 1974. 598. 192 / 84, Magyar 2001. 121.
- 170 Pesty 1864. I. 299, Gerecze 1906. 722, Somogy vármegye (MMV) 345, Draveczky-Sági-Takáts 1964. 25, SMFN 1974. 568. 184 / 77, Kiss 1984. 364-365.
- 171 SMFN 1974. 788, Magyar 1990. 16. kép.
- 172 Szakály 1973. Magyar 1993 b. 219-240.
- 173 Tímár 1989. 124, 174, 181, 190, 232. stb.
- 174 Szakály 1971. 62. 8. jegyzet, Koppány 1999. 161.
- 175 Takáts 1914. 71.

- 176 Pesty 1864. I. 327, Somogy vármegye (MMV) 84, SMFN 1974. 788, Magyar 1993 b.
- 177 Csánki 1894. 654, Somogy vármegye (MVV) 88.; Horváth Richárd hívta fel a figyelmünket arra, hogy ez nem keverendő össze a Valkó megyében lévő Újlaki rezidenciával, Újlakkal (Engel 1999. I. 451-452.).
- 178 Györffy 1977. 103.
- 179 Kubinyi 1973. 6-19.
- 180 Tóth 1988. 62.
- 181 Az adat Újlaki Lőrinc, Miklós fiára vonatkozik.
- 182 Pesty 1864. 310-311.
- 183 Somogy vármegye (MVV) 88, Sándorfi György 1987. novemberi helyszínelése szerint „nagy kiterjedést, sok építménnyel fedett, áttekinthetetlen terület.” Felmérésre nem került.
- 184 SMFN 1974. 497-798.
- 185 Nagy 1973. 335-338, Zádor 1975. 741-751.
- 186 Tímár 1999. 62-63.
- 187 Magyar 1981. 13.
- 188 Pálffy 1999. 103. 118.
- 189 Csorba 1974. 20, 31, 39, 23. jegyzet, alaprajz: 38. oldal, Valter 2004. 56, 219. 5. ábra, Török hadak 1984.150-151. 315. jegyz.. Kiss Gábor szerint Póka várnak is nevezték. (U.o.). Sándorfi György 1987. novemberében helyszínelte és Pesty Frigyesre hivatkozva írta: Pesty 1864. 316. szerint Ivánfahegytől É-ra egy valamikor létezett posványos vonul el, ez most jól használható berek, ebben valaha két vagy három földvár volt, melyeknek romjai máig is láthatók, rendes hadi taktikával és praxissal elkészítve.
- 190 Csánki 1894. II. 573-574, Engel 1977. 166, 1996. II. 336, Fügedi 1977. 183-184.
- 191 Kiss 1988. 684.
- 192 Györffy 1975. 68.
- 193 Fügedi 1977. 183-184.
- 194 Engel 1977. 166, 1999. I. 336, Fügedi 1977. 183-184.
- 195 Komjáthy 1975. 76.
- 196 Fügedi 1977. 183-184.
- 197 Engel 1977. 166, Kubinyi 1973. 3-44.
- 198 A Héderváriak uradalmához tartozott Hedrehely is, ahol Magyar Kálmán kutatásai szerint a mezőváros maradványai mellett egy bazilika, illetőleg ferences kolostor romjai léteztek. A 15. században a Héderváriak somogyi központjának számító helyen a 17-18. századi források egy régi kastély alapjáról és romjáról, valamint az azt körülvevő, húsz lépés széles árokról és kettős földerődítéséről beszélnek (Magyar 1978.)
- 199 Magyar 1991. 99-116.
- 200 Kubinyi 1973. 3-44.
- 201 Csánki 1894. II. 573-574, Magyar 1991. 99-116.
- 202 Pálffy 1999. 118. Kaposújvár 1551-1555 közötti említései: Tímár 1989. 92, 101, 113, 115. stb. István Kaposvár várát testvérelével, Farkassal közösen birtokolta, egyúttal a vár főkapitányai is voltak. Farkasnak, (aki később szigeti várkapitány volt és 1554-ben halt meg). Kaposvártól délre, a Goricán volt udvarháza. Utóbbi hely fontosságát mutatja, hogy Farkas Szigetvárról idehozatta jelentős jövedelmének nagyobb részét és állandó futárszolgálatot tartott Szigetvár és Gorica között (Tímár 1989. 92-115.).
- 203 Somogy vármegye (MVV) 180-181.
- 204 Szakály 1975.
- 205 Evlia Cselebi 1908. 34-35.
- 206 Magyar 1991. 99-116, Deák Varga 1993.
- 207 Hossz 1948. 12, 213, 16. jegyzet, Szakály 1975. 111, Magyar 1988 a. 3-35.
- 208 Zádor 1975. 756, Magyar 1988 a. 3-35. 1812-ben írták: „Még most is láthatók annak a várnak a maradványai, amely a XVI. században a Descófi (pontosabban a Dersffy!) családé volt; e várat 1686-ban foglalták vissza a töröktől. A Rákóczi-pártiak rontották le” (Tóth 1988. 59.)

- 209 Magyar 1988 d.
- 210 Magyar 1991. 99-116.
- 211 Parádi Nándor RRM Rég. Adattár 1958.
- 212 Magyar 2003. 155-157., 2004.
- 213 Magyar Kálmán 1970-1980 közötti és 2001. évi megfigyelései.. Soós István festőművész, aki az 1920-as évektől az 1950-es évekig a Rippl-Rónai Múzeum munkatársa volt, Magyar Kálmánnak elmondta, hogy a második, a belső vár ÉNy-i köralakú ágyútornyának falmaradványait az É-i (Zsák-) raktár Ny-i sarkánál figyelte meg. Berta Gyula és Lévai József a benzinkút építésénél figyelték meg az É-i palánkfal cölöpmaradványait. A középső vár mérnöki rekonstrukciója ezek alapján készült. A további régészeti kutatások feladata lesz a vár pontos alaprajzának megállapítása. Az is biztos, hogy a rajzon nem szerepelő külső vár, azaz a harmadik vár területe a Vár utca széléig (Széchenyi tér) és a Kaposon túli területre is kiterjedhetett. Ezt az 1970-2000 közötti régészeti megfigyelések igazolják (RRM Rég. Adattár IV / 1. I-IV. dosszié.; Magyar 2004. 192, 194, 60-62. jegyzet).
- 214 Magyar Kálmán ásatása 2000. RRM Rég. Adattár, Magyar 2004.
- 215 Pesty 1864. 316, SMFN 1974. 466-473.
- 216 Somogy vármegye (MMV) 88, Draveczky – Sági – Takáts 1964. 29, Herk 1985, Szirmai Krisztina: RRM Rég. Adattár I / 24 / 2-3.
- 217 Veress 1996. 67, 88, 128, 157, 187, Hegyi 2002. 32 - 33. Pálffy Géza lektori véleményében megjegyzi, hogy miért hagyják a szerzők Veress D. Csaba kastélyleírását kontrolálatlanul, ami „egy ilyen alpműnél igen, ez szinte kötelező!!!” A forrást megvizsgáltuk és megállapíthattuk, hogy a helyi néphagyomány őríz-e meg ezt a kastélyképet. Ezt vehette át Herk Mihály is a két évtizede kiadott községmonográfiájában. Ezeknek valószínűsíthető forrása a korabeli térképeken feltüntetett vár és kastélyjelzés, egy vagy több toronnyal. 2005. június elején Wiesner Sándor polgármester elhozta Magyar Kálmánnak a Múzeumba az úgynevezett négytornyú kastély „hiteles térképről” készült három tornyos, közöttük fallal kerített házakkal ábrázolt modern, általa is „fantáziának” tartott rajzát.
- 218 Magyar 1990. 103-104, Kirizs Zsolt polgármester elküldte 2005-ben az 1999-es szabályozási terv várra vonatkozó térképrészletét. Szerinte is ma már megközelíthetetlen az ottani úgynevezett várhely.
- 219 Kubinyi 1973. 26-30.
- 220 Somogy vármegye (MVV) 89.
- 221 Csánki 1894. II. 575.
- 222 H. Takács 1970. 183.
- 223 1812-ben írták: A település erdőségeiben egy elég mély sáncsal körülvett, kőből épült erődítmény – az úgynevezett Katonavár – romjai láthatók, amelyről azt tartja a szóbeszéd, hogy Kupa somogyi vezér építtette. (Tóth 1988. 71.)
- 224 Csánki 1894. 572.
- 225 Pesty 1864. I. 335-336, Somogy vármegye (MMV) 93, 377, Békefi 1907. 271-272, Genthon 1951. 155, Draveczky – Sági – Takáts 1964. 30, Magyar 1974. 20-26, Fügedi 1977. 132, Engel 1977. 111, 1996. I. 311, Kiss 1984. 370-372, Koppány 1993. 26, Veress 1996. 57, 67, Nováki 1996.1.kép.
- 226 Engel 1996. I. 311.
- 227 Koppány – Sági 1967. 32.
- 228 Somogy vármegye (MVV) 93.
- 229 Pálffy 1999. 117.
- 230 Somogy vármegye (MMV) 93, Draveczky – Sági – Takáts 1964. 31, Vártúrák 1973. 163-164, Pálffy 1995.136., Veress 1996. 90, Magyar Kálmán: MNM Rég. Adattár III. 16 / 1971. 32, III / 11 / 33. 1764, RRM Rég. Adattár III / 11. 38. 2758. Veress Csaba szerint (Veress 1996. 90.) 1601-ben is magyar kézen szerepelt.
- 231 Magyar 1992. 69, Honti Szilvia és Németh Péter 1998-ban itt Somogyvár-Vinkovc-i, késő bronzkori (urnamezős) és középkori kerámiákat találtak (RRM Rég. Adattár III / 11. 1190.)
- 232 Magyar 1990. 12. kép.

- 233 Engel 2001. Péc nem, Marcali család.
- 234 Horváth Richárd nyomán DL 17527, Engel 2001. Péc nem, Marczaly család.
- 235 Somogy vármegye (MMV) 98, Jankovich 1976. 13, 22, Magyar 1990. 102-103, 12. ábra.
- 236 Pálffy 2000. III-IV melléklet.
- 237 Rózsás 2002. 142.
- 238 Melhárd 1881. Somogy vármegye (MMV) 107, Dornay – Vigyázó 1934., Draveczky – Sági – Takáts 1964. 34, Kocztur 1964. 87, Magyar 1992 a. 68-70, 81.
- 239 Magyar 1992 a. 67, 72.
- 240 Pálffy 1999. 117.
- 241 Magyar 1974. 20-26, Veress 1996. 68, 70, 119, Koppány 1999. 176-177, Pálffy 1999. 476.
- 242 Tóth 1988. 52.
- 243 Magyar Kálmán RRM Rég. Adattár III / 13 / 22. 1770.
- 244 Magyar 1992 a. 81-82.
- 245 1488-ban Báthory Katalin fia, az utolsó Marczaly, László meghalt. Ezután, 1490-ben egy 1476. évi örökösödési szerződés alapján a Marczalyak összes birtoka a Báthoryaké lett. 1608-ig a Báthoryak Somogy megye ispánjai és legfőbb birtokosai voltak.
- 246 Magyar 1974. 20-26, 1992 a. 81-82.
- 247 Pesty 1864. I. 143, SMFN 1974. 412. 134 / 37, Magyar 1984. 10.
- 248 Bertényi 1976. 128-129, 192-193, 240.
- 249 Bónis 1971. 62.
- 250 Somogy vármegye (MMV) 110, Kocztur 1964. 89, SMFN 1974. 698. 210 / 149.
- 251 Koppány 1999. 157.
- 252 Magyar 1996 a. 9. kép.
- 253 Pesty 1864. II. 221.; Somogy vármegye (MMV) 119, Draveczky – Sági – Takáts 1964. 37, Jankovich 1976. 29, Magyar 1990. 27, 1993. 39, 1996 a. 127-128, 140, 143.
- 254 Somogy vármegye (MMV) 115, 433, 443-445, Gerecze 1906. 724, Draveczky – Sági – Takáts 1964. 45, 51, Magyar 1974. 46, 47, 42. ábra, 1996 b, Solymosi 1979. 68-88, Kiss 1984. 373-374.
- 255 Solymosi 1979. 68-88, 1546-1556 közötti említései: Kubinyi 1992. 217, Tímár 1989. 50, 92, 110, 162, 168, 195.
- 256 Pálffy 1999. 49.
- 257 Pálffy 1999. 83, Pálffy 2003. 475.
- 258 Solymosi 1977. 25, Pálffy 1999. 117.
- 259 Magyar 1996 b.
- 260 Tóth 1988. 66.
- 261 Aradi 1997. 6-7, Pálffy 1999. 103. 19. jegyzet. Solymosi szerint (Solymosi 1977. 19.) az itteni vár 1540 táján épülhetett.
- 262 Pálffy 1999. 117.
- 263 Somogy vármegye (MMV) 115, Solymosi 1979. 65-68.
- 264 Pesty 1864. II. 73, Magyar 1989. 69, 71-72, 101-102, 7. ábra.
- 265 Magyar 1989. 69, 71-72, 101-102, 7. ábra., Szirmai Krisztina: RRM Rég. Adattár I / 24 / 2. 1964.
- 266 Melhárd 1881. 41-49, SMFN 1974. 204. 56 / 69, Magyar 2001. 119-120, 24. ábra.
- 267 Borsa 1987, Zatykó 1987.
- 268 Pesty 1864. II. 105, Draveczky – Sági – Takáts 1964. 38. Itt, mint a „Karvaly-kút”-nál lévő várat említik, SMFN 1974. 179.
- 269 Csánki 1894. 617, Magyar 1989. 69-71, 101, 9. ábra, 2. kép.
- 270 Magyar 1985. 22. ábra.
- 271 SMFN 1974. 62. 4 / 102, Honti Szilvia, Magyar Kálmán, Müller Róbert és Németh Péter helyszínelése, RRM Rég. Adattár II / 18 / 12.
- 272 Hóvári 1985. 139.

- 273 Pálffy 1999. 103.
- 274 Magyar 1985 a. 40, 22. ábra.
- 275 Tóth 1988. 63.
- 276 SMFN 1974. 60-61.
- 277 Magyar 1985 a. 40. ; RRM Rég. Adattár II / 18 / 7. 132.
- 278 RRM Rég. Adattár II / 18. 1276.
- 279 RRM Rég. Adattár II / 18. 865.
- 280 RRM Rég. Adattár II / 18 / 18. 1580 / 532.
- 281 Magyar 1985 a. 40. Magyar Kálmán 1984-ben – Dégi Zoltán községi könyvtáros bejelentése után – vele együtt járta be a várhelyeket.
- 282 Somogy vármegye (MMV) 378, Békefi 1906. 272-273, Dornay – Vigyázó 1934. 333, Draveczky – Sági – Takáts 1964. 39.
- 283 DF 268258 (1484).
- 284 DF 268263.
- 285 DL 21812.
- 286 Koppány 1999. 171-172.
- 287 Kubinyi 1994. 276.
- 288 Pálffy 1999. 49.
- 289 Hóvári 1985. 123-124, Koppány 1999. 171-172.
- 290 Pálffy 1999. 118.
- 291 Hóvári 1985. 126.
- 292 Hegyi 2002. 32, Hóvári 1985. 131. A későbbi időkben, 1687-től teljesen a Jankovich családé.
- 293 Hegyi 2002. 33, Véress 1996. 58-59, 62, 64-66, 80, 88, 132, 142, 147-148, 155-157, 175, 182, 187, Tóth 2000. 313.
- 294 U. et C. 1967 b. 2. füz. 375.
- 295 U. et C. VI. 3. füzet (1970) 183-184. Joannem Ernestum Heger...provisor írta össze a Kaposvár kerületben: „Dasz Orth is bey Türchkenzeiten ein Praesidium gewesen...Vndt is ein altes Schloss alda, welches der Jankovich als Grundtherr Bewohnet, Vndt ihm ein Curia da hin gemacht hatt...”
- 296 Tóth 1988. 63.
- 297 Draveczky – Sági – Takáts 1964. 63.
- 298 Müller 1982. 359, 1588, 36. kép, 5-2037. ábra.
- 299 Sándorfi 1979. 251.
- 300 Tóth 1988. 57. Rózsás Márton és Németh Péter szóbeli közlése. Kunos Zoltánné téglafaláról is tud.
- 301 Kiss L. 1988. 300.
- 302 Györffy 1992. 7-8.
- 303 Somogy vármegye (MMV) 126, Kocztur 1964. 108, SMFN 1974. 613, Magyar 2001. 77, 90, 101-102, 22. ábra.
- 304 Hrenkó 1979. 23 különböző irodalomra hivatkozik, ezek ismételésétől eltekintünk, Vándor 1992, Petric, Hrvoje-Feletár, Dragutin-Feletar, Petar 2001, Feletar, Dragutin 2001 a, Petric, Hrvoje 2004. A horvát irodalmat Pálffy Géza és Horváth László (Zágráb) szívességének köszönhetjük.
- 305 A Zrínyi kérdésről, Zrínyi-Újvárról legújabb, Horvátországban kiadott fontos összegezés, térképek, a vár ábrázolásai: Zrinski i Europa I (2000) 2 (2003). A 2. kötetben belül külön kiemelünk két tanulmányt. 58-181, Margita Simat: Portreti Nikole i Petra Zrinskih u europskoj grafici XVII. stoljeca (térképek, ábrázolások a várról) és 200-260, Vladanje i Znacaj grofa Nikole Zrinskog....Londonban 1664-ben kiadott írás (néhány somogyi várról, pl. Barcs, Babócsa, Bélavár stb.).
- 306 Esterházy 1989. (Iványi – Hausner) 162. Más adat szerint 1663 júniusában építette fel a várat (Vass 1993. 211.).
- 307 Esterházy 1989. (Iványi – Hausner) 162-167, V. Molnár 1985. 84.
- 308 V. Molnár 1985. 84, Vándor 1992.

- 309 Bubics 1895; Hrenko 1979, V. Molnár 1985, Vándor 1992.
- 310 Tóth 1988. 59.
- 311 RRM Rég. Adattár 107 / 1988, A környéken ma is több helynév utal az egykori várra (SMFN 1974. 611.). A szerzők szerint nem véletlen, hogy nem határozható meg a vár erődítésrendszere, mivel ma már nincsenek a felszínen várra utaló biztos nyomok. Esterházy amikor a török elvonulása után felment a várba és az elhagyott ellenséges táborba, ahol még mély ágyúsáncokat látott és magas löemelvényeket, ő a várból már nem sokat látott. Azt írja Esterházy a várról /1989. (Iványi-Hausner) 162./: „nyomát sem lehet megtalálni s nem lakott helynek, inkább valami gondozatlan dombnak látványát nyújtotta.” Tehát már a török pusztítása is igen alapos volt. A szerzők ezért meglepődve olvassák vagy hallgatják, hogy néhány kolléga ott sáncot és bástyát lát.
- 312 Pesty 1864. II. 126, Draveczky – Sági – Takáts 1964. 39-40.
- 313 Takáts 1914. 71, Török hadak 1984. 103.
- 314 Magyar 1996 b. 121.
- 315 Magyar 1973, 1974, 1996 b. 12. kép, Koppány 1999. 36. kép, 190-191.
- 316 Magyar 1990. 13. kép.
- 317 Jankovich 1976. 17, Magyar 1990. 52, 103-104, 13. ábra.
- 318 Tóth 1988. 76.
- 319 SMFN 1974. 165-166.
- 320 Pesty 1864. I. 340, II. 190.; SMFN 1974. 166. 39 / 151.
- 321 RRM Rég. Adattár I / 29 / 55.
- 322 Kiss 1988. 434.; Magyar 1989. 67-68, 70, 9. ábra.
- 323 Tóth 1988-1999. 293.; A középkori Bere falu nem hozható kapcsolatba a DK-re 10 km-re fekvő Nagyberénnyel (Magyar 1989).
- 324 Magyar 1996 a. 13. kép.
- 325 Magyar 1996 a. A leletek: XI. tábla.
- 326 A segesdi vármegye főispánjai 1245-1389 között ismertek, az alispánok is többször szerepelnek. A megye a 13. században a mai Somogy megye, Ny-Zala megye különböző tájaira és a Veszprém megyei Kál-völgy falvaira terjedt ki (Magyar 1988 a. 23-62, 2001. 132-180.)
- 327 Kiss 1984. 376, Magyar 1988 a.
- 328 Szakály 1971. 53.
- 329 Magyar 1988 a. 86-87.
- 330 Bozsóky 1993. OL Kam. Nádasdy Miss. B. 1530.
- 331 Magyar 1988 a. 87.
- 332 Pálffy 1999. 117.
- 333 Magyar 1988 a. 87.
- 334 Szakály 1971. 75-76, Pálffy 2003. 477.
- 335 Csorba 1974. 21, 25-26, 33.
- 336 Dávid 1993. 165, 175, Vass 1993. 196, Hegyi 1995. 82.
- 337 Dávid 1993. 170. Segesd 20000 akcse adójával jelentős török járási székhely.
- 338 Magyar 1988 a. 89-90, Kerecsényi 1993. 258, Bozsóky 1993.
- 339 V. Molnár 1985. 78, Esterházy 1989. (Iványi-Hausner) 147-148, Etényi 1999. 209 - 228. szerepel az adat, hogy Segesd-ből hogyan is lett Szeged.
- 340 Magyar 1996 b. 115-116.
- 341 Takács 1948. 34-35, 135-155.
- 342 Magyar 1988 a. 107-111.
- 343 Evlia Cselebi 1908. 29-30, Hegyi 2002. 35.
- 344 Esterházy 1989. (Iványi-Hausner) 147-148, Perjés 1989. 83-84, Magyar 1988 a.
- 345 Takács 1948. 34-35, 135-155.
- 346 U. et C. VI. 3. füz. 1970. 329. Fasc. 29 / 1. 618.

- 347 Tóth 1988. 51.
- 348 Pesty 1864. I. 205, Somogy vármegye (MVV) 34-35.
- 349 Magyar 1982. 44-81, 1985. c 3-76, 1988 a, 1993. 3-181.
- 350 Csánki 1894. II. 578, 581, Magyar 1988 a. 93-98.
- 351 Evlia Cselebi 1908. 29-30.
- 352 Csánki 1894. II. 578.
- 353 ZsO I. 316. 2880. reg.
- 354 Magyar 1988 a. 128-140.
- 355 U. et C. 1970. 300.
- 356 Magyar 1998, 1999.
- 357 A középkori erődített királynéi város forrásanyagáról és a teljes feltárás anyagáról Segesden az Árpád-házi Szent Margit Múzeum kiállításában nyerhetünk teljesebb képet.
- 358 Magyar 1989. 62-66.
- 359 Bánkúti 1969. 107.
- 360 Draveczky – Sági – Takáts 1964. 11, Draveczky 1970. 44, 60, Sági Károly: MNM Adattár XIX. 549 / 1961, Sági 1989. 129-143.
- 361 Magyar 1989. 61, 63, 85. 1. ábra, Sági 1989, Bél 1987, Velics-Kammerer 1886. 50, Hegyi 2002. 33, Veress 1996. 157, 162, 167, 169, 179, 182, 186, 189, Hungler 1986. 113.
- 362 Thaly 1865. 81, 112-115, 1892. 475-476, Bánkúti 1969. 135.
- 363 Wosinsky 1896. I. 232.
- 364 Rómer 1878. 89, 91. A vár első térképével, Wosinsky 1896. I. 228-232, Miklós 1985. 146, Nováki 1996. 3. ábra., Magyar 2001. 97, 123-124, 29. ábra.
- 365 Miklós Zsuzsa szíves közlése.
- 366 2003. május 13-án Jankovich B. Dénes, Korom Anita és Szitás Anett a vártól D-re eső, egykori Váralja település helyét járták be, késő középkori cserepeket találtak. A vár Ny-i oldalánál a várárkon átvezetett csatornát állapítottak meg (RRM Rég. Adattár. Térkép száma: 703-312 (EOV 33-334).
- 367 Miklós Zsuzsa szíves közlése.
- 368 Györfly 1970. 206.
- 369 Pálffy 1999. 103.
- 370 Koppány 1999. 143.
- 371 RRM Rég. Adattár III / 23 / 5.
- 372 Költő 2003 a, b.
- 373 Költő 2003 c.
- 374 Hóvári 1985. 125.
- 375 Csorba 1974. 19, Solymosi 1979. 77, Pálffy 1999. 103, 117.
- 376 Hóvári 1985. 130.
- 377 Költő – Dobó 2004, Hóvári 1985. 146.
- 378 Pesty 1864. II. 206, SMFN 1974. 310. 101 / 30. 1572-ben Bornemissza János jelentette, hogy a törökök Simonyi falu templomát kívánják megerősíteni, az emelcsős kapuja már készen van (Pálffy 1999. 144, Tolnai 2001. 89.)
- 379 RRM Rég. Adattár III / 25 / 23. 3280.
- 380 Gerecze 1906. 728, Genthon I. 1951. A Somogyszentpálhoz csatolt egykori Várjaskér község határában említi.
- 381 Tóth 1988. 64.
- 382 Lipp 1886.
- 383 Gerecze 1897.
- 384 Bakay 1973, 1975, 1985, 1989, 2004.
- 385 Honti 1994.
- 386 Kiss 1988. II. 487.

- 387 Magyar 1979. 18-22, 1983a, 1992 b, 1993 a, 2001, Válder 2004. 41-44, 218. 3-4. ábra, Kiss 2000.
- 388 Hóvári 1985. 126.
- 389 Veress 1996. 61, 62, 64, 69, 73, 87, U. et C. 1967. 54.
- 390 Bendefy 1976, Bakay 2004. 266-267. A Ny-on 2,7 méter magas és 2,25 méter vastag, míg K-en 2,3 méter magas és 2,45 – 2,6 méter vastag falakban épített járatok rendszere is látszott. A torony Ny-i oldalán három járat indítása került elő. A torony és az újabbbkori „tölcséres” pincszerű rész déli bejáratával rendelkezett. A tornyot – az előkerült sajtó alapján – a Széchenyi uradalom szőlészete a 18-19. században borospincének használta (Bakay 2004. 266-267.)
- 391 Bakay 1985, 1989.
- 392 Bóna 1998. 40-41.
- 393 Rövid leírással említi: Ágh 1887, Dornay 1937. 204, Magyar 1994 a. Magyar Kálmán: MNM Adattár III. 16. 1971.
- 394 Pálffy 1999. 103, 139.
- 395 Veress 1996. 119, 122, RRM Rég. Adattár 3073. III/26/32.
- 396 Dávid 1993. 170, Tóth 200. 150.
- 397 Dornay 1937. 209. Turco rajza a 207. oldalon, Dornay magyarázó helyszámaival.; RRM Rég. Adattár II / 26 / 22. 1789.
- 398 Dornay 1937. 210.
- 399 Genthon 1951. 376.
- 400 Gerő 1955. 104.
- 401 1970. október 22. RRM Rég. Adattár III / 26 / 7, 9, 28. 1791. Kiss Vince egykori tanár, ma igazgató jelentette a leletek előkerülését.
- 402 Lukács Zsuzsanna – B. Benkhard Lilla. In: RF Ser I. 37 (1984) 126-127. Magyar Kálmán 2005. április 20-án folytatott szócényi helyszínelésekor megbeszélte az iskola igazgatóhelyettesével, Káplár Jánossal a vár mai állapotának a felmérését. Az általuk májusban elkészített felmérés - az 1984-85-ös állapothoz képest is – már jelentős eltérést, földmunkavégzés miatti terepalakulat változást mutat. A mai felmérésre rávetített Turco féle térkép is azt igazolja, hogy az ÉNy-on lévő mai kápolna nem lehet azonos a vár DNy-i részében ábrázolt Turco féle középkori gótikus templom szentélymaradványával.
- 403 Dornay 1937. 210.
- 404 RRM Rég. Adattár III / 26 / 4. 997.
- 405 Dornay 1937. 210, SMFN 1974. 292. 91 / 57, 91 / 58, Magyar 1992. 69-70, Pálffy Géza lektori véleményében szereplő adatközlés. A 2005. április 20-i helyszínelés során Magyar Kálmán megállapíthatta, hogy a mocsári vár változatlan állapotban fennáll.
- 406 Somogy vármegye (MMV) 157, 378, 444, Békefi 1907. 275, Kiss 1984. 379.
- 407 Gál 1994. 32-38, Borsa 1979. 98 / 2001. Reg. Horváth 2005. 1. 15, 19-20.
- 408 Borsa 1984. 65, Horváth Richárd lektori véleménye.
- 409 Borsa 1984. 65-66.
- 410 Borsa 1984. 67-68, Gál 1994. 42-62, Satori –Henger 1994. 63-68, 70, Aradi 1997. 6-7. Várday Tamás 1526-ban országbírói ítélmester volt. Solymosi 1977. 11, Pálffy 1999. 117.
- 411 Satori-Henger 1994. 71-73, 79, Pálffy 1998. 130, Békefi 1907. 275, RRM Rég. Adattár III / 28 / 2-3, 106. A helyreállítást megelőző régészeti kutatásokat Válder Ilona végezte az OMF keretében. Gál 1994. 35-36.
- 412 Magyar 1996 b. 123-126, Veress 1996. 66, 68, 91, Koppány 1999. 220-221, Satori-Henger 1994. 69., 89-103.
- 413 Tóth 1988. 56.
- 414 Somogy vármegye (MVV) 157.
- 415 RRM Rég. Adattár III / 28 / 1. 999, III / 28 / 31. 1794.
- 416 SMFN 1974. 322. 86, 89, 97. A régi mezőváros és vár területét átvágta a Marcali-Böhönye országút. Nagyobb része ma erdő és szántó.

- 417 Magyar Kálmán: RRM Rég. Adattár 2450 / 1974.
- 418 Magyar 2001. 120-121, 26, 36. ábra.
- 419 RRM Rég. Adattár III / 29 / 5.
- 420 RRM Rég. Adattár III / 29 / 8. 2300.
- 421 RRM Rég. Adattár III / 29 / 12.
- 422 Pesty 1864. II. 279.
- 423 Pesty 1864. II. 341, Somogy vármegye (MMV) 168-169, SMFN 1974. 256-259, sok helynévvel a községen belül, amelyek az egykori várral kapcsolatosak. Kiss 1984. 379-380, további irodalmakkal. A vár nyomainak 1998. évi felmérésében Dr.Sipos Imre szerzetes atya (OJP) működött közre nagy helyismertével, segítségét ezúton is köszönjük.
- 424 Vass 1972, Hegyi 2002. 31-34, Hatházi 2002. 124-125, Veress 1996. 67, 68, 74, 85, 86, stb.
- 425 Zrinski i Europa 2003. 224.
- 426 Tóth 1988. 69, Pesty 1864. II. 385. Somogyvármegye kötete (MVV é.n. 168-169.) szerint A hódoltság idejében jelentékeny hely volt, magas földhányásokkal körülvéve. É-felől, ahol a bejárás volt, valami váracsvédte. A helynevekre SMFN 1974. 210. 59/38.
- 427 Magyar Kálmán helyszínelési naplója RRM Rég. Adattár 2003.
- 428 Kiss 1988. II. 773, Pálffy 2003. 473-474.
- 429 Szalay 1861. 165-166, Pálffy 2003. 474-478.
- 430 Szalay 1861. 262, Pálffy 2003. 474-476.
- 431 Zrinski i Europa 2003. 218, Perjes 1989. 56-57.
- 432 RRM Rég. Adattár 1797.
- 433 RRM Rég. Adattár 475.
- 434 A középkorban két külön település volt Felső- és Alsó-Zákány, egy-egy várral. Az itt tárgyalt vár Felső-Zákányhoz tartozott, Alsó-Zákány várát lásd Gyékényes-Vár-nál.
- 435 Fügedi 1977. 212., Sándorfi 1979. 251.
- 436 Csánki 1894. 575.
- 437 Kiss 1984. 381.
- 438 Csánki 1894. 575.
- 439 Koppány 1999. 246-247. Az itt ismertetett várat Koppány „Zákány II.” név alatt tárgyalja.
- 440 Horváth Richárd felhívta a figyelmünket arra, hogy a vár pontos birtoktörténete még tisztázásra vár, főleg a Dombaiak hatalmaskodása miatt a két vár forrásadatai keveredhetnek.
- 441 Somogy vármegye (MVV) 98.; Magyar 1988 b. 87.; Koppány 1999. 246-247.
- 442 Veress 1996. 119.
- 443 Fügedi 1977. 213.
- 444 Szakály 1973. 53-60.
- 445 Dávid 1993. 175-176. Zákány adója 20-25000 akcse volt.
- 446 Evlia Cselebi 1908.
- 447 Bél 1987.
- 448 Tóth 1988. 57.
- 449 RRM Rég. Adattár 1800 / V / 36 / 1, 2388 / V / 36 / 3.. A leletek: Magyar 1996 a. V-VI. tábla.
- 450 RRM Rég. Adattár 2778 / V / 36 / 4.
- 451 RRM Rég. Adattár 107. 4.
- 452 Bárdos Edith helyszínelése RRM Rég. Adattár V / 36 / 7. 3753.
- 453 Csánki 1894. 638.
- 454 Kiss L. 1988. 684.
- 455 Györffy 1975. 68.
- 456 Fügedi 1977. 183, Magyar 1988 c. 15-17, 2001. 91. 23. ábra, 110, 122.
- 457 Kiss 1984. 382, Genthon 1951. 390, Trogmayer Ottó az 1970-es években fúrással kísérelte meghatározni a vörös sánc szerkezetét (Trogmayer Ottó szóbeli közlése)

- 458 Csánki 1894. II. 572.
- 459 Csánki 1894. II. 568.
- 460 Kubinyi 1973. 31, Koppány 1999. 115. Az engedélyt (DL 18089) Horváth Richárd közli a magyarországi középkori várépítési engedélyek készülők kiadásában (Horváth 2005. 1. 18-19, 21-22.)
- 461 Tímár 1996. 75.
- 462 Tímár 1999. 60.
- 463 Komjáthy 1975. 79-84.
- 464 Kiss 1984. 366, 1496-1498-ban várnagya László. 1501-ben zálogban Török Imréc (Koppány 1999. 115.).
- 465 SMFN 1974. 476, 135. Rómer hagyatéka LXVI. Csomag, Pesty 1864. II. 310, SMFN 1974. 476. 150/130.
- 466 Deák Varga Dénes 1998, Koppány 1999. 115-116.
- 467 Csánki 1894. 573.
- 468 Csánki 1894. 568, Kubinyi 1973. 18, Horváth Richárd adata: DL 88475.
- 469 Kubinyi 1973. 29.
- 470 Kubinyi 1973. 29.
- 471 Koppány 1999. 147.
- 472 Tímár 1989. 220, 267, 231, 310, 382.
- 473 Csánki 1894. 608.
- 474 Tímár 1989. 380.
- 475 Kiss 1988. I. 577.
- 476 Csánki 1894. II. 577-578.
- 477 Somogy vármegye (MVV) 74.
- 478 Csánki 1894. II. 578.
- 479 Magyar 1978. 168.
- 480 Csorba 1974. 19, 42, 66. jegyzet.
- 481 Magyar 1978. 169. 56. jegyzet.
- 482 Tímár 1989. 178.
- 483 Történelmi Tár 7 (1906) 132, 9 (1908) 221, Magyar 1978. 169. 57. jegyzet.
- 484 U. et C. XI. 4. füzet. 1975. 86.
- 485 Fényes 1851. I. 96.
- 486 Körmendy Sándor anyaga az OMF (ma KÖH) levéltárában 34., valamint az Alispáni jelentés 1901. 56. sz. csomóban van. Idézte: Magyar 1978. 162-163.
- 487 Nagy Iván kézírata. OMF (ma KÖH) levéltárában.; RRM Rég. Adattár 2663.IV / 20 / 59.
- 488 Pesty 1864. 255-256.
- 489 Forster 1905-1915. II. 722. A várat említik: Draveczky – Sági – Takáts 1964. 25, Sándorfi 1979
- 490 Csorba 1974. 42. 66. jegyzet.
- 491 RRM Rég. Adattár 1752 / IV / 20. 19. és 1751 / IV / 20. 2., valamint Móznér László püspöki levéltáros (Veszprém) gyűjtése.
- 492 Magyar 1978. 163. 24-25. jegyzet.
- 493 Kaposvári Állami Levéltár Ao. 770. prot. 23. 458-469.; RRM Rég. Adattár 2663. IV / 20 / 59, 64.
- 494 U. et C. 1967 a. IV. 1. füzet (1-25. Fasc.) 290-291.
- 495 Magyar 1978. 183-184. Magyar Kálmán megállapítása szerint a ferences kolostor a Várdomb legkeletibb, míg a Vártemplom (a kéttornyú bazilika) az erődítmény DNY-i rendszeréhez tartozhatott. Ennek pontos meghatározására tervezett ásatásokat Magyar Kálmán 1970-1979 között.
- 496 Csorba 1974. 19.; Hóvári szerint 1543 táján épült végházzá Mérő (Hóvári 1985. 118.)
- 497 Solymosi 1979. 77, Török hadak 1984. 150-151. Téves Kiss Gábor jegyzete (Török hadak 1984. 151. old. 316.), hogy „ilyen nevű párkány vagy palánkvár nem ismeretes.”
- 498 Borsa 1993. 12-13.

- 499 Csánki 1894. 686.
- 500 Kiss L. 1988. 683.
- 501 Kubinyi 1973. 29.
- 502 Csánki 1894. 569.
- 503 Magyar 1988 a. 86-93, Veress 1996. 86.
- 504 Hóvári 1985. 141-142, Molnár 1998. Ez utóbbi Pálffy Géza adata.
- 505 Pálffy 1999. 117.
- 506 SMFN 1974. 494.; 1812-ben említik, hogy Tóka területén (Kaposzterdahely határában) még ma is láthatók ezen a pusztán a Tóka vár romjai (Tóth. 1988. 68.).
- 507 Hrotkó Zsuzsanna RRM Rég. Adattár IV / 31 / 261.
- 508 Reöthy 1988. 11.
- 509 Badál 1955. 39-40.
- 510 Veress 1996. 99.
- 511 Vass 1972. 58.
- 512 Badál 1955. 1-68.
- 513 Csorba 1974. 13-47.
- 514 Badál 1955. 42.
- 515 Reöthy 1988.10.
- 516 Magyar 1983 b. 78.
- 517 Magyar 1983 b. 34.
- 518 Tóth 1988. 72.
- 519 RRM Rég. Adattár I / 20 / 168. 1-3.; Koppány 1993. 215.
- 520 B. Benkhard – Lukács 1996. 1.
- 521 Györfly 1977. 511.; Kiss 1988. II. 26-27.
- 522 Csánki 1894. II. 652.
- 523 B. Benkhard – Lukács 1996. 3.
- 524 Somogy vármegye (MVV) 622.
- 525 Hóvári 1985. 114-122., Magyar 1985. 66-67, 71-74.
- 526 Kanyar 1989. 76.
- 527 Magyar 1985 a. 66-67, Hóvári 1985. 117.
- 528 U. et C. IV. 1967 b. 2. füzet. (1-25 fasc.) 394. OL. U. et C. fasc. 10 / 74. p. 5.
- 529 U. et C. 4. füzet 1975. 364. július 1.= „*Conscriptio districus Kaposváriensis eidemque annexorum dominiorum praediorum, possessionum...et desertorum...per me...concinata. (ai.: Franciscus Balogh provisor). Desertum hoc castellum rusticis incolatum ex parte meridionali distat a praesidio Kaposvár tribus Hungaricis miliaribus...*” 130. p. 38 / 20. fasc.; „A Lengyelek Zalába és más távolabbi megyékbe költöztek, mivel 1575-től 1686-ig Tótit és környékét, de a teljes Somogyot a törökök uralták, akiknek a közeli Lak vára volt az egyik legjelentősebb támaszpontjuk.
- 530 B. Benkhard – Lukács 1996. 1-2. A helyreállítás Hoppe László építész tervei alapján 1989-1996 között fejeződött be.
- 531 Uo.
- 532 Hofrat Dipl. Ing. Josef Schönwälder (1130 Wien, Steinklechnergasse 25.) 2004. november 13-án kelt levele Szabó Tiborhoz. Szabó Tibornak ezúton köszönjük a levél átengedését. Nováki Gyula kivonatos fordítása: RRM Rég. Adattár II / 17 / 68.
- 533 Tóth 2000. 154.
- 534 A hedrehelyihez hasonlóan jelentős Tóti birtokközpont megerősített bazilikája és kastélya Mohács után egy magyar erődítési rendszer részét képezhetette.
- 535 Csorba 1974. 19, Pálffy 1999. 103, 117.
- 536 Solymosi 1979. 77.
- 537 Magyar 1988 a. 88.

- 538 Jäger 2001. 44.
- 539 Csánki 1894. 698.
- 540 Kubinyi 1973. 15-16, Jäger 2001. 34-40.
- 541 Békefi 1907. 105.
- 542 Mályusz 1984. 159-160.
- 543 Jäger 2001. 38, Magyar 1996 b. 122-128.
- 544 RRM Rég. Adattár III / 14 / 8, Pesty 1864. szerint Mesztegnyőtől D-re 2,5 km-re van egy Busvár nevű hely.
- 545 Papp 2002. 130. 10. jegyzet.
- 546 Papp 2002. 130. Pálffy Géza adata.
- 547 Papp 2002. 130.
- 548 Papp 2002. 132.
- 549 Dobai 1983. 156.
- 550 Somogy vármegye (MVV) 117.
- 551 MNM Rég. Adattár 81. Sz. I.
- 552 SMFN 1974. 485, 171, 172.
- 553 Kiss 1988. II. 291.
- 554 Csánki 1894. II. 633-634, Somogy vármegye (MVV) 125.
- 555 Csánki 1894. II. 691, Somogy vármegye (MVV) 625.
- 556 Koppány 1999. 145. szerint a Zöld család tagjaira 1428-1565 között vannak adatok. Főnyed-Várszigeten az 1480-as években épült fel az Osztopáni Zöld család kastélya (ld. Főnyed-Várszigetet).
- 557 Csánki 1894. II. 569, 2003-ig felvetődött, hogy a névadó (elpusztult) Pernesz településen lehetett az udvarházuk, vagy várkastélyuk. A ma Miklósi területére eső Pernec (Perneci) dűlőben Nováki Gyula, Dr. Sipos Imre szerzetes (OJP) vezetése mellett 2003 őszén tartott helyszínelése során nem talált várkastélyra, illetőleg erődítésre utaló nyomokat.
- 558 Kanyar 1989. 76.
- 559 Kubinyi 1973. 29.
- 560 Somogy vármegye (MVV) 625, Kubinyi 1973. 29.
- 561 Perneszy Imre felesége enyingi Török Ilona volt (Nagy 1862. 244.).
- 562 Hóvári 1985. 142, Magyar 1988 a. 102, 1990. 92.
- 563 Hóvári 1985. 142.
- 564 Zrínyi Miklós és veje, Tahy Ferenc támogatta a Perneszyeket a Magyar Bálint ellen folytatott birtokharcukban, így a vármegyénél és a királynál lefolytatott perükben is.
- 565 Nagy 1862. 244-245, Somogy vármegye (MVV) 625.
- 566 Ferencz 1623-1647 között, János 1674-ben Zala és Somogy megye alispánja.
- 567 Somogy vármegye (MVV) 125, 596. A Tóti Lengyelek az Osztopáni Zöld családdal voltak rokonságban. Utóbbi család kihalása után a Lengyelek szereztek meg az osztopáni birtokaikat (ld. Lengyeltóti-Vár).
- 568 A Kaposvári Levéltári Évkönyvekben eddig közölt oklevelekben és regesztáiban a Perneszyek udvarházai-ra, kúriájukra, vagy kastélyukra vonatkozó forrásadatot még nem találtunk.
- 569 Somogy vármegye (MVV) 125. Ez az adat Pesty Frigyes 1864-es anyaggyűjtéséből került közlésre. A lelőhelyet említi Koczur 1964. 106. Közelében, tőle D-re 100 m-re, az egykori téglagyár területén lévő nagyobb temetőben 1909-től honfoglalás-kori aranykarperec és más jelentősebb lelet is előkerült (Fehér-Éry – Kralovánszky 1962. 788. számú. lelőhely).; Pusztai Rezső 1957-ben ugyanitt 11-13. századi sírokat tárt fel (Arch.Ért 1958. 209.), aki szerint ezekhez a különböző korú temetőkhöz tartozhattak a nagyjából a Vár, illetőleg a Váralja részen általa is megfigyelt telepnyomok. Ez pedig azt jelenti, hogy a honfoglalástól kezdve a késő középkorig bezárólag itt éltetett egy vezető réteg, a terület mindenkori tulajdonosa, illetőleg annak családja.
- 570 Kanyar 1962. 13.
- 571 SMFN 1974. 356. 125.

- 572 RRM Rég. Adattár IV / 49 / 11.
- 573 RRM Rég. Adattár IV / 49 / 10, 12-13.
- 574 Sudár János 2004 szeptemberében személyesen kereste fel Magyar Kálmánt a RRM-ban és megbeszélték, hogy a terület felszántása után a várnak tartott helyet közösen helyszínelik.
- 575 Sudár János telefonüzenete után, 2004 karácsonya előtti napon történt Magyar Kálmán első helyszínelése, majd 2005 tavaszán a további helyszíneléseket folytattak a plébánossal együtt a nehezen járható, sáros terepen. A várkastély területén talált III.Béla rézpénz bizonyítja, hogy már a 13. század második felében állhatott a vár helyén egy udvarház vagy kúria. Söllei János pedig ágyúgolyókat talált az 1940-es évek végén a területen, amelyek már az erődített várkastélyra utaltak.
- 576 Kaposmérőben a Méreyek 1369-ben az udvarházukat, majd az Osztopáni Zöld család 1480 táján Főnyeden építette fel a *castellum*át, azaz várkastélyát. Az Osztopáni Perneszyek egykori, középkori jelenlétére utalnak a ma is meglévő ottani dűlőnevek, a SMFN 1974. 354-357. oldalon olvasható számokkal: a 48-as Pernesz-rész, a 125-ös Kis-vár, vagy Pusztavár-dűlő és a 201-es Pernesz-részi-legelő.
- 577 Veress 1996. 90-91.
- 578 Veress 1996. 98-99, Tolnai Gergelynél az 1557-es adatok még nem szerepelnek. (Tolnai 2001. 89.)
- 579 Magyar 1989. 70. 8. ábra.
- 580 Thury 1984. 103., Veress 1996. 63.
- 581 SMFN 1974. 602-603.
- 582 Somogy vármegye (MOVV) 141.
- 583 RRM Rég. Adattár V / 30 / I. 1782. A megye földrajzi helynévgyűjtése (SMFN 1974. 602. 194/34.) itt egy Török-templom nevű helyet ismer, ahol a hagyomány szerint a törökvilág előtt a falu temploma állt. Sok téglatörmelékét is találták.
- 584 Tóth 1988. 56.
- 585 Magyar 1988 a. 35.
- 586 Kiss 1988. 588.
- 587 Somogy vármegye (MVV) 147.
- 588 Magyar 1988 a. 60.
- 589 Magyar 1988 a. 93.
- 590 Csánki 1894. 569.
- 591 Fügedi 1970. 58, 73, 85, 113, 126, 135, 136, Somogy vármegye (MVV) 147.
- 592 Magyar 1988 a. 101.
- 593 Aradi 1997. 7, RRM Rég. Adattár V / 31 / 409.
- 594 Takáts 1914. 71.
- 595 Szakály 1971. 62, 8. jegyzet.; Koppány 1999. 237-238.
- 596 Veress 1996. 139.
- 597 Sörös 1911. 63.
- 598 Kubinyi 1989. 327.
- 599 Magyar 1974. 6-7, 1983 b. 64, 1988 c. 75-76.
- 600 Magyar 1983 b. 64.
- 601 RRM Rég. Adattár II / 22 / 83.
- 602 Koppány 1999. 237-238.
- 603 Csánki 1894. 575.
- 604 Koppány 1999. 217-218.
- 605 Horváth 2005. 1. 17-18, 20-21, Magyar 1996 a.
- 606 Kubinyi 1973. 30.
- 607 Erdélyi 1905. 315.
- 608 U. et C. 1967 a. 560.
- 609 SMFN 1974. 205, 153, Megjegyezzük, hogy 1550-1565 között Szigetvár körzetéhez három Szentersébet nevű település is tartozott (Tímár 1989. 448.).

- 610 Csorba 1974. 19, Hóvári szerint 1543 után kezdődött meg Balatonszentgyörgy, sőt Balatonkeresztúr megerősítése is, Pálffy 1999. 117.
- 611 Solymosi 1979. 77.
- 612 Hóvári 1985. 146.
- 613 MOL MKA E 185. Nádasdy család levéltára Missiles 8527-8528. Ezt az adatot Aradi Csilla közreműködésével Sztolóczy Gábornak köszönjük, aki szerint lehet, hogy Váday Zsigmond helyett Várday Zsigmondról van szó. Várday Zsigmondnak ebben az időben a közeli Holládon és Tikoson volt birtoka. (Aradi 1997. 4.)
- 614 A balatonszentgyörgyi Csillagvár 1820-ban épült romantikus épület a középkori Battyán falu helyén, nem török kori vár (Ferenczy 1958.; Móricz 1960 a, b). Sági Károly 1957-ben a Csillagvár mellett 16-17. századi település részét tárta fel, amely annak épülete alá is benyúlik (RF 1958. 44-45.)
- 615 Veress 1996. 137.
- 616 Koppány 1999. 232-233.
- 617 Magyar 1982. 82.
- 618 Borsa 1979. 92.
- 619 Jäger 2001. 38.
- 620 Csánki 1894. 568.
- 621 Borsa 1980. 3, 16-18, 22.
- 622 Borsa 1980. 98, 201.
- 623 Magyar 1996 b 123.
- 624 Borsa 1980. 31-37.
- 625 RRM Rég. Adattár III / 30 / 1 / b. 2240.
- 626 Tolnai 2001. 104.
- 627 H. Takács 1970. 169-170.

*

Ezúton kívánunk köszönetet mondani azoknak, akik munkánkat és anyaggyűjtésünket, valamint könyvünk megjelentetését bármilyen formában önzetlenül segítették.

Az angol anyag elkészítéséért **Éva van Dam-Kronauer**-nak, a címlapfotóért **Kovács Tibor**-nak, a hátlapfotókért és a rajzokért, valamint a szöveg ellenőrzéséért a munkájáért **M. Hrotkó Zsuzsanna**-nak, a rajzok számítógépes feldolgozásáért **Horváth Péter**-nek, a gondos technikai szerkesztésért **Matucza Ferenc**-nek jár külön köszönet.

VI. IRODALOM

- A 800 éves Igal 1993**
A 800 éves Igal (Szerk.: Czanyó Sándorné) Kaposvár, 1993. 3-31.
- Aradi 1997**
Aradi Csilla: Adalékok a Várdai család XIII-XVI. századi történetéhez. LÉ 28.3-10.
- Aradi 2000**
Aradi Csilla: Előzetes beszámoló jelentés az 1999. évi Gálosfa-Kistótvárosi ásátásokról. SMK 14. 270-273.
- Aradi – Mészáros – Nyári 2002**
Aradi Csilla – Mészáros Szilvia – Nyári Zsolt: Gálosfa, Kistótváros. In: Régészeti kutatások Magyarországon 1999. (Szerk.: Marton Erzsébet – Kisfaludi Júlia) Budapest. 204.
- Aradi – Mészáros 2003**
Gálosfa, Kistótváros. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2000. (Szerk.: Kisfaludi Júlia) Budapest. 139-140.
- Aradi 2005**
Aradi Csilla: Somogy megye Árpád-kori és középkori plébániaszervezetének létrejötte és megszilárdulása Budapest. kézirat 1-300.
- Ágh 1887**
Ágh Géza: A szőcsényi leletről. ArchÉrt u.f. 7. 434-435.
- Badál 1955**
Badál Ede: Kőröshegy középkori templomainak történetéről. Budapest.
- Bakay 1973**
Bakay Kornél: Előzetes jelentés a somogyvári bencés apátság 1972-73. évi feltárásáról. SMK 1. 341-347.
- Bakay 1975**
Bakay Kornél: Második jelentés a somogyvári bencés apátság feltárásáról (1974-75). SMK 2. 191-206.
- Bakay 1985**
Bakay Kornél: Somogyvár bencés apátság romjai. TKM 20. Budapest.
- Bakay 1989**
Bakay Kornél: Feltárul a múlt? A múlt jövője. In: Múzsák. Budapest. 101-316.
- Bakay 2004**
Bakay Kornél: Somogyvár-Kupavárhegy In: Régészeti kutatások Magyarországon 2002. (Szerk.: Kisfaludi Júlia) Budapest. 266-267.
- Bánkúti 1969**
Bánkúti Imre: Tolna megye a Rákóczi-szabadságharcban (1703-1711). In: Tanulmányok Tolna megye történetéből II. Szekszárd
- Békefi 1907**
Békefi Remig: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Budapest.
- Belényesy 2001**
Belényesy Károly: Templom körüli erődítés Balatonszárszó határában. In: Cseri M.- Tárnoki J. (szerk.): Népi építések a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig. Szentendre – Szolnok. 421-435.
- Belényesy 2003 a**
Belényesy Károly: Középkori refugium Balatonszárszó határában (Előadás). Konferencia a Magyar Nemzeti Múzeumban. 2003. május 13-16. (Szerk.: Ritoók Ágnes) Budapest. 19.
- Belényesy 2003 b**
Belényesy Károly: Balatonszárszó, Kiserdei-dűlő. RKM 2000. (Szerk.: Kisfaludi Júlia) Budapest. 92-94.
- Belényesy – Marton – Oross 2002**
Belényesy Károly – Marton Tibor – Oross Krisztián: Balatonszárszó – Kiserdei-dűlő. In: A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán 2000-2001-ben végzett megelőző régészeti feltárások előzetes jelentése. (Szerk.: Király István Szabolcs) II. Kaposvár. 9-14.
- Bél 1987**
Bél, Matthias: Compendium Hungariae Geographicum ad

Bendefy 1976

B. Benkhard – Lukács 1996

Bertényi 1976

Bilkei 2002

Bóna 1998

Bónis 1971

Borsa 1979

Borsa 1980 a

Borsa 1980 b

Borsa 1984

Borsa 1987

Borsa 1988

Borsa 1993

Bozsóky 1993

Bubics 1895

Csánki 1894

Csire 1907

Csorba 1974

Dávid 1982

Dávid 1993

Deák Varga 1998

Deák Varga 1993

Dobai 1983

exemplar Notitiae Hungariae Novae Historico – Geographicae, in partes IV. Posonii et Cassoviae 1777. Különös részben a 2. fejezet Somogyvármegye. SMK 8. 105-107.

Bendefy László: Mikoviny Sámuel Somogy megyei térképei. LÉ 7. 131-163.

B. Benkhard Lilla – Lukács Zsuzsa: Lengyeltóti plébánia-templom. (TKM Kiskönyvtára 549.) Budapest.

Bertényi Iván: Az országbírói intézmény története a XIV. században. Budapest.

Bilkei Irén: A zalai és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak regesztái 1542-1544. (Zalai Gyűjtemény 54.) Zalaegerszeg.

Bóna István: Az Árpádok korai várai. Debrecen.

Bónis György: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Budapest.

Borsa Iván: A szenyéri uradalom Mohács előtti oklevelei. (Második, befejező közlemény) LÉ 10. 59-150.

Borsa Iván: Egy középnesi család a középkori Somogyban. Az Antimus család, elődei és rokonai. LÉ 11. 3-46.

Borsa Iván: A Mohács előtti megyei archontológia ügye. In: Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára. (Szerk.: Bertényi Iván) Budapest. 45-57.

Borsa Iván: A szenyéri uradalom Mohács előtti iratanyagának vizsgálata. In: Mályusz Elemér emlékkönyv (Szerk.: H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc). Budapest. 59-76.

Borsa Iván: Csepelyi falukép 1412-ből. LÉ 18. 3-39.

Borsa Iván: Az országbíró által öt törvénykezési ülészakon megbírságolt Somogy megyeiek lajstroma (1437-1447). LÉ 19. 3-40.

Borsa Iván: A Mérey család levéltára 1265-1526 (Forrásközlés). LÉ 24. 3-26.

Bozsóky Pál Gerő: Segesdi krónika. Szeged, 1993. (Veszprémi Egyházmegye Múltjából 15.)

Bubics Zsigmond: Esterházy Pál Mars Hungaricus. Budapest.

Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. Budapest.

Csire István: Vázlat Csurgó múltjából. Csurgó.

Csorba Csaba: Erődített és várrá átalakított kolostorok Dél-Dunántúlon a törökkori végvári rendszerben. LÉ 5. 13-47.

Dávid Géza: A simontornyai szandzsák a 16. században. Budapest.

Dávid Géza: Szigetvár 16. századi bégjei. In: Szita 1993. 159-191.

Deák Varga Dénes: Kaposvár és Bát, a két szomszédvár. Somogyi Honismeret I. 9.

Deák Varga Dénes: Hol rejtőzik Kaposvár vára? LÉ 24. 31-46.

Dobai András: Somogy megye az első katonai felvétel (1782-1785) idején. LÉ 14. 81-161.

- Dornay 1932** Dornay Béla: A balatonszemesi Bolondvár. Ifjúság és Élet 7. 236-240.
- Dornay 1937** Dornay Béla: A Somogy vármegyei Szócsény és Csákány várainról. Vasi Szemle 4. 204-213.
- Dornay-Vigyázó 1934** Dornay Béla – Vigyázó János: Balaton és környéke részletes kalauza. Budapest.
- Draveczky 1965** Draveczky Balázs: Háromfa – Kupavár. RF 18. 68.
- Draveczky 1970** Draveczky Balázs: Somogy megye régészeti képekonyve. Kaposvár.
- Draveczky-Sági-Takáts 1964** Draveczky Balázs – Sági Károly – Takáts Gyula: A Somogy megyei múzeumok régészeti adattára. Kaposvár.
- Engel 1977** Engel Pál: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387-1437). Budapest.
- Engel 1996** Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301-1457. I-II. Budapest.
- Engel 2001** Engel Pál: Magyar középkori adattár. Magyarország világi archontológiája 1301-1457. Középkori magyar genealógia. PC-CD ROM Budapest.
- Entz-Gerő 1958** Entz Géza – Gerő László: A Balaton környékének műemlékei. Budapest.
- Erdélyi 1905** Erdélyi László: A pannonhalmi főapátság története. Pannonhalmi Szent Benedek Rend története. III. Budapest.
- Esze 1955** Esze Tamás: Kuruc vitézek folyamodványai 1703-1710. Budapest.
- Esterházy 1989** Esterházy Pál: Mars Hungaricus (Szerk.: Iványi Emma és Hausner Gábor) Zrínyi Könyvtár III. Budapest, Sajtó alá rendezte és a Mars Hungaricus latin szövegét magyarra fordította, a Visszaemlékezés, valamint a levelek jegyzeteit és az Esterházy Pál című kísérőtanulmányt írta Iványi Emma. Bevezette és szerkesztette, a Mars Hungaricus jegyzeteit – Iványi Emma gyűjtésének felhasználásával írta Hausner Gábor.
- Etényi 1999** Etényi Nóra, G.: „Szigetvár 1664. évi ostroma”. Egy téves hír analízise – és a Zrínyi hagyomány. Történelmi Szemle 41. (1999) 209-227.
- Evlia Cselebi 1908** Karácson Imre: Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai. I-II. Budapest.
- Evlia Cselebi 1985** Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660-1664. Budapest.
- Fehér – Éry – Kralovánszky 1962** Fehér Géza – Éry Kinga – Kralovánszky Alán: A Középduna-medence honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei. Leletkataszter. (Régészeti Tanulmányok II.) Budapest.
- Feldzüge 1870** Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. I. Serie. VI. Band. Wien.
- Feletar Dragutin 2001** Feletar Dragutin: Novi Zrin-zrinska utvrda na Muri (1661-1664) Koprivnica, 1-112.
- Feletar, Dragutin-Feletar, Petar – Petric, Hrvoje 2001** Ld. Petric, Hrvoje 2001
- Fenyvesi 1985** Fenyvesi László: Az igali portya és a körmendi kótyavetec balkáni tanulságai. (Adalék a hódoltsági rác-vlach-iflák-vojnák problematikához, 1641) In: Magyar és török végvá-

- rak (1663-1684) Szerk.: Bodó Sándor és Szabó Jolán (Studia Agriensa 5.) Eger. 199-218.
 Ferenczy Károly: A balatonszentgyörgyi Csillagvár. Műemlékvédelem 2. 95-104.
 Fitz Jenő: A fonyódi vár feltárása. Alba Regia 2-3. 104-114.
 Fügedi Erik: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Történeti Statisztikai Kötetek. Budapest.
 Fügedi Erik: Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon. Budapest.
 Gallina Zsolt: Fonyód-Bézsény-pusztá. In: Honti Szilvia stb.: A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának megelőző régészeti feltárása (2002-2003). Előzetes jelentés III. Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, MTA Régészeti Intézete. SMK 16. 34-40.
 Gál József: Bevezetés, birtokok, falvak a szenyéri uradalom okleveleiben, A tapsonyi Anthimus család és Szenyér In: Szenyér története 13-62.
 Genthon István: Magyarország művészeti emlékei. I. Budapest.
 Genthon István: Magyarország művészeti emlékei. I. Dunántúl. Budapest.
 Gerecze Péter: A somogyvári Szent Egyed (Aegidius)-monostortemplom maradványai. Archaeologiai Közlemények 20. 131-160.
 Gerecze Péter: A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma. (Magyarország műemlékei 2. Szerk.: Forster Gyula) Budapest.
 Gerő László: Magyarországi várépítészet. Budapest.
 Gerő László: Magyar várak. Budapest.
 Györffy György: A honfoglaló magyarok települési rendjéről. ArchÉrt 191-238.
 Györffy György: István király és műve. Budapest.
 Györffy György: Kaposvár az Árpád-korban. In: Kaposvár 1975. 63-73.
 Györffy György: A Szent László-kori Somogyvár ... Szent László és Somogyvár. In: Tanulmányok a 900 éves somogyvári bencés apátság emlékezetére (Szerk.: Magyar Kálmán) Kaposvár.
 Hatházi Gábor: A török palánkok kutatásának újabb eredményei Fejér megyében In: A Hódoltság régészeti kutatása Opuscula Hungarica III. (Szerk.: Gerelyes Ibolya és Kovács Gyöngyi) Budapest. 107-128.
 Henger László: Szenyér hősi küzdelme az életért. In: Szenyér története (Szerk.: Gál József) Szenyér. 140-151.
 Hegyi Klára: Egy világbirodalom végvidékén (Magyar História) Budapest. 5-292.
 Hegyi Klára: „Aranyásó szpáhik” a királyi Magyarországon. In: A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. (Szerk.: Glatz Ferenc) Budapest. 103-111.

- Hegy 1995**
Hegy Klára: Török berendezkedés Magyarországon (Historia Könyvtár. Monográfiák 7.) Budapest.
- Hegy 2002**
Hegy Klára: Balkáni katonák és katonaparasztok a budai vilájetben In: A Hódoltság régészeti kutatása Opuscula Hungarica III. (Szerk.: Gerelyes Ibolya és Kovács Gyöngyi) Budapest. 21-36.
- Herk 1985**
HO 1866
Honti 1994
Herk Mihály: Karád története. Karád.
Hazai okmánytár III. Győr.
- Horváth 2005**
Honti Szilvia: A mészbetétes kerámia kultúrája leletei Somogyvárról. SMK 10. 5-20.
Horváth Richard: Középkori kastélyépítési engedélyek Somogy megyéből Castrum Bene Egyesület Hírlevél Budapest. 2005. 1. 13-21.
- Hoss 1948**
Hoss József: A kaposvári plébánia története. In: A veszprémi egyházmegye múltjából. (Szerk.: Pfeiffer János). Veszprém.
- Hóvári 1985**
Hóvári János: Fonyód a török hódítás korában. In: Fonyód története (Szerk.: Kanyar József) Kaposvár. 113-166.
- Hőke 1899**
Hrenkó 1979
Hőke Lajos: In: Fővárosi Lapok. Szeptember 20.
Hrenkó Pál: Zrínyi-Újvár (Újzerinvár) helyszínrajzai nyomában. Geodézia és Kartográfia 2. szám 119-134.
- Hungler 1986**
Hungler József: A törökkori Veszprém. Veszprém. 1986. 1-116.
- Jäger 2001**
Jäger Márta: Mesztegnyő (Szerk.: Bősze Sándor) Budapest. 5-214.
- Jankovich 1976**
Jankovich B. Dénes: Adatok a Rinya-völgy középkori településtörténetéhez. LÉ 7. 3-37.
- Kanyar 1962**
Kanyar 1989
Kanyar József: Somogy megye levéltára. Kaposvár.
Kanyar József: Harminc nemzedék vallomása Somogyról. Kaposvár.
- Kaposvár 1975**
Kanyar József (szerk.): Kaposvár. Várostarténeti tanulmányok. Kaposvár.
- Kerecsényi 1993**
Kerecsényi Edit: Kanizsa és környéke helyzete 1594-97 között Haym Kristóf várkapitány és a bécsi udvar levelezése tükrében. In: Szita 1993. 251-274.
- Kiss 1984**
Kiss Gábor: Várak, várkastélyok, várhelyek Magyarországon. Budapest.
- Kiss 1988**
Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. I-II. Budapest.
- Kocztur 1964**
Kocztur Éva: Somogy megye régészeti leletkatasztere. RF Ser. II. 13.
- Komjáthy 1975**
Komjáthy Miklós: A középkorvégi Kaposvár. In: Kaposvár 1975. 75-92.
- Koppány 1993**
Koppány Tibor: A Balaton környékének műemlékei, Budapest.
- Koppány 1999**
Koppány Tibor: A középkori Magyarország kastélyai (Művészettörténeti Füzetek 26) Budapest.
- Koppány-Sági 1967**
Koppány Tibor – Sági Károly: A kereki Fehérkő vár története (SMF 9.) Kaposvár.
- Kovács 2003**
Kovács Gyöngyi: Drávagárdony, Törökdomb. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2000. (Szerk.: Kisfaludi Júlia) Budapest. 126.

- Kovács-Rózsás 1996** Kovács Gyöngyi – Rózsás Márton: A barcsi török palánk-
vár. SMK 12. 163-181.
- Költő 2003 a** Költő László: Somogysámszon-Marótpusztza – Agyagbá-
nya. 16. századi templom körüli temető feltárása. In: A kö-
zépkeri templom körüli temetők kutatása. Konferencia a
Magyar Nemzeti Múzeumban 2003. május 13-16. (Szerk.:
Ritoók Ágnes) Budapest.
- Költő 2003 b** Költő László: Somogysámszon, Marótpusztza, agyagbánya.
In: Régészeti kutatások Magyarországon 2000. (Szerk.:
Kisfaludi Júlia) Budapest. 203-204.
- Költő 2003 c** Költő László: Somogysámszon, Marótpusztza. In: Régésze-
ti kutatások Magyarországon 2001 (Szerk.: Kisfaludi Jú-
lia) Budapest. 214-215.
- Költő – Dobó 2004** Költő László – Dobó Bernadett: Egy 15-16. századi vere-
tes öv restaurálása és rekonstrukciója. SMK 16. 237-241.
- Kubinyi 1973** Kubinyi András: A kaposvári uradalom és Somogy megyei
familiárisok szerepe Újlaki Miklós birtokpolitikájában
(Adatok a XV. századi feudális nagybirtok hatalmi politiká-
jához). LÉ 4. 26-30.
- Kubinyi 1989** Kubinyi András: Mezővárosok egy városmentes tájon. A
középkeri Délnyugat-Magyarország. A Tapolcai Városi
Múzeum Közleményei 1. Tapolca. 319-330.
- Kubinyi 1992** Nagybirtok és főúri rezidencia Magyarországon a XV. szá-
zad közepétől Mohácsig A Tapolcai Városi Múzeum Köz-
leményei 2. Tapolca. 211-229.
- Kubinyi 1994** Kubinyi András: Egy üzletelő diplomata várúr Mohács
előtt: Ákosházy Sárkány Ambrus. In: Gerő László nyolc-
vanötödik születésnapjára. Tanulmányok. (Szerk.: Pammer
Nóra). Budapest. 263-289.
- Kumorovitz 1955** Kumorovitz L. Bernát: Veszprémi regeszták. Budapest.
- Kuzsinszky 1920** Kuzsinszky Bálint: A Balaton környékének archeológiája
Budapest. I-II.
- Lipp 1885** Lipp Vilmos Levele keszthelyvidéki ásatásairól. ArchÉrt
12. 231-233.
- Lipp 1886** Lipp Vilmos Levele legújabb keszthelyvidéki kutatásairól.
ArchÉrt 6. 41-43.
- Lukács 1943** Lukács Károly: Magyar Biológiai Kutató Intézet Munkái
XV. Tihany. 1943.
- Magyar 1973** Magyar Kálmán: Előzetes jelentés az ötvöskónyi rene-
szánsz várkastély feltárásáról (1966-1972). SMK 1. 349-
356.
- Magyar 1974** Magyar Kálmán: Az ötvöskónyi Báthory várkastély. (SMF
18). Kaposvár.
- Magyar 1978** Magyar Kálmán: Régészeti kutatások a középkori Hedre-
hely területén. (Adatok Hedrehely mezőváros középkori
történetéhez) SMK 3. 161-184.
- Magyar 1979** Magyar Kálmán: Somogyvár ispánsági- és megyeközpont-
ról. LÉ 10. 3-49.
- Magyar 1981** Magyar Kálmán: Kaposszentjakab. (TKM 68.) Budapest.
- Magyar 1882** Magyar Kálmán: A somogyi XIV-XV. századi mezővárosi
fejlődés történetéről SMK 5. 69-90.
- Magyar 1983 a** Magyar Kálmán: Az Árpád-keri Somogy francia kapcsola-

- Magyar 1983 b   tairól. SMK 6. 13-108.
Magyar Kálmán: Szántódpuszta és környéke a középkorban. Budapest.
- Magyar 1984   Magyar Kálmán: Források Somogy honfoglaló nemzetségéről. Adatok a magyar nemzetségi szervezet középkori történetéhez. LÉ 15. 3-40.
- Magyar 1985 a   Magyar Kálmán: Fonyód története az őskortól a középkorig. In: Fonyód története (Szerk.: Kanyar József). Kaposvár. 25-104.
- Magyar 1985 b   Magyar Kálmán: Az utolsó nagy magyar polihisztor, Fonyód régésze. (Bacsák György 1870-1970). In: Fonyód története (Szerk.: Kanyar József) Kaposvár. 5-23.
- Magyar 1985 c   Magyar Kálmán: A segesdi királynéi ispánság történetéről (XI-XV. század) LÉ 16. 3-76.
- Magyar 1988 a   Magyar Kálmán: A középkori Segesd város és megye története, régészeti kutatása. Egy királynéi központ a X-XVIII. században. In: Somogyi Almanach 45-49. Kaposvár. 3-184.
- Magyar 1988 b   Magyar Kálmán: A főnyed-várszigeti és vörs-pogányszigeti feltárások eredményei. In: Konferencia a Kis-Balaton régészeti kutatásáról 1988. október 18-19. (Kiadvány) 25-26. Kaposvár.
- Magyar 1988 c   Magyar Kálmán: Boglárlelle a honfoglalástól a késő középkorig. In: Boglárlelle. Tanulmányok. (Szerk.: Laczkó András) Kaposvár. 43-80.
- Magyar 1988 d   Magyar Kálmán: A középkori kaposvári vár. (Kaposvári Kiskönyvtár 5.) Kaposvár.
- Magyar 1988 c   Magyar Kálmán: Kaposvár – Kapos(zselic)szentjakab. TKM 68. Budapest.
- Magyar 1989   Magyar Kálmán: Siófok története a honfoglalástól a mohácsi vészig. In: Siófok. Várostörténeti tanulmányok (Szerk.: Kanyar József). Kaposvár.
- Magyar 1990   Magyar Kálmán: Babócsa története a honfoglalástól a mohácsi vészig. In: Babócsa története. Tanulmányok a község régmúltjából 1040-1990. (Szerk.: Magyar Kálmán) Babócsa. 15-219.
- Magyar 1992 a   Magyar Kálmán: Marcali története a honfoglalástól a mohácsi vészig. In: Marcali története (Szerk.: Kanyar József – Laczkó András). Kaposvár. 61-97.
- Magyar 1992 b   Magyar Kálmán: Somogyvár Magyarország virágzó Árpád-kori központja. (Források a XI-XIV. századból) és Somogyvár és Saint-Gilles régészeti emlékei... Különös tekintettel a somogyi Árpád-kori francia-magyar kapcsolatokra. In: Szent László és Somogyvár. Tanulmányok a 900 éves somogyvári bencés apátság emlékezetére. (Szerk.: Magyar Kálmán) Kaposvár. 11-53, 155-220.
- Magyar 1993 a   Magyar Kálmán: A honfoglalás- és Árpád-kor régészeti emlékei. Nemzeti történelmünk I. Jubileumi kötet. Kaposvár.
- Magyar 1993 b   Magyar Kálmán: Szigetvár és a dél-somogyi mezővárosok, várak kapcsolata 1526-1664 között (különös tekintettel Babócsára és Kálmáncsára). In: Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből. A szigetvár

- ri történelmi konferencia előadásai a város és a vár felszabadításának 300. évfordulóján (1989). (Szerk.: Szita László). Pécs. 219-240.
- Magyar 1994 a** Magyar Kálmán: Várak, erődítmények kutatásának módszertana (Árpád-kori várak és települések a Dél-Balaton vidékén). In: A harmadik (tapolcai) Magyar Történelmi Iskola előadásai és iratai. A Zürichi Magyar Történelmi Társulat Kiadványa. Budapest-Zürich. 12-22, 136-141.
- Magyar 1994 b** Magyar Kálmán: A babócsai Nárciszos-Basakert Árpád- és középkori településtörténete a régészeti kutatások alapján (különös tekintettel a terület XIV-XVII. századi várára). SMK 10. 73-91.
- Magyar 1996 a** Magyar Kálmán: Nagyatád és környéke XI-XV. századi településtörténete (különös tekintettel a várak és a települések rendszerére) SMK 12. 113-159.
- Magyar 1996 b** Magyar Kálmán: Somogyi reneszánsz várkastélyok kőfaragványairól. Az ötvöskőnyi és koroknyai (korotnai) várkastélyok kőemlékeinek periodizációs problémái. Magyar Egyháztörténeti Évkönyv 2. 115-131.
- Magyar 1998** Magyar Kálmán: A segedi mezőváros XVII. századi kovácsműhelye (Régészeti leletek az 1987-es feltárásból). SMK 13. 155-184
- Magyar 1999** Magyar Kálmán: A segedi mezőváros XVII. századi kovácsműhelye (Előzetes közlemény az 1987-es feltárási régészeti leleteiből). The Tools of the 17. th c. Forge in oppidum Segesd (Preliminary Report). In: Gömöri János (szerk.): Hagyományok és újítások a korai középkori vas kohászatban. Traditions and Innovations in the Early Medieval Iron Production) Sopron – Somogyfajsz. 230-240.
- Magyar 2001** Magyar Kálmán: Szent István államszervezésének régészeti emlékei. Segesd-Kaposvár.
- Magyar 2002** Magyar Kálmán: Babócsa-Nárciszos. In: Török hódoltsággal települések régészeti emlékei. A hódoltság régészeti kutatása. Opuscula Hungarica III. (Szerk.: Gereyes Ibolya - Kovács Gyöngyi) Budapest. 91-98.
- Magyar 2003 a** Magyar Kálmán: Kaposvár, Vár. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2000. (Szerk.: Kisfaludi Júlia) Budapest 155-157.
- Magyar 2003 b** Magyar Kálmán: Taszár története és régészeti lelőhelyei. (Kézirat) Kaposvár.
- Magyar 2004** Magyar Kálmán: A kaposvári vár területén végzett legújabb régészeti ásatások eredményei. SMK 16. 187-222
- Mályusz 1984** Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon 1387-1437. Budapest. A térképen Babócsa, Csurgó és Kaposvár szerepel, mint Zsigmond-kori vár.
- Margittay 1943** Margittay Rikárd: A szemesi Bagolyvár. Balatoni Kurir. Szeptember 30.
- Marosi 1974** Marosi Endre: Itáliai hadiépítésszek részvétele a magyar várrendszer kiépítésében. HK 21. 28-74.
- Melhárd 1881** Melhárd Gyula: Néhány Somogy megyei körsáncos

- Merényi 1894**
 Merényi Lajos: A török végek őrhada 1577-ben. HK 7. 259-262.
- Miklós 1985**
 Miklós Zsuzsa: Árpád-kori (XII-XIV. századi) kisváarak Magyarországon. In: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai (Szerk.: Fodor István – Selmeczi László). Budapest. 143-156
- Mógáné-Rózsás 1994**
 Mógáné Aradi Csilla – Rózsás Márton: A középkori Valkó templomának régészeti feltárása. SMK 10. 95-103.
- V. Molnár 1985**
 V. Molnár László: Kanizsa vára a török félhold uralma alatt (1600-1690). SMK 7. 47-92.
- Móricz 1960 a**
 Móricz Béla: A balatonszentgyörgyi „Csillagvár” építéstörténete. Műemlékvédelem 4. 82-90.
- Móricz 1960 b**
 Móricz Béla: A balatonszentgyörgyi Csillagvár (Somogyi séták 11.) Budapest.
- Müller 1982**
 Müller Róbert: A mezőgazdasági vaseszközök fejlődése Magyarországon a késővaszkortól a törökkor végéig. Zalai Gyűjtemény 19. I-II.
- Nagy 1862**
 Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest.
- Nagy 1973**
 Nagy Emese: Előzetes jelentés a kaposszentjakabi apátság feltárásáról. SMK 1. 335-339.
- Nováki 1996**
 Nováki Gyula: Két Somogy megyei középkori vár új felmérése. Műemlékvédelmi Szemle 1996/1. 47-51.
- Papp 2002**
 Papp Sándor: Egy ismeretlen dél-dunántúli török palánk: Berkigát. In: A hódoltság régészeti kutatása. (Szerk.: Gerelyes Ibolya – Kovács Gyöngyi) Opuscula Hungarica III. Budapest. 129-136.
- Pálffy 1995**
 Pálffy Géza: A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei. Hadtörténeti Közlemények 108. 114-185.
- Pálffy 1997**
 Pálffy Géza: Várfeladók feletti ítélkezés a 16-17. századi Magyarországon Levéltári Közlemények 68. 199-221.
- Pálffy 1999**
 Pálffy Géza: A császárváros védelmében. A győri kapitányság története 1526-1598. Győr.
- Pálffy 2000**
 Pálffy Géza: Európa védelmében. Haditérképészet a Habsburg Birodalom magyarországi határvidékén a 16-17. században. Pápa.
- Pálffy 2003**
 Pálffy Géza: A Bajcsavárig vezető út: a stájer rendek részvétele a Dél-Dunántúl törökellenes határvédelmében a XVI. században. Hadtörténelmi Közlemények 116. 463-499.
- Perjés 1989**
 Perjés Géza: Zrínyi és az 1663-64-es nagy török háború. In: Esterházy Pál: Mars Hungaricus Budapest. 25-99.
- Pesty 1864**
 Pesty Frigyes: Helységnévtár. Somogy vármegye (Kézirat. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár)
- Petric, Hrvoje 2001**
 Petric, Hrvoje-Feletar, Dragutin-Feletar, Petar: Novi Zrin. Zrinska utvrda na Muri (1661-1664). U povodu 330. obljetnice Urote Zrinsko-Frankopanske. Donja Dubrava-Zagreb. 2001.
- Petric, Hrvoje 2004**
 Petric Hrvoje: Novi Zrin-zrinska utvrda na Muri (1661-

- Péter 1975** 1664) Samobor. 1-112.
Péter Katalin: A magyar romlásnak századában Budapest. 5-204.
- Reöthy 1988** Reöthy Ferenc: Kőröshegy. TKM 325.
- Rózsás 2002** Törökkori őrhely Drávatamási határában. In: A hódoltság régészeti kutatása (Opuscula Hungarica III. Szerk.: Gere-lyes Ibolya – Kovács Györgyi) Budapest.
- Rómer 1878** Rómer, Flóris: Résultats généraux du mouvement archéologique en Hongrie. In: Compte-Rendu de la huitième session á Budapest 1876. Budapest.
- Ruzsás 1966** Ruzsás Lajos: Városi fejlődés a Dunántúlon a XVI-XVII. században. In: Szigetvári emlékkönyv Szigetvár 1566. évi ostromának 400. évfordulójára (Szerk.: Ruzsás Lajos) Bu-dapest. 33-46.
- Sági 1989** Sági Károly: Siófok török vára. In: Siófok. Vároستörténeti tanulmányok. (Szerk.: Kanyar József) Kaposvár. 129-141.
- Sági – Bakay 1971** Sági Károly – Bakay Kornél: A népvándorlaskor építésze Magyarországon. Építés – Építészettudomány 2. 401-444.
- Sándorfi 1979** Sándorfi György: A magyar várépítészet korai szakaszáról, irodalmi adatok és terepbejárások alapján. ArchÉrt 106. 244-254.
- Sátori – Henger 1994** Sátori János-Henger László: A szenyéri vár. In: Szenyér története (Szerk.: Gál József) Szenyér. 63-122.
- Solymosi 1977** Solymosi László: A hódoltság néhány somogyi település történetében LÉ 8. Kaposvár. 11-64.
- Solymosi 1979** Solymosi László: Nagybajom és pusztáinak története a ko-ra középkortól a jobbágyfelszabadításig. In: Mikóczi Ala-jos – Solymosi László: Nagybajom története. Kaposvár. 15-325.
- SMFN 1974** Somogy megye földrajzi nevei (Szerk.: Papp László – Végh József) Budapest.
- Somogy vármegye (MNV)** Csánki Dezső (szerk.): Somogy vármegye. (Magyarország Vár-Megyéi és Városai) Budapest é. n. (1896)
- Sörös 1911** Sörös Pongrác: A tihanyi apátság története. Második kor-szak. Budapest.
- Szakály 1971** Szakály Ferenc: A babócsai váruradalom 1561-es urbariu-ma és a babócsai vár 1563-as leltára. LÉ 2. 51-89.
- Szakály 1973** Szakály Ferenc: A Dél-Dunántúl kereskedelmi útvonalai a XVI. század derekán. LÉ 4. 55-112.
- Szakály 1975** Szakály Ferenc: Kaposvár a török időkben. In: Kaposvár 1975. 99-127.
- Szakály 1993** Szakály Ferenc: Baranya megye hódoltsági történetének kutatási feladatairól. In: Szita 1993. 11-23.
- Szalay 1861** Szalay Ágoston: Négy száz magyar levél 1504-1560. Ma-gyar Levéltár I. Pest. 1-283.
- Szita 1993** Szita László (szerk.): Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből. (A szigetvári történész konferencia előadásai a város és a vár felszabadításának 300.évfordulóján 1989.) Pécs.
- Takács 1948** Takács Ince: Szent Ferenc fiai a Veszprém egyházmegye te-rületén, különös tekintettel a XVII. és XVIII. századra. Veszprém.
- H. Takács 1970** H. Takács Marianna: Magyarországi udvarházak. Buda-

- Takáts 1914**
Thaly 1865
Thaly 1892
Thury 1984
Tímár 1989
Tímár 1996
Tímár 1999
Tolnai 2001
Tóth 1988
Tóth 1998-1999
Tóth 2000
Tóth 2000
Török hadak 1984
U. et C. 1967a
U. et C. 1967b
U. et C. 1970
U. et C. 1975
Valter 2004
Vándor 1992
Vártúrák 1973
- pest.
Takáts Sándor: Régi magyar asszonyok. Budapest.
Thaly Kálmán: Bottyán János, II. Rákóczi Ferenc fejedelem vezénylő tábornoka. Pest.
Thaly Kálmán: A székesi gróf Bercsényi család 1470-1835. III. (1703-1706). Budapest.
Thury József: Török hadak Magyarországon 1526-1566. Kortárs török történetírók naplórészletei. (Thury József fordításait Kiss Gábor válogatta, jegyzeteket bővítette) Budapest.
Tímár György: Királyi Sziget. Szigetvár várgazdaságának iratai 1546-1565. Pécs.
Tímár Péter: A Szerdahelyiek Somogy megyei birtokai. I. rész. LÉ 27. 69-71.
Tímár Péter: A Szerdahelyiek Somogy megyei birtokai. II. rész: A Gerence-völgy középkori települései. LÉ 30.
Tolnai Gergely: Templomvárak, erődtemplomok Magyarországon. Esztergom.
Tóth Péter: Somogy vármegye leírása 1812-ből. LÉ 19. 41-91.
Tóth Tibor: Elfelejtett somogyi várak (Külső-somogyi vártúrák) Tabi Kilátó (Szerk.: Bertalan Béla) Tab. 277-299.
Tóth Sándor: Az őskortól a késő középkorig című tanulmánya. In.: Csalogányok völgye, Tanulmányok Lengyeltótiról (szerk.: Tóth Sándor) Lengyeltóti Város Önkormányzata Kaposvár. 2000. 5-691.
Tóth Sándor László: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt-éves háború Szeged. 1-313.
Török hadak Magyarországon 1526-1566. Kortárs török történetírók naplórészletei. (Thury József fordítását válogatta, jegyzeteit bővítette Kiss Gábor) Budapest. 3-237.
A Művészettörténeti Dokumentációs Központ Forráskiadványai IV. 1. füzet ABOS-KYS KAPUS /1-25 fasciculus/ Művészettörténeti adatok (Szerk.: Henszlmann Lilla) Budapest.
A Művészettörténeti Dokumentációs Központ Forráskiadványai IV. 2. füzet Laak-Zsámbok/ 1-25 fasciculus/ (Szerk.: Henszlmann Lilla) Budapest.
A Művészettörténeti Dokumentációs Központ Forráskiadványai VI. 3. füzet Abara-Zsujta /26-35. fasciculus/ (Szerk.: Henszlmann Lilla) Budapest.
A Művészettörténeti Dokumentációs Központ Forráskiadványai XI. 4. füzet Abos-Zsádány /39-50 fasciculus/ (Szerk.: Sármány Ilona) Budapest.
Valter Ilona: Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon. Budapest.
Vándor László: Zrínyi-Újvár helyének kérdése régészeti és történeti dokumentumok alapján. In: Zrínyi Miklós emlékezete. A Szigetváron tartott III. Zrínyi tanácskozás anyaga (1992. április 29-30.) /Szerk.: Laczkó András/ 26-30.
Vártúrák kalauza I. Dunántúli várak és vártúra-útvonalak. (Szerk.: Dely Károly). Budapest.

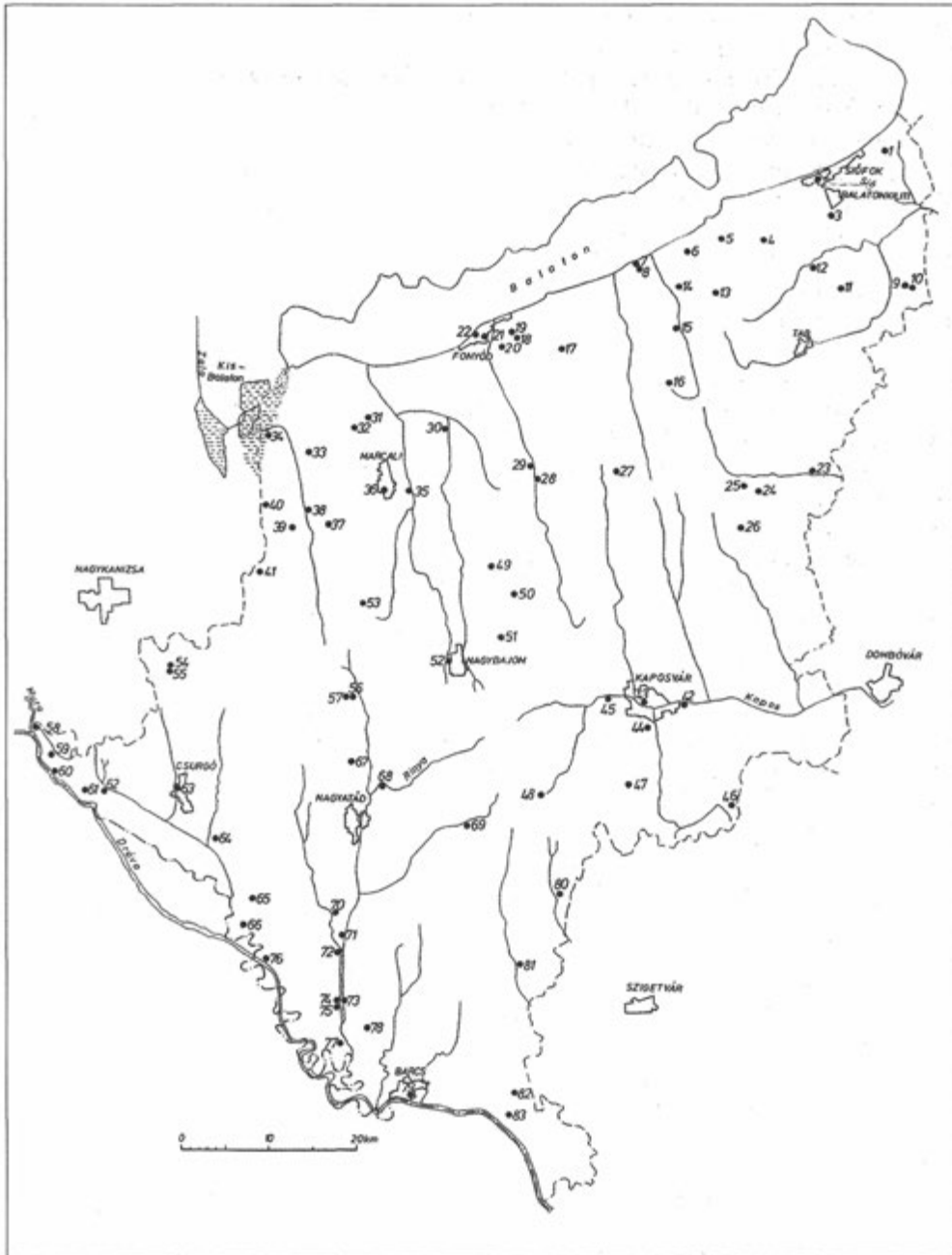
Vass 1972	Vass Előd: Törökkoppány 1556. évi első török adóösszeírása. LÉ 3. 57-74.
Vass 1993	Vass Előd: Szigetvár város és a szigetvári szandzsák jelentősége az Oszmán-Török Birodalomban 1565-1689. In: Szita 1993. 193-217.
Velics-Kammarer 1886	Velics Antal-Kammarer Ernő: Magyarországi török kincstári defterek I. Budapest.
Veress 1996	Veress D. Csaba: Várak a Balaton körül. Budapest.
Wosinsky 1896	Wosinsky Mór: Tolna vármegye története I-II. Budapest.
Zádor 1975	Zádor Mihály: Kaposvár műemlékei és azok szerepe a magyar építészettörténetben. In: Kaposvár 1975. 741-751.
Zatykó 1987	Zatykó Csilla: 15. századi falukép Somogy megyéből. Történelmi Szemle 39. 473-485.
ZO	Nagy Imre – Nagy Iván – Véghely Dezső (szerk.): Zichy okmánytár. Pest. 1871-1880
Zrinski i Europa	Zrinski i Europa. Društvo mađarskih znanstvenika i umjetnika u Hrvatskoj (Uredila Jadranka Damjanov) Zagreb. 1 (2000), 2 (2003)
ZsO	Mályusz Elemér (szerk.): Zsigmond-kori oklevéltár. I. (1387-1399). Budapest. 1951.

RÖVIDÍTÉSEK

ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő
HK	Hadtörténeti Közlemények
LÉ	Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv (Kaposvár)
N	Nováki Gyula felmérése
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum
RF	Régészeti Füzetek (MNM)
RRM	Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár
S	Sándorfi György felmérése
SMF	Somogyi Múzeumok Füzetek
SMK	Somogyi Múzeumok Közleményei
TKM	Tájak Korok Múzeumok
U. et C.	Urbaria et Conscriptioes. MTA Művészettörténeti Dokumentációs Központ Forráskiadványai (Szerk.: Henszlmann Lilla, Sármány Ilona) Budapest

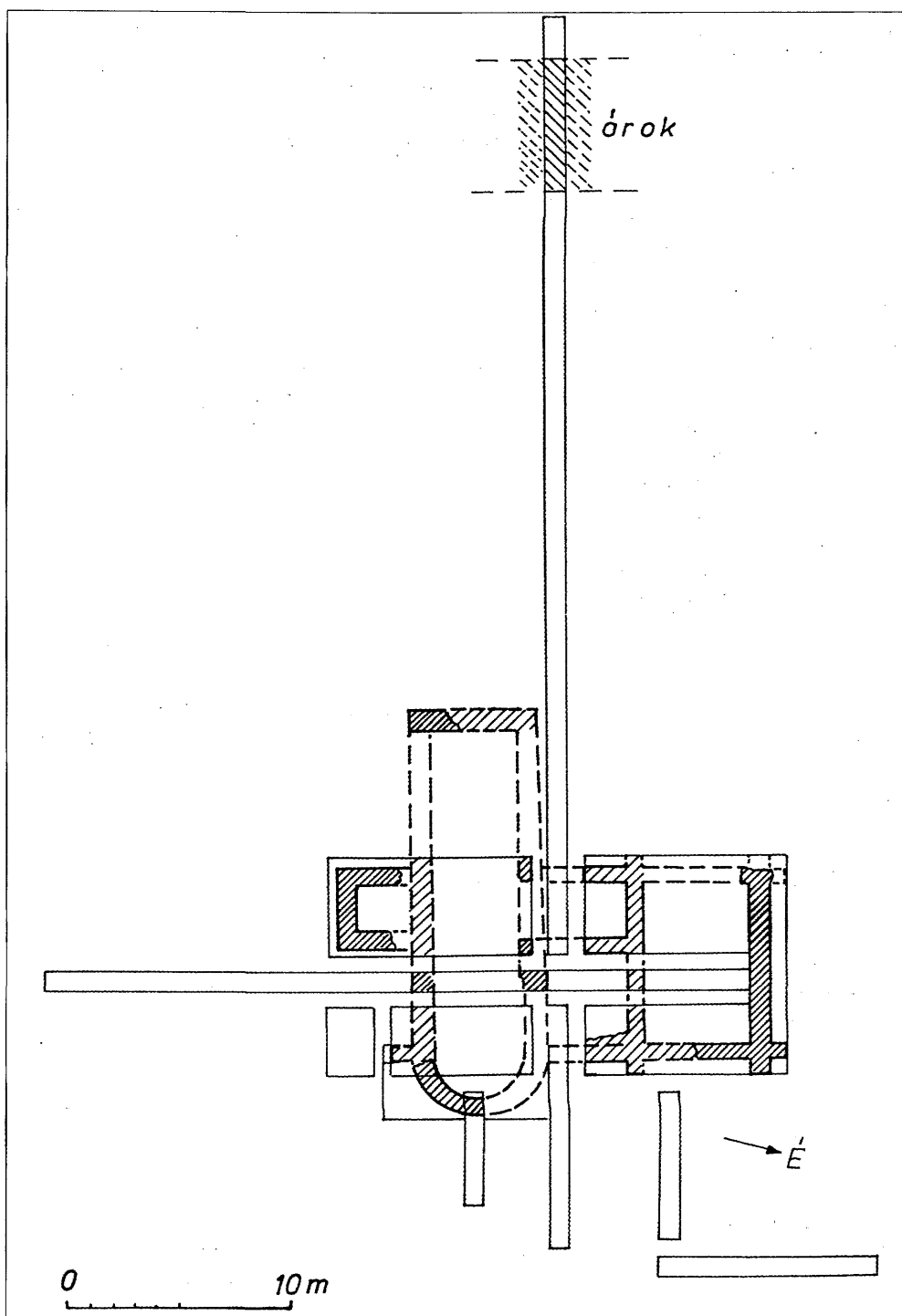
VII. FELMÉRÉSEK ÉS TÉRKÉPEK

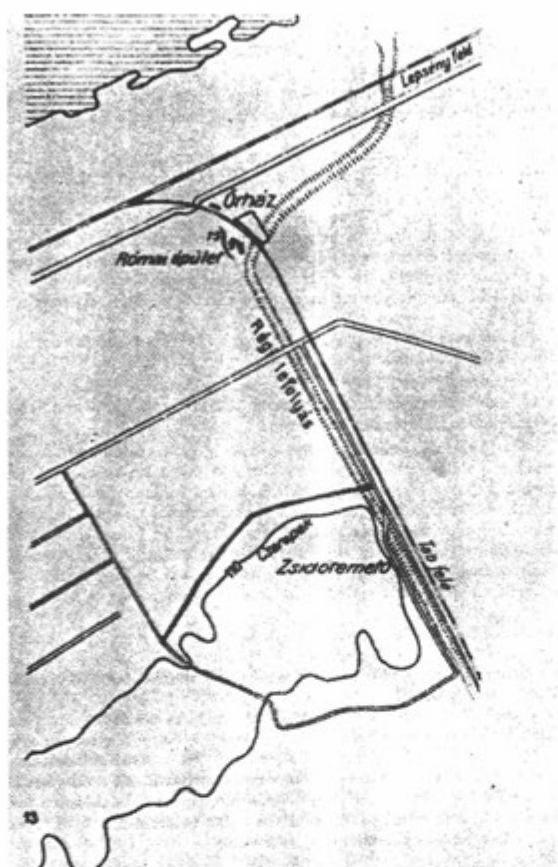
8. ábra. Az 1–83. számmal Somogy térképén szereplő középkori várak.
Nováki Gyula rajza.

1. Balatonszabadi – Pusztatorony. Holnapy Dénes és M. Hrotkó Zsuzsanna felmérése, 1983.
2. Siófok – Török-vár. Kuzsinszky 1920. nyomán.
3. Siófok-Balatonkiliti – Földvár. S-N 1987.
4. Balatonendréd – Róm. kat. templom. S-N 1987.
5. Kőröshegy – Mogyorós-tető. S-N 1990.
6. Balatonszárszó – Kiserdei-dűlő. Viemann Zsolt felmérése, 2001.
7. Balatonszemes – Bolondvár. S-N 1987.
8. Balatonszemes – Temető. S-N 1987.
9. Nagyberény – Kerék-hegy. S-N 1987.
10. Nagyberény – Zsidó-domb. S-N 1987.
11. Nyim – Kási-vár. S-N 1987.
12. Ságvár – Böre-vár. S-N 1987.
13. Kereki – Fehérkő vára /Katonavár/. N 1994.
14. Szólád – Régi temető. N 1998.
15. Nagycsepely – Barátok asztala. S-N 1990.
16. Karád – Várhely (Török palánk). Belterületi térkép, lépték= 1:2000
17. Szőlősgyörök – Kopasz-berek. S-N 1990.
18. Ordacsehi – Kisvár. S 1984.
19. Ordacsehi – Zarda-vár. Gönczi Ferenc ásatási felmérése, 1929.
20. Fonyód – Fehérbézsény-vár. S-N 1984.
21. Fonyód – Alsóvár (Fácános). S 1984.
- 21/A Giulio Turco felmérése 1569-ből.
22. Fonyód – Várhegy. S 1984.
23. Törökkoppány – Vár. N és Sipos Imre felmérése, 1998.
24. Somogyacsa – Kócos-hegy. N 1985.
25. Somogyacsa – Pogány-domb. N 1994.
26. Igal – Várhely (Török palánk). Belterületi térkép, lépték= 1:2000.
27. Gamás – Törökvár. N 1994.
28. Somogyvár – Kupavár. A szintvonalak Virágh Dénes (Bakay 1975. 44. kép)
29. Öreglak – Vár. S-N 1987.
30. Somogyszentpál – Török-domb. S-N 1987.
31. Kéthely – Fancsika. S-N 1987.
32. Kéthely – Paraplé-domb - Baglyashegy. S-N 1986.
33. Somogysámsón – Marótpusztá – Marót-vár. Költő László és Tólas János felmérése, 2002.
34. Főnyed – Vársziget. S-N 1984.
35. Marcali – Halom (Három akol). S-N 1987.
36. Marcali – Várhely. Belterületi térkép, léptéke= 1:2000.
37. Somogyzsitfa – Szőcsénypuszta – Vár. S-N 1988.
- 37/A Giulio Turco felmérése 1569-ből.
38. Somogyzsitfa – Vári-domb. S-N 1985.
39. Csákány – Vár, Giulio Turco felmérése 1569-ből.
40. Szókedencs – Várdomb. S-N 1987.
41. Somogysimonyi – Várhely. S-N 1987.
42. Kaposvár – Kapos(zselic)szentjakab. (Magyar 1988 c)
43. Kaposvár – Vár (Kaposújvár). Nagy Gergely felmérése, 2000.
44. Kaposvár – Gyertyános. N 1994.
45. Kaposújlak – Szarkavár. Külterületi térkép, léptéke= 1:4000.

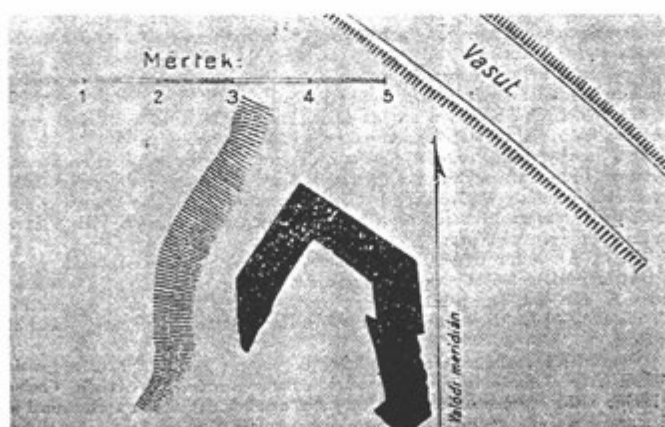
46. Gálosfa – Kistótváros (Szerdahely) – Vár. Aradi-Mészáros-Nyári 1999.
47. Zselickisfalud - Ropolypusztá – Várhegy. S-N 1986.
48. Kadarkút - Szentimrepusztá – Vári-domb. N 1994.
49. Somogyfajsz – Vári sűrű. S-N 1987.
50. Mezőcsokonya – Sörnepusztá – Törökhányás. S-N 1985.
51. Nagybajom – Koroknya(Korotna) – Vár. N 1994.
52. Nagybajom – Ref. temető. N 1994.
53. Szenyér – Várhegy. S-N 1987.
54. Iharosberény – Nagy-vár. N 1996.
55. Iharosberény – Kis-vár. N 1996.
56. Segesd – Vár I – II. Héjas Pál (1982) és S (1984) felmérése.
57. Segesd – Vár I. Esterházy Pál 1664. évi rajza.
58. Órtilos – Zrínyi- Újvár. 1. Eredeti méretarányú részlet Esterházy Pál 1664. évi rajzából. 2. Hrenkó Pál helyszínvázlata, 1:11000. 3. Mura partján és a szigetén (Hrenkó Pál nyomán). 4. Kőházakkal, mocsaras környezetben.
59. Órtilos – Fesztung. S-N 1985.
60. Órtilos – Földvár. S-N 1985.
61. Zákány – Vár. S-N 1985.
62. Gyékényes – Vár. S-N 1985.
63. Csurgó – Várhely. Belterületi térkép, lépték=1:2000.
- 63/A. Csurgó-középkori templom. S-N 1985.
64. Berzence – Várdomb. S-N 1985.
65. Bélavár – Bocskádi erdő. S-N 1986.
66. Bélavár – Vár. S-N 1986.
67. Ötvöskónyi – Vár. Berzy Péter és Szigetvári György felmérése, 1966.
- 67/A. Ötvöskónyi reneszánsz várkastély felmérése az 1974. évi feltárás után. M. Hrotkó Zsuzsanna és Magyar Kálmán.
68. Nagyatád – Nagykorpád - Szabás - Várdomb. N 1994.
69. Mike – Törökvár. N 1995.
70. Háromfa – Gradina (Avarvár). S-N 1988.
71. Háromfa – Kupavár (Pácod-vára). Külterületi térkép, lépték=1:10000.
72. Háromfa – Fehér-domb. S-N 1988.
73. Babócsa – Basakert. S 1984.
74. Babócsa – „33-as”-domb. S 1984.
75. Babócsa – „Török-vár”. S 1984.
76. Vízvár – Baltavár. Külterületi térkép, léptéke=1:10000.
77. Péterhida – Várhely. S-N 1988.
78. Komlósd – Várhely. S-N 1988.
79. Barcs – Vár II. Esterházy Pál 1664. évi rajza. (Kovács-Rózsás 1996. 164. 2/a kép)
80. Pátosfa – Törökpince. N 1994.
81. Kálmánca – Várdomb. S-N 1988.
82. Kastélyosdombó – Vár /Magtárhely/. S-N 1988.
83. Drávagárdony – Ref. temető („Török-domb”). S-N 1988.
84. Somogyi várak a 16–17. századi térképeken. 1. Zsámboki János (1566). 2. Zenoi Dominico (1570 táján). 3. Ismeretlen (1596). 4. Nicolas Sanson l Ainé (1696). 5. N. Briffaul (1738). 6. I. W. A. Jäger (1686).
85. Lengyeltóti – Várhely. Greguss János metszete (1870).
86. Légifelvételek a kerek váromról (készítette: DIVERTAN)

1. Balatonszábadi – Püspöktorony. Holnáp György és M. Hrochová Zsuzsanna felmérése, 1983.

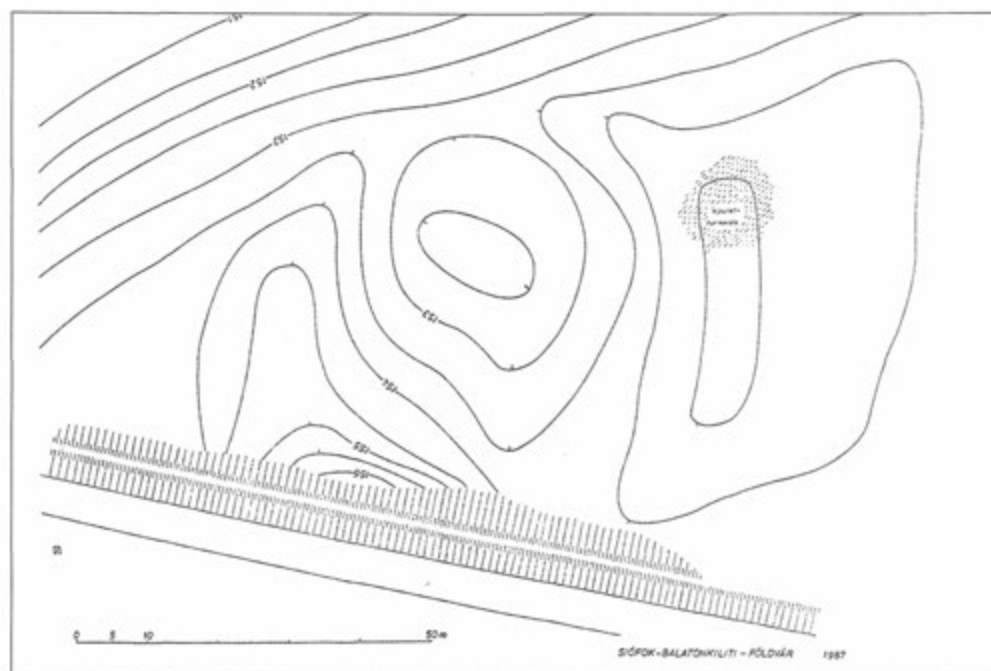

Az 1907-ben talált alapfalak helyszínrajza (Kuzsinszky után)

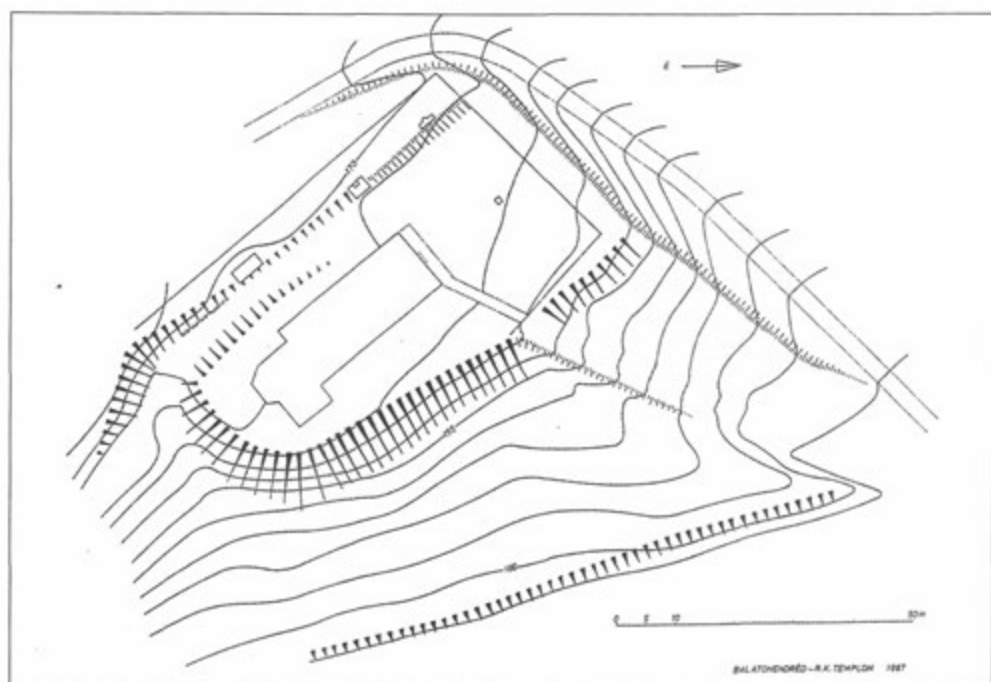

Az 1907-ben talált falmaradványok (Kuzsinszky után)

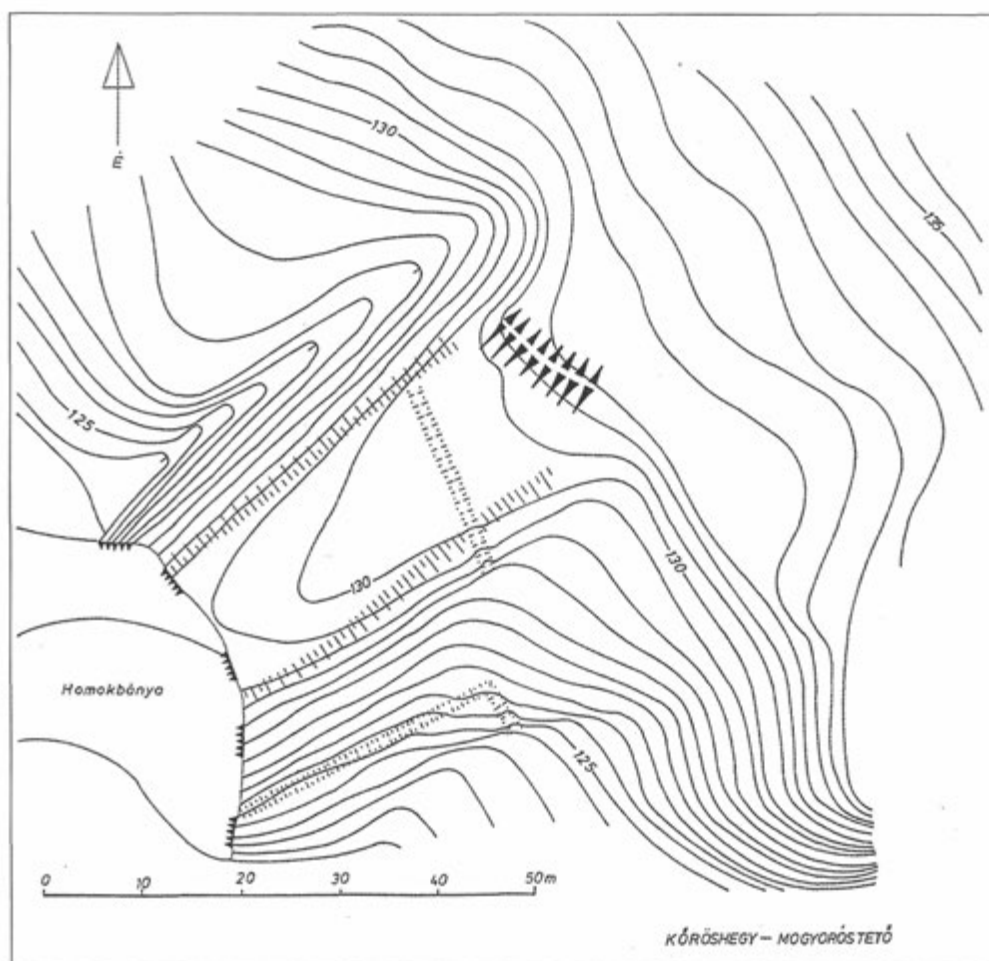
2. Siófok – Török-vár Kuzsinszky 1920. nyomán.

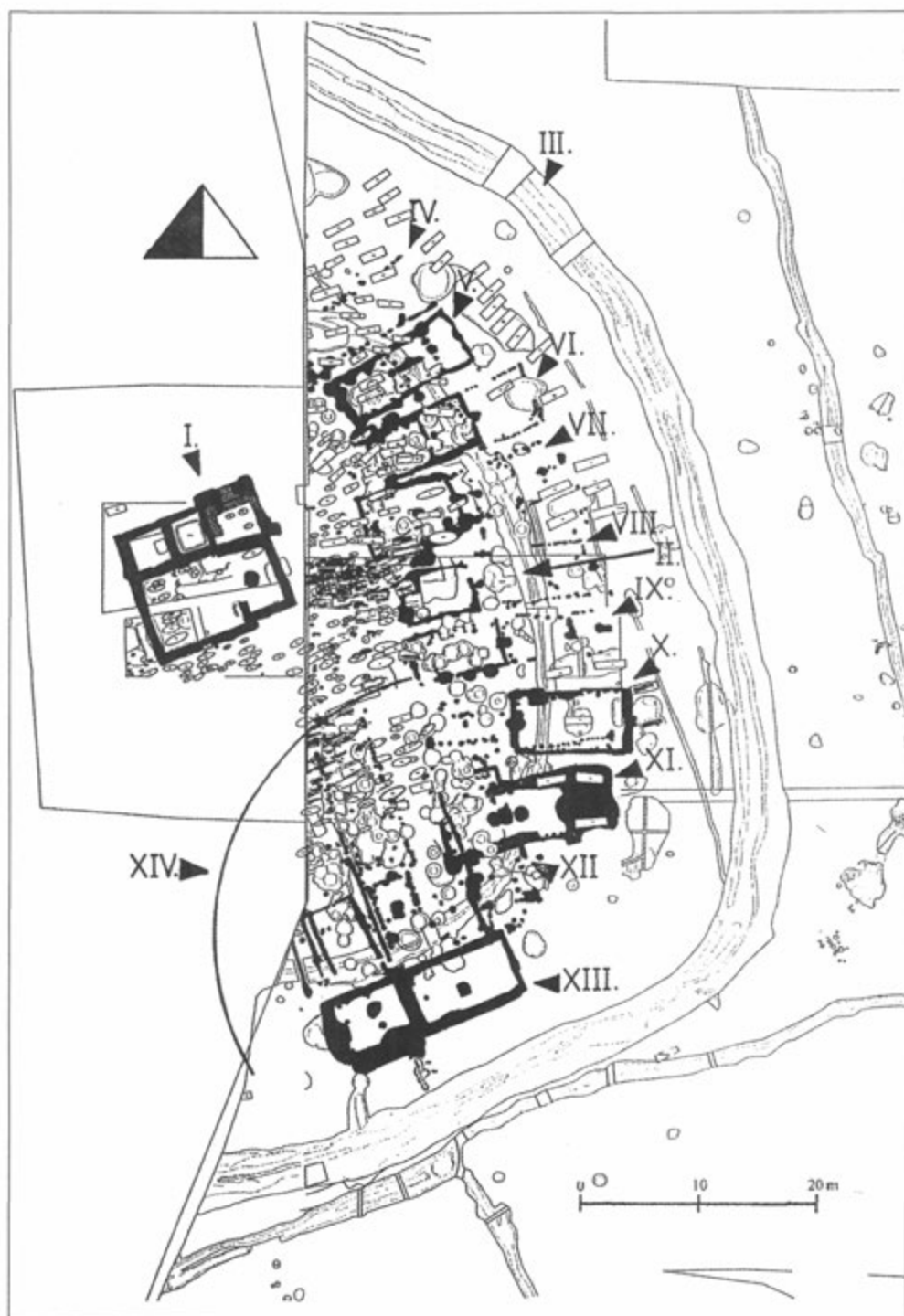
3. Siófok-Balatonkiliti – Földvár. S-N 1987.

4. Balatonendréd – Róm. kat. Templom. S-N 1987.

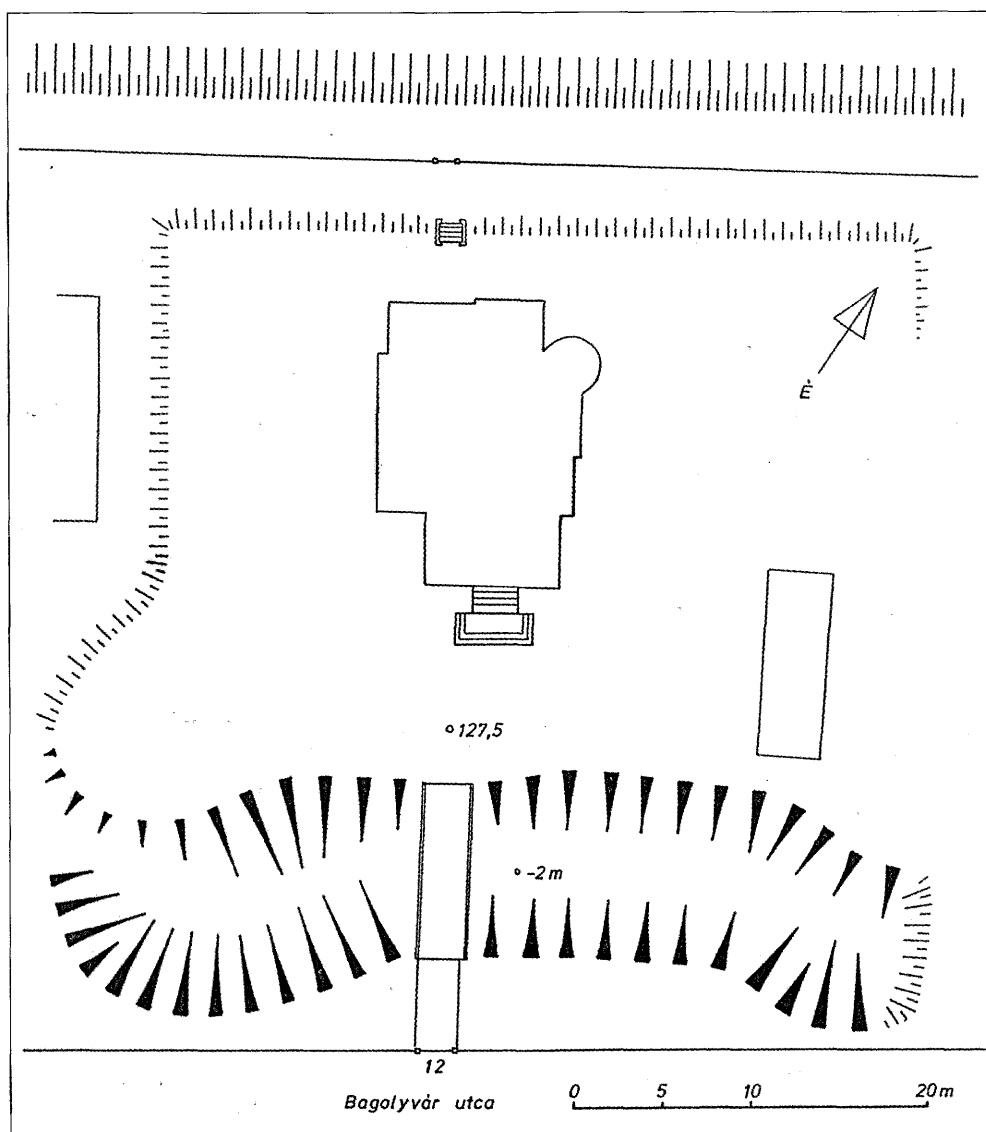

5. Kőröshegy – Mogoróstető. S-N 1990.

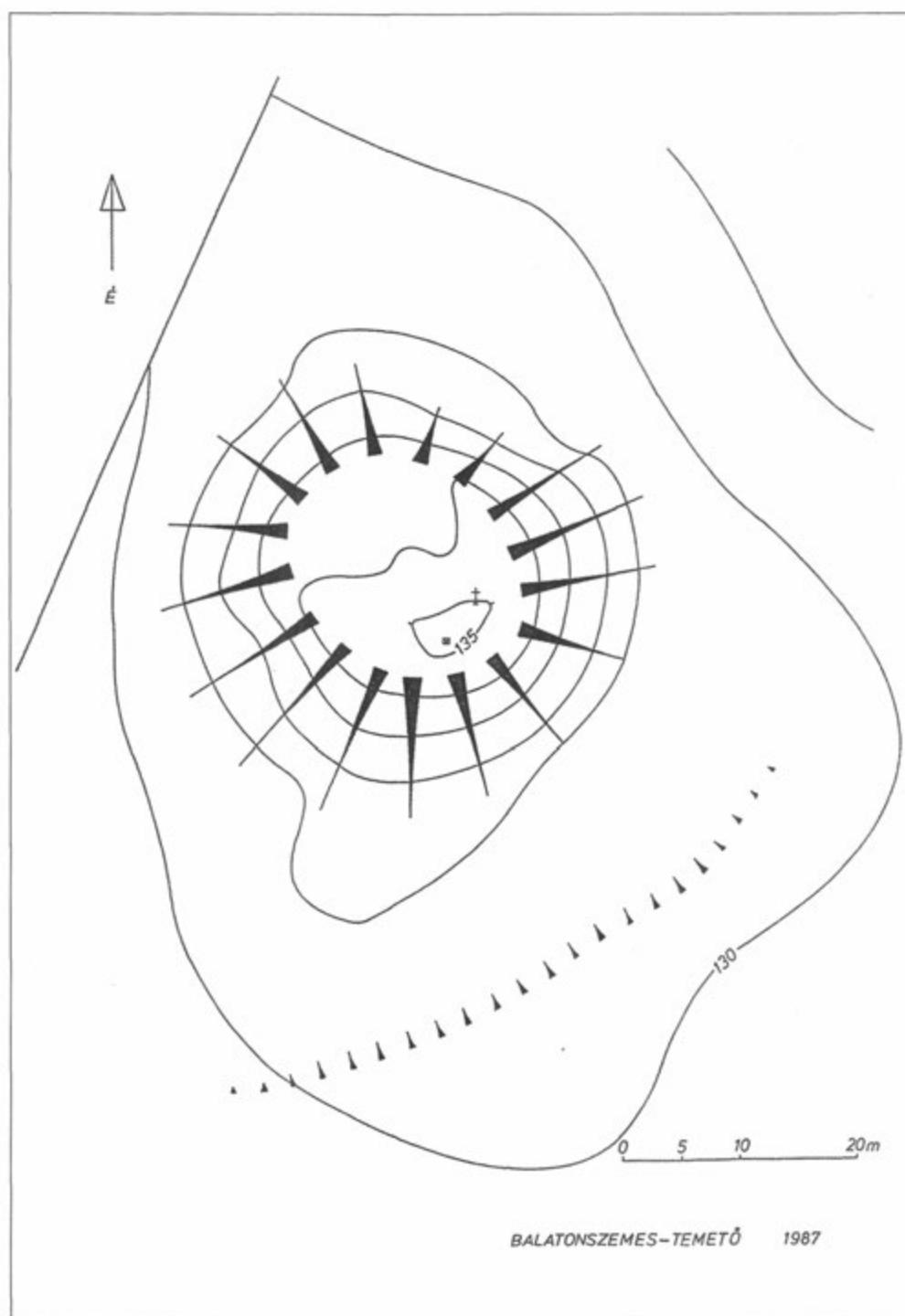

6. Balatonszárszó – Kiserdei-dűlő. Viemann Zsolt felmérése, 2001.

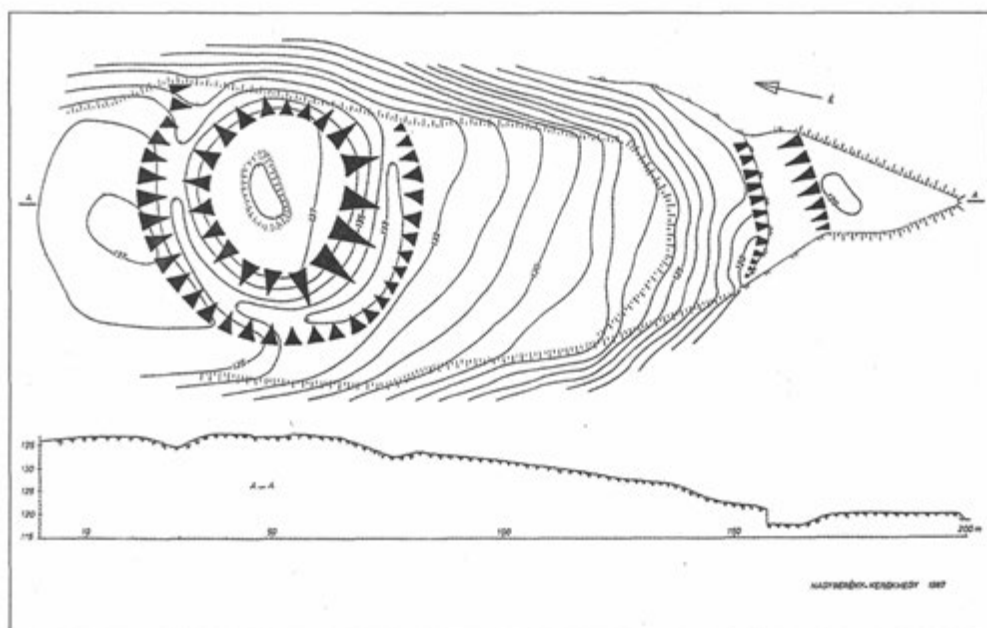

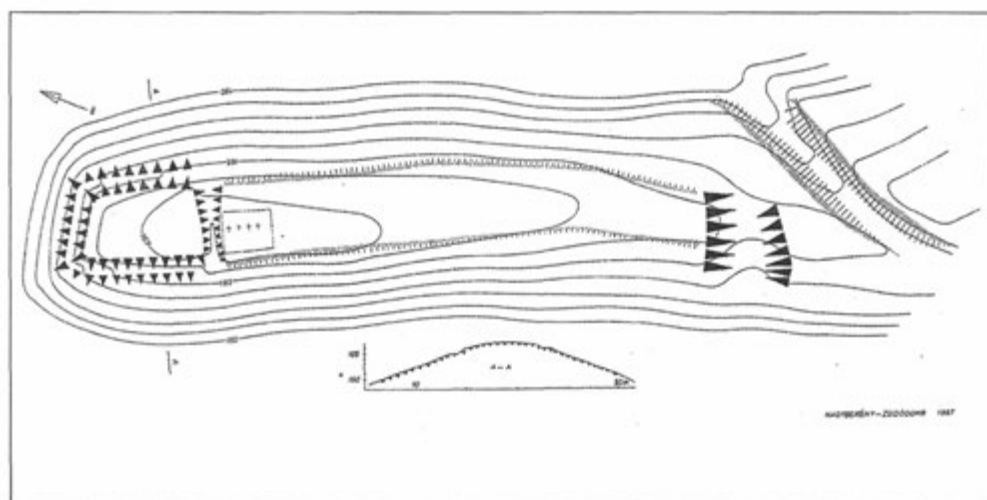
7. Balatonszemes – Bolondvár. S-N 1987.

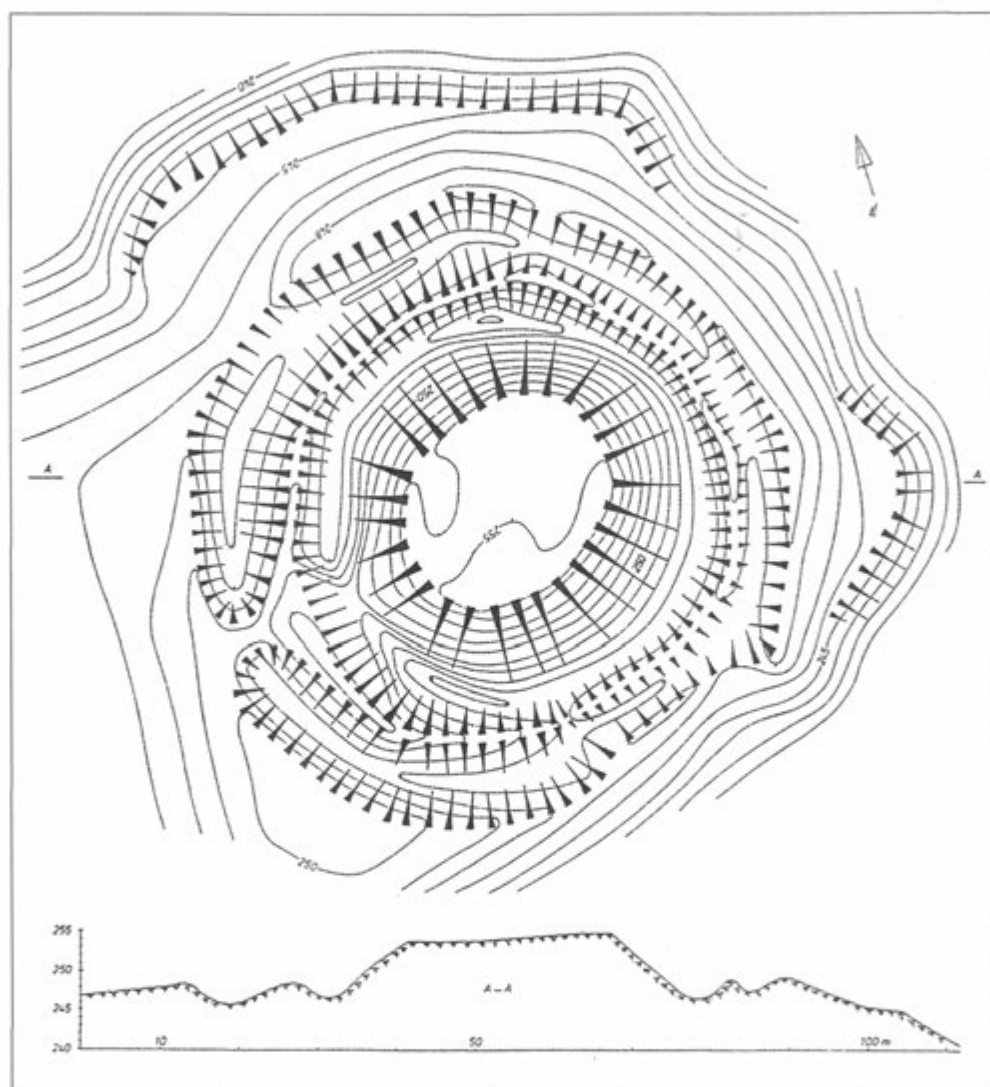
8. Balatonszemes – Temető. S-N 1987.

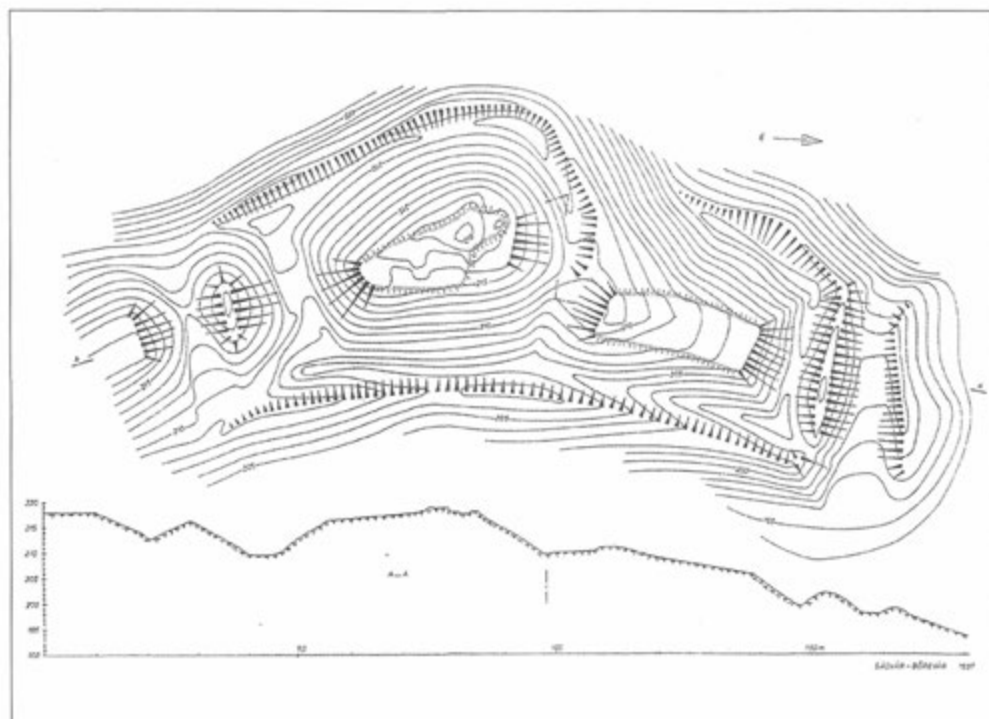
9. Nagyberény - Kerék-hegy. S-N 1987.

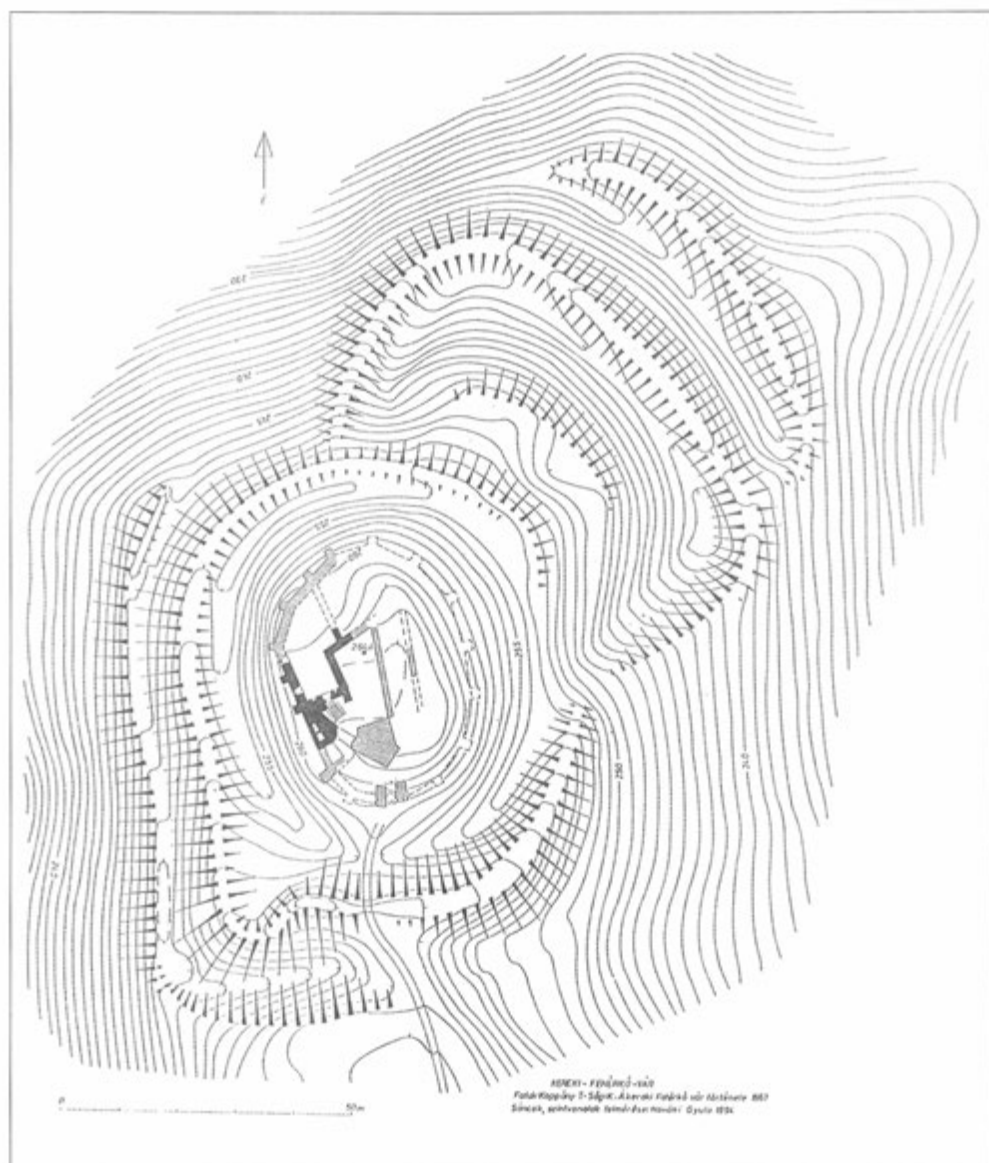
10. Nagyberény - Zsidó-domb. S-N 1987.

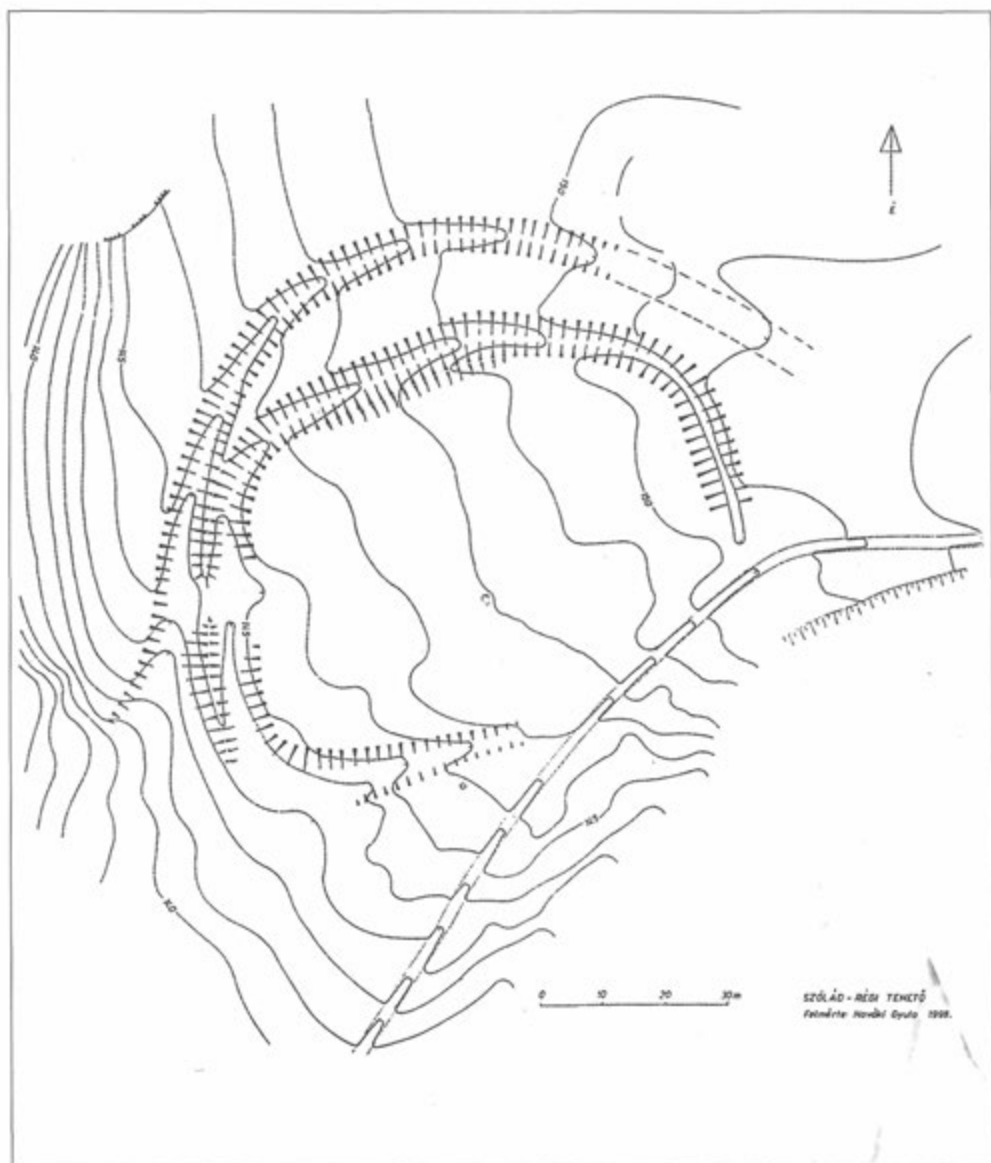
11. Nyim – Kási-vár S-N 1987.

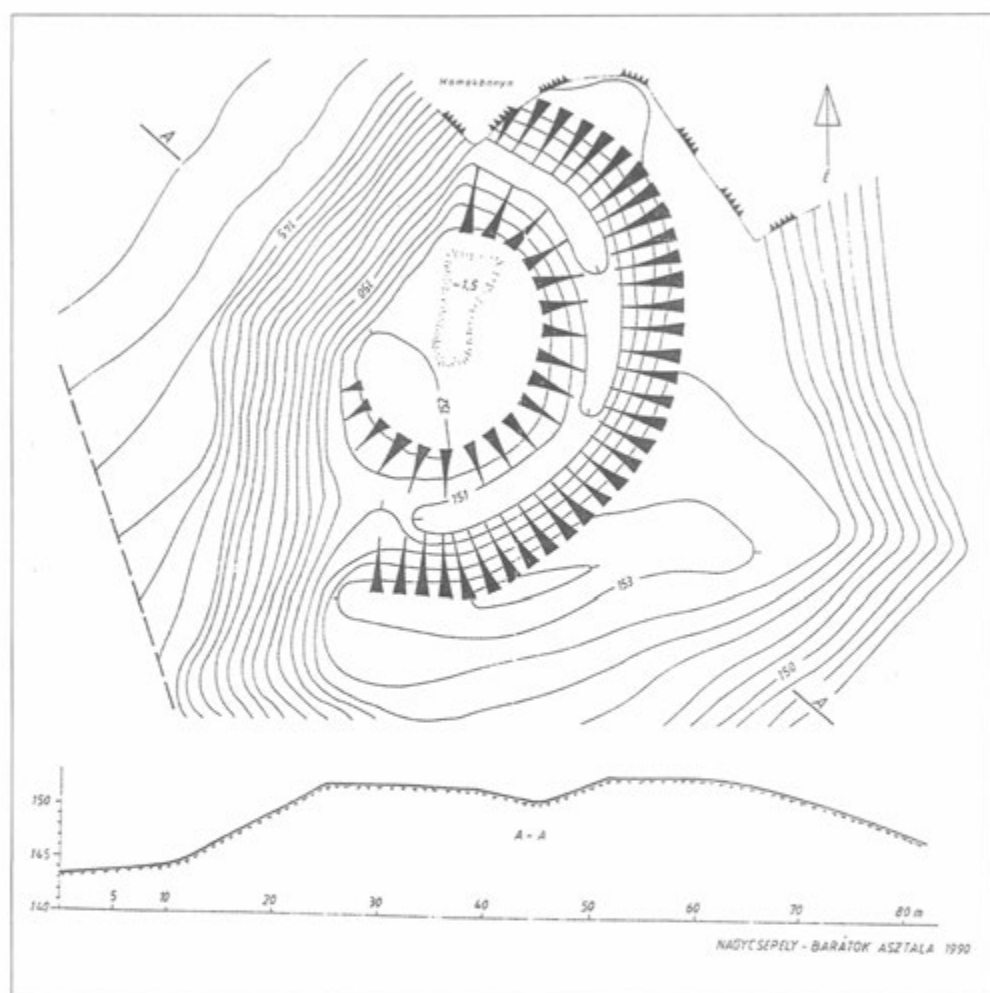
12. Ságvár – Böre-vár S-N 1987.

13. Kerekő – Fehérkő vára /Katonavár/. N 1994.

14. Szőlád – Régi temető. N 1998.

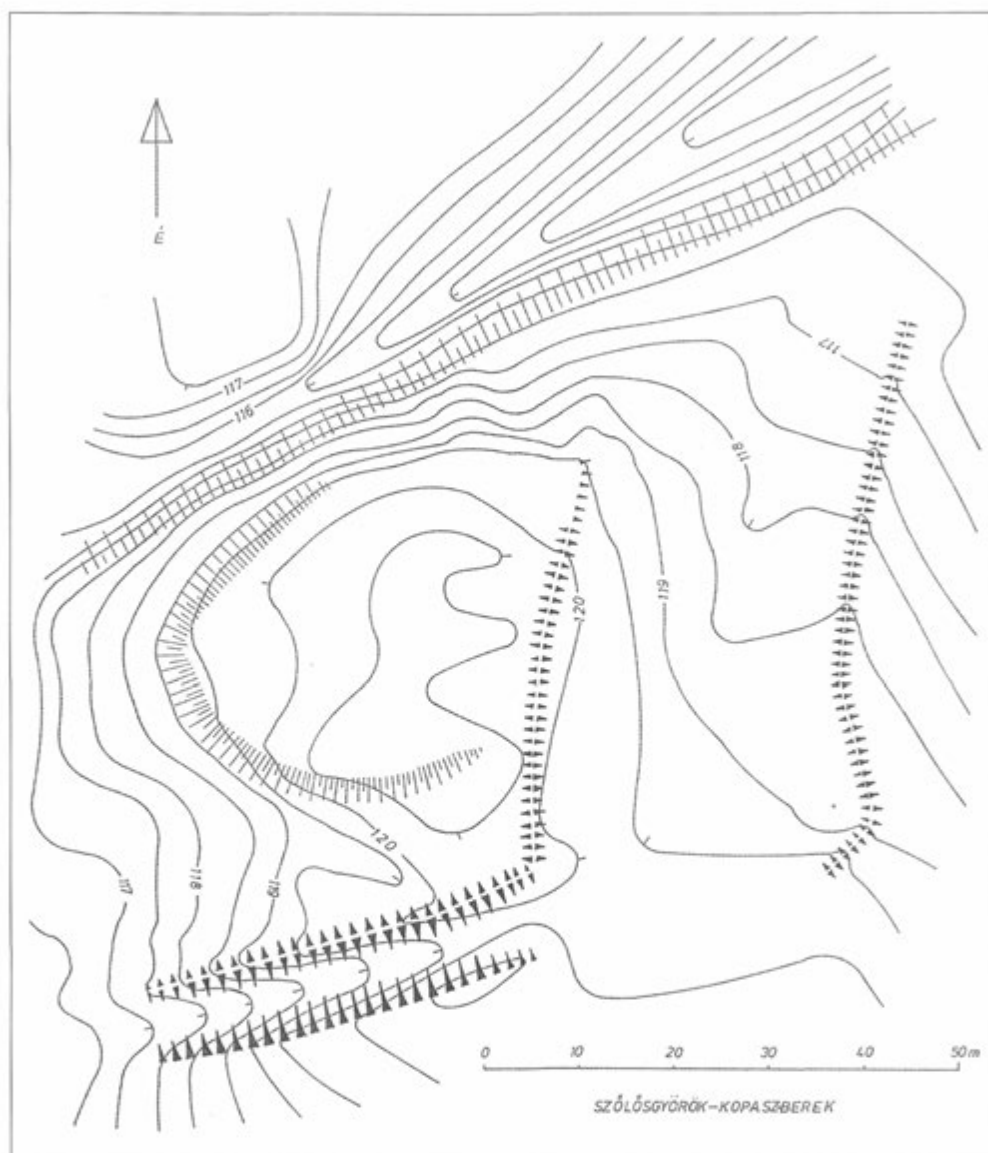

15. Nagycsepely – Barátok asztala. S-N 1990.

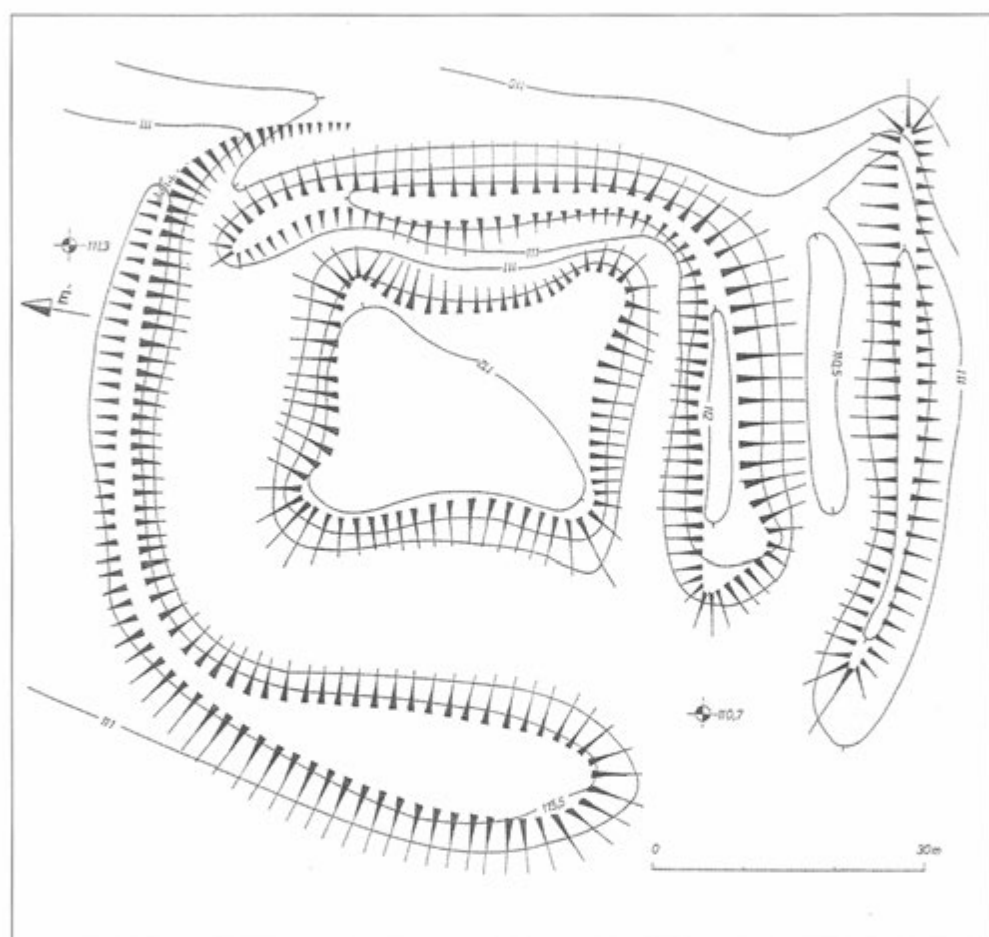

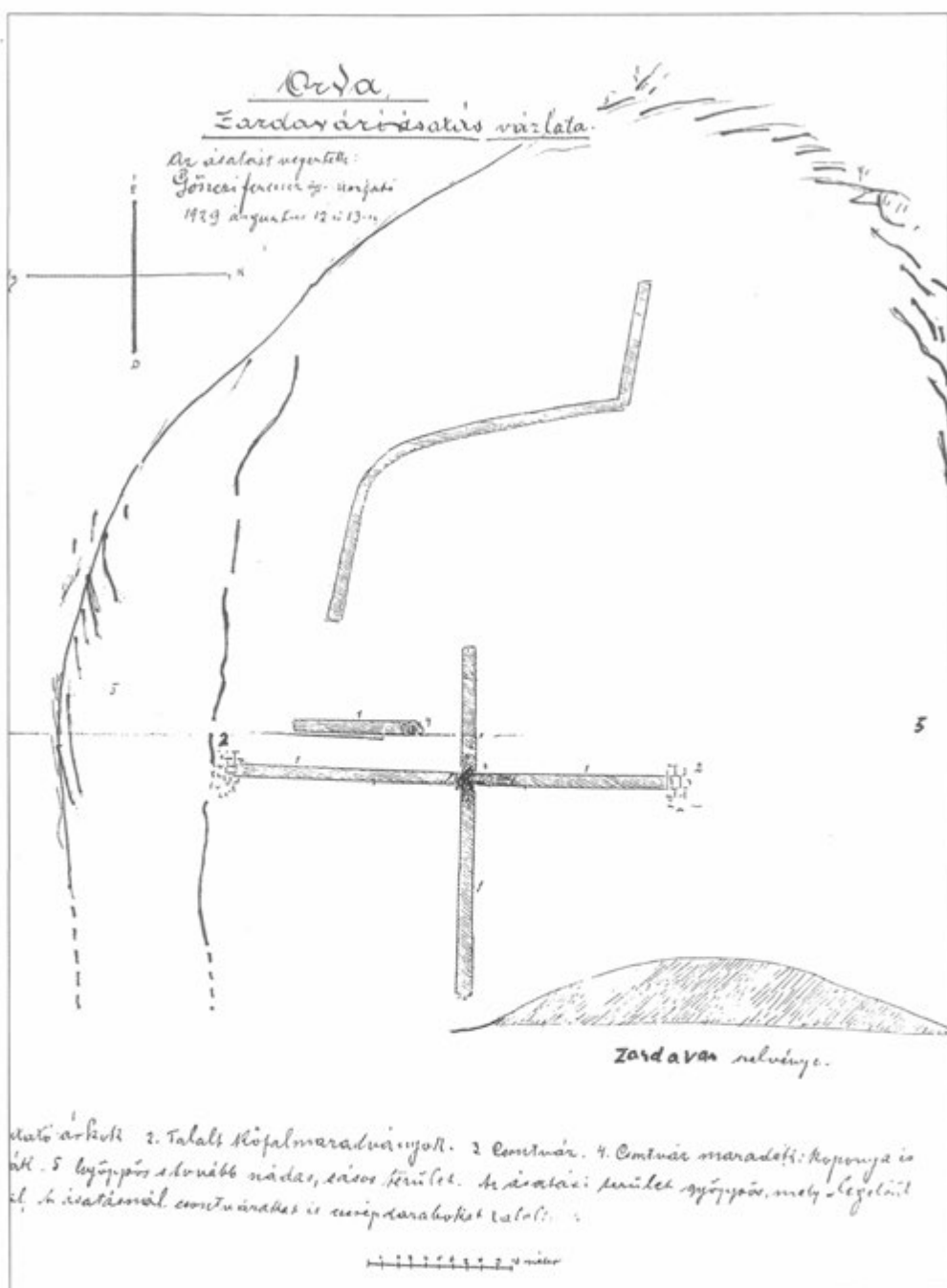
16. Karád – Várhely (Török palánk). Belterületi térkép, lépték = 1:2000

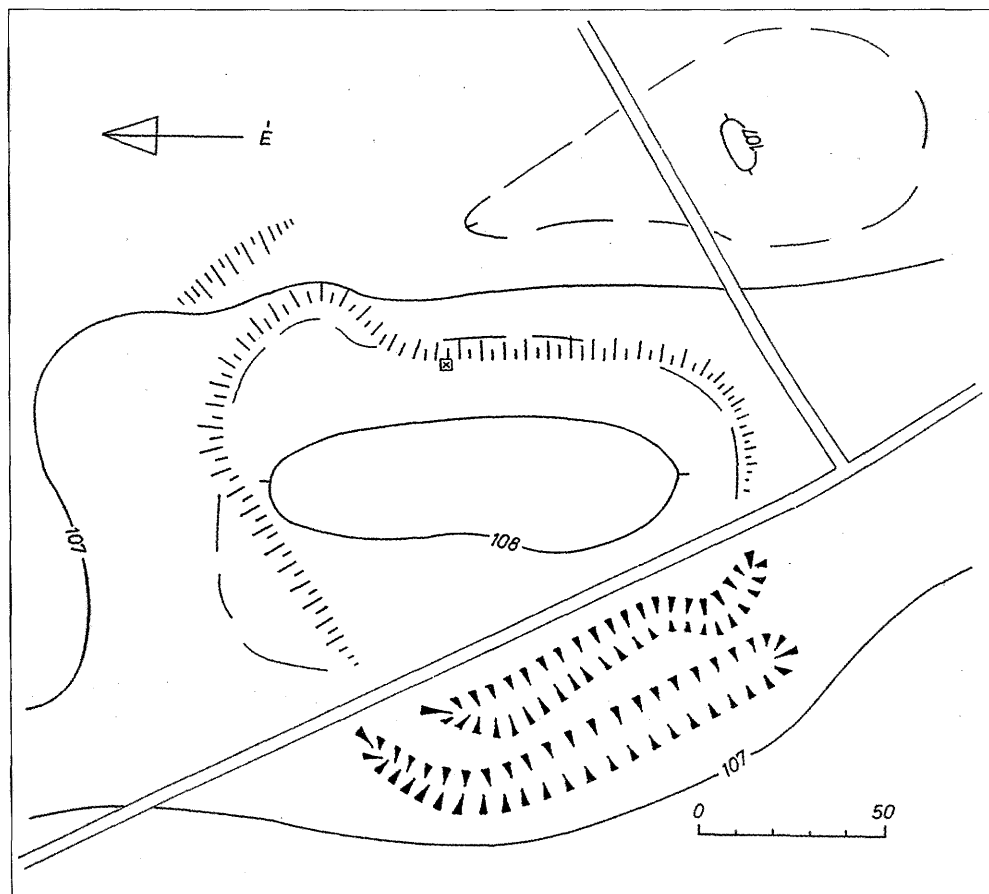
17. Szőlőgyörök – Kopasz-berek. S-N 1990.

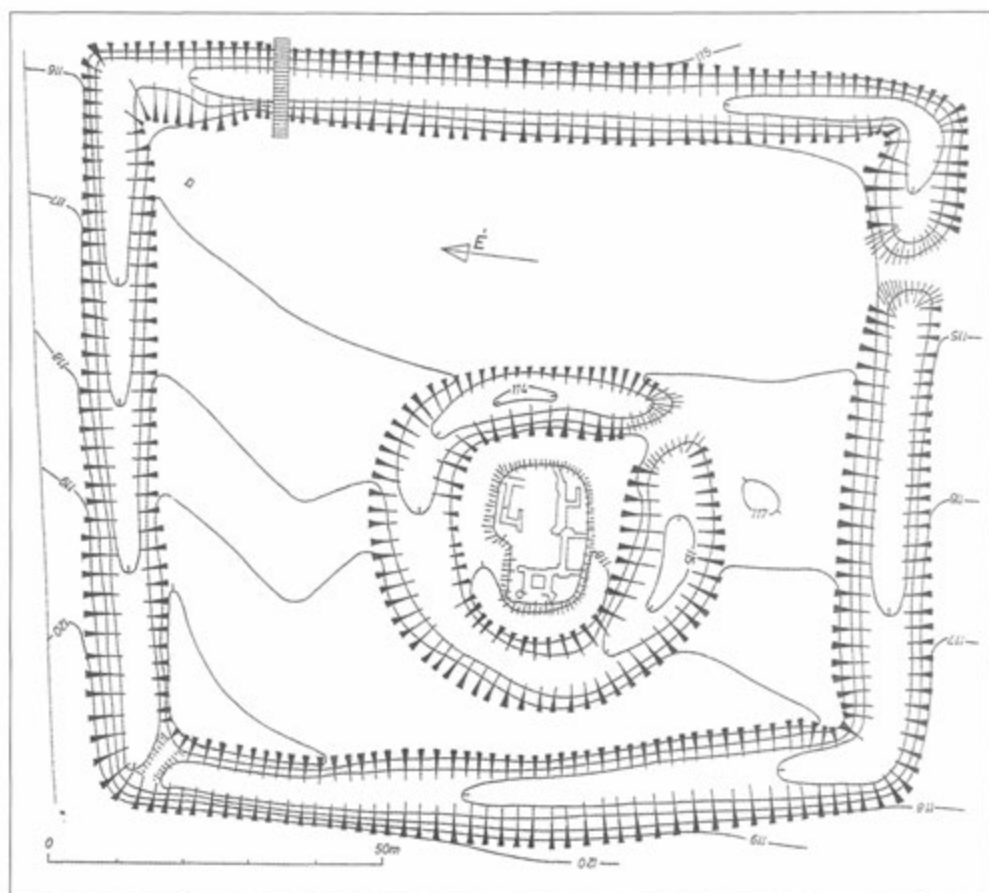
18. Ordacsehi – Kisvár. S 1984.

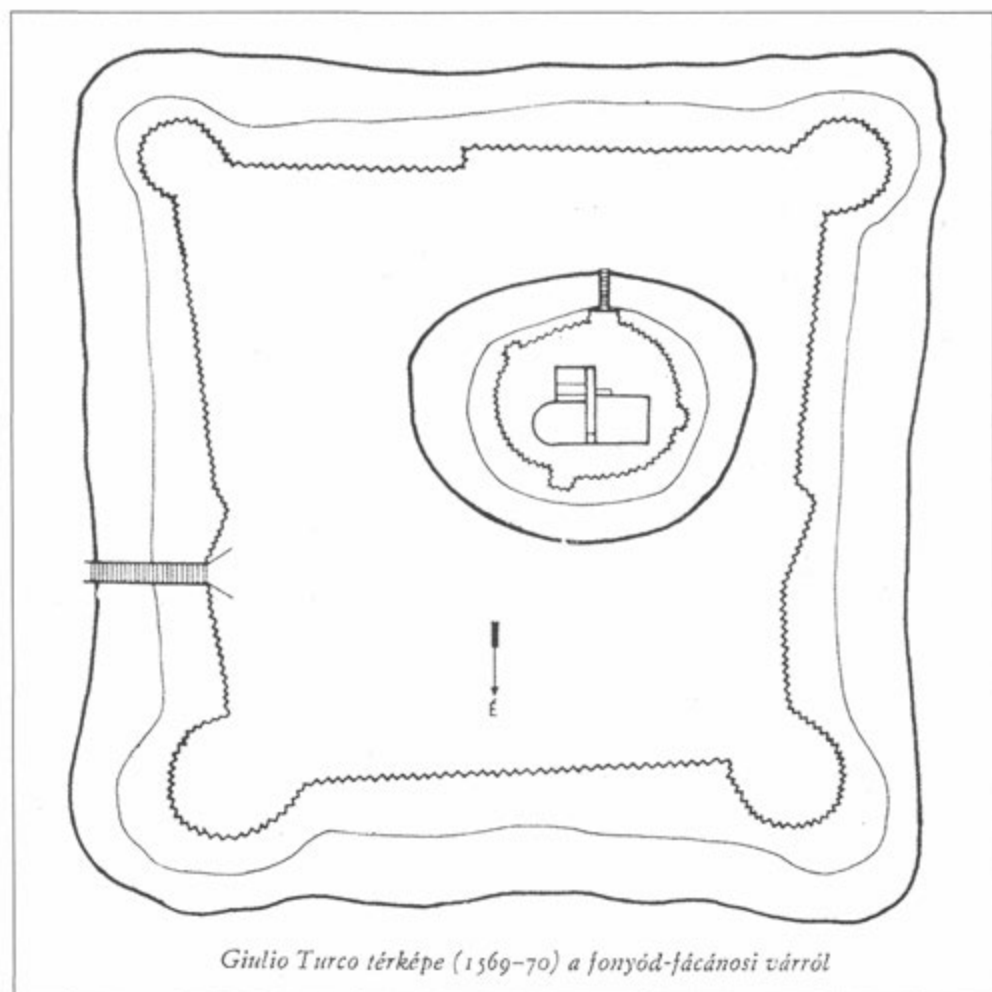
19. Ordacsehi – Zarda-vár. Gönczi Ferenc ásatási felmérése, 1929.

20. Fonyód – Fehérbézsény-vár. S-N 1984.

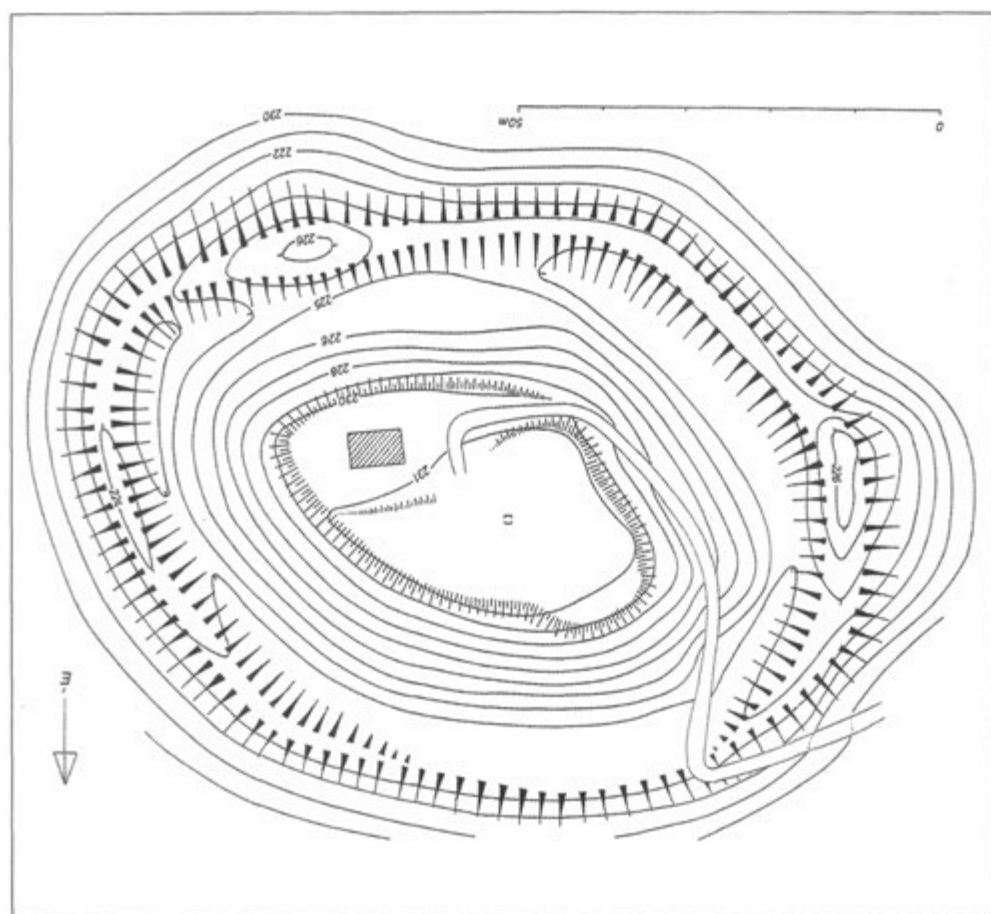

21. Fonyód – Alsóvár (Fácános). S 1984.

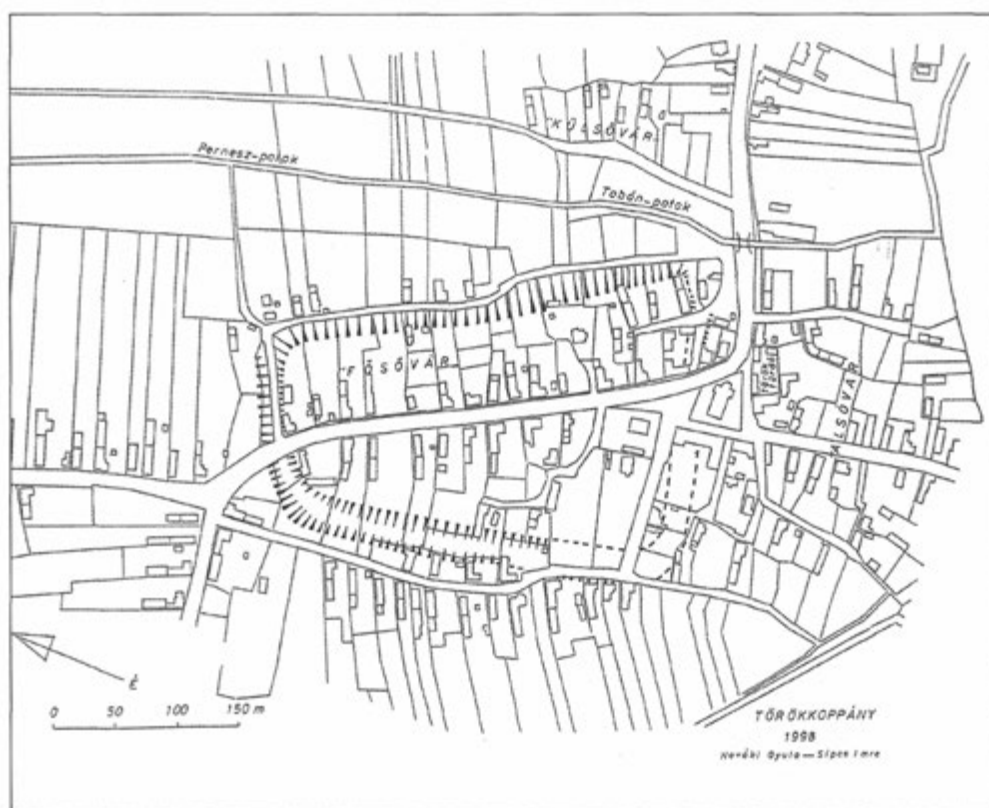

21/A Giulio Turco felmérése 1569-ből.

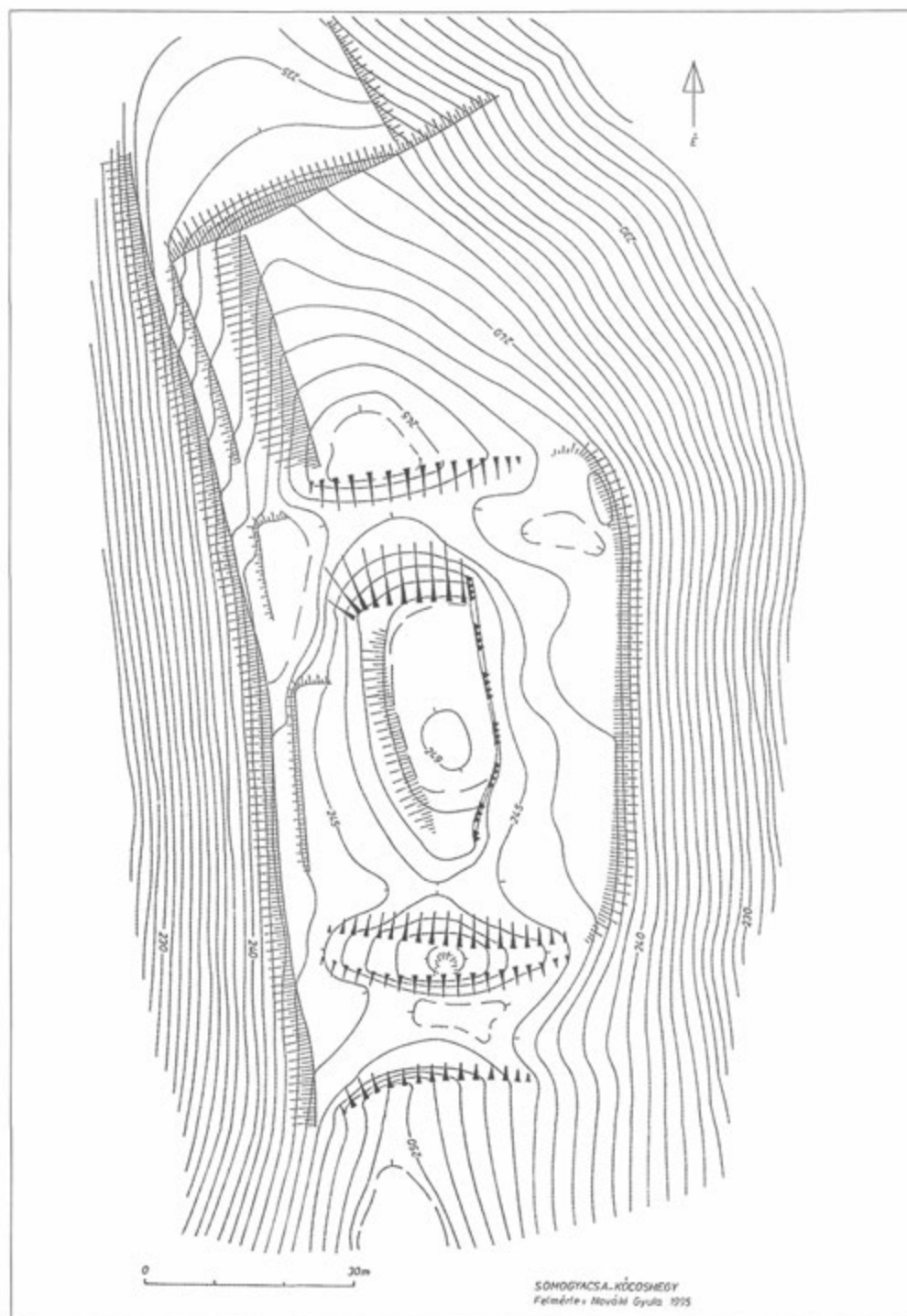
22. Fonyód - Várhegy. S 1984.

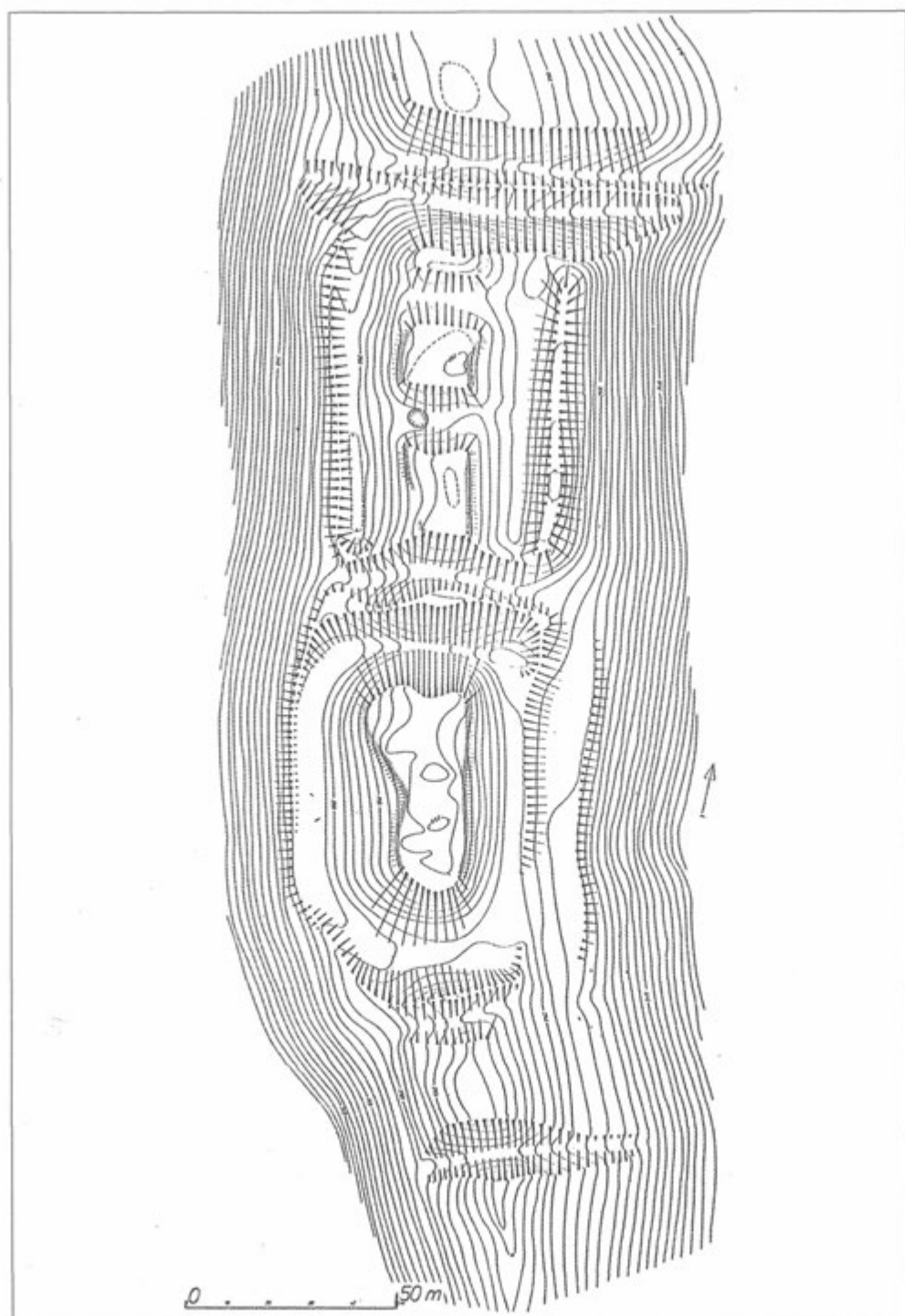

23. Törökkoppány – Vár N és Sipos Imre felmérése, 1998.

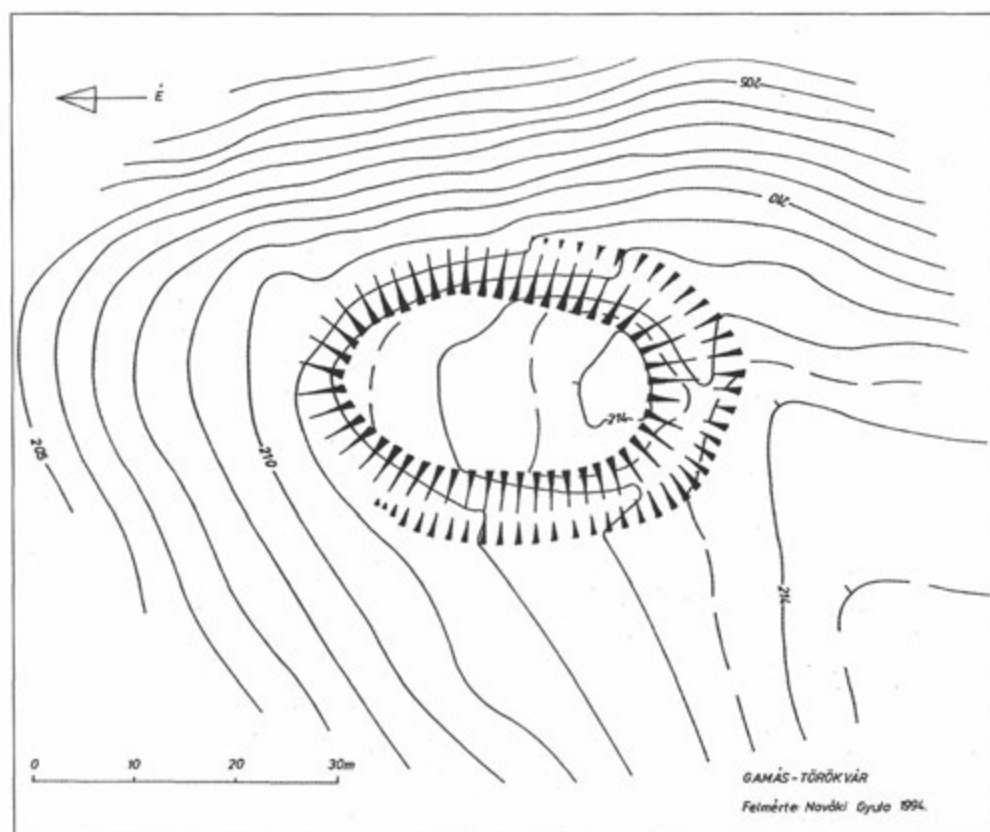
24. Somogyacsa – Kócos-hegy. N 1985.

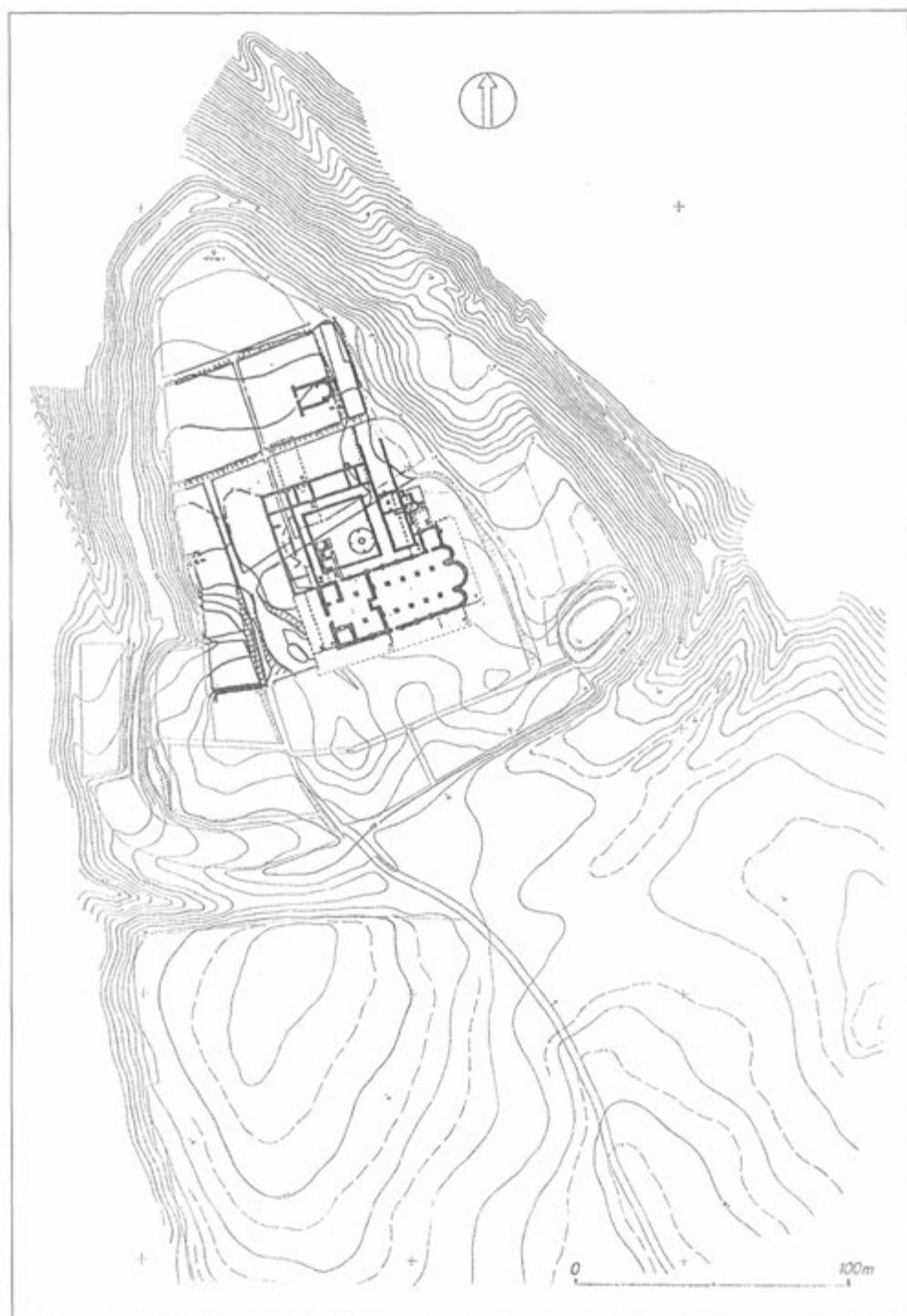
25. Somogyacsá - Pogány-domb. N 1994.

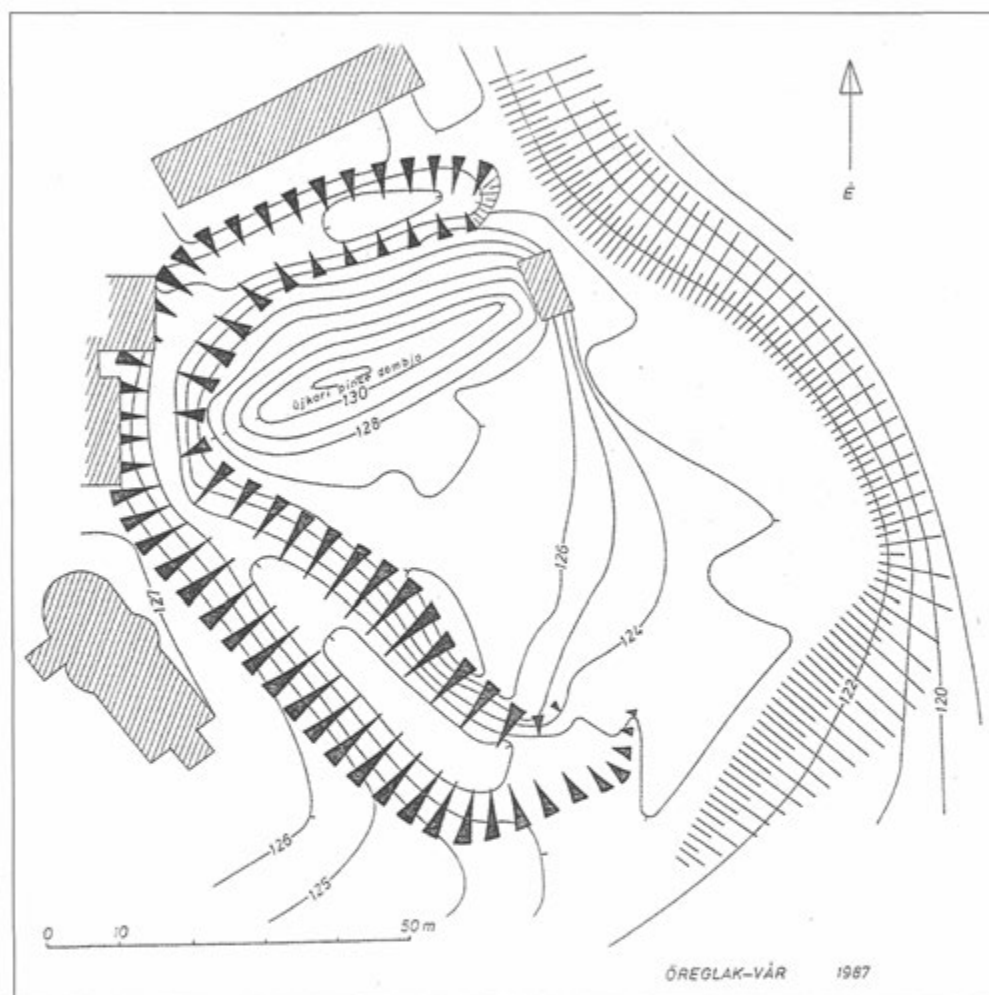
26. Igál - Várbely (Török palánk). Belterületi térkép, lépték = 1:2000.

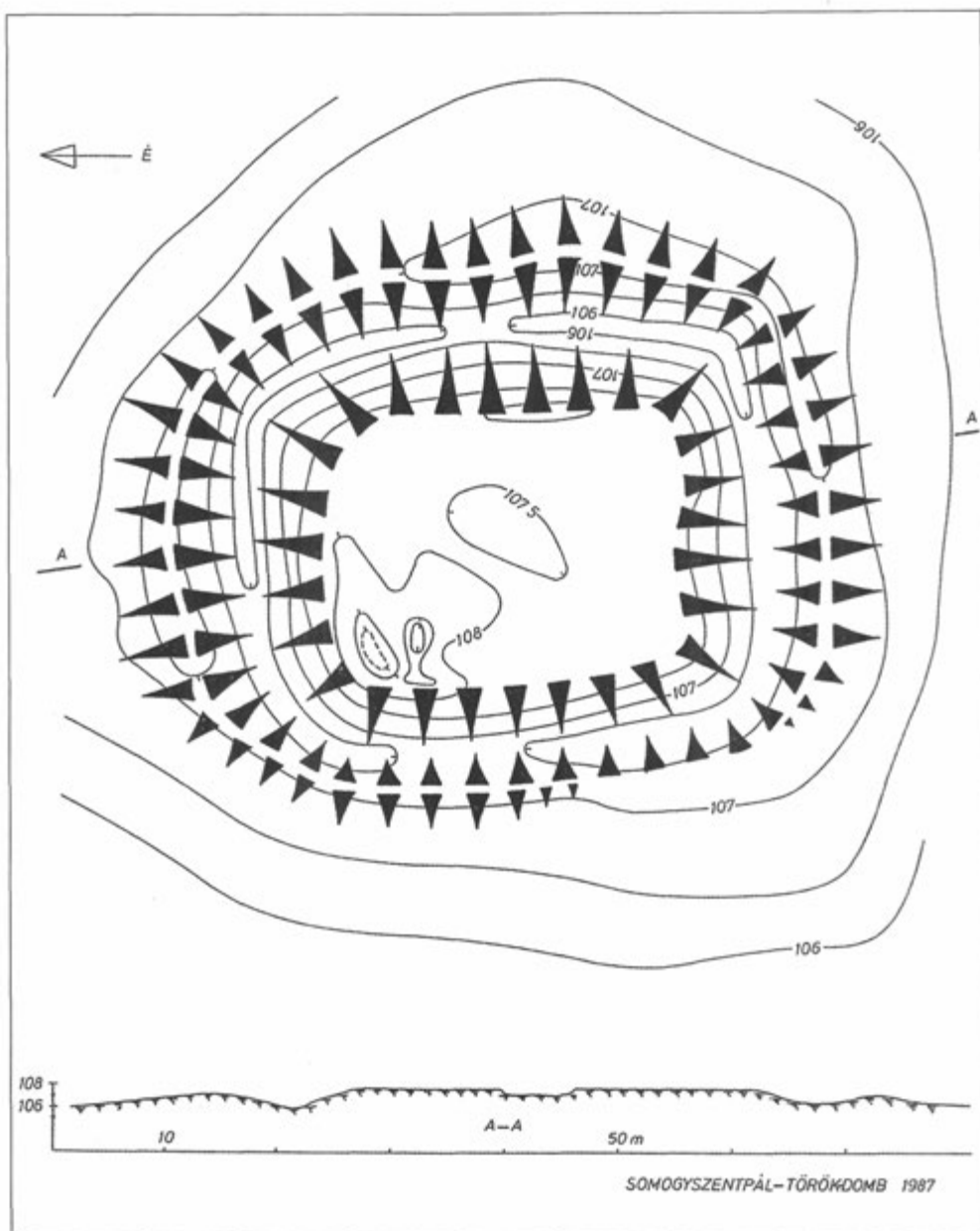
27. Gamás – Törökvár. N 1994.

28. Somogyvár – Kupavár. A szintvonalak Virágh Dénes (Bakay 1975. 44. kép)

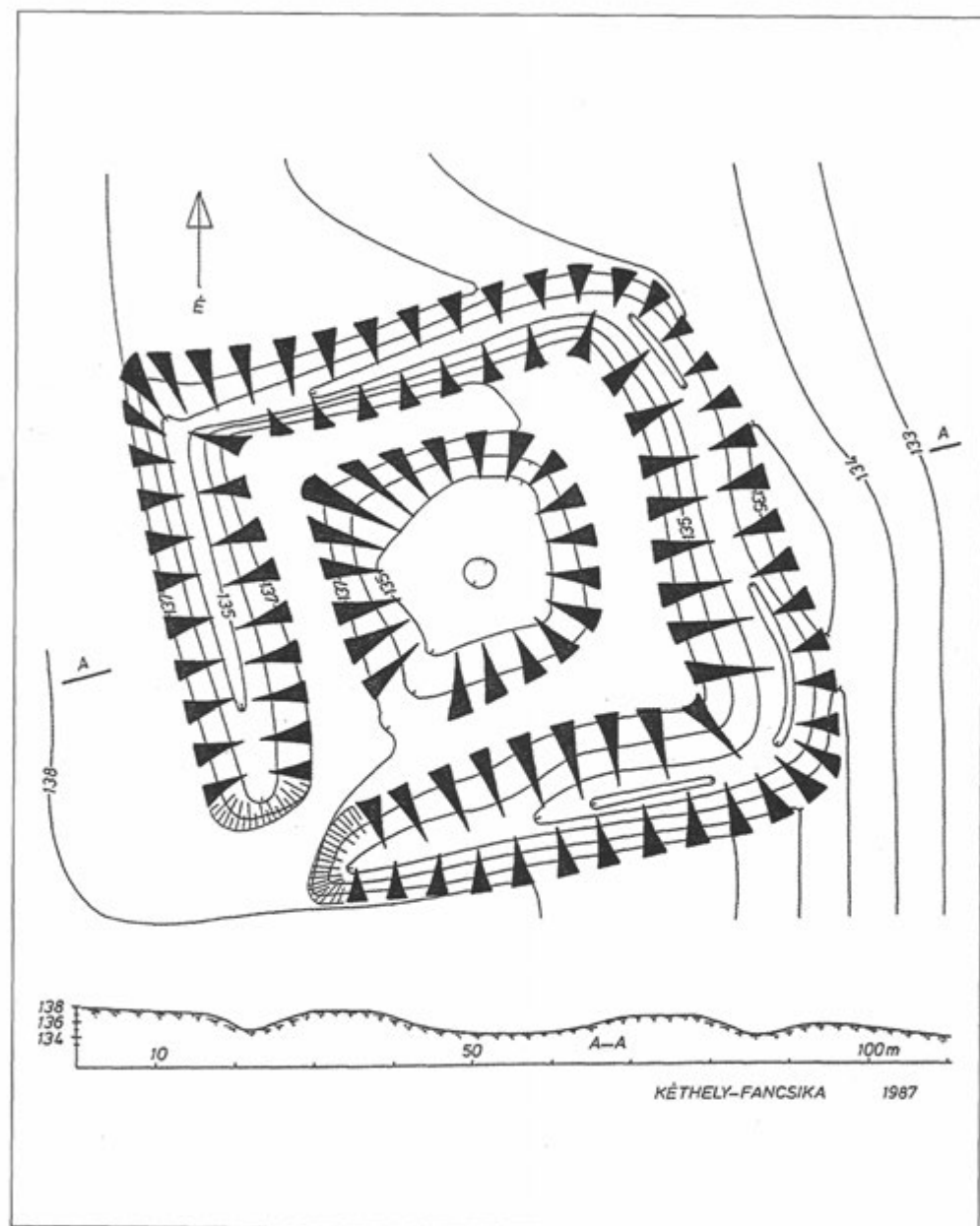

29. Öreglak - Vår S-N 1987.

30. Somogyközpál – Török-domb. S-N 1987.

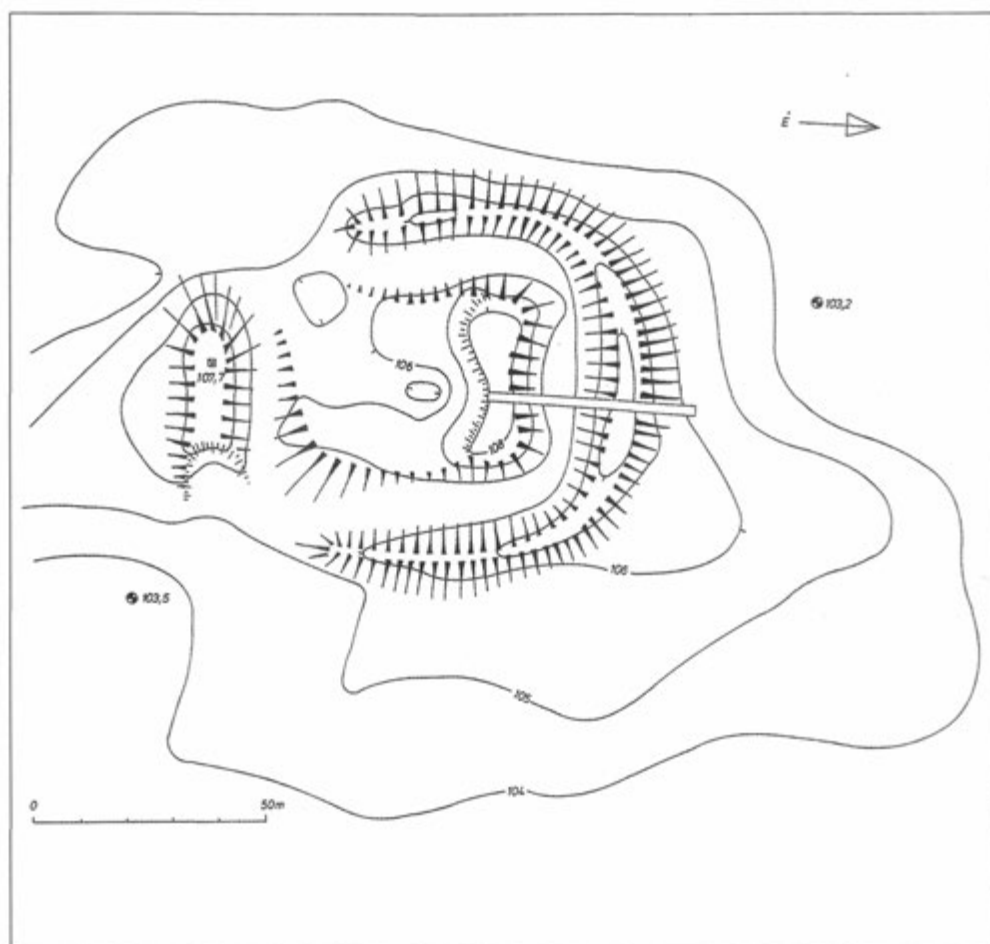
31. Kéthely – Fancsika. S-N 1987.

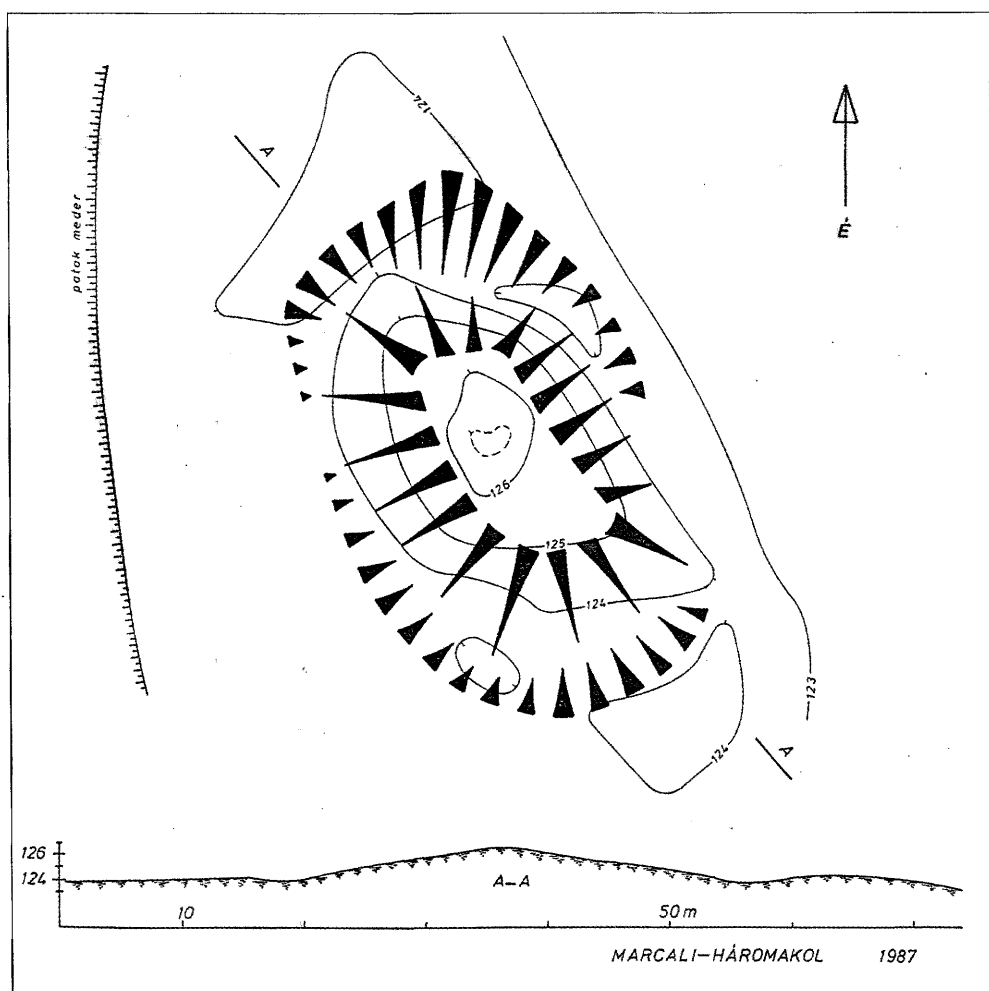
32. Kéthely – Paraplé-domb - Baglyashegy. S-N 1986.

33. Somogyfőszék – Marótvár – Marót-vár Költő László és Tóth János felmérése, 2002.

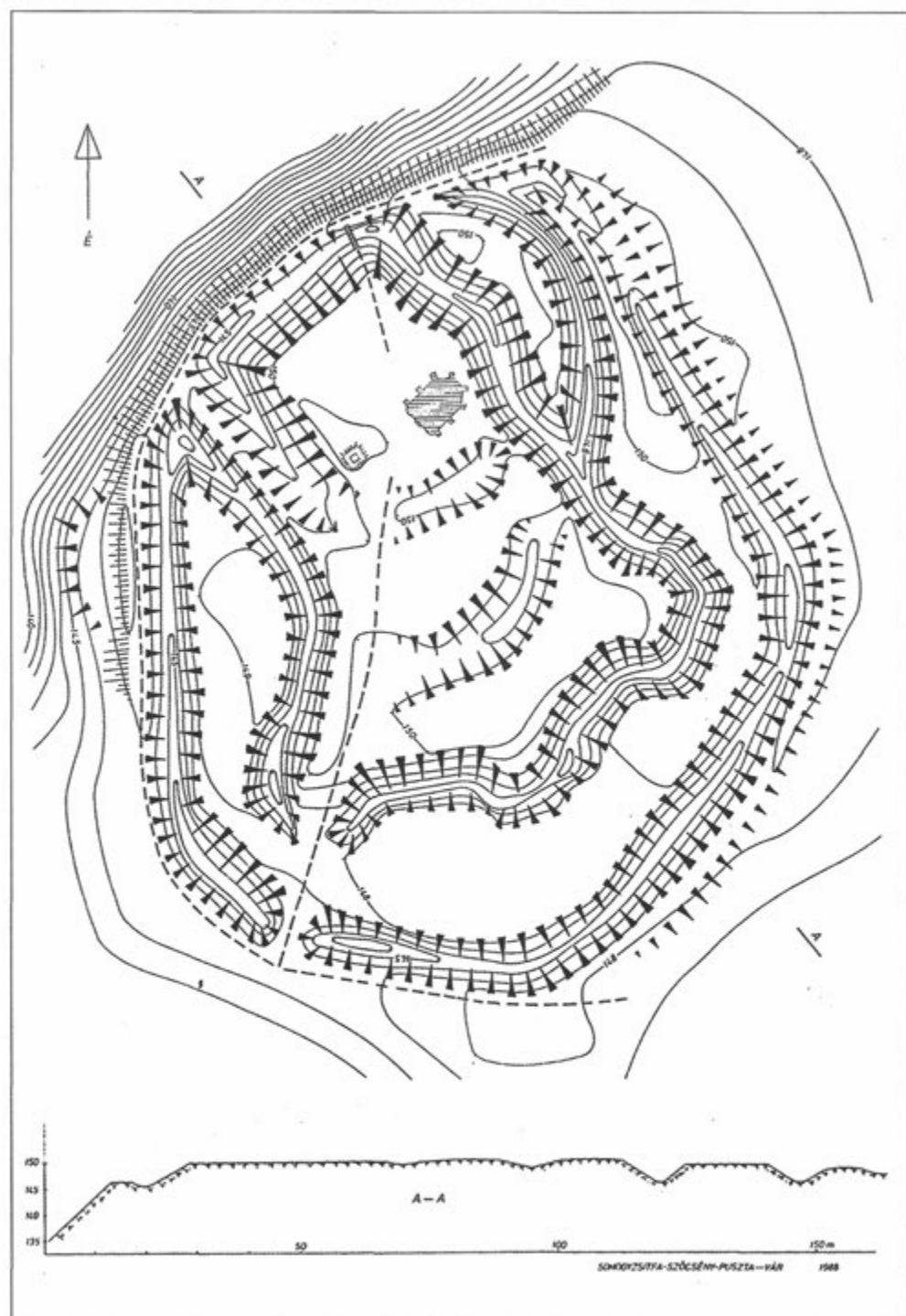
34. Főnyed – Vársgiget. S-N 1984.

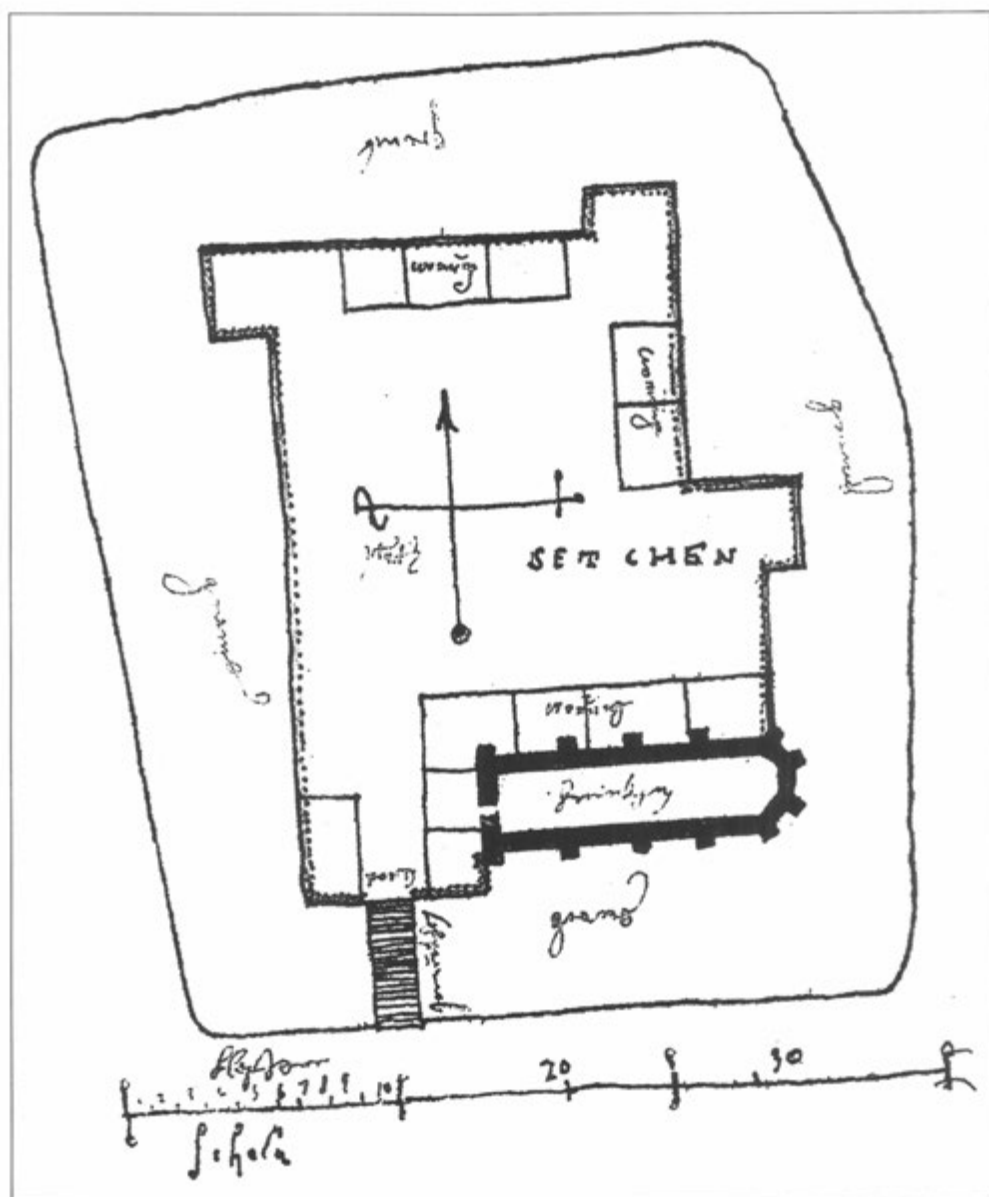
35. Marcali – Halom (Három akol). S-N 1987.

36. Marcali – Várhely. Belterületi térkép, léptéke=1:2000.

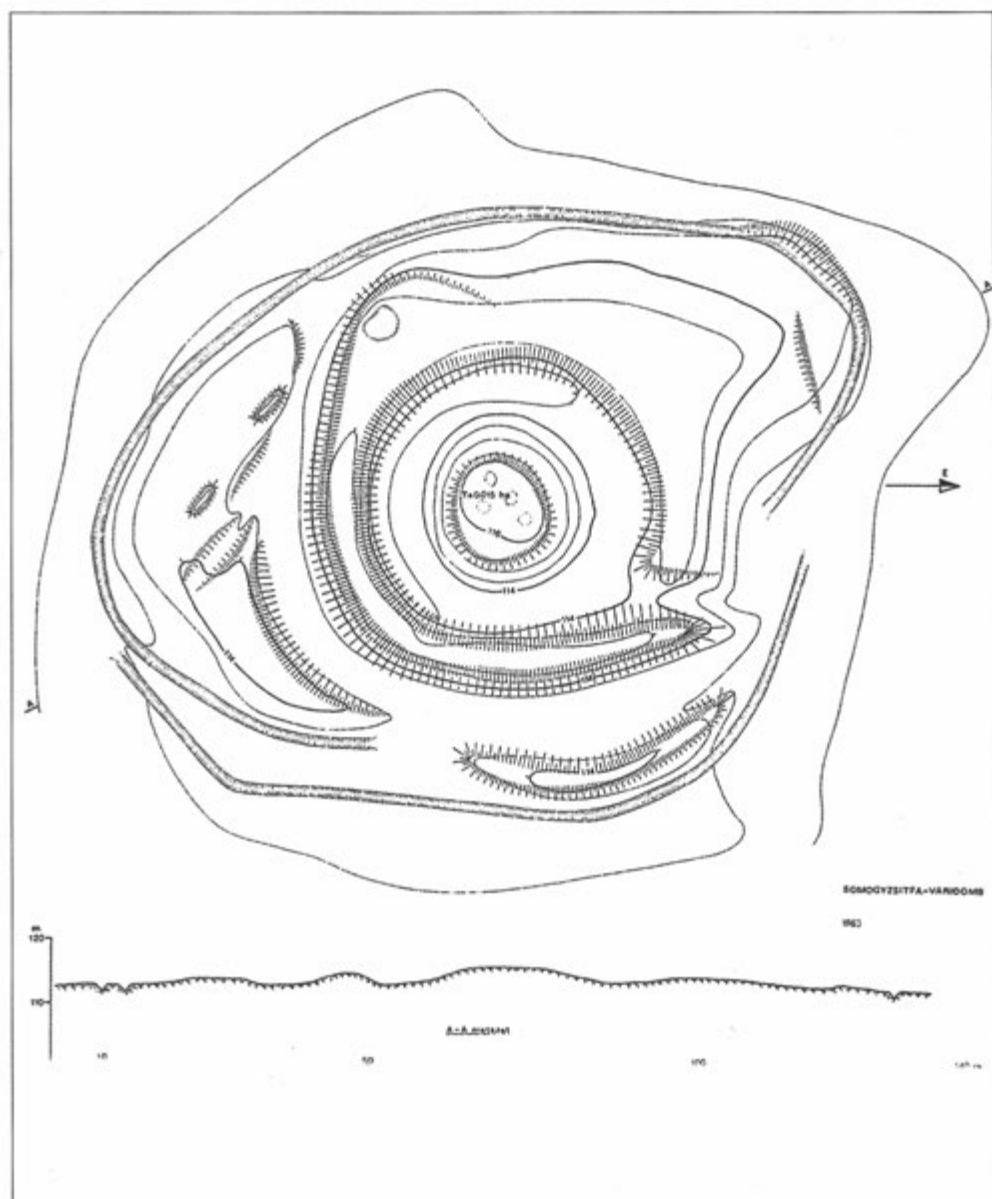

37. Somogyzsitfa – Szőcsénypuszta – Vár S-N 1988.

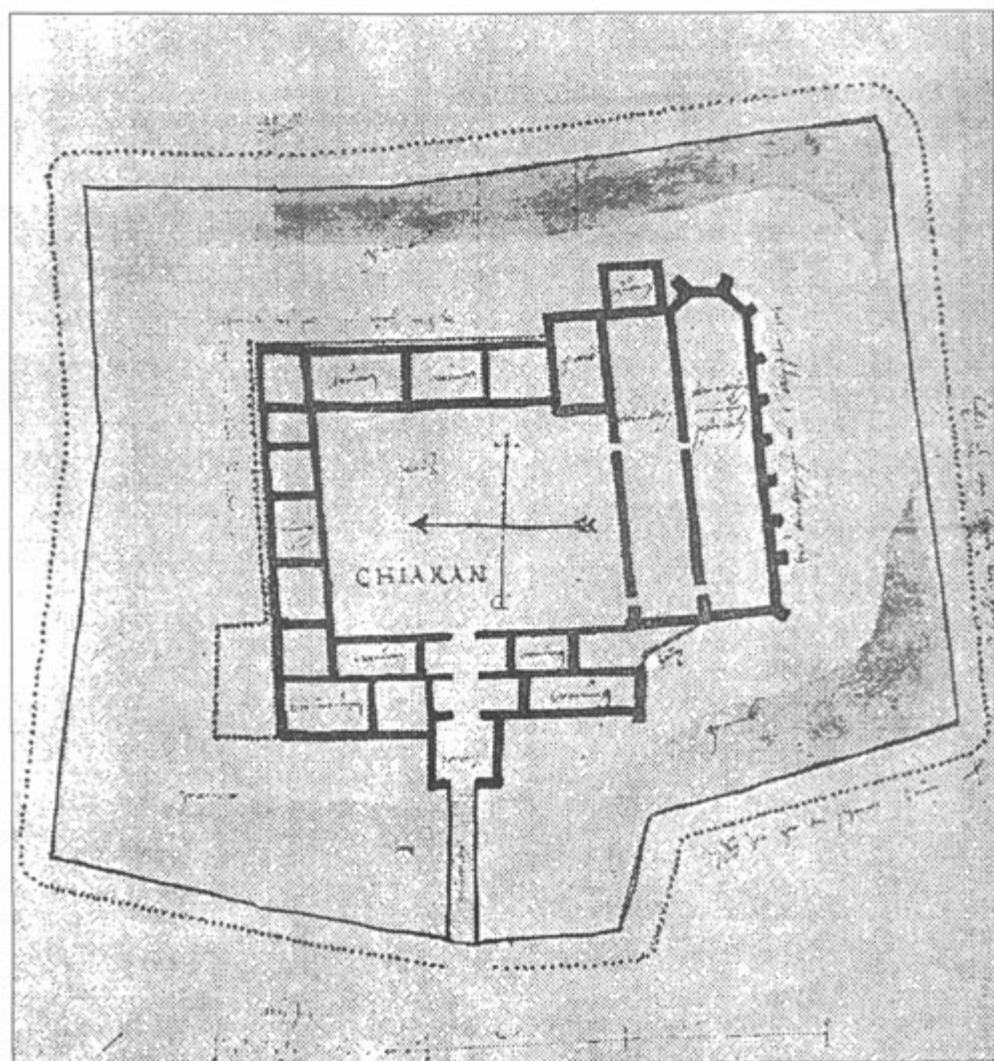

37/A. Giulio Turco felmérése 1569-ből.

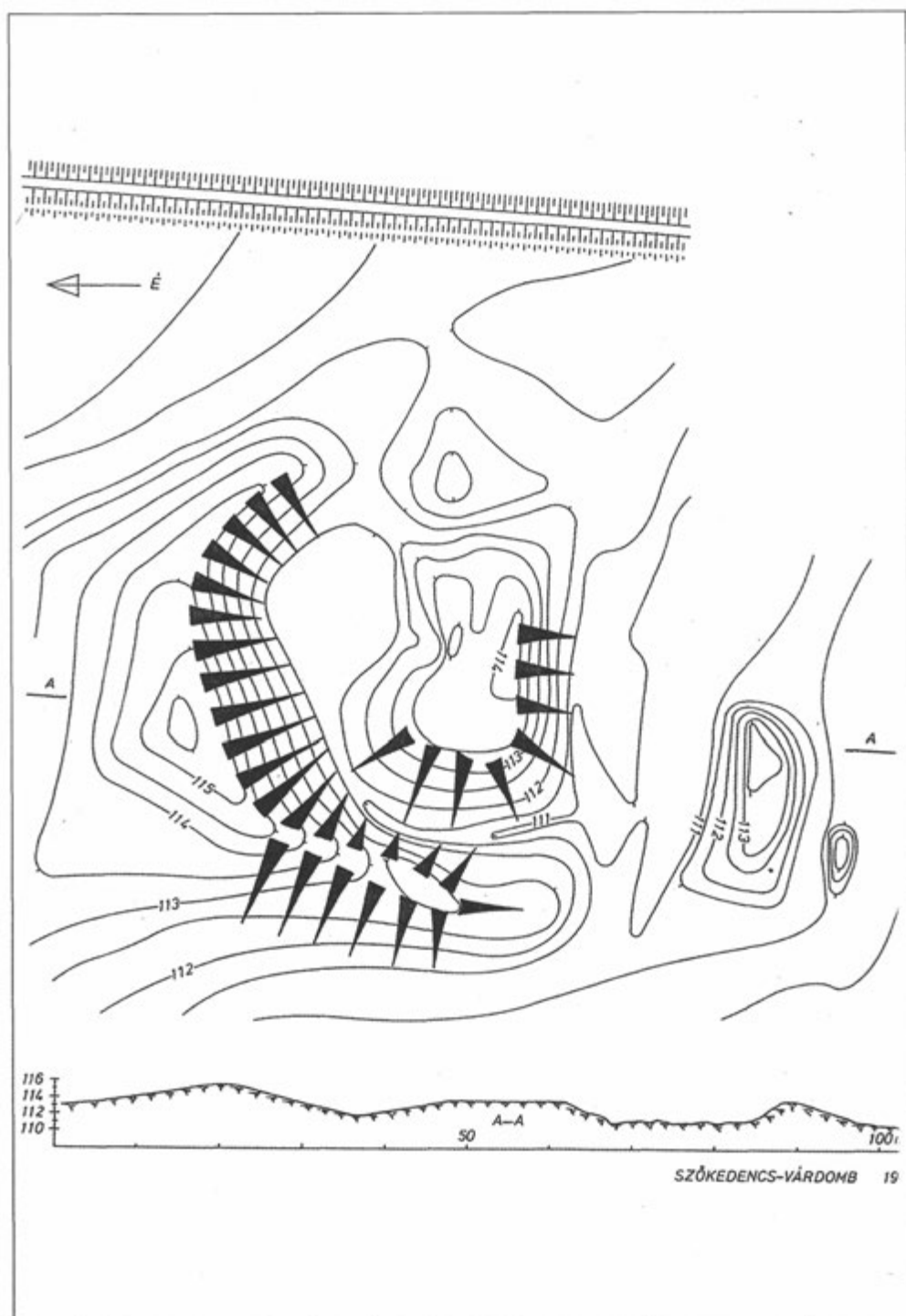

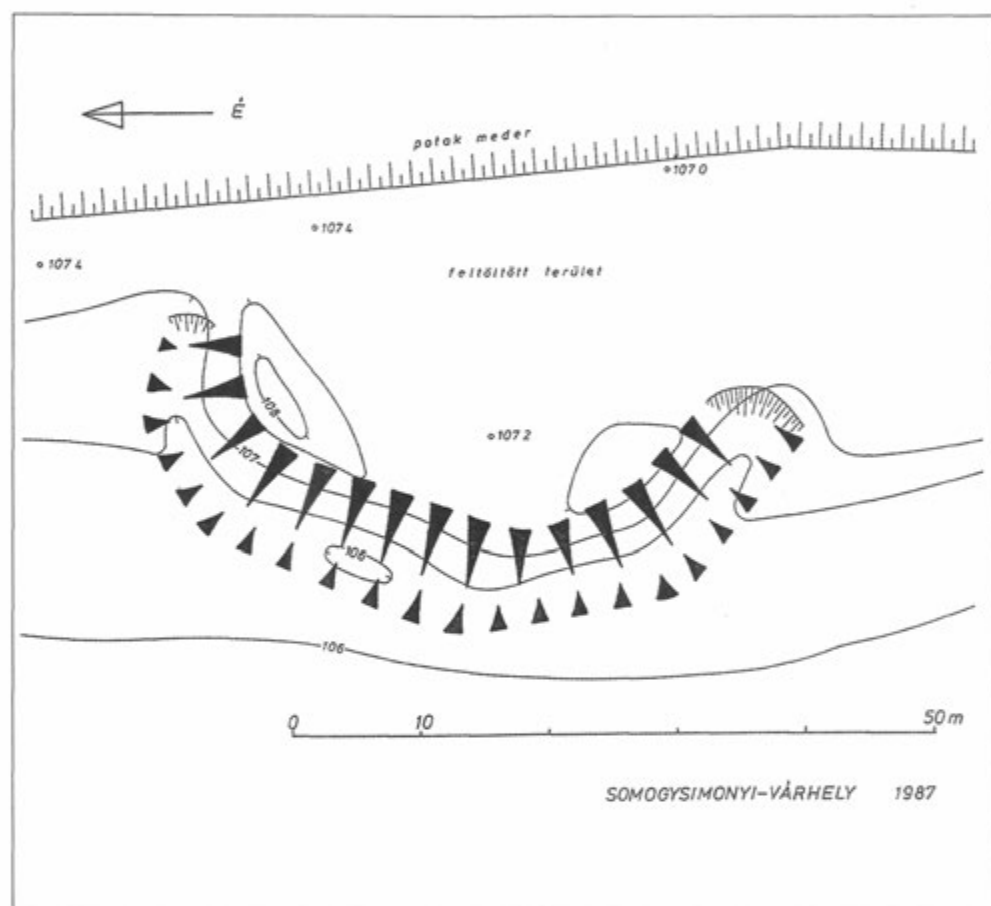
38. Somogyzsitfa – Vári-domb. S-N 1985.

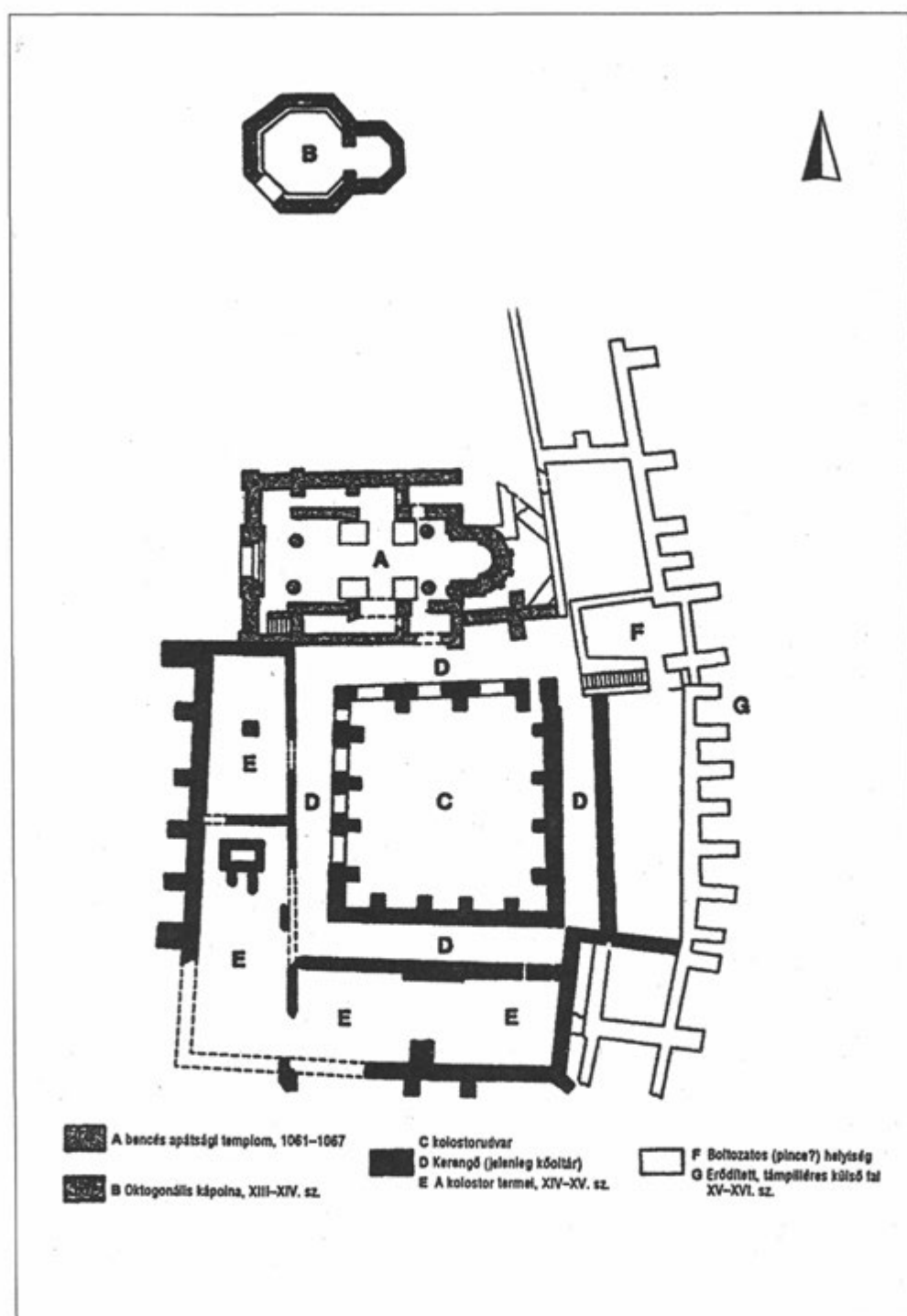
39. Csákány – Vár, Giulio Turco felmérése 1569-ből.

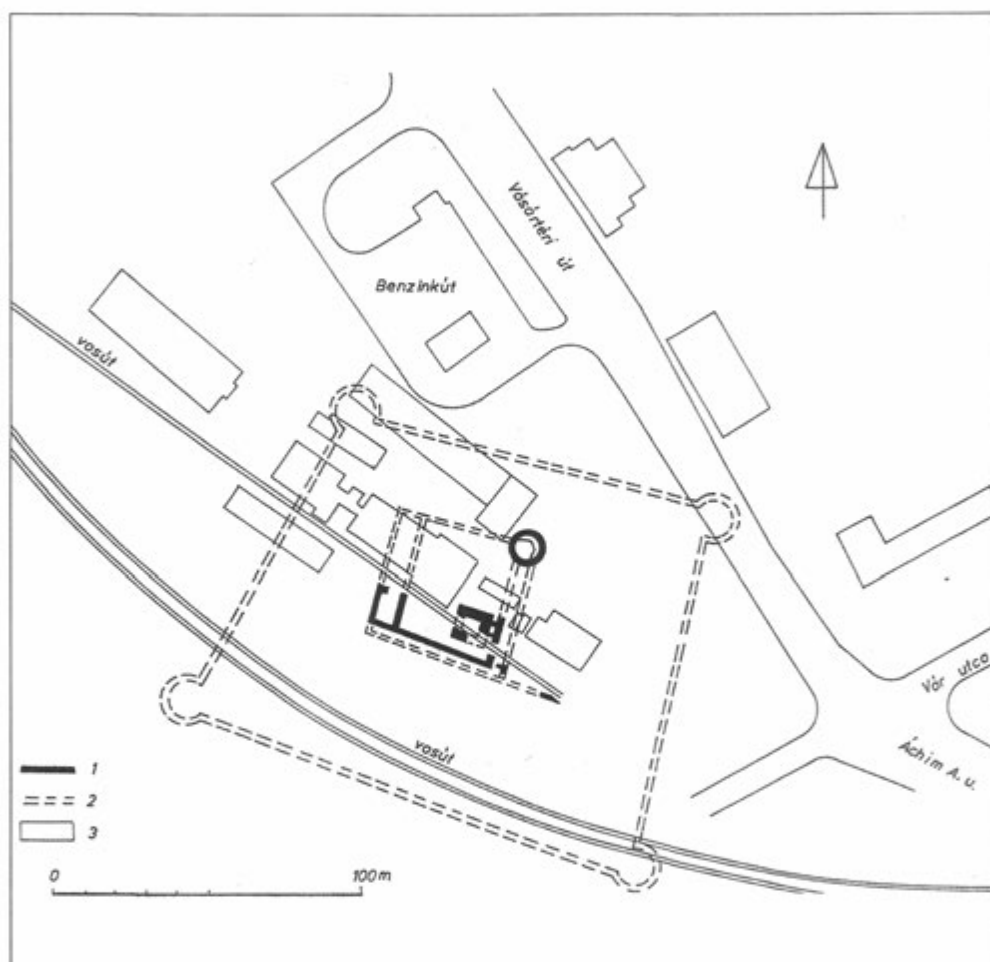
40. Szőkedencs - Várdomb. S-N 1987.

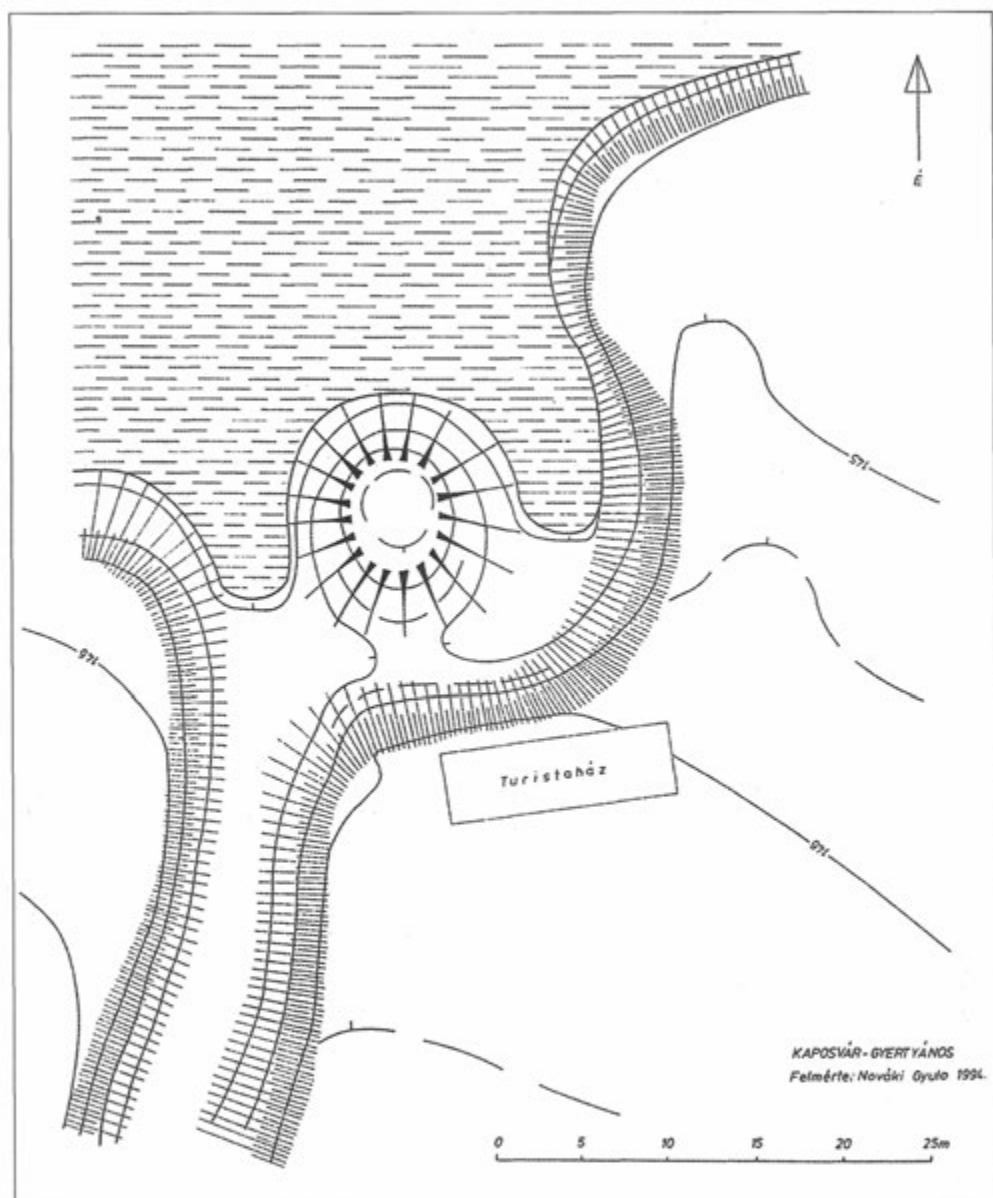
41. Somogysimonyi – Várhely. S-N 1987.

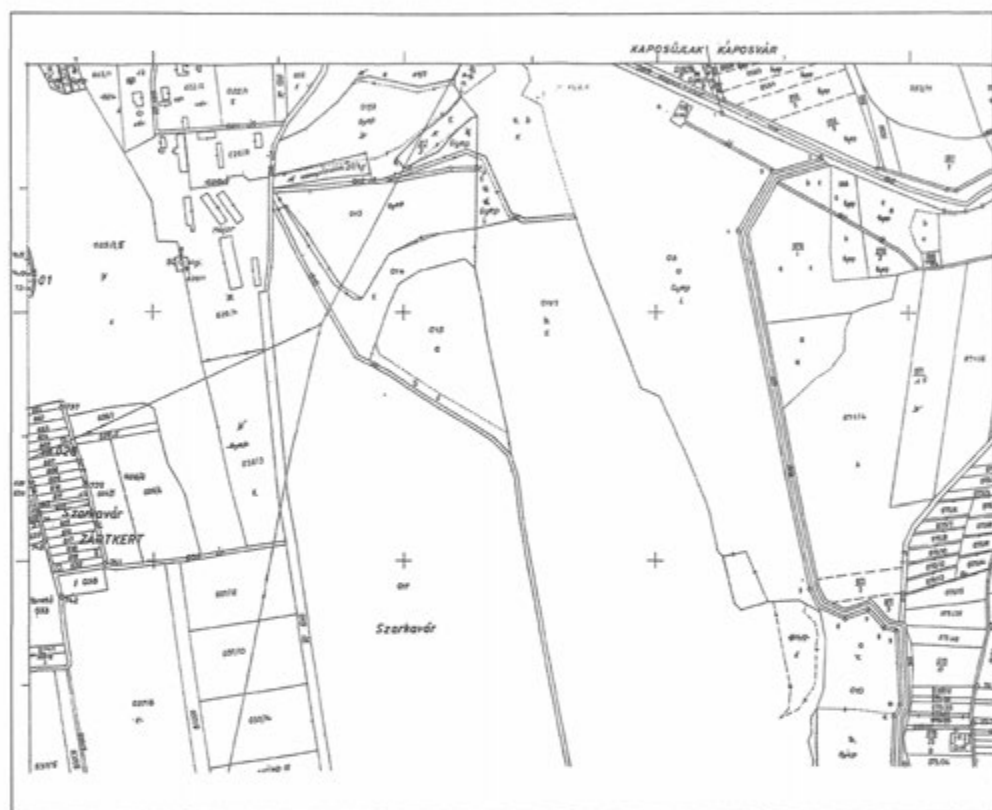
42. Kaposvár – Kapos(zselic)szentjakab. (Magyar 1988 c)

43. Kaposvár – Vár (Kaposújvár). Nagy Gergely felmérése, 2000.

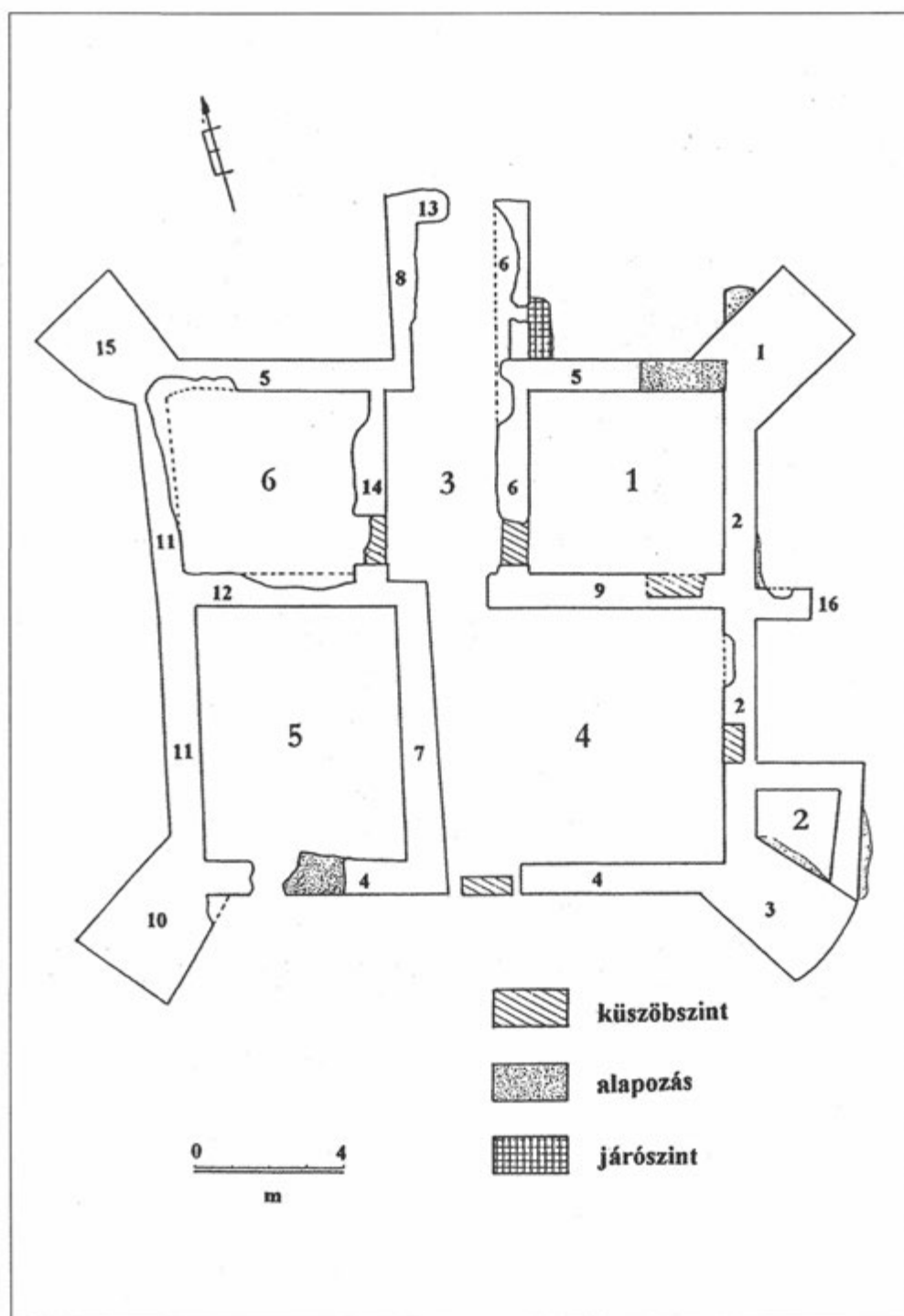

44. Kaposvár - Gyertyános. N 1994.

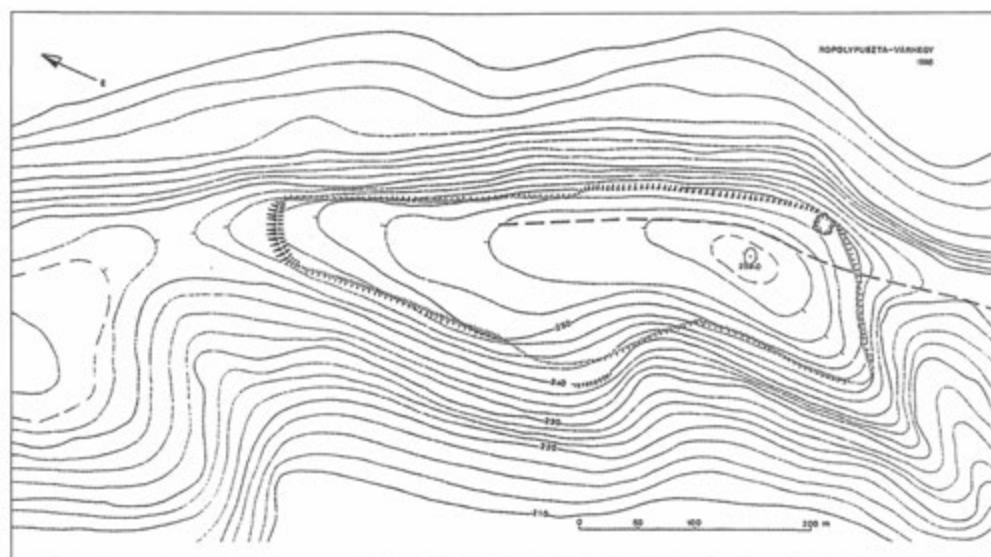

45. Kaposújlak – Szarkavár Külterületi térkép, léptéke=1:4000.

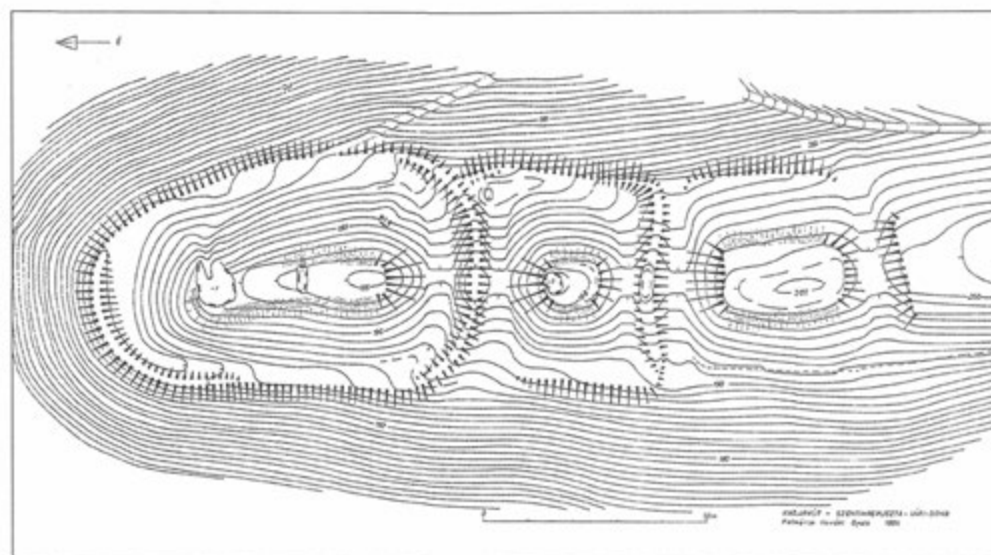

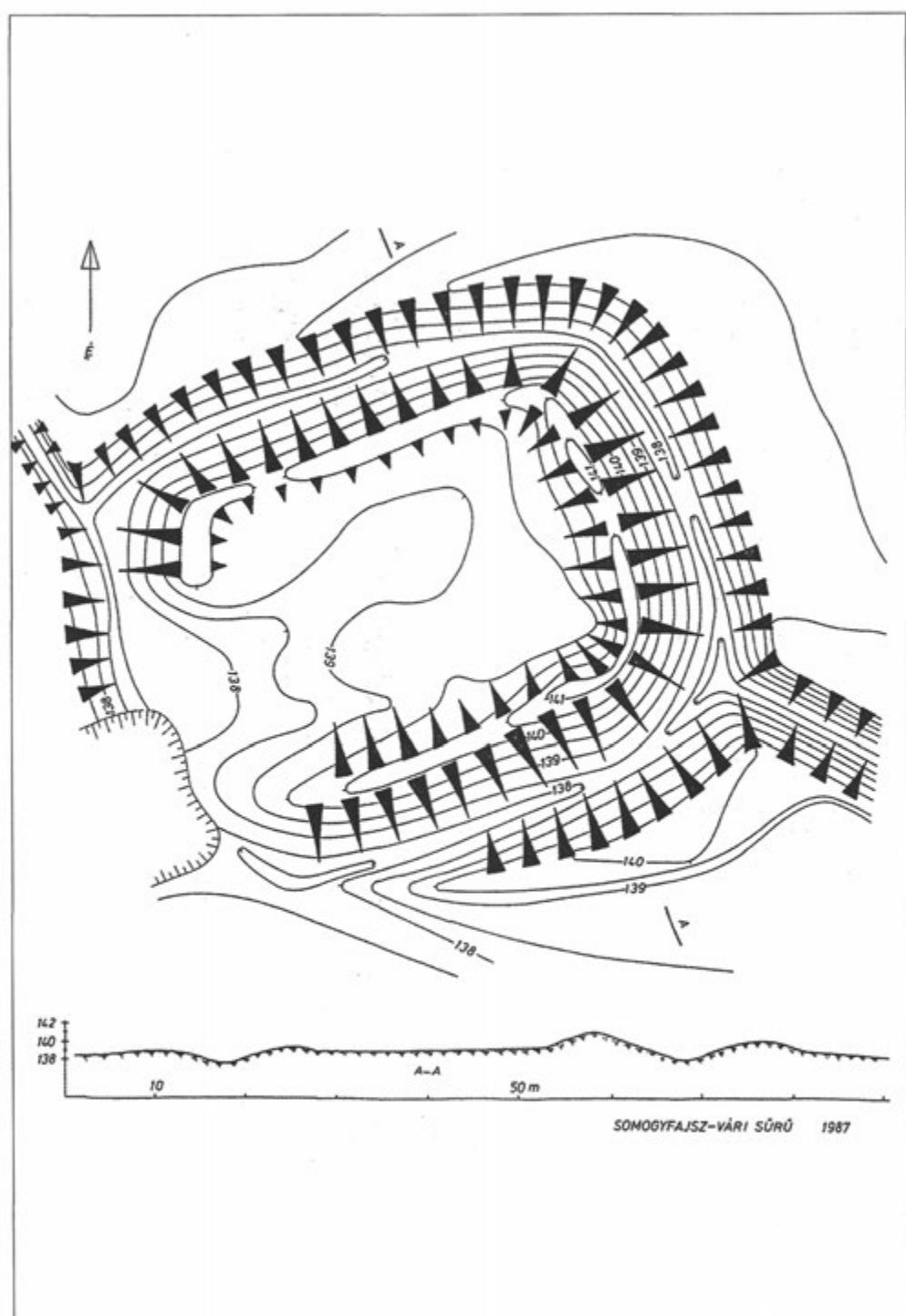
46. Gálosfa – Kistótváros (Szerdahely) – Vár. Aradi-Mészáros-Nyári 1999.

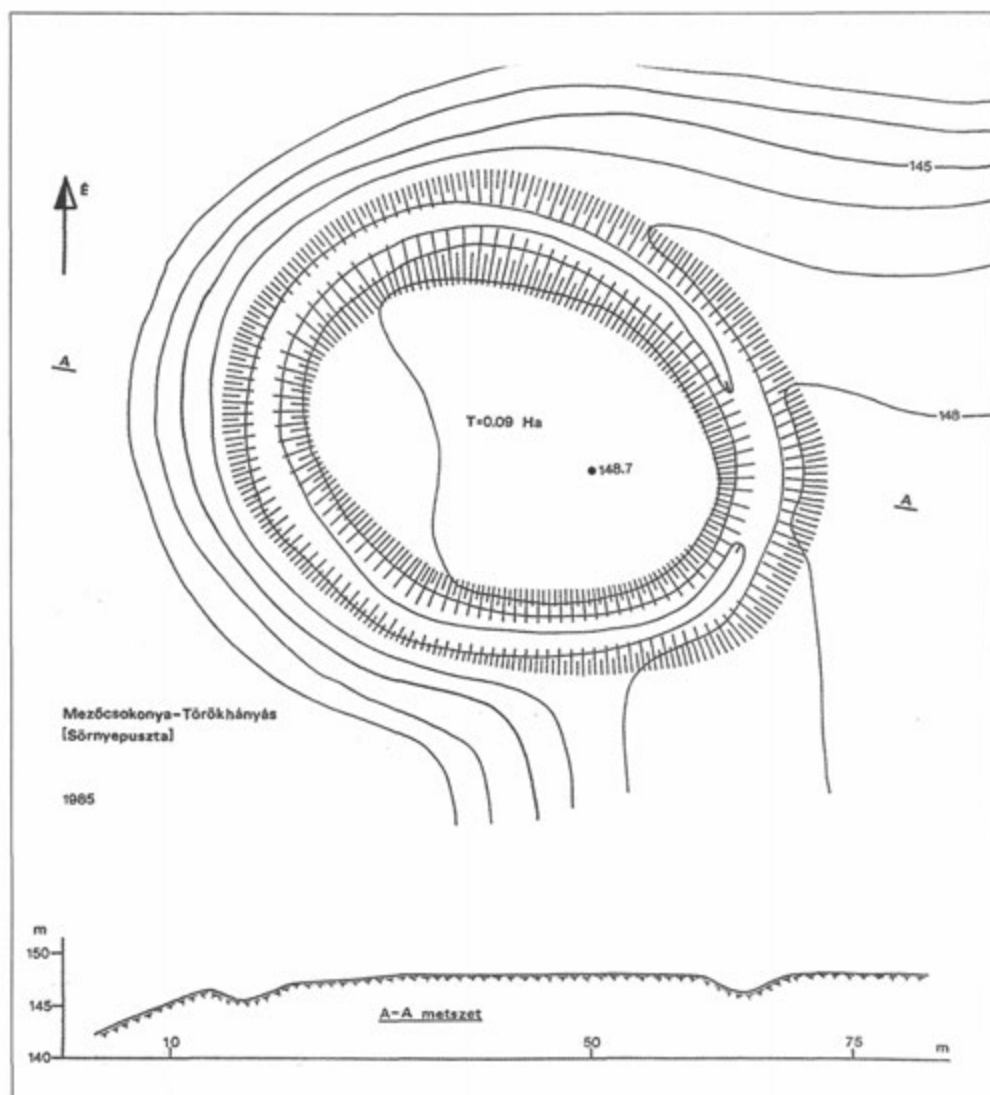
47. Zselickisfalud - Ropolypusza - Várhegy. S-N 1986.

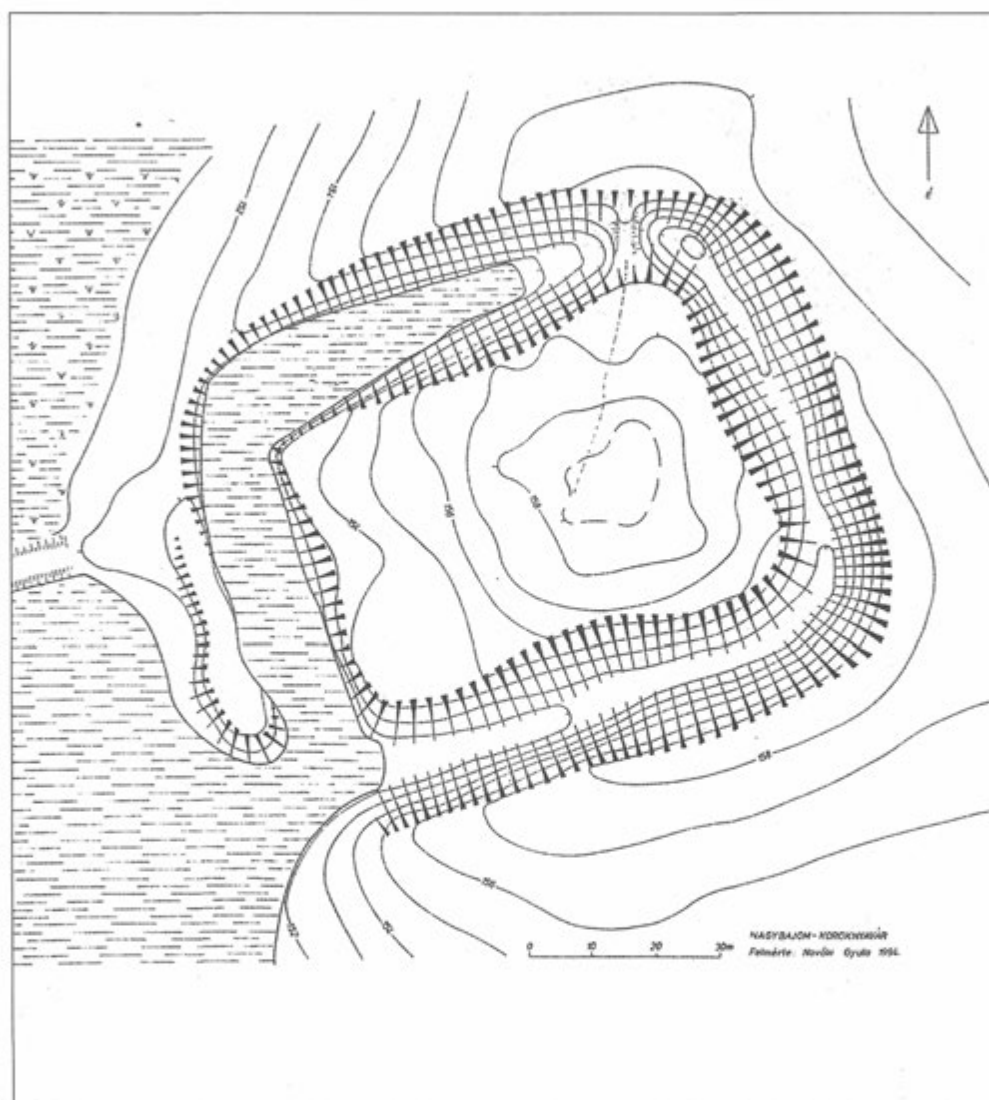
48. Kadarkút - Szentimrepuszta - Vári-domb. N 1994.

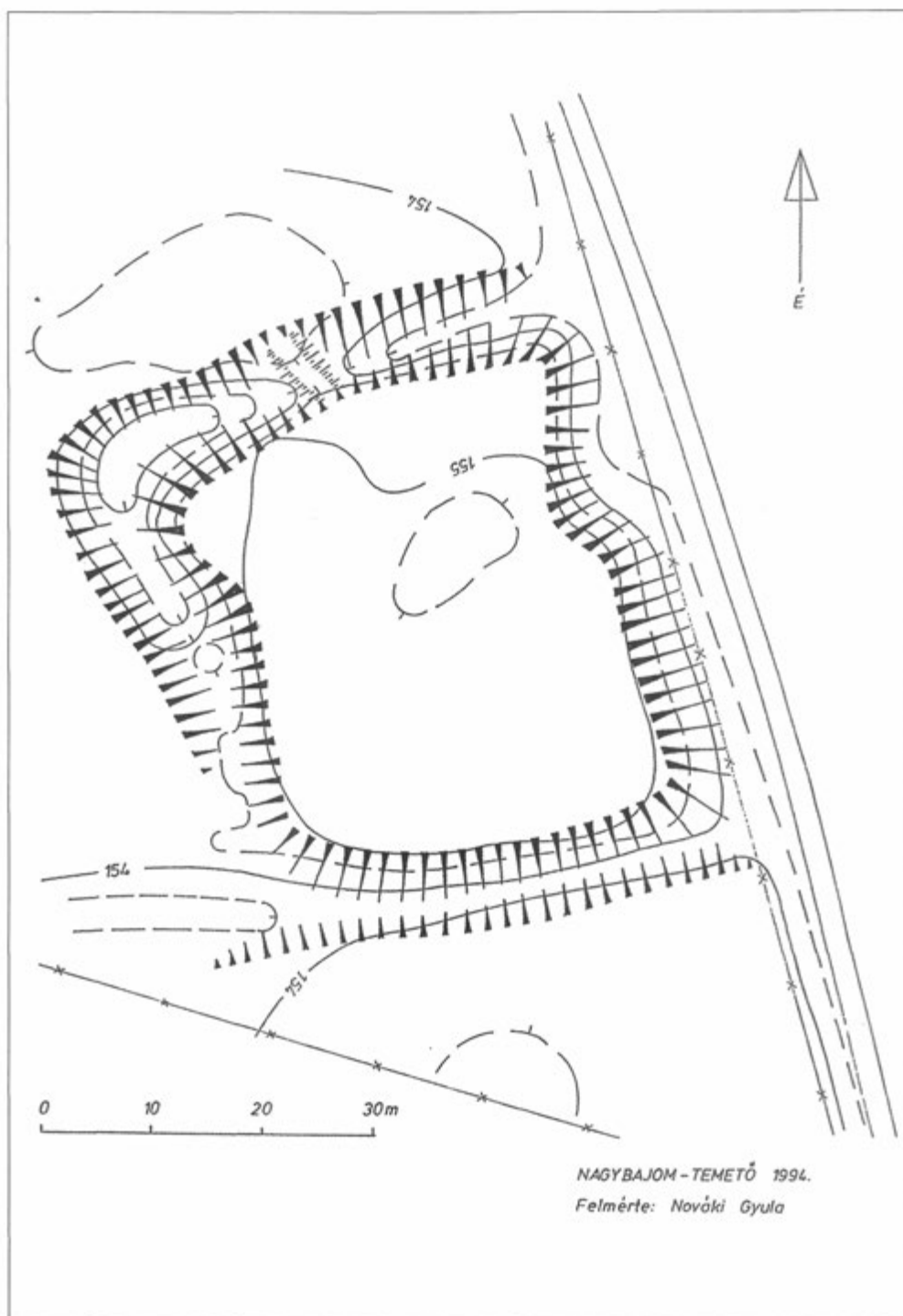
49. Somogyfajsz – Vári sűrű. S-N 1987.

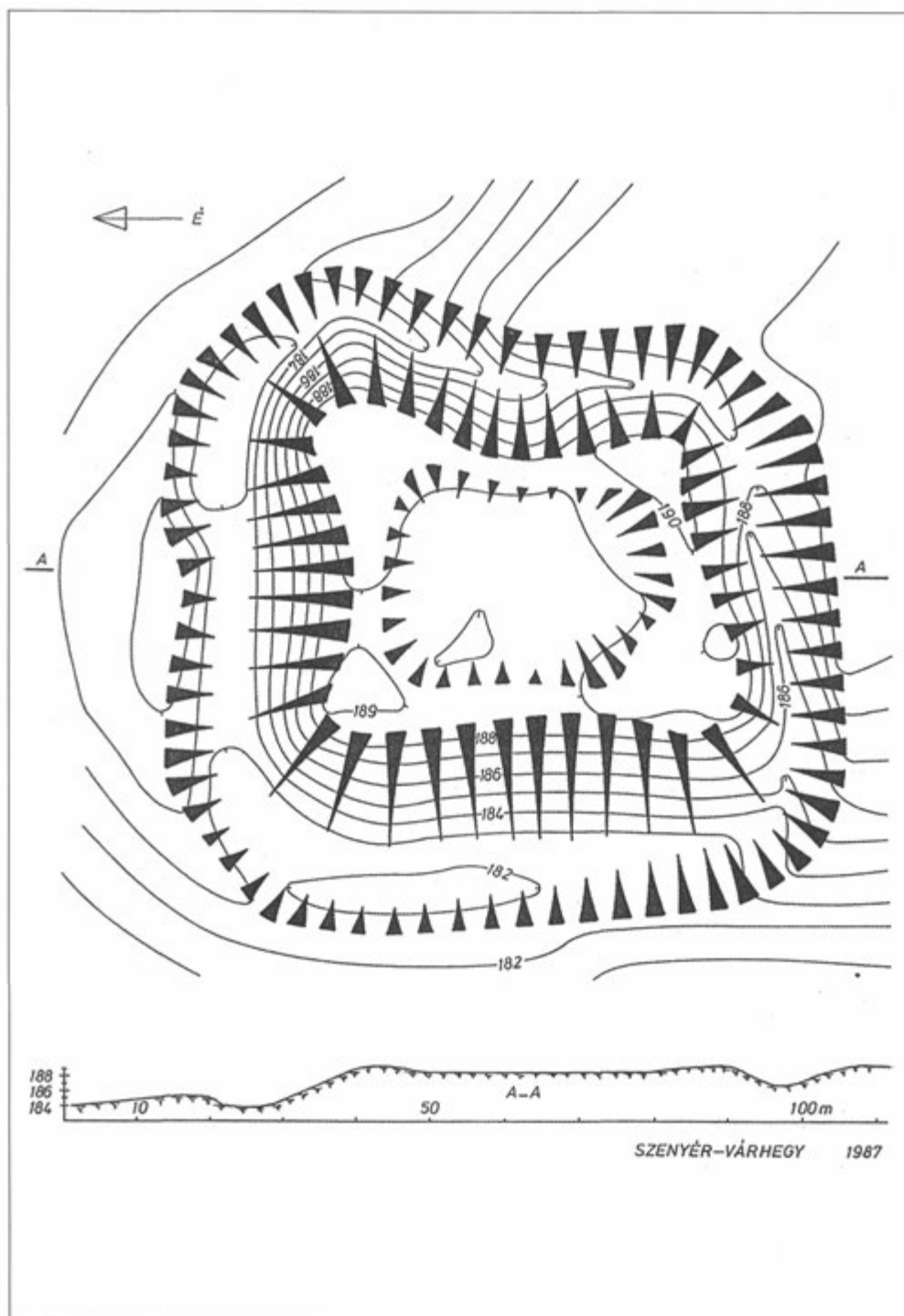
50. Mezőcsokonya – Sörnyepusztá – Törökhányás. S-N 1985.

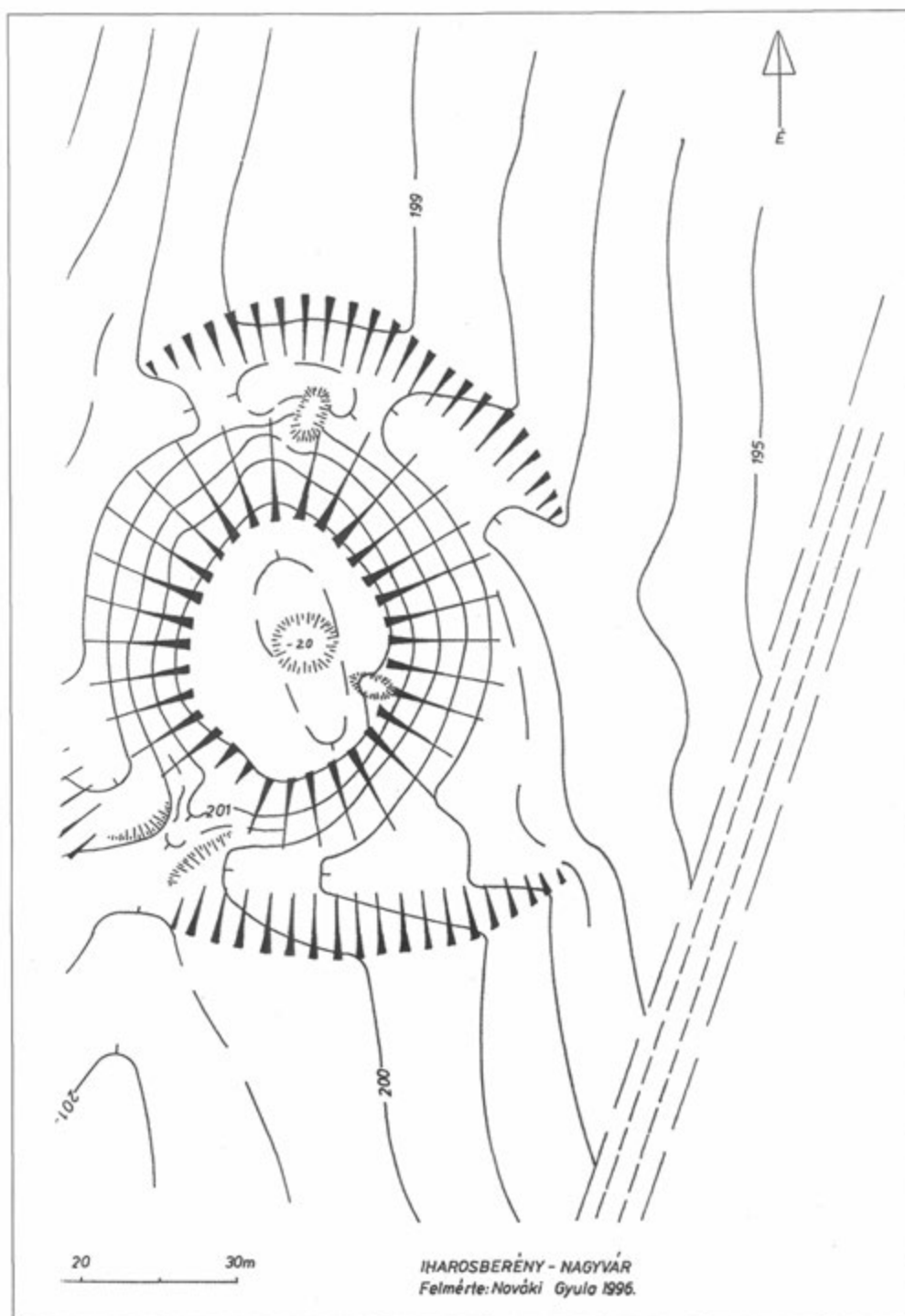
51. Nagybajom – Koroknya (Korotna) – Vár. N 1994.

52. Nagybjom – Ref. temető. N 1994.

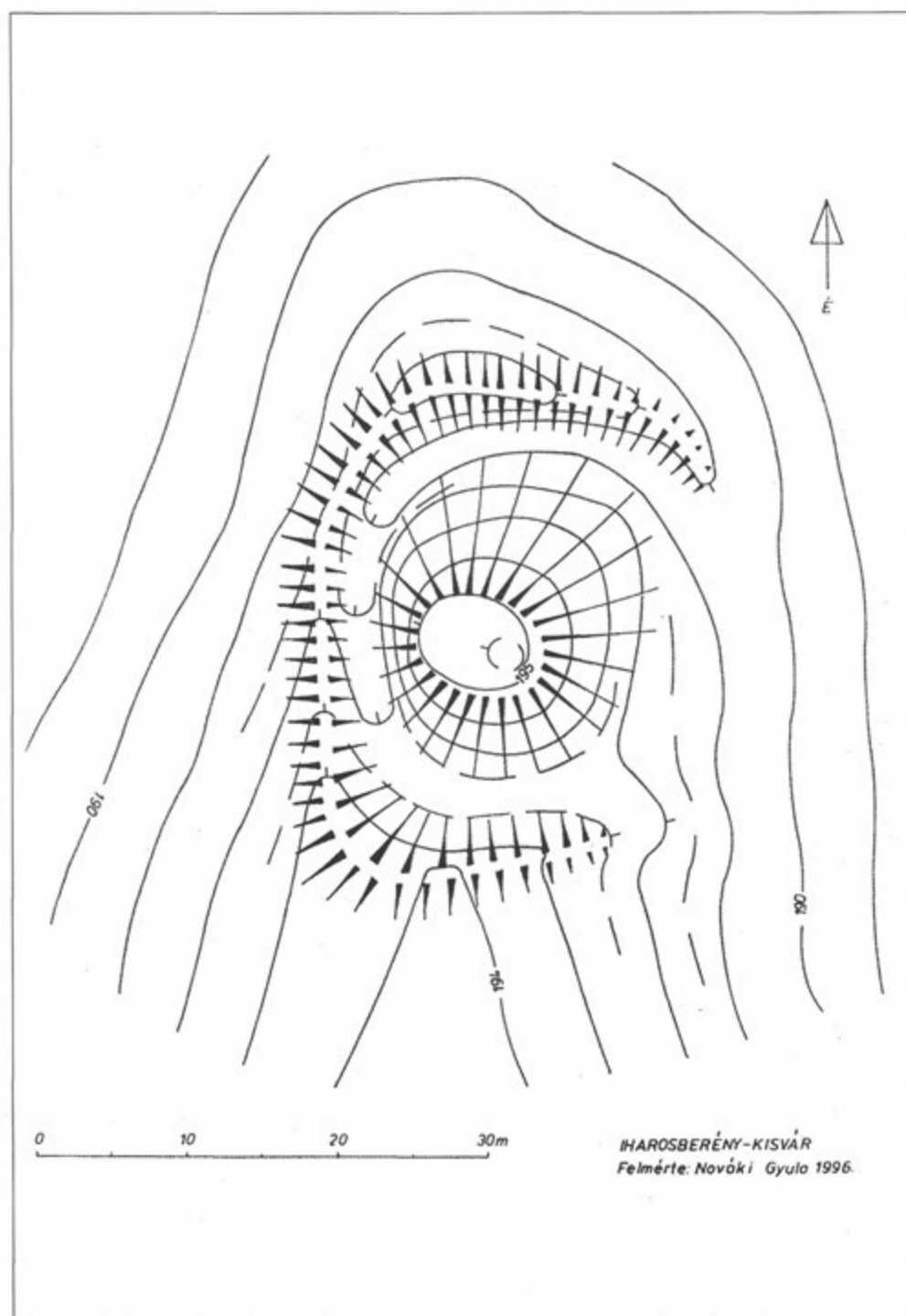

53. Szentgyörgy - Várhegy. S-N 1987.

54. Iharosberény – Nagy-vár. N 1996.

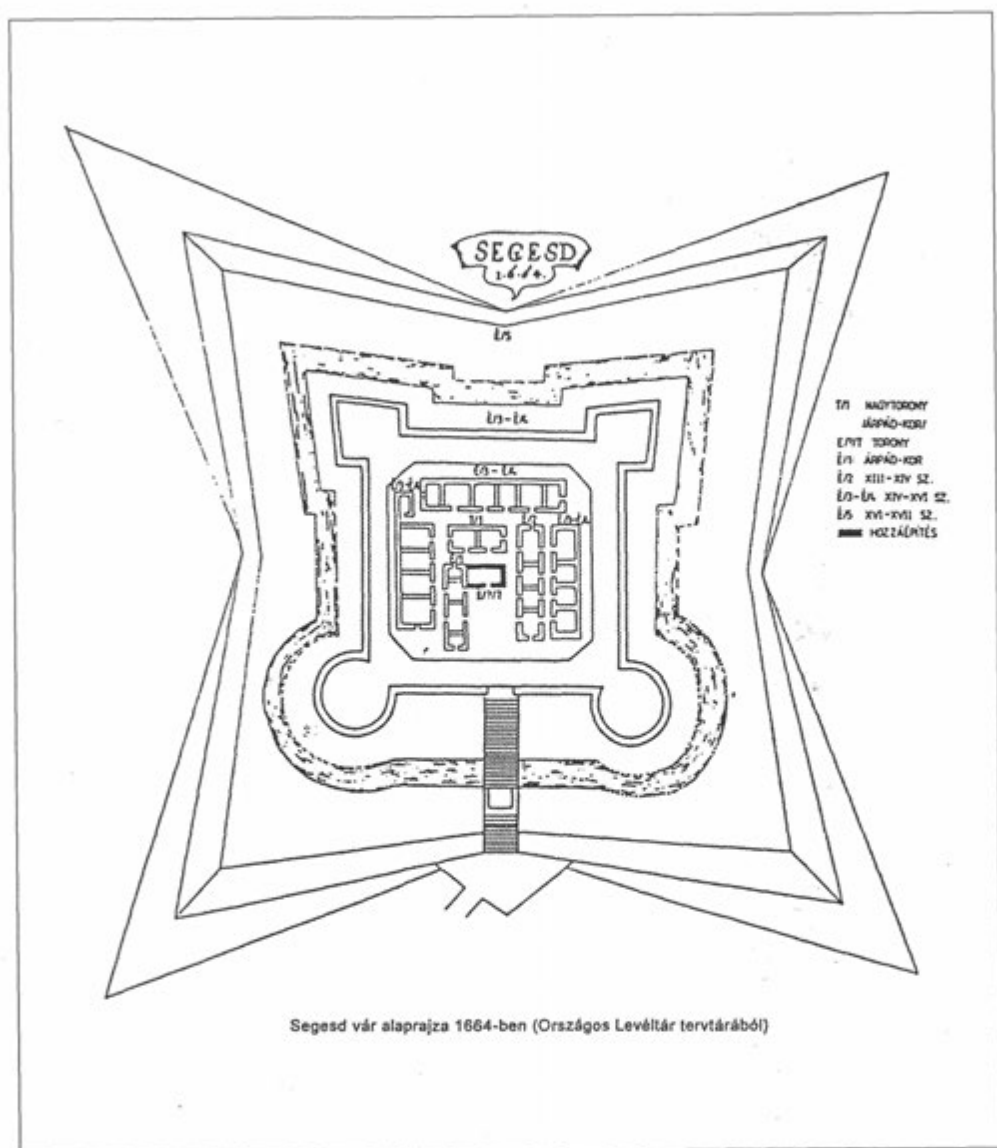

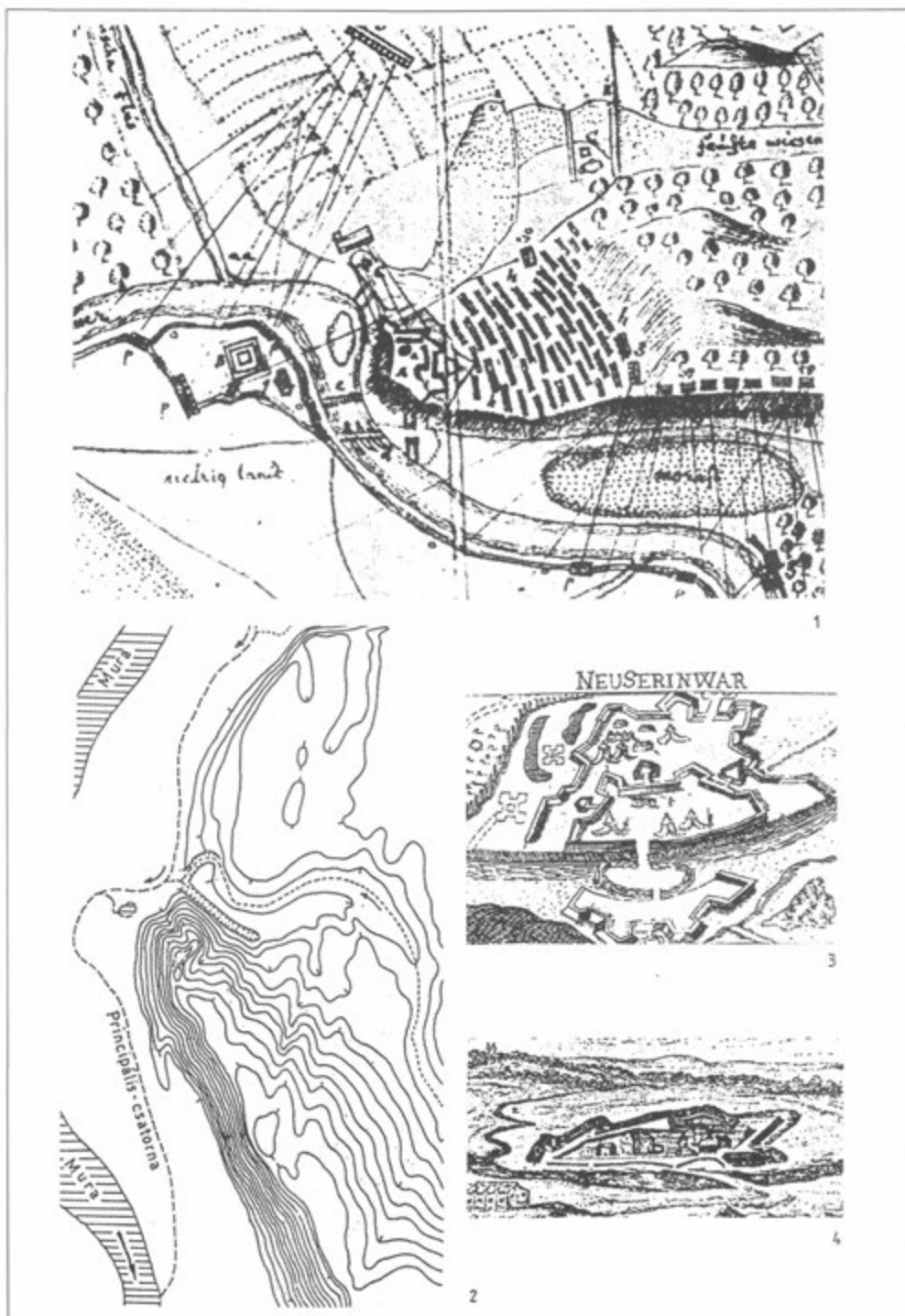
55. Iharosberény – Kis-vár. N 1996.

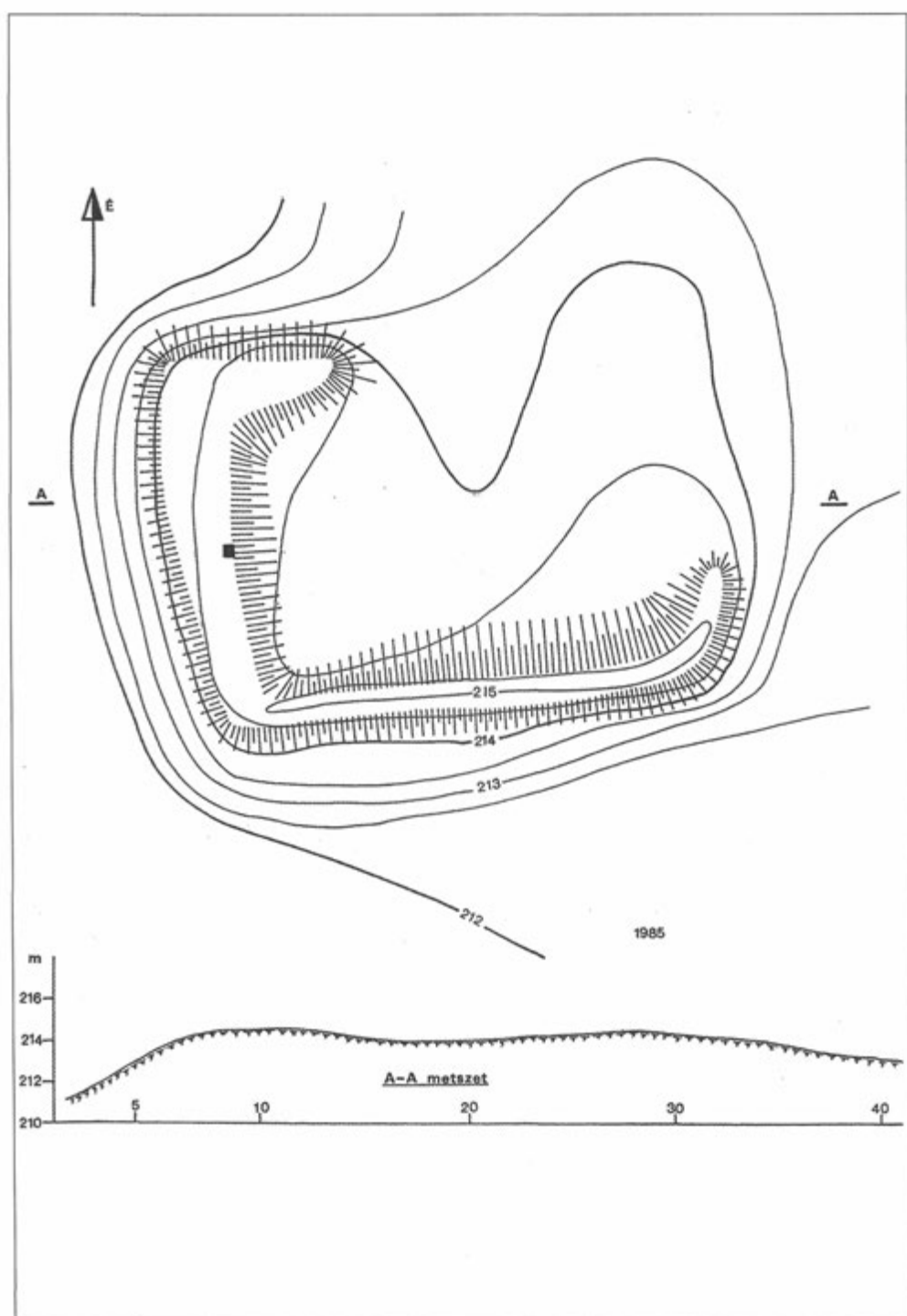
56. Segesd – Vár I – II. Héjas Pál (1982) és S (1984) felmérése.

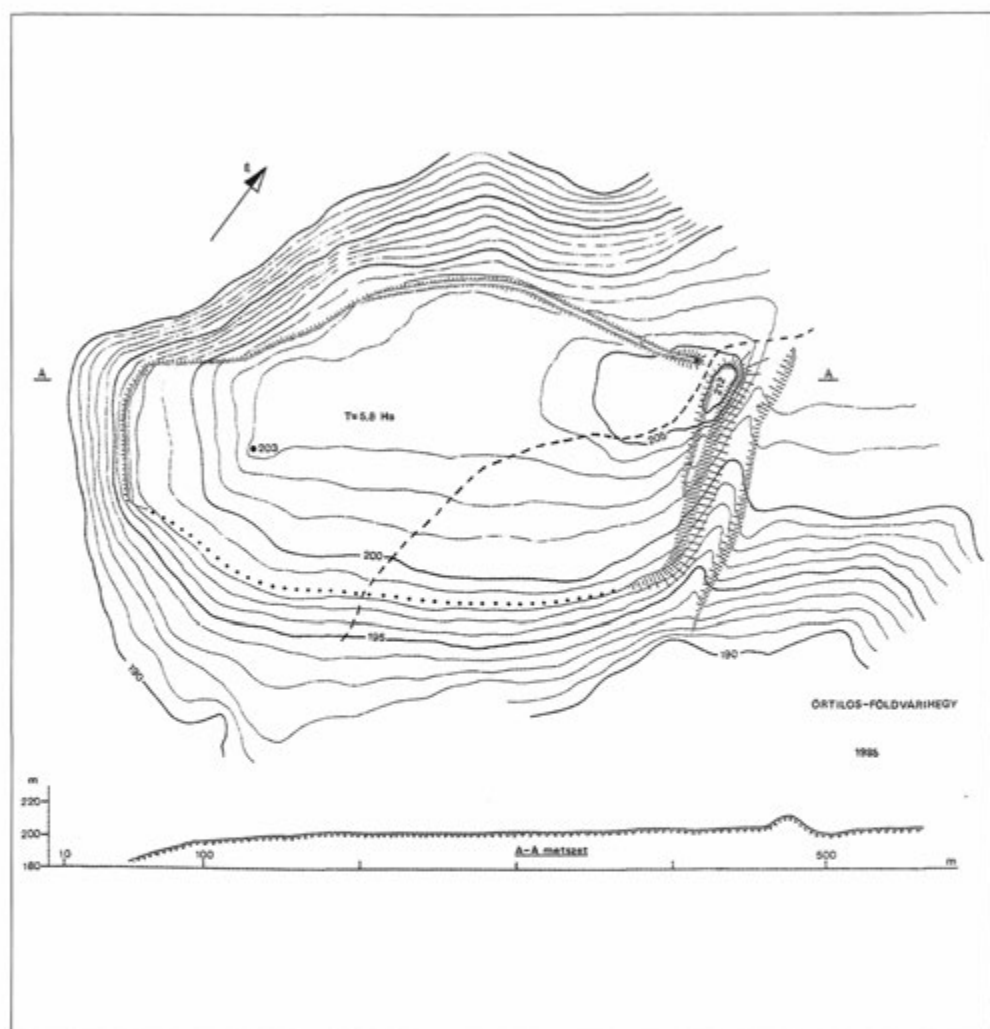
57. Segesd – Vár I. Esterházy Pál 1664. évi rajza.

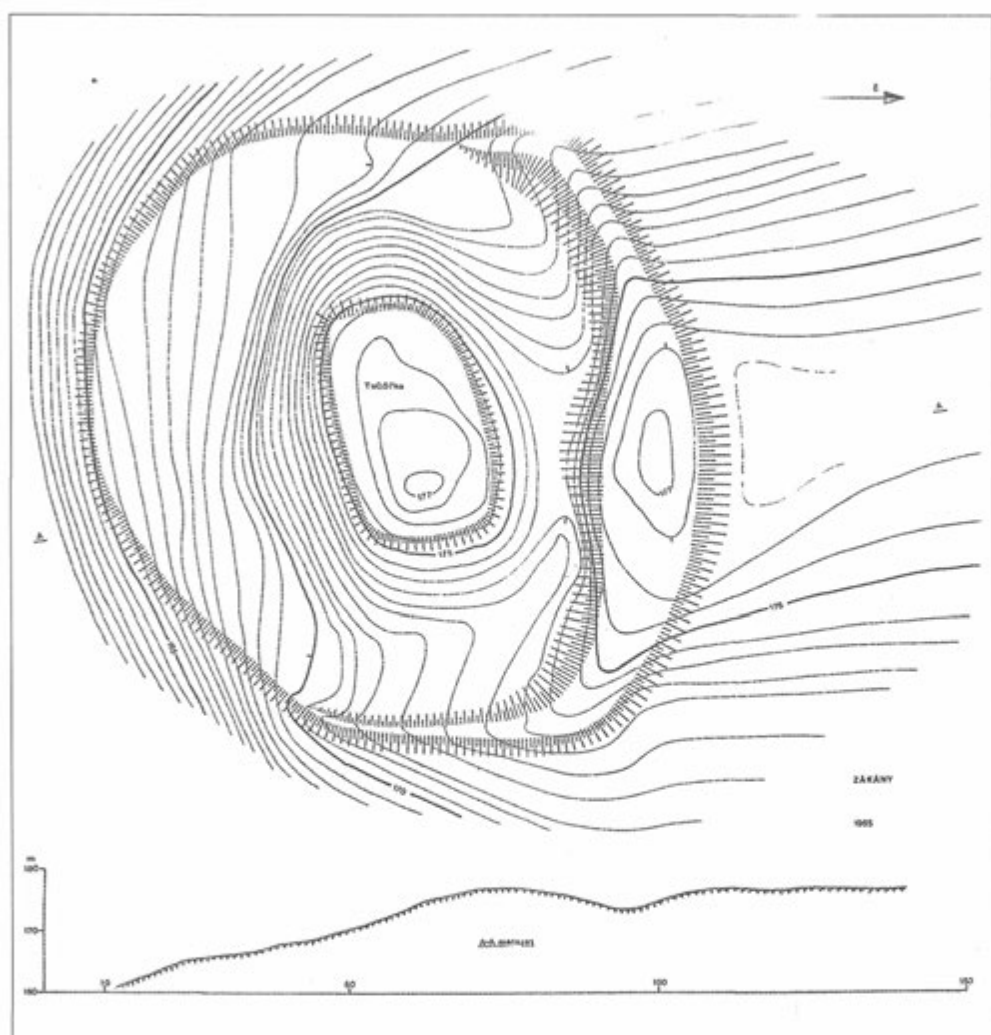
58. Órtilos – Zrinyi- Újvár. 1. Eredeti méretarányú részlet Esterházy Pál 1664. évi rajzából. 2. Hrenkó Pál helyszínvázlata, 1:11000. 3. Mura partján és a szigetén (Hrenkó Pál nyomán). 4. Kőházakkal, mocsaras környezetben.

59. Órtilos - Fesztung. S-N 1985.

60. Órtilos – Földvár S-N 1985.

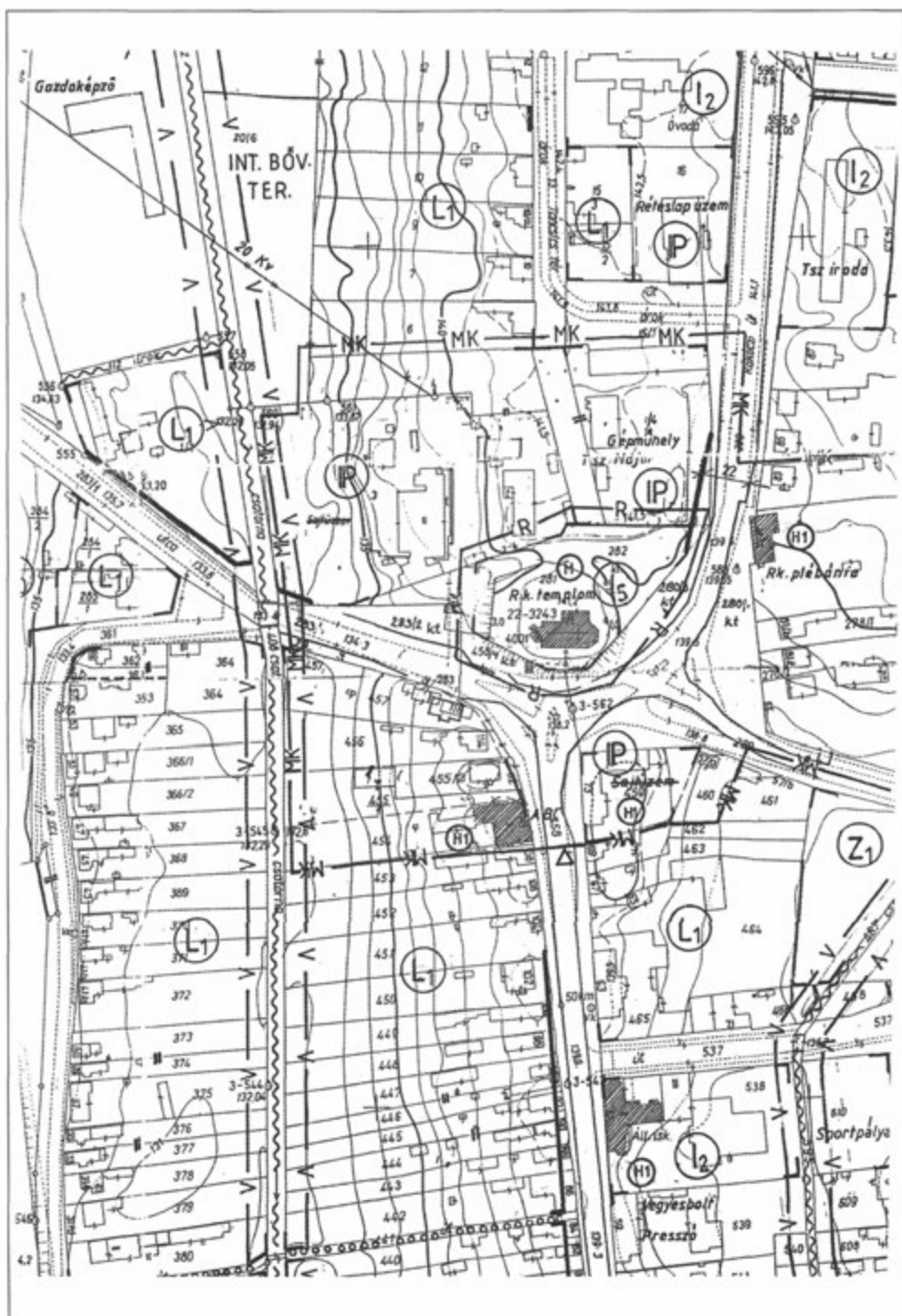

61. Zákány – Vár S-N 1985.

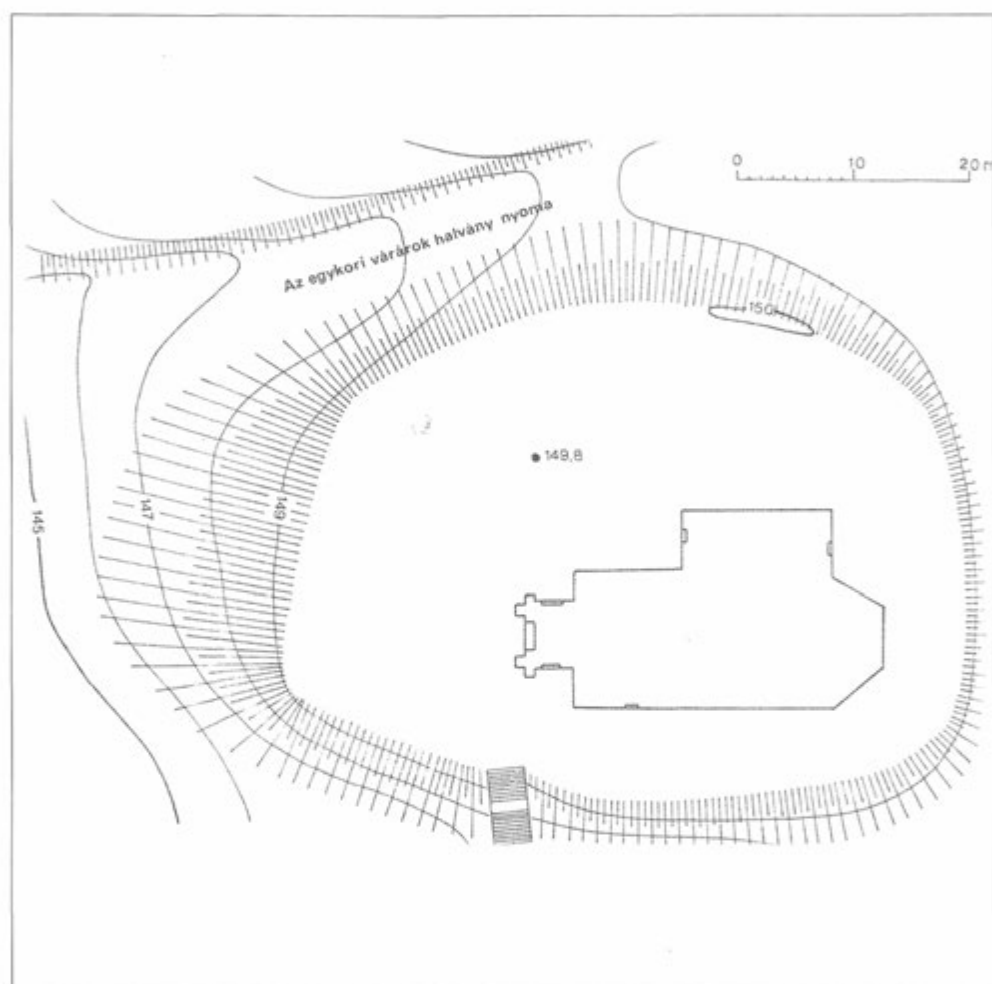

62. Gyékényes - Vár S-N 1985.

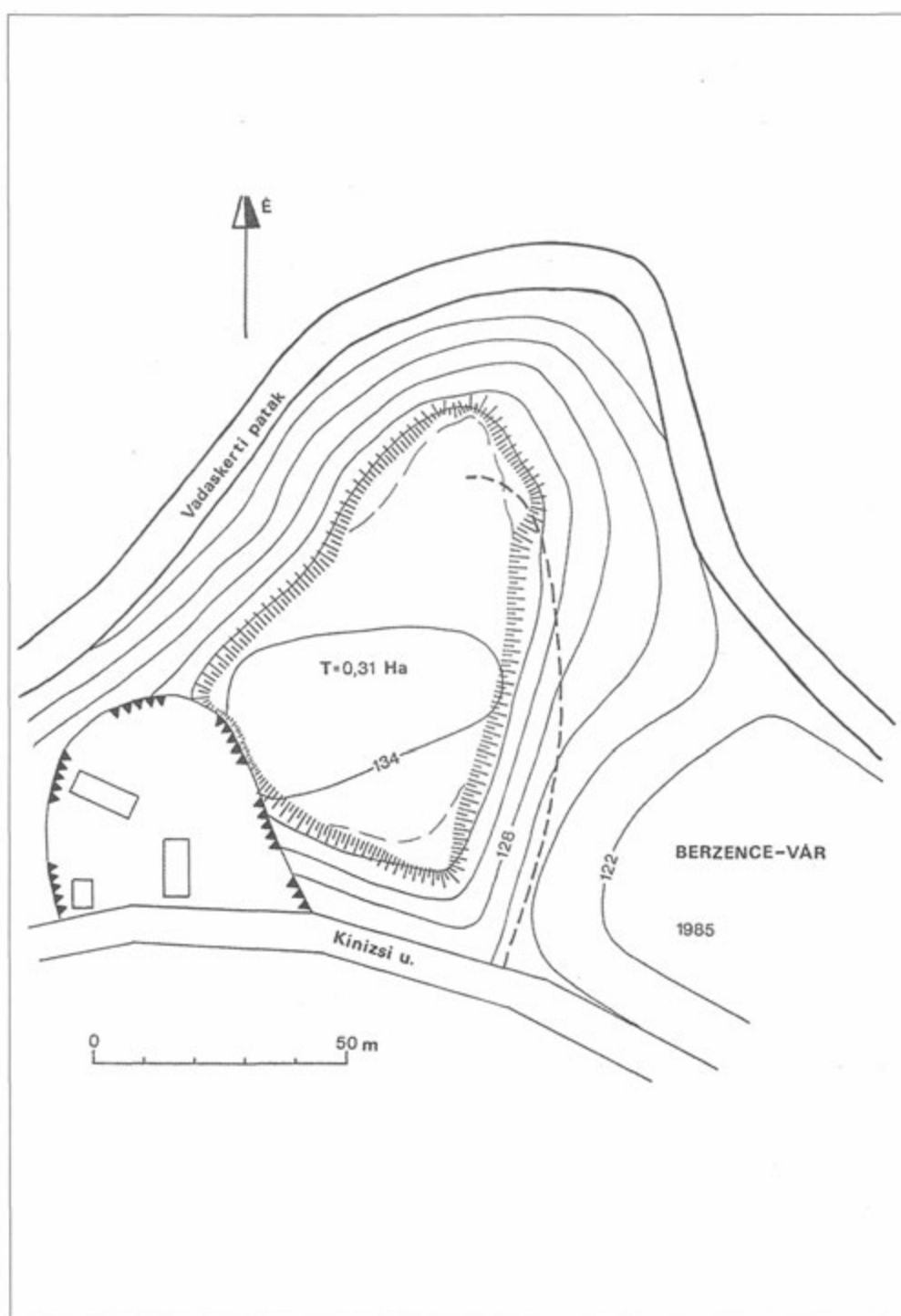

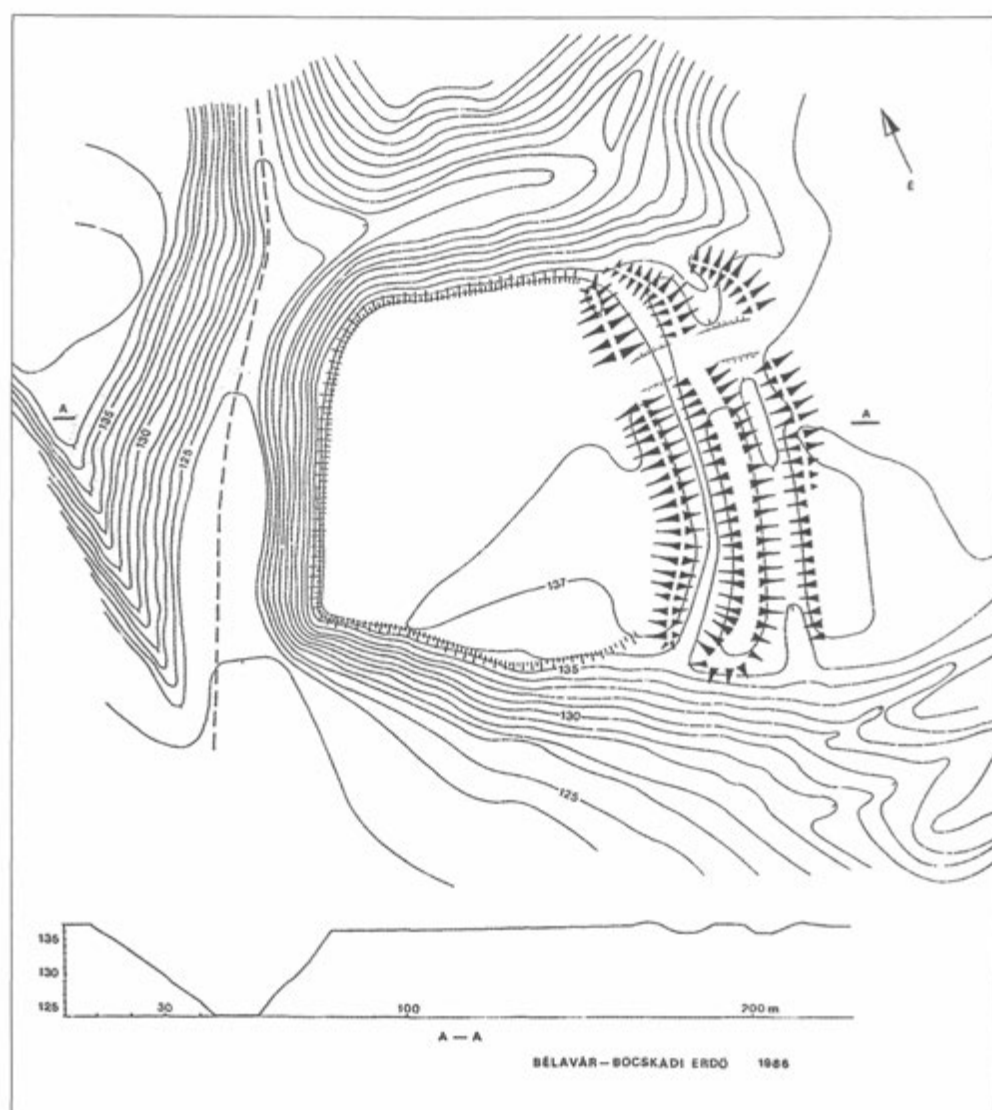
63. Csurgó - Várhely. Belterületi térkép, lépték=1:2000.

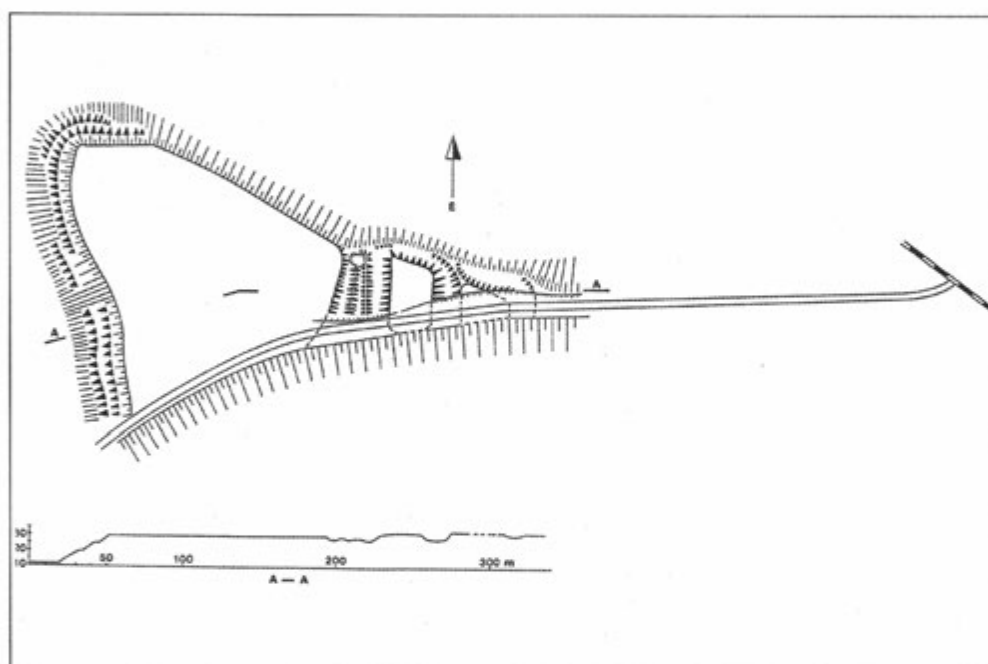
63/A. Csurgó-középkori templom. S-N 1985.

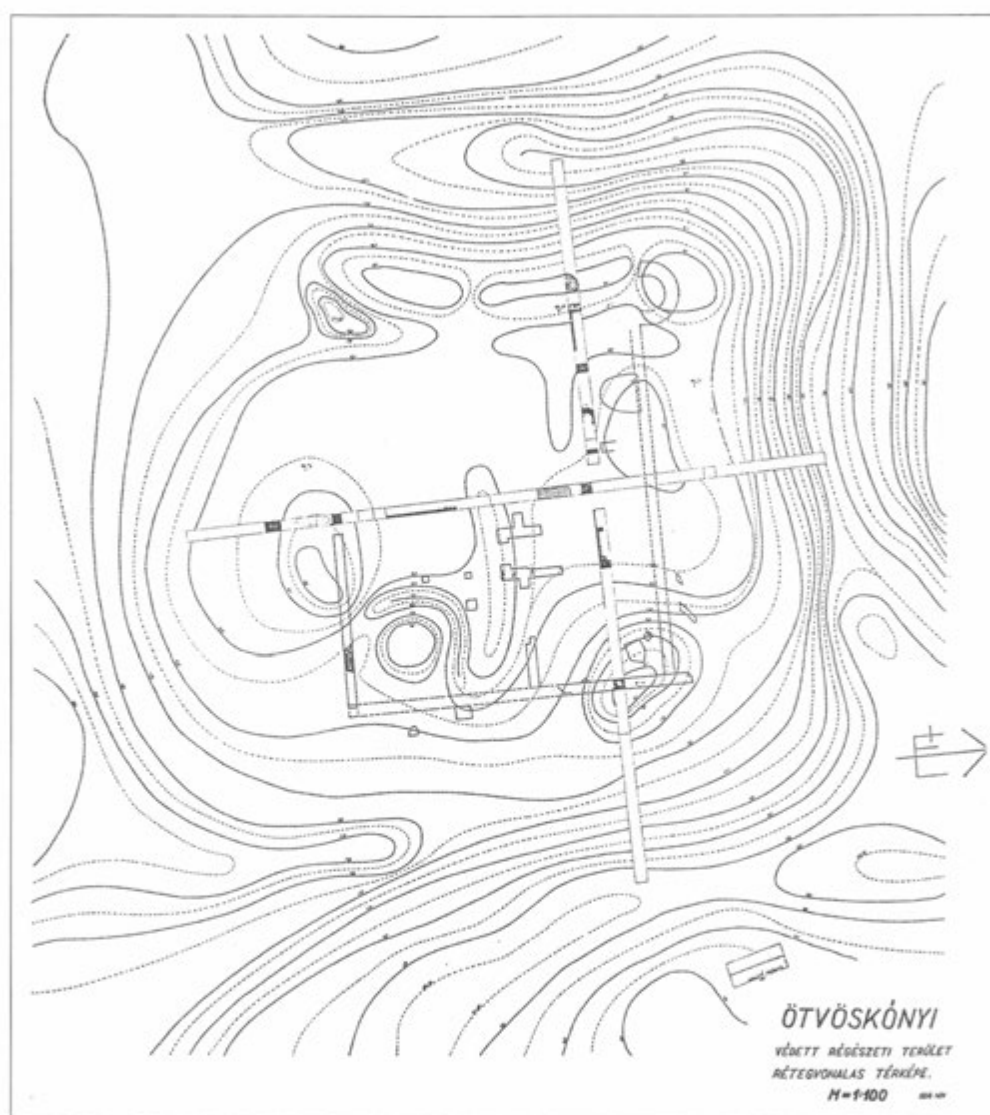
64. Berzence – Várdomb. S-N 1985.

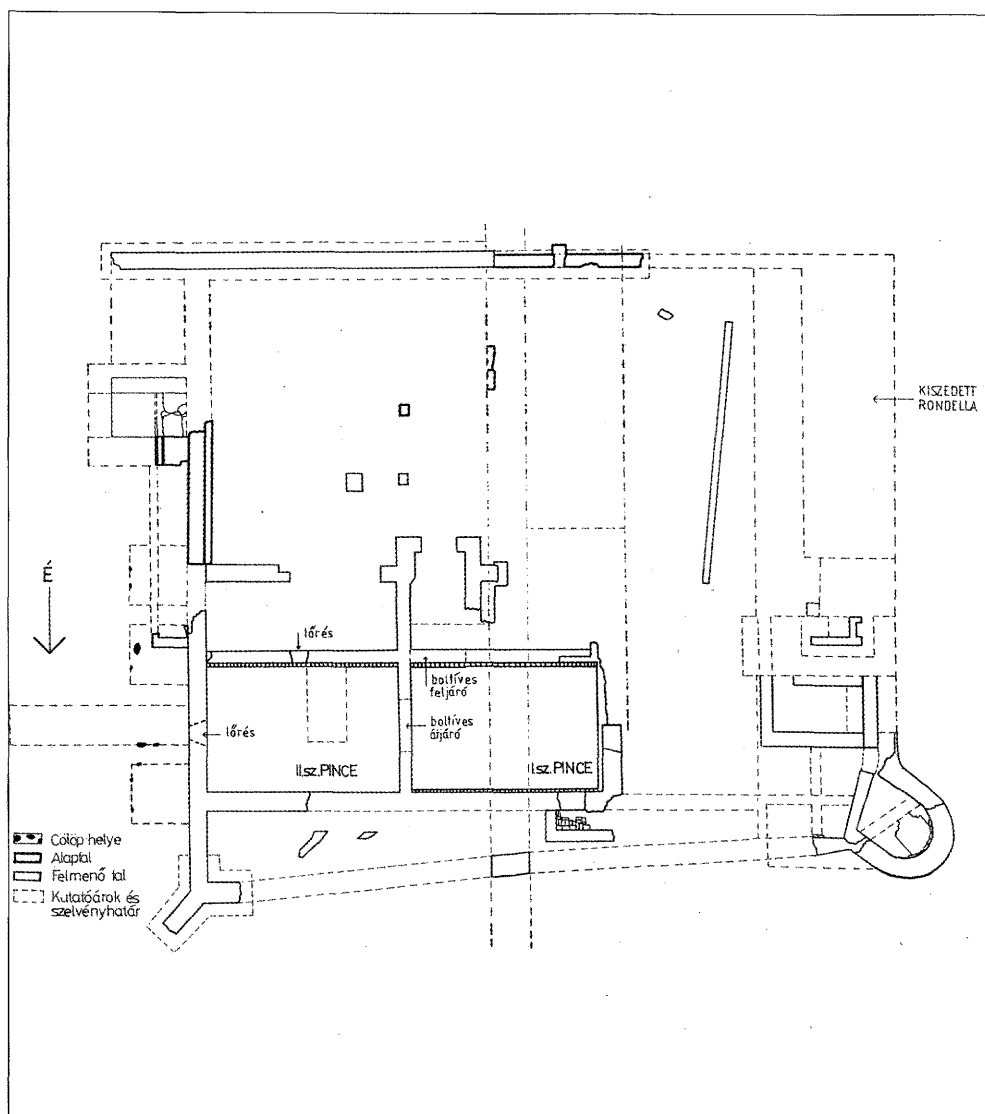
65. Bélavár – Bocskádi erdő. S-N 1986.

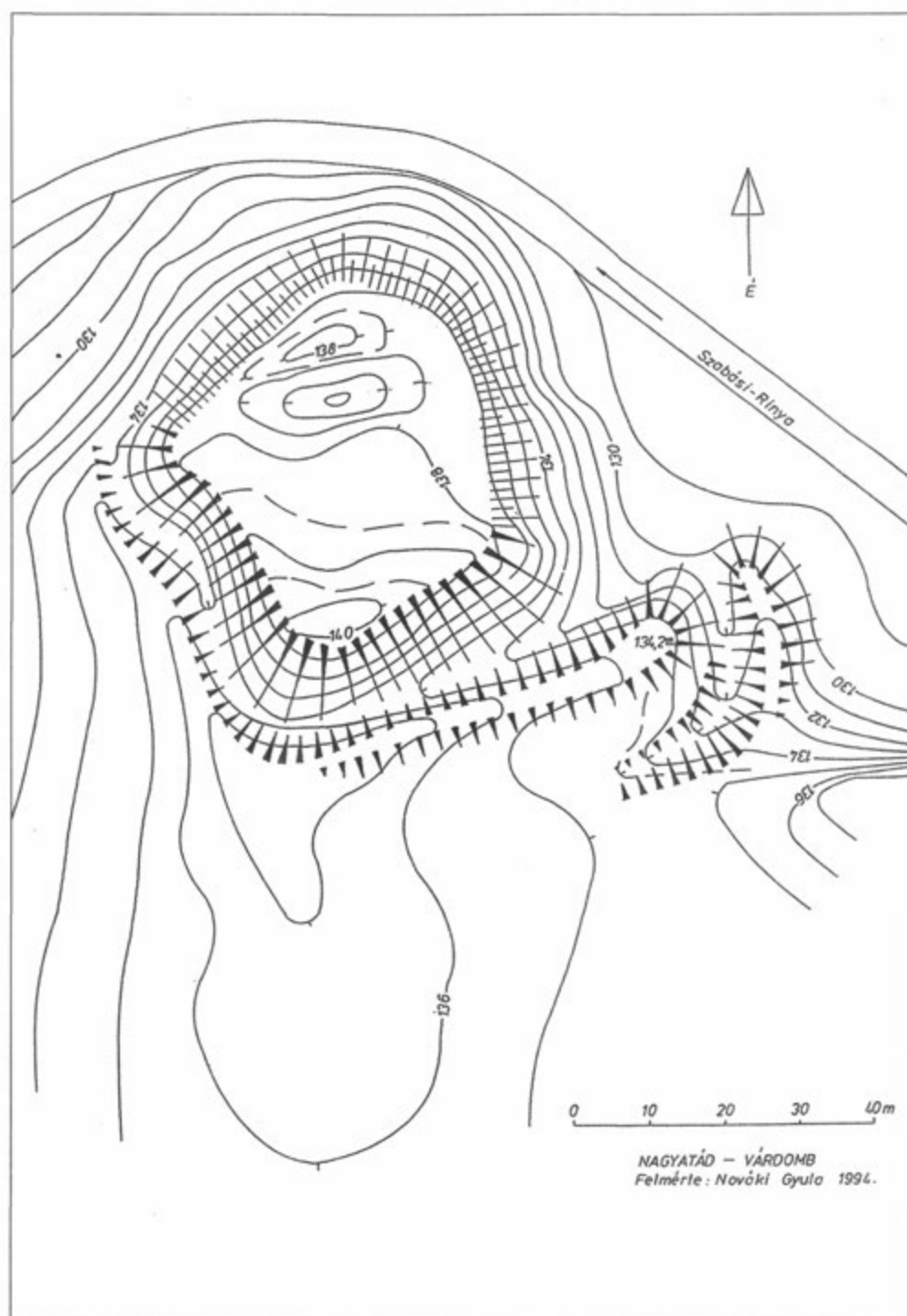
66. Bélavár – Vár S-N 1986.

67. Ötvöskőnyi – Vár Berzy Péter és Szigetvári György felmérése, 1966.

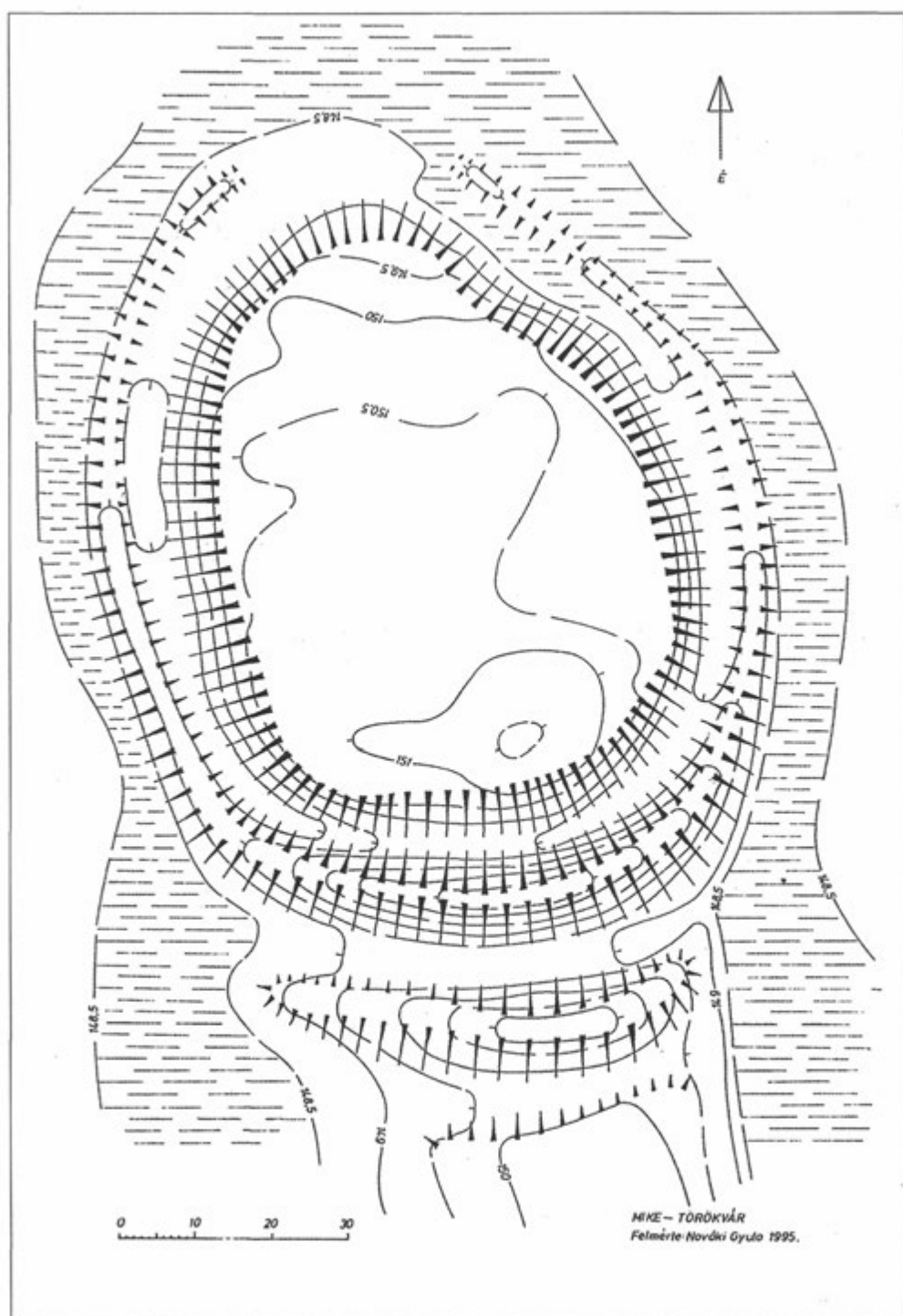

67/A. Ötvöskőnyi reneszánsz várkastély felmérése az 1974. évi feltárás után.
M. Hrotkó Zsuzsanna és Magyar Kálmán.

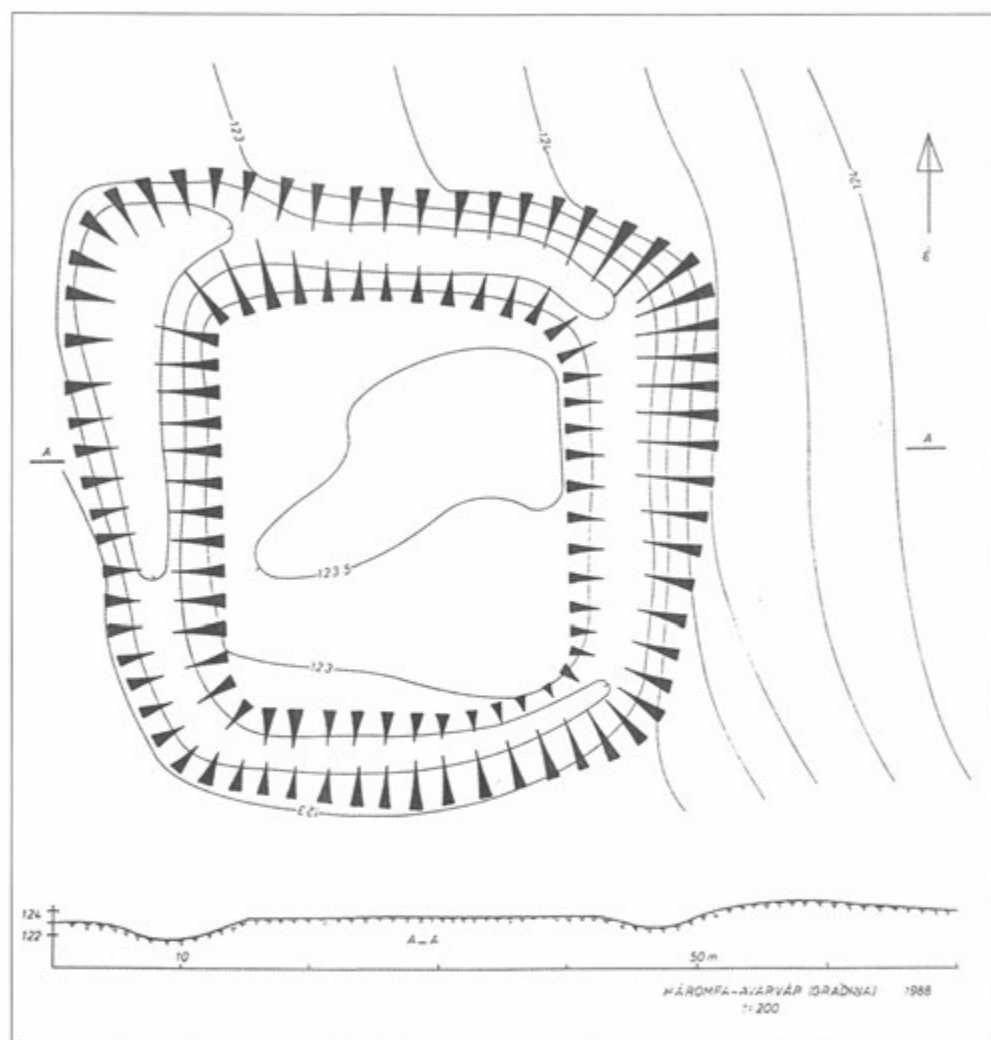

68. Nagyatád – Nagykorpád - Szabás - Várdomb. N 1994.

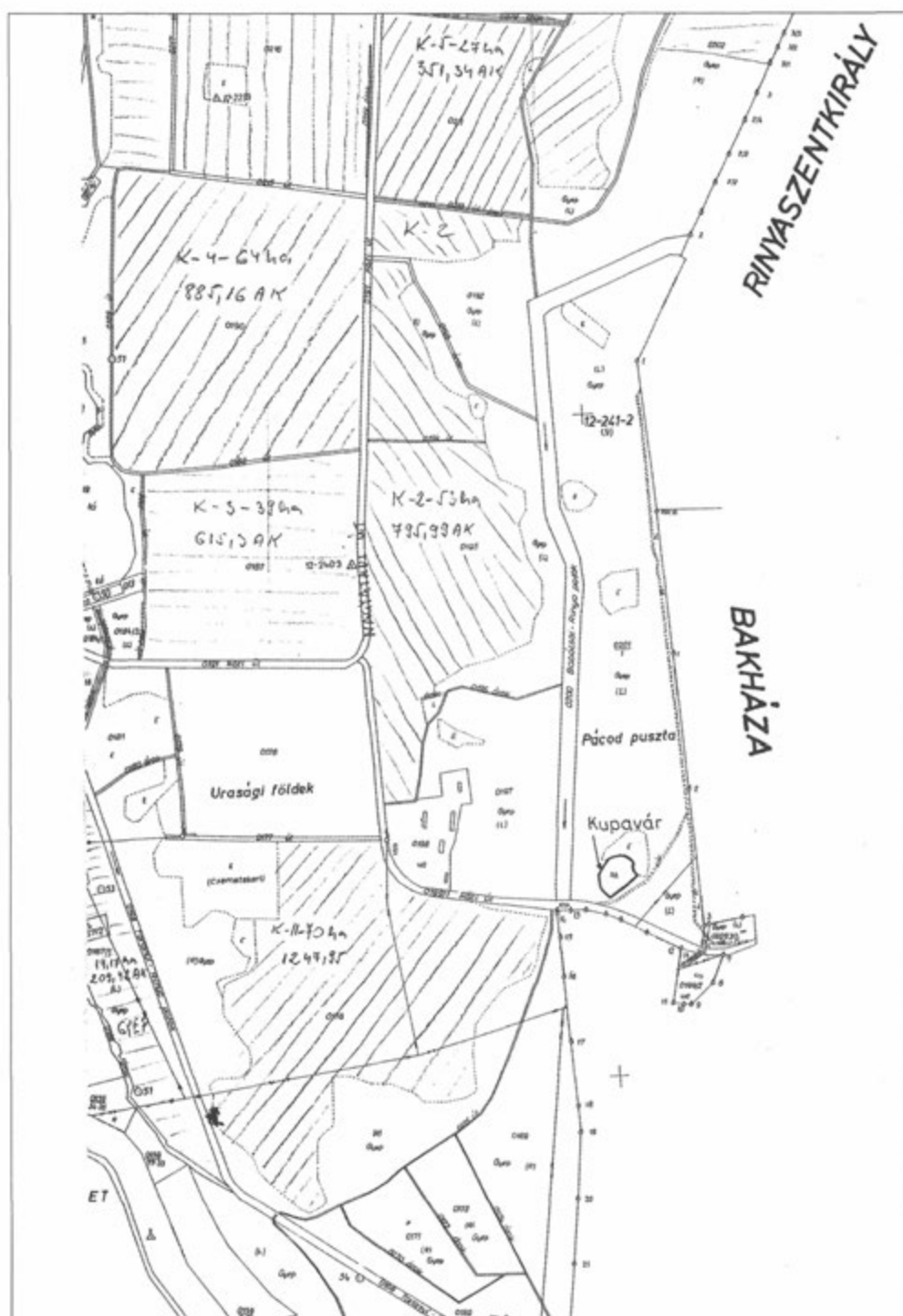

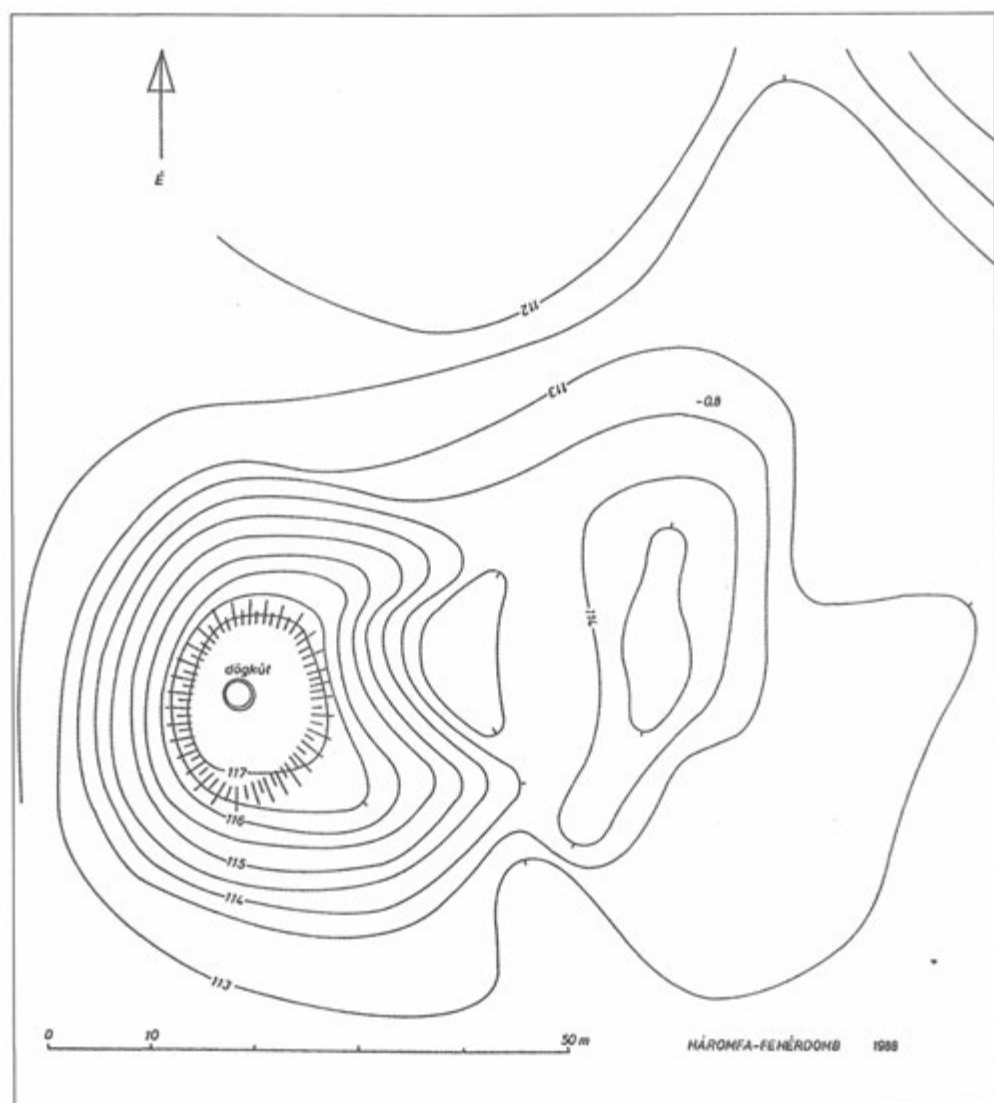
69. Mike - Törökvár N 1995.

70. Háromfű – Gradina (Avarvár). S-N 1988.

71. Háromfa - Kupavár (Pácod-vára). Külterületi térkép, lépték=1:10000.

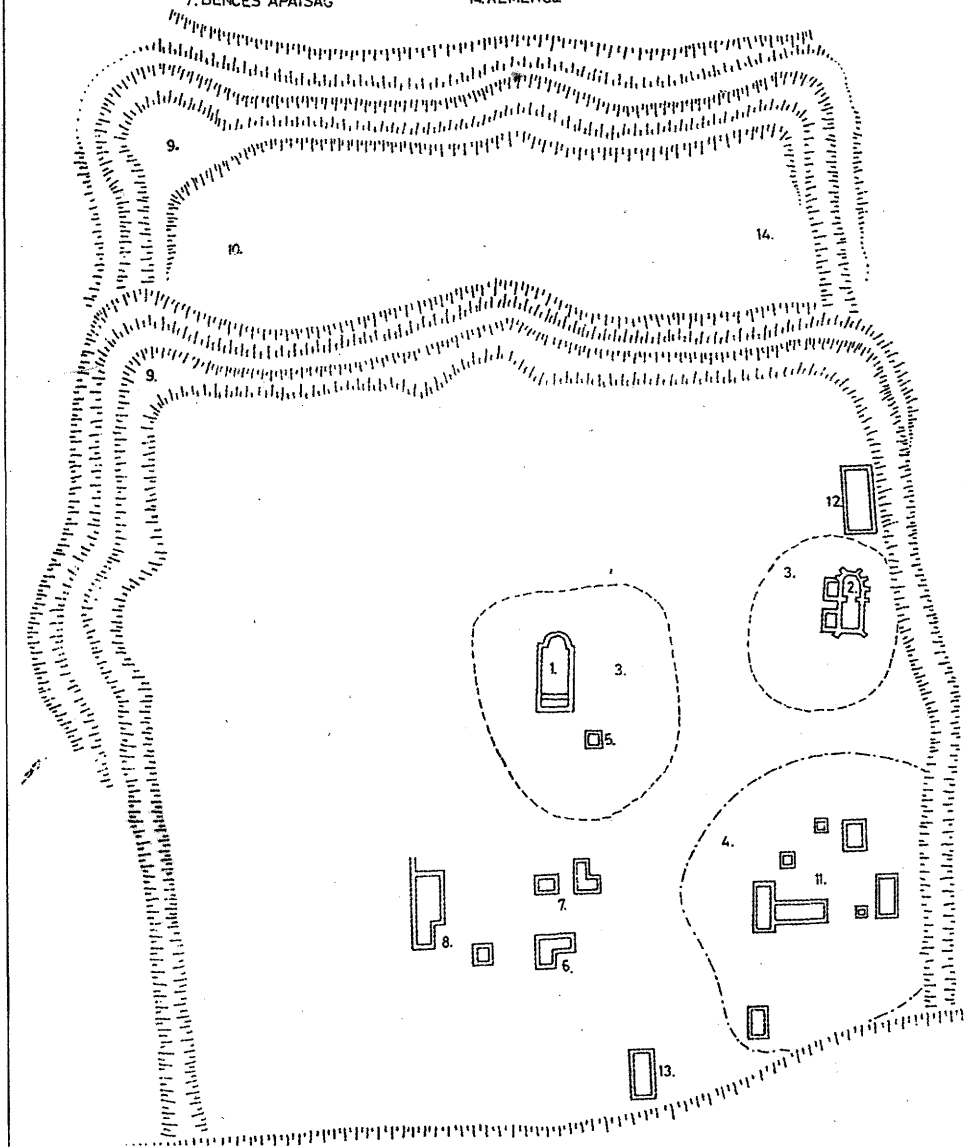
72. Háromfa – Fehér-domb. S-N 1988.

BABÓCSA – BASAKERT

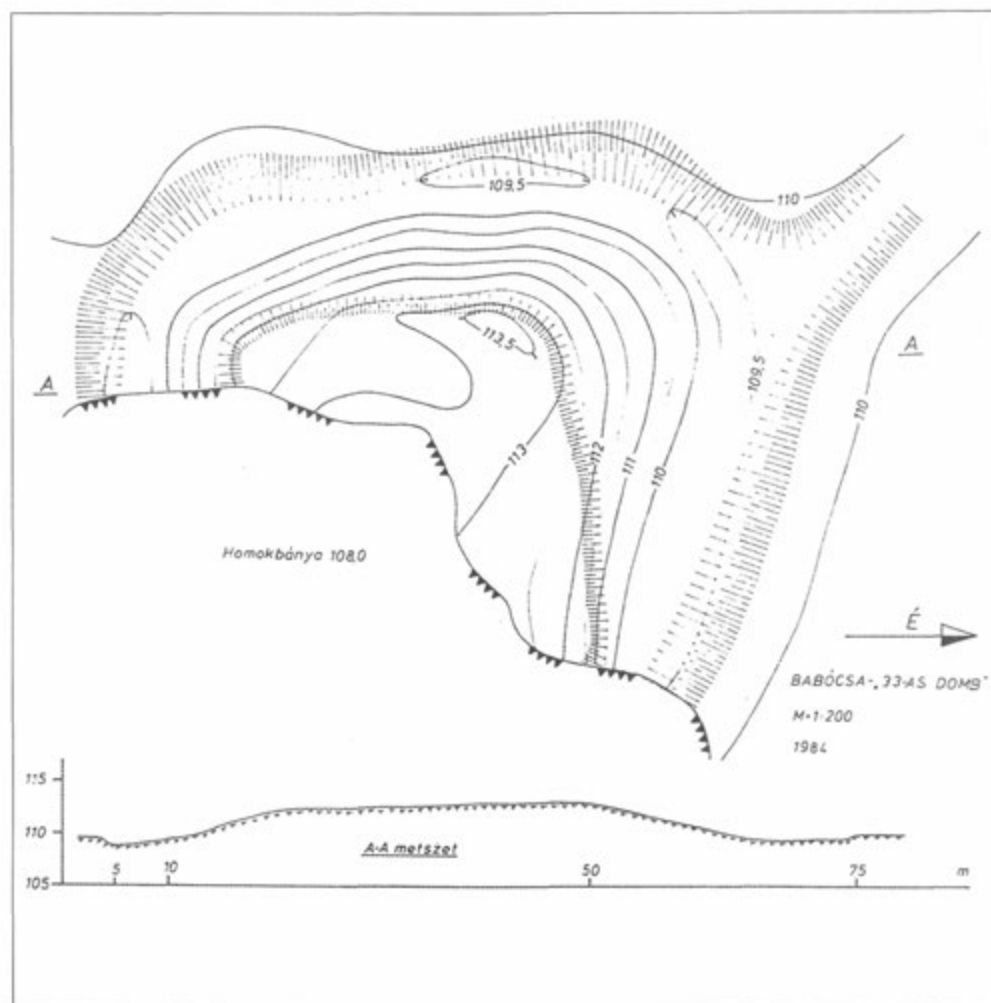
0 20 40 60 80 100 120

1. SZ. MIKLÓS BENCÉS TEMPLOM	8. KÖZÉPKORI LAKÓÉPÜLET
2. SZ. EGYED PLÉBÁNIA	9. SÁNC
3. TEMETŐ	10. ELŐVÁR
4. TELEPÜLÉS	11. KÖZÉPKORI LAKÓÉPÜLET
5. TEMETŐ KÁPOLNA	12. ZÁRÁNDOKHÁZ
6. KÖZÉPKORI KÚRIA	13. XVI. LAKÓÉPÜLET
7. BENCÉS APÁTSÁG	14. KEMENCE

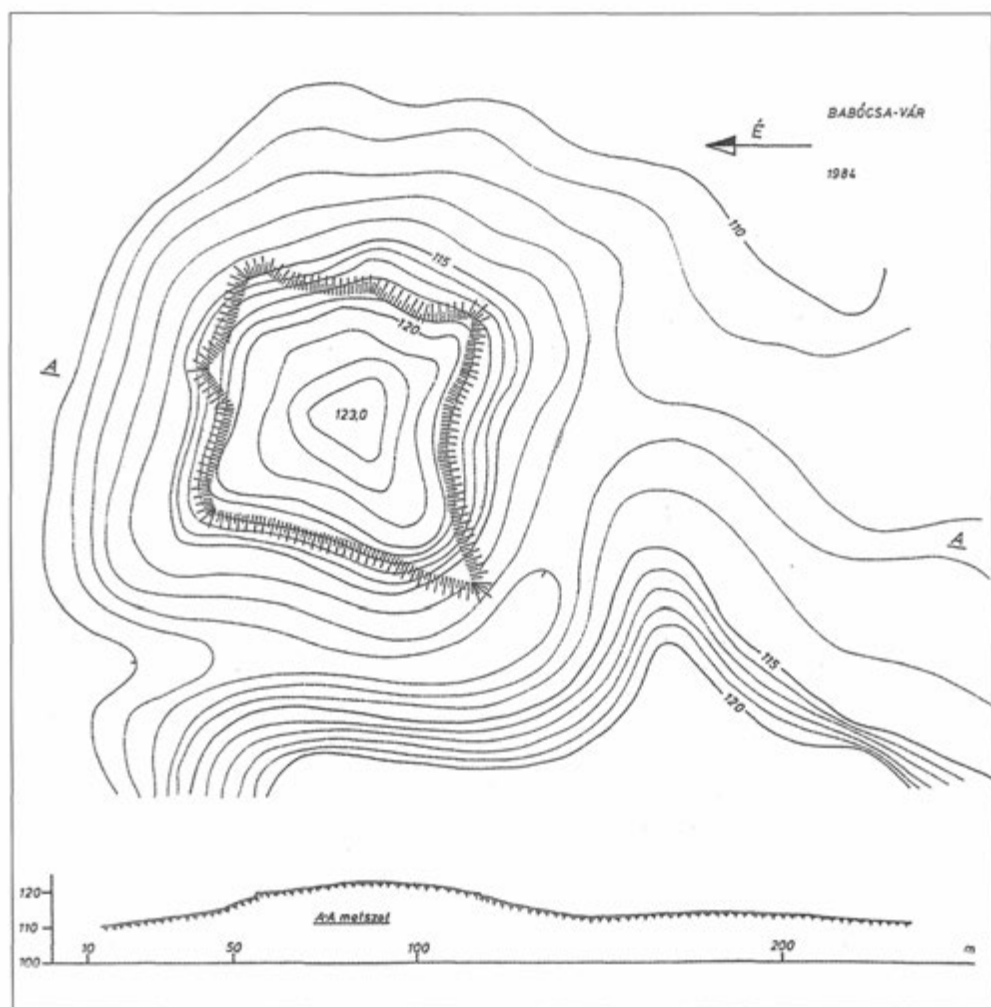
← É

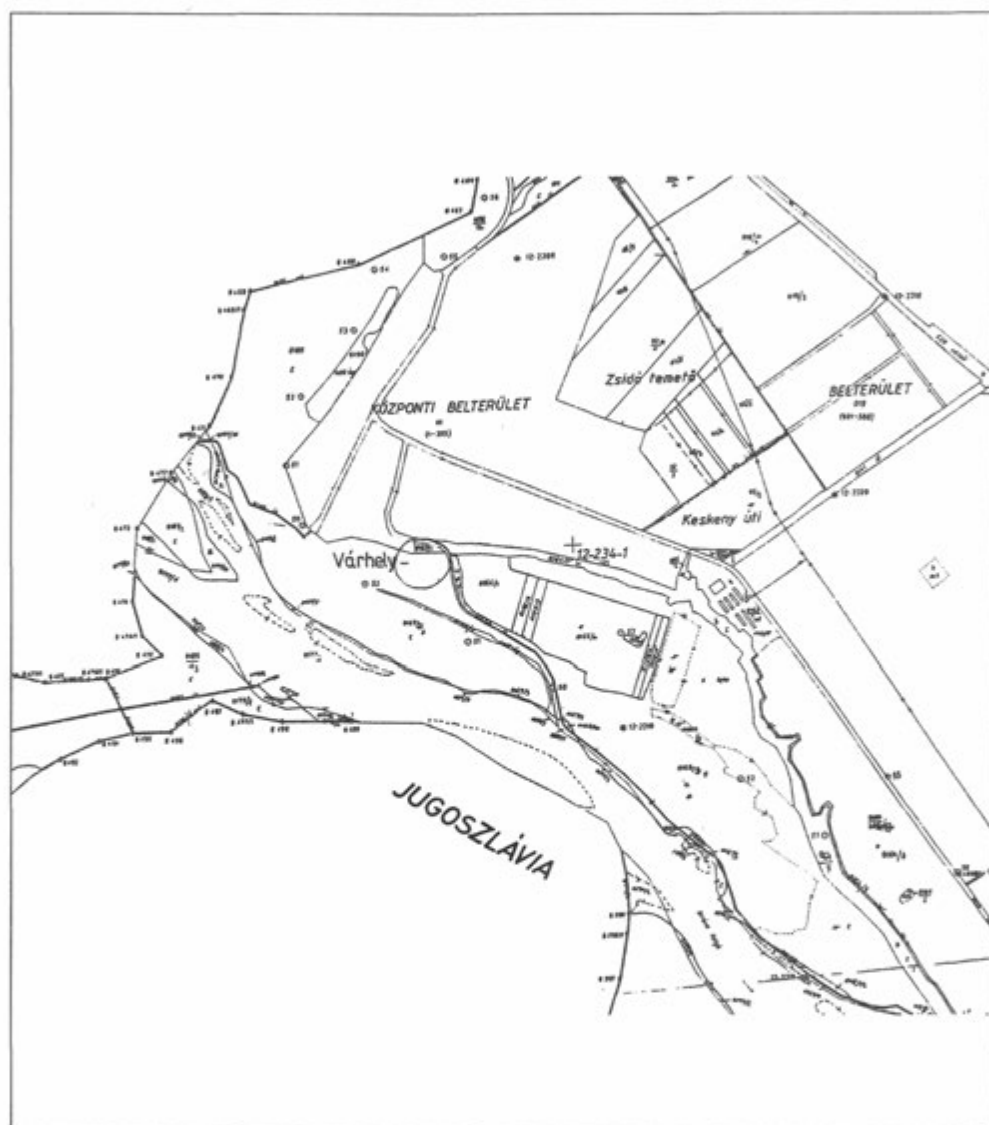
73. Babócsa – Basakert. S 1984.

74. Babócsa – „33-as” domb. S 1984.

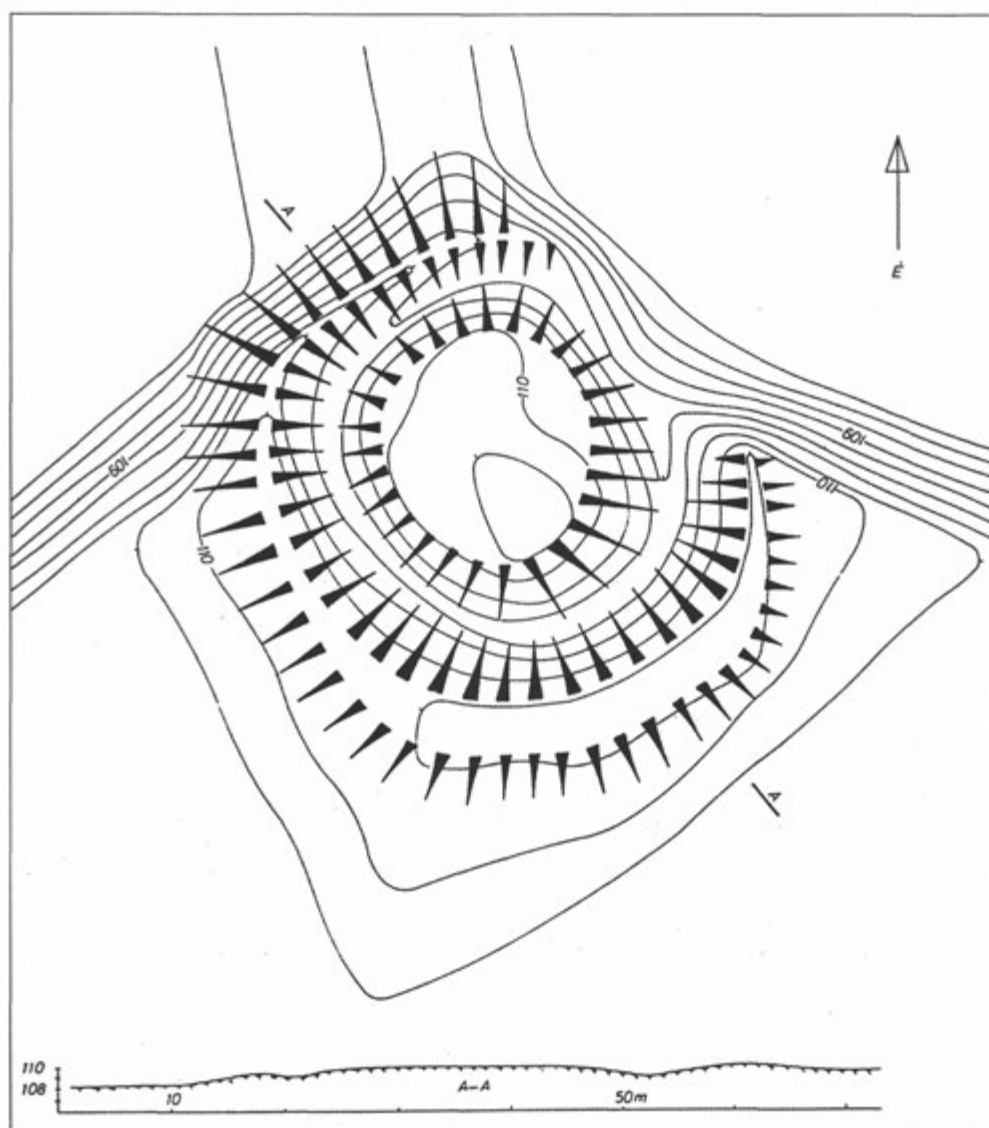

75. Babócsa – „Török-vár”. S 1984.

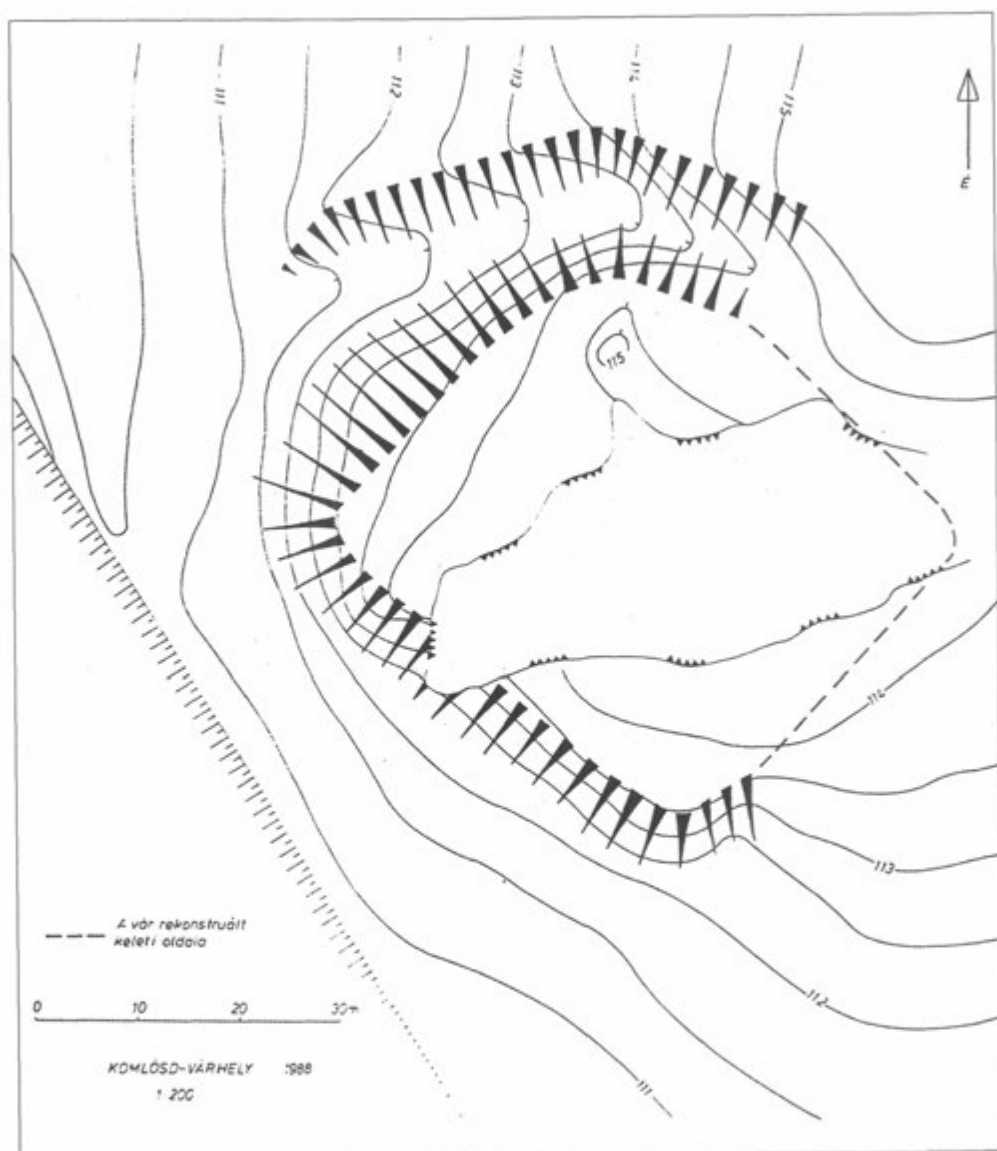

76. Vízvár - Baltavár. Külterületi térkép, léptéke = 1:10000.

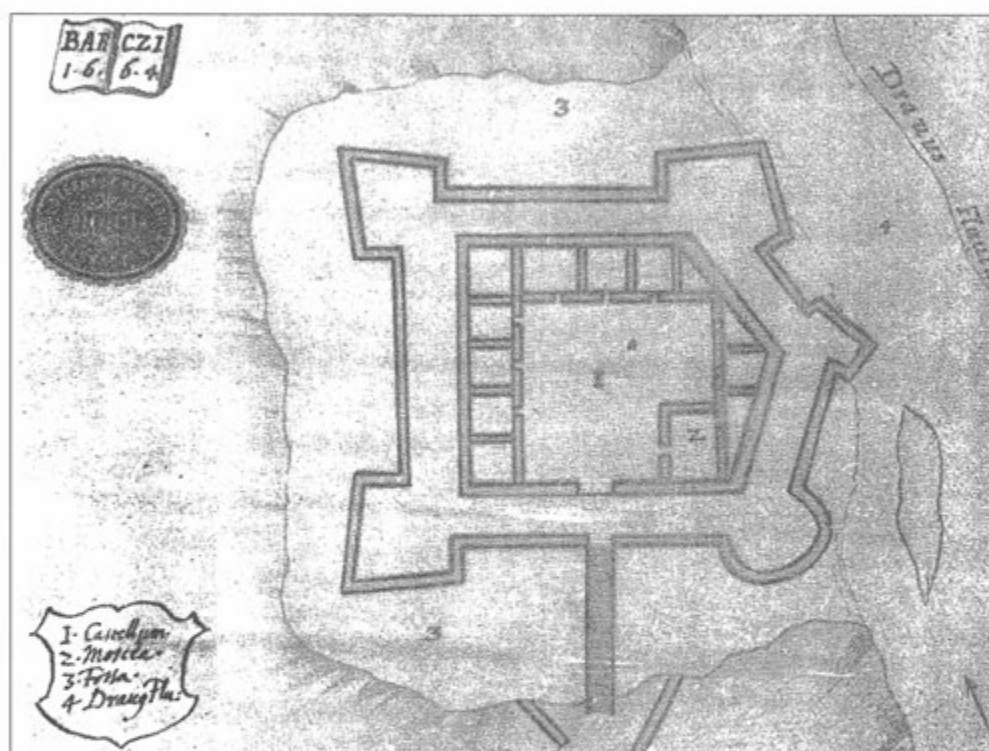

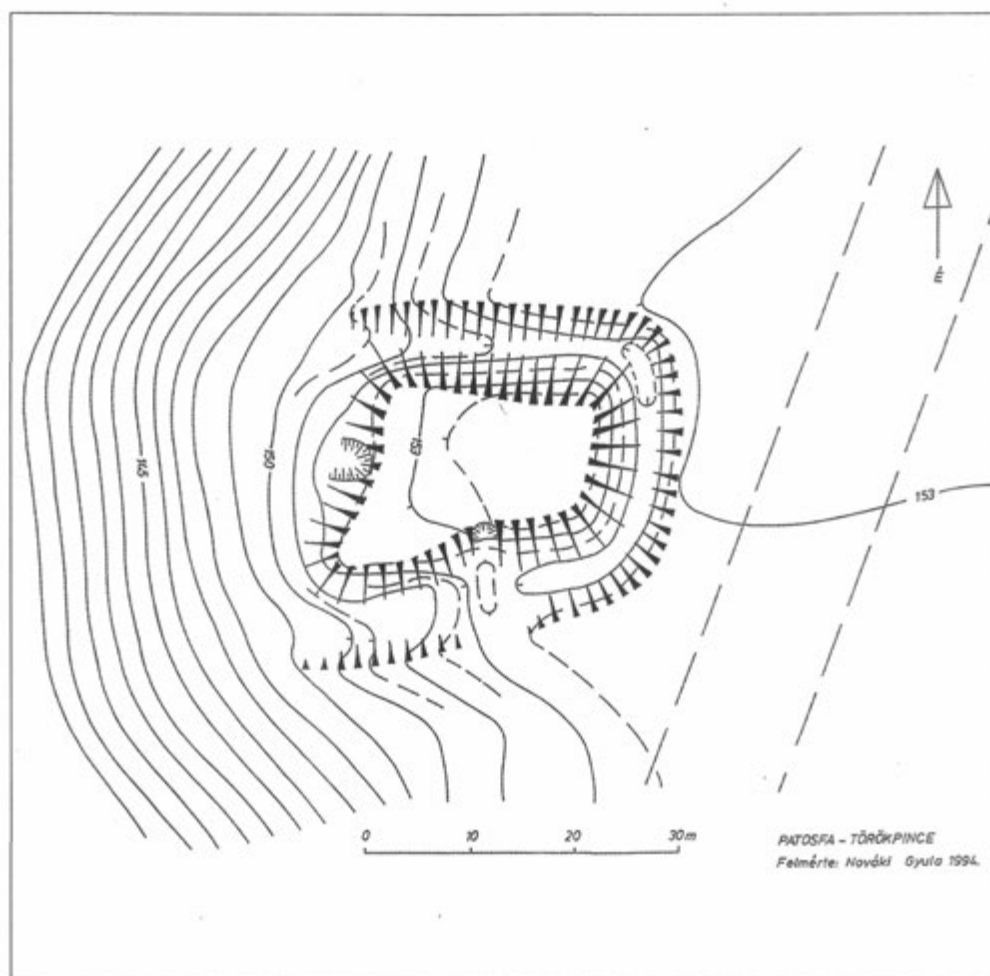
77. Péterhida – Várhely. S-N 1988.

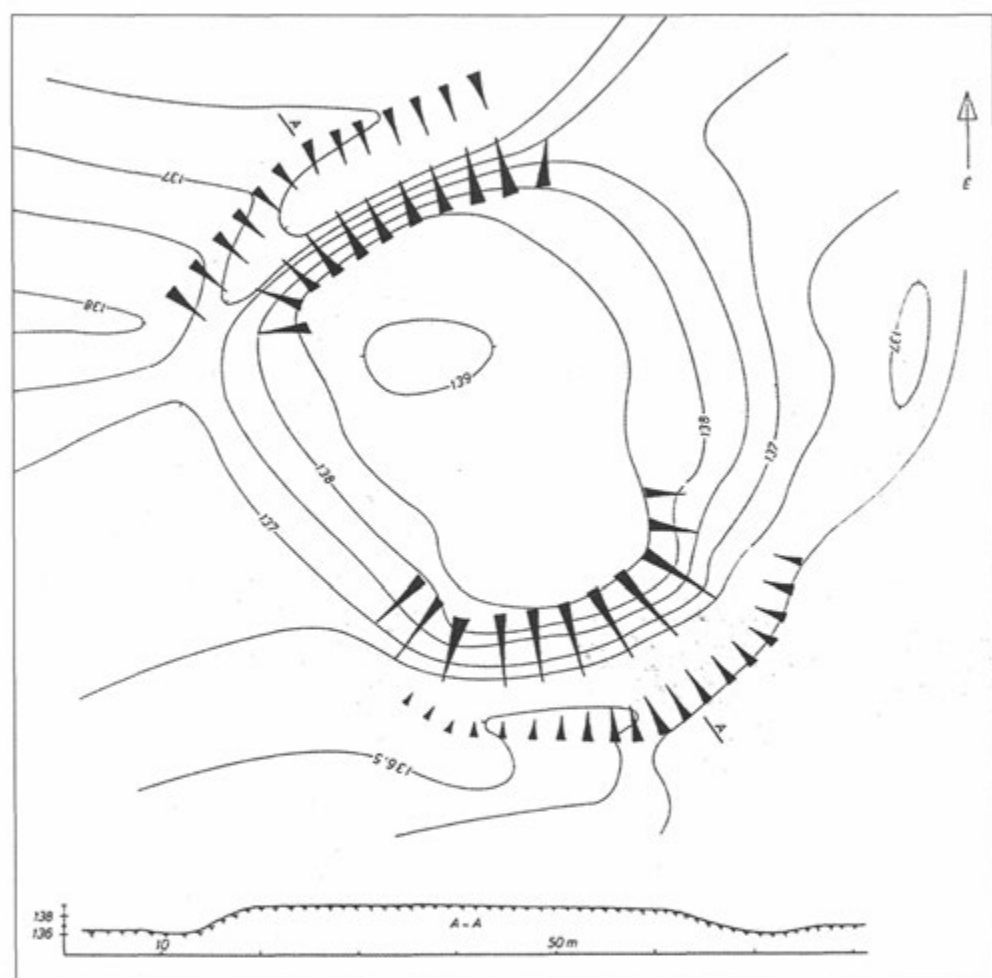
78. Komlós – Várhely. S-N 1988.

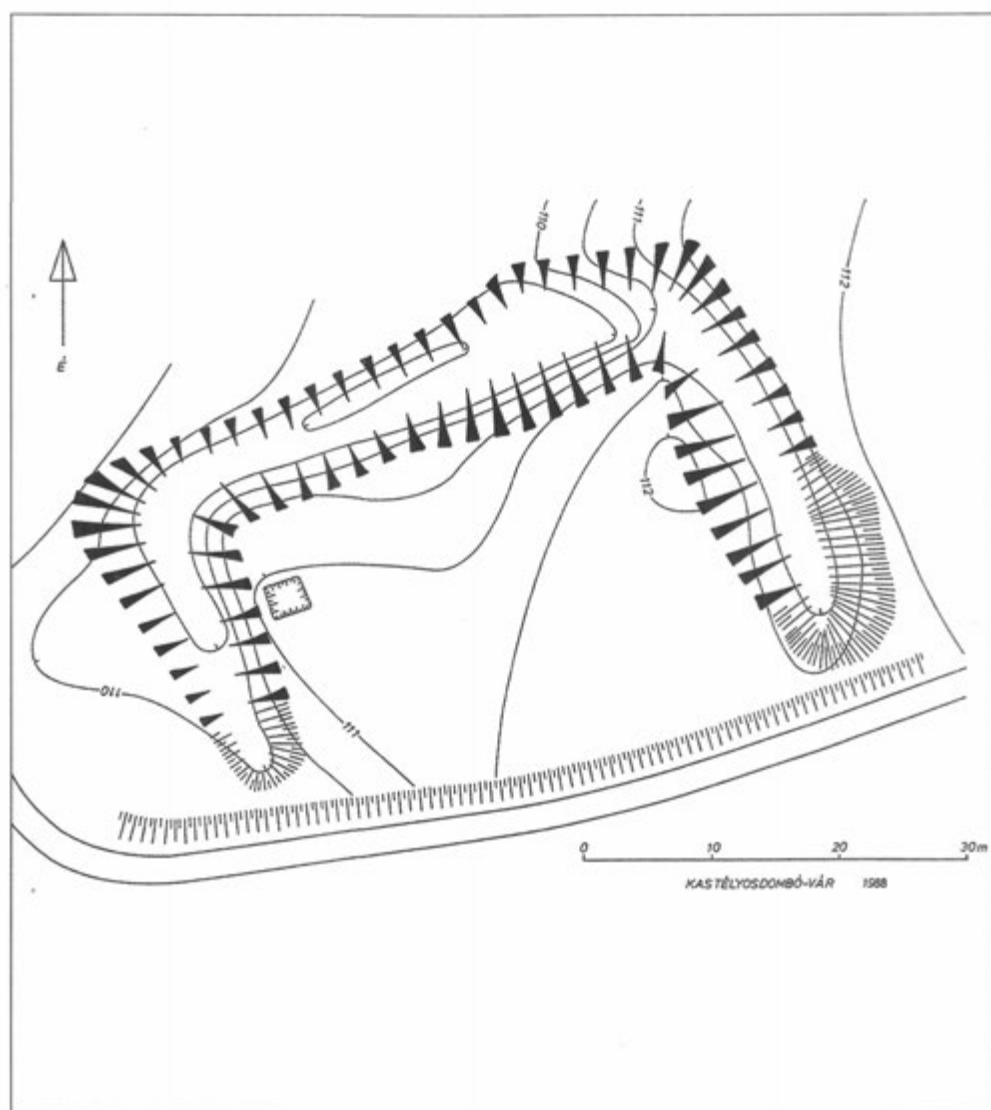
79. Barcs – Vár II. Esterházy Pál 1664. évi rajza. (Kovács-Rózsás 1996. 164. 2/a kép)

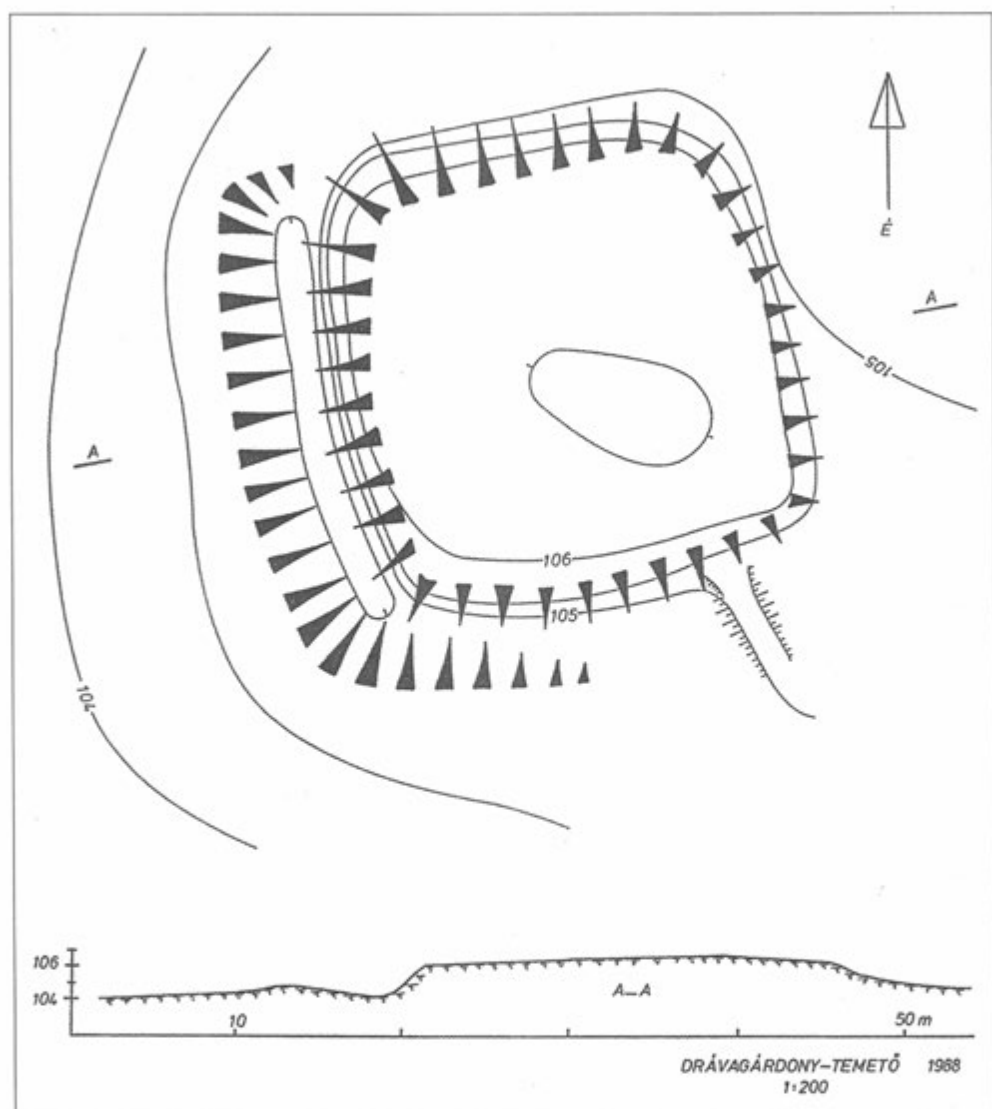
80. Patosfa - Törökpince. N 1994.

81. Kálmánca – Várdomb. S-N 1988.

82. Kastélyosdombó – Vár (Magtárhely). S-N 1988.

83. Drávacgárdony – Ref. temető („Török-domb”). S-N 1988.

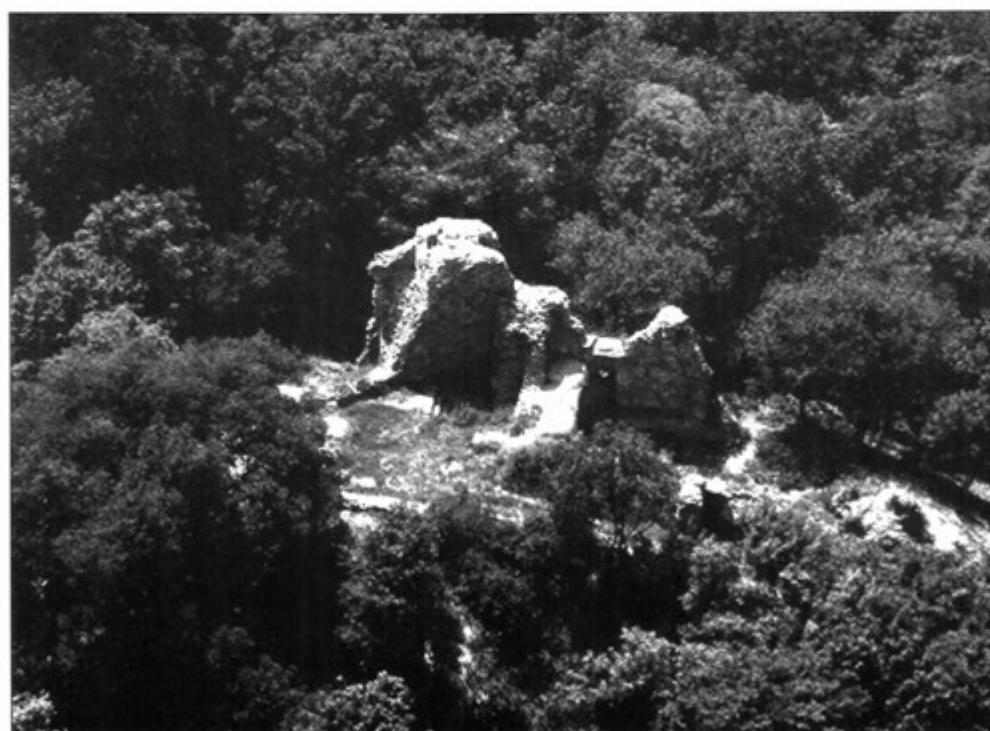

84. Somogyi várak a 16–17. századi térképeken. 1. Zsámboki János (1566). 2. Zeno Dominico (1570 táján). 3. Ismeretlen (1596). 4. Nicolas Sanson l'Ainé (1696). 5. N. Briffault (1738). 6. I. W. A. Jäger (1686).

85. Lengyeltóti – Várhely. Greguss János metszete (1870).

86. Légi felvételek a kereki várromról készítette: DIVERTAN

VIII. CASTLES IN THE MIDDLE-AGES IN THE PROVINCE OF SOMOGY (SUMMARY)

We consider *Flóris Rómer* as the pioneer of the castle research in the Province Somogy. He collected and made publication on archeological remains and monuments in the second half of the 19th century. We can be grateful to him for the first description and measures of the castle on the hill of Somogyacsa-Pogánydomb, for instance. We walked in other castles and fortresses all over the province like the one in Somogyvár; and he was also busy with the castle in Bát, Taszár. At about the same time *Gyula Melhárd* was also doing castle research, especially in the area of the Southern- Balaton Lake. He was the one who made a very high level description of Bolondvár (Fool's Castle) in Balatonszemes and of the Friends' Table (Barátok dombja) in Nagycsepely. He ran an archeological excavation at the castle of Marcali-Halom (Háromakol) in 1879. At the end of the 19th century *Mór Wósinsky* made research in two castles in Somogyacsa and some small excavations in Pogányvár (Pagan's Castle) in the province, and had become well-known by his publication about the historical and archeological remains in the province Tolna.

The excavation of Somogyvár-Kupavár between 1895–96 of *Péter Gerencse* was made under the Milleneum project. After this there was a 30 years pause in archeology, when in 1929 they started an excavation in Ordacsehi-Zardavár. The excavation was led by *Ferenc Gönczi*, museum director of Kaposvár. For the initiation of *György Bacsák* they did excavations in Fonyód in the 1920s and 1930s. He, together with *Ferenc Gönczi* and *Sándor Gallus* investigated the Castle Hill and the Lower Castle (Fácános) in Fonyód. For the sake of tourism, *Jenő Fitz*, director of the provincial museum in the Province Fehér led an excavation with significant result in the years of 1954–1957.

We have knowledge about more castle-researches with the purpose to protect findings between 1950–1960. In 1950, *József Csalog* excavated a site in Főnyed-Vársziget, in 1954 *Károly Kozák* at the castle of Somogyzsitfa-Szőcsénypusztá, and in 1960 at the Castle of Babócsa. Since 1920 they had been uncovering in the territory of the Castle in Kaposvár several times, in order to protect the remains against the new settlement development and reconstructions, which were highly dangerous for them. Here, *Nándor Parádi* led a highly official and expertised excavation in 1959. *Károly Sági* uncovered the castle in Fejérekő in 1960–62.

The territorial survey and other topographical projects gave an opportunity to have an overall review of the castles in the Middle Ages in the Province Somogy. Here we have to mention the doctoral dissertation of *Éva Kocztur* that appeared in the years of 1960. At the same time *Gyula Nováki* investigated the castles in Kereki, Szőlősgyőrök, Kadarkút-Szentimrepusztá and in Patosfa. *Dénes Jankovich Bésán* made a collection of all relevant material about the castles from the Middle Ages down the river Rinya in the first half of the 1970s. *Kornél Bakay*, *László Horváth*, *János Makkay* and *Pál Raczký* went through the castles in the region Marcali on behalf of the Archeological Institute of the Hungarian Science Academy and identified at least 6 castles from the Middle Ages in the 1970s.

We have to mention one of our latest results of the excavation run by *Csilla Aradi* of the castle-ruins in Gálosfa-Kistótváros (Szerdahely). *Gyöngyi Kovács* uncovered one part of the Turkish plank-fortress in Barcs. *László Költő* made the remains of the Marótvár-Somogysámszon clear and organised while *Károly Belényesi* uncovered the Middle-Age refugium of the Kishegy in Balatonszárszó. In 2000 the remains of the castle in Kaposvár

came to the daylight by the excavation led by *Kálmán Magyar*. He also registered more parts of the large castle in Törökkoppány, which also functioned as a headquarters of Sandzak.

György Sándorfi and *Gyula Nováki* joined to the work of elaboration of the researches on castles in the province of Somogy in 1984, while they were also running researches and measures all over the country. By the end of the investigation of the castles in Babócsa and Segesd, a very good relationship – expertise and friendship – had grown between *Kálmán Magyar*, *Gyula Nováki* and *György Sándorfi*. They set up a target to elaborate all castles and fortresses in the province of Somogy. The starting point of their project was based on the literature until that year and the researches and excavations of *Kálmán Magyar*.

Sándorfi worked out a quite unique, simple and fast but very exact method supported by computer for his survey and measurements of the castles. This method has already been used for castle-researches in many parts of the country. He was involved in about 56 researches of Middle Age castles and fortresses between 1984 and 1990. Besides some exceptions, his constant partner was *Gyula Nováki*, who could learn this method on his side.

As of 1990 *Sándorfi* had to stop with the local researches due to his health problems, but also because of his other obligations – he was a Member of Parliament in the last three years. This work and the map editions were taken over by *Nováki* step by step, however he was still supported in the computerised elaboration by *Sándorfi*. In 1993 *György Sándorfi* died. It is a great loss to the science of the research of Hungarian castles and fortresses. His work was continued by *Nováki*, who succeeded to finalise all measurements of the identified middle-age castles and fortresses by 1998.

Our main purpose is to let all enquirers, especially the experts and scientists know about the Middle Age castles and fortresses in the province of Somogy. Most of these castles have already been mentioned in some earlier publications, even with some detailed information, but complete measurement has already been completed in a very few cases. With all this information we can deliver an especially good take-off for future researches and excavations. We also collected much historical data, sometimes of good quality, however in many cases we found only some data, or even nothing at all. In these cases the future researches and excavations will make such these facts, like the purpose of the castles, their ages etc, clear. We identified 83 castles and fortresses. All their measurements and their places in the settlements were published.

We also registered 19 castles or fortresses where we could not deliver information about their exact place or findings; however we have exact sources of their presence. To find the actual castle or fortress will be the tasks of a later excavation. We made countless terrain investigations before an actual survey, a measurement or an excavation. We also could clarify some improper identifications or determinations of a castle or a fortress. With our field investigations we were helped by others like Mrs. *Gyula Nováki*, *József Dénes*, *Gábor Szilas*, *György Terei*, and for castles and fortresses by *Attila Bánhegyi*, *Zsuzsa Miklós* and *Imre Sipos*. We thank them all. We also give thanks to the *Castrum Bene*, Association of Castles and Fortress Research, to the president *István Feld* and *Richárd Horváth* and *Géza Pálffy*.

Kálmán Magyar – Gyula Nováki

A fordítást *Éva van Dam-Kronauer* (Hollandia) készítette.

IX. TARTALOMJEGYZÉK

I.	Bevezetés (Dr. Magyar Kálmán)	3
II.	Rövid kutatástörténet (Magyar Kálmán – Nováki Gyula)	12
III.	A helyileg azonosított és felmért középkori várak	16
IV	A helyileg nem azonosított és felmértlen várak	154
V	Jegyzetek	173
VI.	Irodalom	191
VII.	Felmérések és térképek	203
VIII.	Castles in the Middle-Ages in the Province of Somogy (Summary) (Kálmán Magyar – Gyula Nováki) Fordította: Éva van Dam-Kronauer (Hollandia)	294

A KÖTET KIADÁSÁT TÁMOGATTÁK

1/ Támogatták és védnökséget vállaltak:

Kaposvár Megyei Jogú Város Önkormányzata Oktatási, Tudományos és Kulturális Bizottsága, Kulturális Alapból

Somogy Megye Önkormányzata és Kaposvár Megyei Jogú Város Közös Alapjából, **Dr. Gyenesei István** Somogy Megye Közgyűlésének Elnöke és **Szita Károly** Kaposvár Megyei Jogú Város Polgármestere

Somogy Megyei Közgyűlés Oktatási, Közművelődési és Tudományos Bizottsága, **Horváth István** Bizottsági Elnök

2/ Előfizetéssel támogatták:

Balatonboglár Város Önkormányzata, **Dr. Kovács Miklós** polgármester

Balatonendréd Önkormányzata, **Késmárki Tibor** polgármester

Balatonföldvár Város Önkormányzata, **Bezeréti Katalin** polgármester

Balatonföldvár és környéke Kistérségi Önkormányzatok Társulása, elnök

Bezeréti Katalin polgármester

Balatonszabadi Önkormányzata, **Krisztin Endre** polgármester

Balatonszárszó Önkormányzata, **Bereczk Gyula** polgármester

Balatonszemes Önkormányzata, **Illés Antal** polgármester

Balatonszentgyörgy Önkormányzata, **Nagy Lajos** polgármester

Berzence Önkormányzata, **Kovács Zoltán** polgármester

Bélavár Önkormányzata, **Újfalvi Jánosné** polgármester

Böhönye Önkormányzata, **Molnár József** polgármester

Csurgó Város Önkormányzata, **Bihariné Asbóth Emőke** polgármester

Ferrováros Vas- és Fémipari Kft (Segesd), **Tallian Attila** ügyvezető igazgató

Gyékényes Önkormányzata, **Csordás József** polgármester

Háromfa Önkormányzata, **Papp Istvánné** polgármester

Hedrehely Önkormányzata, **Bellai Béla** polgármester

Hidvégi József megyei önkormányzati képviselő, (Fonyód, Turul utca 6.)

Igal Önkormányzata, **Dr. Jakab József** polgármester

Iharos Önkormányzata, **Kisházi Ferenc** polgármester

Iharosberényi Könyvtár, **Varga Róbert** könyvtárigazgató
Iharosberényi Körjegyzőség, **Felföldi Károly** jegyző
Kálmánca Önkormányzata, **Nagy Józsefné** polgármester
Kaposmérő Önkormányzata, **Dr. Vig József** polgármester
Karád Önkormányzata, **Wiesner Sándor** polgármester
Kereki Önkormányzata, **Márton Lajos** polgármester
Kéthely Önkormányzata, **Németh Lajos** polgármester
Köröshegy Önkormányzata, **Kiss Ferencné** polgármester
Kulturális Örökségvédelmi Hivatal (Budapest),

Dr. Fejérdy Tamás elnökhelyettes

Kutas Önkormányzata, **Egyed György** polgármester
Mesztegnyő Önkormányzata, **Nemes László** polgármester
Mike Önkormányzata, **Tóth Árpád** polgármester
Lengyeltóti Város Önkormányzata, **Papszt Lajos** polgármester
Nagybajom Város Önkormányzata, **Ács Attila** polgármester
Nagyberény Önkormányzata, **Szentpéteri László** polgármester
Osztopán Önkormányzata, **Kovács Béla** polgármester
Ordacsehi Önkormányzata, **Kiss Miklós** polgármester
Öreglak Önkormányzata, **Horváth Endre** polgármester
Órtilos Önkormányzata, **Kunos Zoltánné** polgármester
Ötvöskónyi Önkormányzata, **Mikola Vilmos** polgármester
Patosfa Önkormányzata, **Horváth Margit** polgármester
Segesd Önkormányzata, **Dr. Mohr Tamás** polgármester
Siófok Város Önkormányzata, **Dr. Balázs Árpád** polgármester
Somogyi Erdészeti és Faipari Rt. (Kaposvár),

Barkóczi István vezérigazgató

Somogysámsón Önkormányzata, **Somogyi Magyar József** polgármester
Somogyszob Önkormányzata, **Eller János** polgármester
Somogytúr Önkormányzata, **Müller Tibor** polgármester
Somogyvár Önkormányzata, **Móring József Attila** polgármester
Somogyzsítfá Önkormányzata, **Kaszás József** polgármester
Szabás Önkormányzata, **Kovács István** polgármester
Szenyér Önkormányzata, **Bali Gyuláné** polgármester
Szólád Önkormányzata, **Vörös Gyula** polgármester
Tapsony Önkormányzata, **Fábos István** polgármester
Törökkoppány Önkormányzata, **ifj. Varga György** polgármester
Vízvár Önkormányzata, **Kozma László** polgármester
Zákány Önkormányzata, **Tóth Judit** polgármester

